

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2013/3–4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2014

Kiadó — Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged
www.heh.hu

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő — General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár,
Érszegi Géza, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Mózessy Gergely,*

Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Szabó Csaba; GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Molnár Antal, Németh László Imre, Somorjai Ádám, Tóth Tamás;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

Az angol nyelvű összefoglalókat fordította:

PUSZTAI-VARGA ILDIKÓ

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

	Köszöntő	5
KUKORELLI István	Kedves Gáspár Atya!	6
CSÍKY Balázs	Vaszary Kolos, a történelemtanár. <i>Kolos Vaszary, Teacher of History</i>	9
RÉTFALVI Balázs	Kovács Sándor útja a szombathelyi püspöki székhez <i>Sándor Kovács's Road to the Bishopric Seat of Szombathely</i>	29
SOMORJAI Ádám OSB	Csóka úrtól Gáspár atyáig	51

TANULMÁNYOK – ESSAYS

NYÁRÁDI Zsolt	Katolikusok a 17–18. századi Udvarhelyszéken. <i>Catholics in the 17-18th century Udvarhely Seat</i>	57
TENGELY Adrienn	A pécsi Mária-kongregációk a dualizmus korában <i>The Mary-congregations in Pécs in the Era of the Dualism</i>	81
MÓZESSY Gergely	Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken <i>Ottokár Prohászka on Catholic Congresses</i>	105
PETES Róbert	Búzás József győri egyházmegyéi pap tanúságtétele a náci és a kommunista diktatúra idején <i>The Testimony of József Búzás, Priest of the Diocese of Győr, during the Nazi and Communist Dictatorship</i>	133
GREGOSITS Gábor	A spanyol katolikus egyház és az állam kapcsolata az 1953- as konkordátum után <i>Iglesia y estado en las memorias de Jesús Iribarren</i> <i>The Relationship of the Catholic Church and the State of Spain after the Concordat of 1953 as Reflected in the Memoirs of Jesús Iribarren</i>	149

FORRÁSOK – SOURCES

SZECSKÓ Károly	Tervek gróf Eszterházy Károly egri püspök (1725–1799) életrajzának megírására <i>Biography of Count Károly Eszterházy, Bishop of Eger (1725-1799)</i>	167
----------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

Zvara Edina	Egyháztörténeti könyvek, 2010	179
	Egyháztörténeti könyvek, 2011	192

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

P. SOMORJAI Ádám OSB: <i>Sancta Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty</i> I–III (Ism.: Tóth Tamás)	199
BARLAY Ö. Szabolcs (szerk.). <i>Prohászka Ottokár Jubileumi Sorozat.</i> Székesfehérvár, 2008–2013. (Ism.: Miklós Péter)	202
UDVARHELYI Nándor: A czestochowai pálos kolostor magyar emlékei. (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	205
UDVARHELYI Nándor: <i>Magyar szentek temploma.</i> (Ism.: Somorjai Ádám OSB)	207

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2013/3–4

KÖSZÖNTŐ

Szerkesztőségünk, szerzőink és olvasóink nevében
szeretettel köszöntjük
a 80 éves Csóka Gáspár atyát,
aki 2000 óta a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok főszerkesztője

KEDVES GÁSPÁR ATYA!

75. születésnapodon tanítványi tisztelettel, emberi nagyrabecsüléssel és sok-sok szeretettel köszöntelek. Nem csak egy nagy közösség a Bencés Diákszövetség és egy kisebb, első gimnáziumi osztályod nevében szeretnék köszönteni, hanem úgy is, mint egykori tanítványod. Hálát adok a Jóistennek, hogy első pannonhalmi osztályod tagjaként 1966–1970 között egyik tanítványod lehettem.

Generációkat tanítottál a történelem tiszteletére és szeretetére, a latin nyelvre és kultúrára. Újralapozva a kupaci történelem órák jegyzeteit, most már értem, hogy miért szerettük történelem óráidat. Óravázlataiddal, értő és értékelő magyarázataiddal rendet raktál a fejünkben, világosságot gyűjtöttál, gondolkodási módot és legfőképp értékszemléletet adtál. Bemutattad a történelmi korok változásait, nagy hangsúlyt fektetve az árnyalatokra és arra, hogy nincs válogatott történelem, csak történelem van.

A történelem egészét és az összefüggéseket kell jól ismerni ahhoz, hogy a részek is érthetőek legyenek. Tanításodban fontos helye volt az emberi tényezőknek. Tanítványaid előszeretettel emlegetik egyik mondásodat: „Kérdezitek, mi a legjobb államforma? A királyság, ha jó a király.” A történelmet államférfiúi erények és gyarlóságok formálták és alakították, talán jobban is, mint az objektív összefüggések.

A történelmet formáló államférfiúi erényekről az általam fordított Szent Imre herceg legendájából idézek. Ez a fordítás az Árpád-kori legendák és intelmek című könyvben 1983-ban jelent meg a Szépirodalmi Könyvkiadónál. Az eredeti „műves” fordítás következik: „Szent István király aztán, akit az atyai szeretet lángja serkentett, fiának, Szent Imrének erkölcsitanító könyvet szerkesztett. Ebben őszintén, barátián figyelmeztette és bensőséges szavakkal szolt hozzá. Arra oktatta őt, hogy mindenekelőtt őrizze meg a katolikus hitet, erősítse az egyházi rendet, a főpapi méltóságnak rója le tiszteletét, kedvelje a főembereket s a vitézeket, hozzon igaz ítéletet, minden cselekedetében mutasson türelmet, a vendégeket jóságosan fogadja, s még jóságosabban gyámolítsa, a tanács nélkül semmit se tegyen, az elődök példája mindig szemé előtt legyen, sűrűn teljesítse az imádkozás kötelemét, s a kegyességet, irgalmasságot meg a többi erényeket előrehaladása érdekében éber gondnal megtartsa.”

Ebben a szellemben tanítottál bennünket is, nem csak a tanórákon és az osztályfőnöki órákon, hanem egész diákkorodban ottlétünk alatt. A történelmet alakító politikai eliteken és a mindenkori közéleti szereplőkön jól látszik, hogy kaptak-e ilyen útravalót. Én ilyen történelmi iránytűt kaptam Tőled és ezzel tudom, hogy nem vagyok egyedül. Bizonyíték erre, hogy első osztályodból – bár a többség orvosi vagy műszaki pályán tanult tovább – a történelem iránti fogékonysága mindenkinek megmaradt. Példaként említeném Ócsai Tóni Görgey monográfiáját, Csiba Laci vagy Eszes Pista könyveit. Ha Ijjas Jóska ma közöttünk lehetne, minden bizonnyal az Akadémia tagjaként és a legnevesebb jogtörténészként köszöntené a mesterét.

Történelem tanításodnak köszönhetően Jóskával és Kerényi Ervinnel együtt vettem fel hármunkat a jogi egyetemre, ahol az első évesek mumus tantárgya volt a római jog. Latin óráidnak hála szép emlékeket őrzök a vizsgáról. A római jog neves professzoránál Brósz Róbertnél vizsgáztam, akinek hatalmas orgánuma az előadásokon és a vizsgákon egyaránt betöltötte az Egyetem-teret. A kollokvium felénél megkérdezte: „Kolléga Úr, maga hol tanult latinul?” Válaszoltam, csend lett a szobában. Erre az indexből kilógó

jelesre ma is büszke vagyok és köszönöm Neked az első joghallgatói sikerélményt. A jó tanárok a tanítványok későbbi sikereinek zálogai. Gáspár Atya! Jó tanárunk voltál!

Sok tanítványod van, akik örömmel és büszkén vállalják tanárukat, prefektusukat, osztályfőnöküket. Tanári pályán tevékenykedve tudom, hogy milyen jó érzés és mekkora tisztesség ez. Mindig melegség öntötte és önti el a szívemet, amikor a joghallgatók közül kiderül, hogy valaki Gáspár atya tanítványa volt. Itt a teremben is vannak néhányan. Ezért is idézem a neves jogász professzor, Magyar Zoltán ismert mondását: „Nem az a professzor, aki tanít, hanem akinek tanítványai vannak.” Köszönöm azt is, hogy a győri joghallgatókat jó néhányszor, ha kértem, elvarázsoltad előadásaiddal.

A mi osztályunk nagy szerencséje az, hogy korban közeli korosztályként lassan fél évszázada Veled lehetünk, örömkömben, bánatunkban bekopoghatunk a „főnökhöz”, azaz hozzád, aki sokunknak lelki atyja is vagy. Bocsásd meg nekünk azt – amit az 1975-ös osztálytalálkozón már megtettél – hogy mi okoztuk az első ősz hajszálakat.

Sok mindent köszönhetünk, köszönhetek Neked. Mindenekelőtt köszönöm a barátságodat, amely a szeretet filozófusa, Tatiosz szerint „szent emberi kapocs”. A Te latin óráidon – ami az elején nem volt könnyű – tanultam meg azt a régi szép memoritert, hogy a barátság mindig kedves. Máraival szólva, az igaz barát egy életre jótáll a másikért. A tanítvány büszke lehet arra, ha tanárát a barátjának is tekintheti, aki mindig jótállt érte.

Köszönöm a jó tanácsokat, amit az élet fontos, köz- és magán kérdéseiben adtál. Először kérdeztelek például arról, hogy vállaljam-e a BDSZ-ben a megtisztelő és megterhelő megbízatást. A nem lebeszélő válaszodban éreztem a féltő szeretetet, véleményed jelentősen meghatározta állásfoglalásomat.

Köszönöm, hogy emberségre és a belső békesség megtalálására tanítottál. Köszönöm a közös szentmiséket és a beszélgetéseket, amelyekből hónapokra erőt merítettem, köszönöm gyakorta megtapasztalt figyelmedet és szeretetedet.

Isten éltessen nagyon nagyon sokáig közöttünk jó egészségben, békében és szeretetben!

2013. február 10.

*Kukorelli István
egyetemi tanár*

CSÍKY BALÁZS

VASZARY KOLOS, A TÖRTÉNELEMTANÁR

Vaszary Kolos nevének említése a köztudatban leginkább a hercegprímást idézi fel, esetleg a pannonhalmi főapát jut eszünkbe, azonban kevesen tudják, hogy Vaszary több évtizedes tanári működés után került a főpapi székbe. Élete a bencés paptanárok egyik legjelentesebb esetének tekinthető.¹ Az utókor eléggé negatívan értékelte esztergomi érseki tevékenységét,² emellett a pannonhalmi főapáti székben eltöltött sikeres évek, és még inkább a tanári pálya háttérbe szorult. Jelen tanulmány ezt a tanári pályát szándékozik bemutatni.

SZÁRMAZÁSA ÉS NEVELTETÉSE

Vaszary Kolos, Vaszary Ferenc néven 1832. február 12-én született Keszthelyen. Apja Vaszary Ferenc szücsmester, anyja Bajnok Terézia volt. Anyja Kéthelyről származott és férjének mintegy harmincöt évvel fiatalabb, második felesége volt. A Vaszary család korábban a Zsedényi vezetéknevet viselte, ami arra utal, hogy a Sárvár közelében fekvő településről származhattak. A családi legenda szerint az 1740-es években két testvér költözött a Pápa mellett, a Gerence-patak közelében fekvő Vaszarról Keszthelyre, ahol rájuk ragadt a „vaszari” név. A történet másik változata szerint egy Vaszar községből származó pékmester Pápara vitte kenyerét, és a pápaiak körében népszerű vaszari kenyérről kapta a család a Vaszari ragadványnevet. Mindenesetre a család a 18. század második felében települt át Keszthelyre, és az 1790-es években három Vaszari tűnt fel a városban, akik közül a legidősebb, Ferenc volt a későbbi hercegprímás apja. A szücsmester, miután mesterségét abbahagyta, a városnál viselt több évig hivatalt. Első házasságából öt fiúgyermek született, így a kis Ferenc volt a hatodik fia, de a második házasságából az egyetlen gyermek. Az apa már hetven felé közeledett Ferenc születésekor és nyolc évvel később meg is halt. Ezután anyja egyedül nevelte fiát. Ferenc és mostohatestvérei között egy generációnyi korkülönbség volt, így bátyjainak gyermekei közül többen idősebbek voltak, mint ő. A legjobb kapcsolatban Antal bátyjának gyermekeivel volt, különösen a nála öt évvel idősebb Mihállyal, akivel együtt töltötték gyermekkorukat. Mihály, aki később Kaposváron lett gimnáziumi tanár, írni és olvasni tanította a kisfiút. Ferenc később sem feledkezett meg rokonairól, amikor már magas posztra emelkedett. Mihály fiát, a

1 Lásd életéről legújabban: CSÍKY Balázs: *Vaszary Kolos és Serédi Jusztinián bencés hercegprímások: életérek és párhuzamok*. In: *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon*. 1. kötet. Szerk.: ILLÉS Pál Attila és JUHÁSZ-LACZIK Albin. METEM, Budapest, 2012, 479–552. p. (Rendtörténeti konferenciák 7/1)

2 A történelmi értékeléseket lásd ugyanott: 546–547. p.

festő Vaszary Jánost különösen is támogatta. Ferenc mostohabátyjai közül István világi pap lett, karrierjének csúcán a Veszprém vármegyei Paloznak esperes-plébánosa. Anyja, Bajnok Terézia mélyen vallásos asszony volt, azt mondták róla, hogy „ha tízszer jöttek hozzá, nyolcszor bizonyára imakönyve mellett találták”. Bátyjának és anyjának példája, vallásos neveltetése valószínűleg befolyásolta Ferenc pályaválasztását.³

Vaszary Ferenc a középiskolát a premontreiek keszthelyi gimnáziumában végezte. A magas, vékony fiú ügyes volt a sportban és jó tanuló. Szellemi fejlődésére hatással volt az iskola dicső múltja. A Festetics György által rendezett helikoni ünnepeken (1817–1819 között) a kor neves írói és tudósai mellett a Georgikon növendékei és a gimnázium tanulói is szerepeltek. A premontreiek diákja volt Deák Ferenc, a fiú tanulmányai idején már ismert és neves jogász, politikus. Fejér György pap, történész is ott végzett. Ő Keszthely híres szülőtte volt, akinek családi körülményei, történeti érdeklődése és jótékonykodása is hasonló volt Vaszaryéhoz, aki személyesen is ismerhette és iskolai segélyéből is részesült. Ferenc 15 évesen otthagyta a gimnáziumot, hogy bencés szerzetes lehessen. Gyalog ment Keszthelyről Balatonfüredre, az ott időző Rimely Mihály pannonhalmi főapáthoz, hogy felvételét kérje a rendbe. A 34 jelentkező közül 14-et vettek fel, tehát alaposan megrostálták őket. 1847. szeptember 15-én öltözött be és ekkor kapta a Kolos nevet. A noviciátus után a győri rendi iskolában tanult, de a forradalom és szabadságharc eseményei az ő életét is befolyásolták. 1848 novemberében az intézménnyel együtt Pannonhalmára költözött, majd amikor a háborús helyzet miatt a növendékek engedélyt kaptak a távozásra, 1849 áprilisában hazatért, de július végére már újból Pannonhalmán volt. 1850-ben befejezte a kétéves bölcséleti tanfolyamot, ami után négy év teológiai tanulmány következett. Ennek végén, 1854. június 6-án ünnepélyes fogadalmat tett és főapátja Komáromba küldte tanítani. A szükséges életkor elérése után, 1855. május 26-án szentelték pappá.⁴

A BENCÉS PAPTANÁR

Vaszary Kolos kezdő tanárként a komáromi bencés gimnáziumba került, ahol két évet töltött. Tanított tárgyai a történelem és a földrajz voltak, amelyeket akkoriban integráltan oktattak. 1856-ban Pápara helyezte át főapátja. Itt Füßy Tamás, később híressé vált pedagógus és történész volt az igazgató,⁵ aki pezsgő szellemi életet teremtett a rendházban.

3 KEMÉNYFY K. Dániel: *Vaszary Kolos 1855–1905*. Esztergom, 1905, 9–12. p.; GÉGER Melinda: *A Vaszary család*. In: *Vaszary János és Vaszary Kolos. A festőművész és az egyházfő találkozása az egykori primási nyaralóban*. A Magyar Nemzeti Galéria és a Vaszary Villa közös kiállítása. Balatonfüred, Vaszary Villa, 2010. május 29. – október 31. Szerk.: GERGELY Mariann, PLESZNYI Edit, VESZPRÉMI Nóra. H. n., é. n. 59–60. p.; A Vaszary-család családfáját lsd. uo. 58. p.; PLESZNYI Edit: *Vaszary Kolos mint mentor és mecénás. Vaszary János festőművész atyai rokona, szellemi tanítója és patrónusa*. In: Uo. 19. p.; Sokkal részletesebb a Vaszary Zoltán által készített családfá: <http://vaszary.uw.hu/R001/Csaladfa.xls> 2012. szeptember 6.

4 KEMÉNYFY: i. m. 17–26. p.; MESZLÉNYI Antal: *A magyar hercegprimások arcképsorozata (1707–1945)*. Budapest, 1970, 330–332.; SÖRÖS Pongrác: *A Pannonhalmi Főapátság története. Hatodik korszak a Rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig*. Budapest, 1916, 130. p. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. Szerk.: SÖRÖS Pongrác. Hatodik kötet. (A Pannonhalmi Főapátság története VI)

5 Füßy Tamás (1825–1903): eredeti nevén Fuchs Alajos, 1841-ben lépett a bencés rendbe, 1849-ben szentelték pappá és ugyanebben az évben a pápai gimnáziumba került tanárnak, 1855-től az iskola igazgatója volt. 1864-ben a Szent István Társulat igazgatójává választották. 1885-ben főapát-jelölt volt. 1889-ben lemondott igazgatói állásáról és a zalavári bencés apátság perjele lett. Tudományos igényű történeti mű-

Ez kedvezően hatott a fiatal tanárra, segítette tudományos és írói fejlődését. Vaszary itt írta első munkáit. Füssy, Méry Etelével együtt bevonta az Ifjúsági Plutarch című kiadvány⁶ szerkesztésébe, amelynek füzeteiben neves történelmi személyiségek portréin keresztül kívántak példát adni a tanulóifjúságnak.

Vaszary pedagógiai érzéke már Pápán megmutatkozott. Szerették tanítványai, érezték rajta tantárgyai és a tanítás iránti lelkesedését. Ahogy egyik diákja később visszaemlékezett: „Mindnyájan rajongtunk érte; szigorú, de igazságos és végtelenül lelkes professzor volt; kivált történelmi óráinak örültünk. Gyermeki szívünket senki sem tudta olyan lelkesedésre lobbantani, mint ő; csupa láng, csupa rajongás voltunk igéi nyomán a hazáért.”⁷ Nemcsak a szellemi, de a testi nevelésre is gondja volt. Akkoriban még nem volt tornaóra, de ő biztatta tanítványait a rendszeres sportolásra, nyáron együtt labdázott, télen pedig együtt korcsolyázott velük.⁸

A fiatal tanár részt vett az 1860-as októberi diploma után megélénkülő politikai és társadalmi mozgalmakban is. Ekkor alapozta meg szónoki hírnevét két emlékezetes eset. Amikor Dákán Batthyányi Lajos özvegyénél volt látogatóban az emigrációból visszatérő Teleki László, a pápaiak odamentek, hogy láthassák. A tömeg Vaszaryt akarta hallani, akinek beszéde óriási siker lett. A grófné lejött az erkélyről vendégeivel, hogy megköszönje, Teleki gróf pedig megölelte a szónokot. A másik eset szintén 1861-ben történt. Amikor Fiáth József bárót nevezték ki Veszprém vármegye főispánjának, a vármegye Vaszaryt bízta meg az új főispán üdvözlésével. Az egyik januári estén fáklás menettel vonultak a báró szállásához, aki maga is lejött az utcára fogadni a köszöntést. Vaszary már beszéde vége felé tartott, amikor az egyik fákljától meggulladt a bundája. A főispán odasietett hozzá eloltani a prémet. Vaszaryt nem zökkentette ki a jelenet, feltalálta magát és ezekkel a szavakkal folytatta beszédét: „Ne oltsa el Méltóságod, kérem ne oltsa el ezt a – bár gyenge – külső jelét szíveinkben égő forró szeretetünk lángoló tüzeinek, melyet szavakban méltóan tolmácsolni úgyis képtelen vagyok!” Erre nagy taps és éljenzés tört ki a tömegben, és a főispán így válaszolt: „Tisztelendő úr, az ön rögtönző tehetsége ma fényesen megállotta a tűzpróbát.”⁹

Vaszary nem csak szónokként vett részt a megyei közéletben, hanem közgyűlési bizottsági tag is volt. Hazaforrás elkötelezettsége bizonyos köröknek nem tetszett és liberálisnak mondták. Ez a jelző akkoriban nagyon negatívan hangzott egy egyházi személy számára. Ő annyira lelkére vette a bírálatokat, hogy azon gondolkozott, világi papként folytatja munkáját. Rimely Mihály főapát azonban megnyugtatta, és úgy oldotta meg a helyzetet, hogy áthelyezte Esztergomba.¹⁰

Esztergomban ugyan nem foglalkozott közvetlenül politikával, de a társadalmi életben részt vett. A helyi kisdedóvó-társulat egyik kezdeményezője, az Esztergomi Újság munkatársa volt. Országos szinten a Pesti Napló és a Tanodai Lapok hasábjain megjelent

veket, ismeretterjesztő köteteket, ifjúsági műveket és tankönyveket írt, több folyóirat szerkesztője volt. 1890-ben a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki. (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/2012_szeptember_6_; *Magyar Katolikus Lexikon*. 3. kötet. Főszerk.: DIÓS István. Budapest, 1997, 863–864. p.)

6 Ifjúsági Plutarch. Kiadja a pápai kath. gymnasium néhány tanára. Eger, Bécs, Pápa, 1858–1860, 2 évfolyam, 6 füzet

7 KEMÉNYFY: i. m. 31. p.

8 Uo. 31–32. p.

9 KEMÉNYFY: i. m. 33–34. p.; *Vasárnapi Újság* 8 (1861) 122. p.; *Korrajzok*. Szerk.: KÖRÖSI László. 8–11. füzet: Vaszary Kolos. Budapest, 1895, 316. p. (Kortörténelmi Könyvtár VIII–XI. füzet)

10 SÖRÖS: i. m. 130.

cikkei, valamint tankönyvei révén vált ismertté. Tankönyvírói munkájáról alább részletesen lesz szó.

Esztergomi diákjai visszaemlékezéseiből kirajzolódik Vaszary tanári egyénisége és stílusa. Hazafias lelkesedést keltettek előadásai, a nemzeti érzés ápolására nagy hangsúlyt helyezett. Szerették tanítványai, megnyerő személyiség volt. A diákokkal barátságos volt, de komolyan bánt velük és tudott fegyelmet tartani. Tárgyának lelkes előadása lekötötte a tanulókat, kemény szóra vagy büntetésre alig volt szükség. Egy győri tanítványa szerint történeti anekdotákkal színesítve olyan érdekesen és érthetően adta le az anyagot, hogy azt már az órán megtanulták, otthon nem is nagyon kellett készülni. A feleltetéstől nem kellett félni, aki nem tudta a választ, egy-egy tréfás megjegyzéssel kiségitette. Azt szerette, ha a diákok saját szavaikkal mondják el a leckét, nem pedig ahogy akkor szokás volt, szó szerint, bemagolva az anyagot. Az óráit mindig pontosan kezdte, de gyorsan elszaladt az idő. Fontosnak tartotta az önképzést, fejlesztette az önképzőköröket. Segítette a szegény tanulókat. Esztergomban tankönyvei kéziratának a nyomda számára való tisztázására őket alkalmazta, de más módon is támogatta a rászorulókat. Tanítványai ragaszkodását és bizalmát mutatja, hogy sokan visszajártak hozzá győnni.¹¹

Amikor 1883-ban Thaly Kálmán az országgyűlésben, a középiskolai törvény vitájában azzal vádolta Vaszaryt, hogy nem engedte diákjainak Esztergomban a szentgyörgy-mezei honvédsírok megkoszorúzását,¹² tanítványai a Pesti Naplóban közzétett nyilatkozáttal védtek meg egykori tanárukat. A neves jogtudós, Concha Győző, aki Pápán volt diákja, szintén tanúsította Vaszary hazafias nevelését. Esztergomban több, később híressé vált tanítványa volt. Így például Baross Gábor, gazdaság- és közlekedéspolitikus, miniszter, Forster Gyula, aki a műemlékvédelem terén alkotott maradandót, Csernoch János hercegrímás, az érseki székben Vaszary utódja, Polónyi Géza politikus, igazságügy-miniszter vagy Kanter Károly, aki a katolikus megújulás fontos alakja lett Budapesten.¹³ Három évtizedes bencés tanári munkássága alatt Vaszary a korszak számos jeles személyiségét, vezető pozíciót betöltő értelmiségi személyiségét oktatta, nevelte.

A bencés tanároknál szinte hagyománynak nevezhető, hogy a tanári munka mellett szakterületük tudományos művelésében is elmélyednek. Vaszary esztergomi tanár korában publikálta első jelentős tudományos munkáját az 1444-es várnai csatával kapcsolatban.¹⁴ Kiindulópontja az volt, hogy I. Ulászló király sírverse alapján a várnai csatavesztésért és később Magyarország török általi elfoglalásáért sokan a pápát és a magyar főpapokat okolták. Ezt a kérdést vizsgálta források alapján és igyekezett cáfolni a vádak. A tanulmány függelékében forrásokat is közölt.

Miután neve a tanítással és az oktatásüggyel foglalkozók körében ismertté vált, mások biztatására elhatározta, hogy pályázatot nyújt be a pesti egyetem megüresedett történelem tanszékére. 1865-ben engedélyt kért erre előljárótól, amit meg is kapott. A tanszék elnyerésére nem sok esélye volt, meg is bánta ezt a lépését, ugyanakkor a döntésre várva megígérte főapátjának, hogy le fogja tenni az állami tanári vizsgát, ami egyébként neki nem volt kötelező, csak a pályakezdő tanárok számára. Az egyetemi katedrát nem nyerte

11 KEMÉNYFY: i. m. 35–41, 46, 54–55. p.

12 *Az 1881. év szeptember hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója*. Szerk.: P. SZATHMÁRY Károly. 11. kötet. Budapest, 1883. 142. p. 1883. március 14-i ülés

13 KEMÉNYFY: i. m. 46–49. p.

14 A várnai csata. Írta Vaszary Kolos, sz. Benedekrendi áldozár s az esztergomi kath. főgymnásiumban a világ- és magyar történelem ny. és rendes tanára. Kiadja a Szent-István Társulat. Pest, 1864.; Nemrég reprint kiadása is megjelent, ami a mű iránti újabb érdeklődést mutatja. (Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2012)

el, viszont 1867. március 31-én az egyetemen vizsgát tett történelemből és földrajzból, és ezzel ő lett a bencés rend első, az új szabályozás szerinti okleveles középiskolai tanára.¹⁵

1869 nyarán Kruesz Krizosztom főpát Vaszaryt nevezte ki győri bencés házfőnöknek és főgimnáziumi igazgatónak. Ez addigi munkásságának elismerése volt, és jelentős előrelépést, fontos beosztást jelentett, hiszen egy rendi közösség előljárója és egy neves középiskola irányítója lett. Krueszhez írt levelében kijelentette, hogy amikor a világ el-lenséges a szerzetesi élettel szemben, fontosnak tartja, hogy a ház falain belül békében, szeretetben és egyetértésben éljenek, ezzel is pozitív képet mutatva a világnak, és ebben neki kell jó példával elől járnia.¹⁶ Ez azonban csak a belső élet megerősítését jelentette, nem pedig a világtól való elzárkózást. Maga Vaszary ekkor is részt vett a közéletben és számos funkciót vállalt. Tagja volt a győri katolikus autonómiai választmányának és a katolikus iskolaszéknek, szintén tagja Győr város törvényhatósági bizottságának, a nevelésügyi és alapítványi bizottságoknak, igazgatótanácsi tagja a győri állami tanítónőképző intézetnek és az állami polgári leányiskolának. A gimnáziumon kívül éveken keresztül franciát tanított az orsolyiták iskolájában, 1874-ben pedig a helyi jogakadémián művelődéstörténetet adott elő. Emellett az ismeretterjesztő körökben felolvasásokat is tartott, a szélesebb közönséget is tanítva.

Igazgatói munkája nyomán növekedett a főgimnázium elismertsége. 1870-ben újra el-indította a diákszegélyező egyletet, hogy a fiatalok maguk is segítsék rászoruló társaikat. Hangsúlyt helyezett az önképzésre. Gyarapította az iskola szertárait. Két alkalommal a kultuszminiszter is meglátogatta az intézményt, 1872-ben Pauler Tivadar, 1873-ban pedig Trefort Ágoston, akik elismerően nyilatkoztak munkájáról. 1874-ben a Ferenc József Rend lovagkeresztjével tüntették ki. Ekkoriban alakult ki jó viszonya József Károly főherceg családjával, akinek két fia, József Ágost és László a bencéseknel tanult magántanulóként.¹⁷

Tanári tevékenysége mellett történészi munkáját is folytatta. 1874-ben Pannonhalma helytörténetéről írt tanulmányt egy Győr vármegyéről szóló kötetbe.¹⁸ Fontos forráskiadványt jelentetett meg két kötetben 1883-ban és 1885-ben.¹⁹ A Pannonhalmán talált és általa Guzmics Izidor naplójának nevezett szöveg valójában egy ismeretlen jurátus beszámolója az 1825-ös és az 1830-as országgyűlésekről, akit Guzmics kért meg, hogy tudósítsa őt az országgyűlésen történekről. A recenziók elismerően szóltak a forráskiadványról. Kiemelték, hogy a reformkor országgyűléseiről az addig ismert források, például a hivatalos iratok hiányos képet nyújtanak, a napló viszont részletesen beszámol a kerületi ülésekről is. Dicsérték Vaszaryt az alapos bevezető tanulmányokért és a jegyzetekért. Összehasonlította a szöveget az országgyűlési jegyzőkönyvekkel és más forrásokkal, azokból idézett is. Munkája nem csak újabb adalékokat közölt, hanem szinte

15 SÖRÖS: i. m. 130–131. p.; KEMÉNYFY: i. m. 43. p.

16 SÖRÖS: i. m. 131–132. p.

17 *Vasárnapi Újság* 38 (1891) 45. szám. 726. p.; KEMÉNYFY: i. m. 51–53. p.; BORIÁN Elréd: *Források Habsburg József Ágost főherceg bencés diákságáról*. In: *Collectanea Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményeinek Értéktája*. 1. Szerk.: DÉNESI Tamás, DEJCSICS Konrád. Pannonhalmi Főapátság Gyűjteményei, Pannonhalma, 2013, 281–294.

18 VASZARY Kolos: *Pannonhalma helytörténete*. In: *Győr megye és város egyetemes leírása*. Szerk.: FEHÉR Ipoly. Budapest, 1874. Megjelent még: *A Pannonhalmi Sz. Benedekrend névtára 1875/6-dik tanévre*. H. n. [1876]. 11–40. p.

19 *Adatok az 1825-iki országgyűlés történetéhez*. Közli: VASZARY Kolos győri kath. főgymn. igazgató. Győrött, 1883.; *Adatok az 1830-iki országgyűlés történetéhez*. Közli: VASZARY Kolos. Győr, 1885.; A köteteknek több reprint kiadása is megjelent az utóbbi években: Kessinger Legacy reprints. Kessinger Pub. Co. 2009 (papírkötésű), 2010 (keménykötésű); Históriaantik Könyvkiadó, 2012.

teljes leírását is adta az országgyűléseknek.²⁰ Ebben az időben, 1884-ben adta ki Vaszary a várnai csatáról írt korábbi művének továbbfejlesztett változatát is.²¹ A forráskiadvánnyal ellentétben ennek a tanulmánynak a fogadtatása vegyes volt, akadtak olyanok, akik kritizálták és igyekeztek kétségbe vonni állításait.²²

A sikerek mellett azonban problémákkal is meg kellett küzdenie. Sokirányú elfoglaltsága közben kiújult korábbi emésztőrendszeri betegsége, ezért 1871 tavaszán, munkakörét helyettesére bízva elhagyta Győrt, hogy orvosi javaslatra fürdőkben kúrálja magát. Innen hamarosan visszatérve újult erővel és kedvvel folytatta munkáját. Ezután is többször kellett fürdőkbe járnia, sőt 1874 nyarán főapátjától egy éves betegszabadságot kért. Kruesz azonban ezt nem engedélyezte, mivel látta állapotának javulását. Vaszary nem csak addigi munkáját tudta ismét ellátni, hanem ekkor vállalta a győri királyi jogakadémián a művelődéstörténet előadását is. Egészségi problémái végigkísérték életét annak ellenére, hogy fiatal korában sportolt és később is fontosnak tartotta a testmozgást. Gyermekkorában vézna és gyenge volt. Tanárként télikabátját és fejfedőjét addig hordta, amíg határozottan fel nem melegedett az idő. Hajlamos volt a torokfájásra és a gyomorhajra, könnyen megfázott, emiatt selyemkendővel kötötte be a nyakát. Ez is mutatja, hogy mindig vigyázott egészségére. Emellett pontosan és mértékletesen étkezett, kerülte a dohányfüstöt és a huzatot. Rendszeresen Balatonfüreden kúrálta magát, ahol nyarait is töltötte.²³ Úgy tűnik, hogy a feladatainak ellátásával járó problémákat belsőleg nem volt könnyű feldolgoznia, és ez fizikai tünetekben is megmutatkozott.

Rendtársai megbecsülték és elismerték, aminek jele volt, hogy az 1872-ben tartott főmonostori perjelválasztáson a második legtöbb szavazatot kapta. 1885-ben meghalt Kruesz Krizosztom főapát. Az utód megválasztásánál három személyt kellett a káptalannak jelölni, akik közül a király nevezte ki a magyarországi bencések új vezetőjét. Az első helyre való szavazásánál Vaszary a második körben kapta meg a szavazatok többségét, és Ferenc József április 28-án nevezte ki pannonhalmi főapátnak. Ezzel elért a bencés renden belüli karrierje csúcsára.²⁴ Főapátként az oktatás és nevelés területén több fontos lépést hajtott végre. Miután az új középiskolai törvény (1883: XXX tc.) kötelezővé tette a gimnáziumi tanárok számára az állami tanárképesítő vizsgát, a főapát a hittan tanítására való képesítést is előírta és megalakította a rendi vizsgabizottságot, amely 1886-ban kezdte meg működését. Megreformálta a tanárképzést és a teológiai oktatást a pannonhalmi főiskolán, amely számára 1886-ban természettudományi szertárat létesített. A főiskolán a megüresedett katedrákat a budapesti és egyetemen végzett rendtagokkal töltötte be. Támogatta rendtársainak a budapesti és az innsbruck-i egyetemen való tanulását. Eltörölte a szerzetestanárok magánóra-tartását, de kárpótlásul év végén jelentős összeget utalványozott számukra. Számos iskolát fejlesztett. Első helyen kell említeni a győri főgimnázium új épületének felépítését. Óvodát és leányiskolát létesített Zalaapátiban, Győrszentivánon és Kiscellen (ma Celldömölk). Varsányban népiskolát építtetett, Kajáron (ma Kajárpéc) óvoda alapítványt hozott létre.²⁵

20 D. Farkas recenziója. Századok 18 (1884) 257–262. p.; „a.” recenziója. Budapesti Szemle 12 (1884) 37. kötet, 87. p.

21 VASZARY Kolos: *I. Ulászló magyar király esküszegése és a várnai veszedelem*. Budapest, 1884.

22 RÓNAI HORVÁTH Jenő: *A várnai csata 1–2. Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1888). 104–142, 268–305. p.

23 SÖRÖS: i. m. 132. p.; KEMÉNYFY: i. m. 55. p.; SZIKLAY János: *Vaszary Kolos Balaton-Füreden. Vasárnapi Újság* 38 (1891) 45. szám. 742. p.

24 SÖRÖS: i. m. 129, 132, 134. p.; *Vasárnapi Újság* 38 (1891) 45. szám. 726. p.

25 KEMÉNYFY: i. m. 65, 68–69. p.; SÖRÖS: i. m. 135. p.; *Vasárnapi Újság* 38 (1891) 45. szám. 726–727. p.

Pályájának további alakulását nem követjük nyomon. Vaszary bencés tanárként fokozatosan lépett előre a ranglétrán, miközben tudományos és közéleti tevékenységet is kifejtett. Pedagógusi és szónoki tehetségét elismerés övezte. Előbb a győri gimnázium igazgatói székébe és az ezzel együtt járó győri házfőnöki posztra került, majd a pannonhalmi főpát tisztségére választották meg rendtársai. Talán ő maga sem hitte, hogy innen még tovább fog lépni, és az ország első főpapi székébe, az esztergomi érseki székbe nevezi ki 1891 végén az uralkodó. Ahogy lépett előre, egyre kevésbé tudott tanítással foglalkozni. Az oktatás- és nevelésügy azonban mindvégig szívügye maradt.

A TANKÖNYVÍRÓ

Ahogy már említettük, Vaszary írói munkássága Pápán kezdődött, amikor igazgatója, Füssy Tamás bevonta az Ifjúsági Plutarch szerkesztésébe, amelynek füzeteiben neves történelmi személyiségek portréin keresztül kívántak példát adni a tanulóifjúságnak. Két évfolyamban, összesen öt füzetben 53 történelmi személyiség, köztük akkoriban elhunyt kortársak rövid életrajzát írták meg a pápai tanárok. Magyar és külföldi hadvezérek, államférfiak, pápák, más egyházi személyek, szentek, tudósok, írók szerepelnek a füzetekben az ókortól egészen a szerzők jelenkoráig. Így pl. Hunyadi János, Széchényi Ferenc, Báthory István, Festetics György, Nagy Szent Gergely, XVI. Gergely, Szent Ágoston, Szent László király, Vitéz János, Mátyás király, Pázmány Péter, Kopácsy József, Fejér György, Guzmics Izidor, Páli Szent Vince, François Fénélon, Kalazanci Szent József, Homérosz, Dürer, Leonardo da Vinci, Garay János, Tycho Brache, Hell Miksa, Reguly Antal, Vörösmarty Mihály és – egyetlen nőként a férfiak között – Szilágyi Erzsébet életrajza olvasható. Ezek közül csak néhányat írt Vaszary.²⁶ Ez a sokféle személyiség meglehetősen vegyes társaságot alkot, a válogatás naprakészségét mutatja, hogy frissen elhunyt személyek is szerepelnek. A kiadók által az első füzetben közölt, 1858-ban írt előszó segít megérteni a kiadvány célját: „E művecskével az iskolai termekből tanáraid szeretete elkísér magánfoglalkozásod körébe: mert a tanidőn kívül is szívedben folyton a szép s magasztos iránti vonzalmat éleszteni s ápolni, és ez által a vallás s tudomány szilárd bajnokává képezni, ez volt azon ifjúságbarátok kitűzött célja, kik érdekedben e vállalatra szövetkeztek. A tapasztalás szól mellettünk, mikép nevezetes emberek tettei a legnemesebb elhatározásra bírták nem ritkán a fogékony ifjú kebleket, azért van alapunk magunkat azon reménynek átadni, hogy az általunk nyújtott életrajzok romlatlan szívedben is vágyat fognak kelteni a fönséges példák utánzására; miért is kétkednénk, hogy a magyar ifjúság hön tud lelkesülni magasabb életpéldányok iránt? (...) Átalán, leszámítva a pogány írókat, kiket remekműveik kedvéért fogunk veled megismertetni, életrajzaink föltüntetendik, hogy a vallás s erény az, mely áldással járó nagy tettekre hevít; hiúság, dicsvágy lehet néha nagyszerű cselekvőségnek rugója, de e befolyás alatt létrejött művek, habár a világ tapsával találkoznak, végre is keveset nyomnak az igazság azon pártatlan mérlegében, melyet Isten tart kezében. Bár annyi áldás kísérje törekvéseinket, hogy ez életrajzokból üdvös életszabályokat alkoss magadnak, melyeket körülményeid szerint híven tölts be! Isten veled!” A szerkesztők tehát a tanulók önképzésére szánták az Ifjúsági Plutarch füzeteit, amelyek életrajzai követendő erkölcsi példákat kívántak nyújtani az ifjúságnak híres személyiségek bemutatásával.

²⁶ Hunyady János, Fejér György, Festetics György, Nagy Alfréd angolszász király, Szilágyi Erzsébet életrajzait.

A kiadvány nevével az előképre, Plutarkhosz ókori történetíró Párhuzamos életrajzok című művére utalt. Hatással lehettek a szerkesztőkre más hasonló művek is. Pierre Blanchard 1803-ban jelentette meg az ifjúságnak szóló, híres emberek életrajzait tartalmazó munkáját, amelynek kelet-európai személyek életrajzával kiegészített német kiadásai Bécsben és Pesten is megjelentek. 1842–53 között Pesten öt kötetben kiadtak hasonló címmel egy életrajzgyűjteményt, melynek 1845-ben megjelent magyar fordítását Bajza József szerkesztette.²⁷ A pápai tanárok tehát egy már ismert műfajt alkalmaztak a helyi viszonyokra és iskolai használatra. A korabeli történelemtanításnak, különösen az alsóbb osztályokban egészen a 19–20. század fordulójáig egyik fő célja az volt, hogy követendő erkölcsi normákat és vonzó példaképeket állítsanak a diákok elé.²⁸ Vaszary által az Ifjúsági Plutarch-ba írt életrajzokat egy kötetbe összegyűjtve, évtizedekkel később újra kiadták. A kötetet rokona, Vaszary János festőművész illusztrációi díszítették.²⁹

Vaszary tanári pályájának első éveit egy politikai és társadalmi szempontból is átalakulást jelentő, forrongó történelmi időszakra estek. Az 1848/49-es szabadságharc leverését követő neoabszolutizmus időszaka ekkor ért véget, és mind a Habsburg kormányzat, mind pedig a magyarok keresték az új berendezkedés kialakításának módját. Az elnyomás enyhülésével előtérbe került az oktatás és az iskolai tananyag átalakításának kérdése is. A Helytartótanács 1861-es rendelete értelmében a történelem és a földrajz – tehát a Vaszary által oktatott tárgyak – tanítása nagyobb hangsúlyt kapott, és hivatalosan is újra megjelent a tananyagban a magyar történelem.³⁰ 1865-ben vitát indítottak a tankönyvek szerkesztéséről. A Tanodai Lapok című katolikus oktatási és pedagógiai közlöny közölte a főtanhatóság által felkért szakértők véleményét az újonnan megírandó tankönyvek tartalmáról és irányvonaláról. A történelem tankönyvek programjának kidolgozására mások mellett Vaszary Kolost is felkérték, a programot pedig közzétették.³¹ Vaszary írása elején hangsúlyozta a történelem fontosságát: „...míg más tantárgyaknak az értelem fejlesztése, a történelemnek ezen kívül *kiválólag* a szív képzése, a lélek nemesítése is hivatása; missiója ugyanis a múltnak tanúságából javítani, s ha javította erényesíteni, ha erényessé tette tökélyesíteni az embert. A történelemnek, mint valóban fontos tantárgynak megírására jelenleg irányadásul már nem elegendő Pliniusnak azon ismert mondata: »Historia quoquo modo scripta delectat«,³² hanem okvetlenül szükséges, hogy a gyönyörködtetés mellett oktasson is: egyesek, valamint egész nemzetek tetteit, a századok eseményeit hű színben állítva elő vezérfáklját adjon az

27 Neuer Plutarch oder Bildnisse und Biographien der berühmtesten Männer und Frauen aller Nationen und Stände von den ältern bis auf unsere Zeiten. Bearb. von einem Vereine Gelehrter. Pest, 1842–1853.; Új Plutarch vagy Minden korok és nemzetek' leghíresebb férfiai és hölgyeinek arc- és életrajza. Magyarázta Bajza. Pest, 1845.; Blanchard művére lásd. PAPP Júlia: *Adatok Zrínyi Miklós, a szigetvári hős ikonográfájához. Blaschke János (1770–1833) könyvillusztrációinak tükrében. Hadtörténelmi Közlemények* 122 (2009). 506. skk.

28 KATONA András: *Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából III. A rendszeres történelemtanítás meghonosodása az önkényuralom és dualizmus korának Magyarországon a századfordulóig.* Tanári Kincsestár – Történelem. 2006. január. 22–23. http://tortenelemtanitas.hu/wp-content/uploads/2010/02/Kepek_es_arckepekIII.1.pdf 2012. szeptember 6.

29 VASZARY Kolos: *Történelmi életrajzok az ifjúság számára. Vaszary János képeivel. (Hazai festőművészek által illusztrált ifjúsági iratok III.)* 2. kiadás: Budapest, 1892.; 3. kiadás: Budapest, 1905.; PLESZNYIVY: i. m. 19. p.

30 KATONA: *Képek és arcképek III.* i. m. 5–6. p.; KEMÉNYFY: *Vaszary...* i. m. 44. p.

31 VASZARY Kolos: *A magyarországi kath. gymnasiumok számára írandó történelmi tankönyv miképi szerkesztésének programja.* In: Tanodai Lapok 10 (1865) 14. szám, 155–157. p.

32 „A történelem, akárhogy is írják meg, gyönyörködtet.” [Caius Plinius Caecilius Secundus (Ifjabb Plinius): *Epistolae*]

ifjú kezébe, nehogy – különösen a mostani időszak homályos utain – eltévedve lelki és testi üdvét veszélyeztető örvénybe jusson. Azért, ha nagy felelősség terhe alatt állanak mindazok, kik az egyház és haza reményeinek tanításával, nevelésével foglalkoznak: ezek közt különösen nehezül a felelősség terhe azokra, kik tantárgyukban is – a múltnak előadása által adnak az ifjú jövőjének irányt³³ – fogalmazott Vaszary. Ezután a vallásos oktatásra tért rá. A katolikus püspöki kar 1850-ben, esztergomi tanácskozásán felterjesztést intézett az uralkodóhoz, amelyben azt kérték, hogy a katolikus iskolákban maradjon meg a katolikus irányvonal és az ifjúságot katolikus szellemben neveljék. Ebből következett, hogy jogos, sőt szükséges a katolikus iskolák számára katolikus tankönyveket szerkeszteni. A más vallású iskolák számára írt tankönyveknél rögtön észrevehető, hogy más vallásúak számára készült. „...a kritika ítélszéke előtt a történetíró pártatlansága nem abban áll, hogy mintha sem vallása, sem hazája nem volna, közömbös előadója legyen az eseményeknek, hanem tisztelte, hogy szenvedély nélkül, de melegséggel (...) saját meggyőződésének színt adjon; s itt úgy hisszük helyén való méltó fájdalommal fölemlítenünk, hogy hazánk kath[olikus] tanodáiban jelenleg is »vallás és erkölcsi közömbösséget hirdető« historiai tankönyv is kereng az ifjúság kezében (Religio, Pütz bírálata Lopussnyitól.)³⁴ Vaszary, Lopussny Ferencnek³⁵ a Religio című folyóiratban megjelent írását idézve kritizálta az akkoriban használt, Wilhelm Pütz³⁶ német gimnáziumi tanár által írt tankönyvek szellemiségét. Pütz műveit akkoriban széles körben, számos európai országban használták, és történelem-földrajz tankönyvének egyik magyar fordítását éppen egy bencés szerzetes, Vincze Paulin³⁷ készítette el és adta ki. Vincze néhány évig tanártársa is volt Vaszarynak Pápán.

Vaszary ez után részletesen kifejti a történelem tanításának szempontjait: „Hogy könnyebben érthető legyek, a történelmet kétféle szempontból tekintem: a) mint ismeretterjesztő, b) mint szívképző tantárgyat. A történelem tekintettel a hely (geographia) és időre (cronologia) elősorolja a nemzetek és ezek kitűnő egyéniségeinek nevezetes tetteit; a csaták zaja közt nem szabad elnémulni az erkölcsi világ eseményeinek, a köz és nyil-

33 VASZARY: *A magyarországi kath. gymnasiumok számára írandó...* i. m. 155. p. (kiemelés az eredetiben)

34 Uo.

35 Lopussny Ferenc (1813–1874): teológiai doktor, egyetemi tanár és apátkanonok. 1836-ban szentelték pappá, 1840-ben szerezte meg a teológiai doktorátust, a beszercebányai főgimnázium tanára, majd szemináriumi tanár, 1849-től a pesti egyetem teológiai tanárává nevezték ki. 1860-tól nagyváradi kanonok, 1866-tól apát. (SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái* <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/2013.augusztus.22.>)

36 Wilhelm Pütz (1806–1877): gimnáziumi tanár, történelem-, földrajz- és némettankönyvek szerzője. A bonni egyetem elvégzése után először a düreini gimnáziumban kezdett tanítani, majd 1844-től 1865-ben bekövetkezett nyugalomba vonulásáig Kölnben volt egy katolikus gimnázium tanára, ahol a felsőbb osztályoknak németet, latint, történelmet és földrajzot tanított. 1862-ben professzori címet kapott. Tankönyvei nem csak Poroszországban és Ausztriában, valamint a német államokban, hanem már 1843-tól külföldön is elterjedtek és számos európai nyelvre lefordították azokat. Több mint egy tucat kiadást mértek és évtizedeken keresztül használták őket. (BINDER: *Pütz, Wilhelm*. In: *Allgemeine Deutsche Biographie* 26 (1888), 780–782. p. [Onlinefassung] <http://www.deutsche-biographie.de/pnd116308265.html?anchor=adb> 2012. szeptember 6.)

37 Vincze István Paulin (1814–1906) 1833-ban lépett a bencés rendbe. 1842-ben szentelték pappá. 1842–48-ig a győri, 1848–59 között az esztergomi, 1859–61-ben a pápai, 1861–68 között a soproni gimnázium tanára. 1868–70-ig a nyalkai plébánia adminisztrátora, 1870–71-ben Celldömölkön, 1871–72-ben Bakonybélben rendházi lelkiatya, 1872–86 között a tihanyi plébánia kormányzója. Említett tankönyve: PÜTZ Vilmos: *Az ó, közép és újkorbéli földírat és történelem alaprajza a középtanodák és felsőbb nemzeti iskolák használatára*. Ford.: Vincze Paulin. 3 kötet. Első kiadás: Esztergom, 1850–51. Ezután 1861-ig még öt kiadást ért meg. (SZINNYEI: i. m. Vincze (István) Paulin szócikk <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm> 2012. szeptember 6.; Pannonhalmi névtár: i. m. 74. p.)

vános erkölcsök, szokások, vallás, kormányforma, törvények, intézetek, tudományok, művészetek – szóval mindazoknak, melyek valamely nemzet jellege és jellemére fényt árasztanak. Ez az ismeretterjesztés. Azonban, ha a történetíró csupán a tények terjedelmes előadását tartja szem előtt, történelme tán mulattat, de a fő cél elérve nincs; szükséges úgy adni elő a világeseményeket, hogy az ismeretterjesztés összekötve legyen a lélekneveléssel; hogy valamely dicső tett olvasására magasztosan dobogjon az ifjú szíve; hogy az elnyomott ártatlansággal könnyezzen, az erőlelkűt tisztelni, követni tanulja, a gonosztól utálattal forduljon el; egyesek- és népeknél a vallásosságban élvezett boldogságát, a vallástalanoknak már ez életbeni szerencsétlenségét is hűn esetelje; kijelölje a párhuzamot, mely a tanulót figyelmessé tegye, miként szokta a világtörténelemben mindenkori a religio, s az ebből eredő jó cselekedetek – a közjólétet eredményezni; kimutassa, miként eredményez gyakran jót az emberi rosszakarat gonosz szándékának ellenére; – szóval hogy hirdesse az egyesek fölött úgy, mint egész népek fölött a világ kezdetétől örökös gondviselés szent intézményeit, hogy történelmének olvasói vagy tanulói tiszta és magasztos fogalmat szerezzenek maguknak az emberiség rendeltetéséről, rendületlenül higgyenek Istenben, egyházában és föllelkesüljenek valamely jó, szent s nemeslelkű tett követésére. Ez a szívképzés. E két egymással karöltve jár – egymástól elválaszthatatlan kellék képezi a történelemnek lényegét.”³⁸ Vaszary tehát két szempontot emel ki a történelem tanításánál: az egyik az ismeretterjesztés, a másik „szívképzés”. Az ismeretterjesztéssel kapcsolatban hangsúlyozza, hogy az ne legyen pusztán a tények ismertetése, hanem a történelem anyagát szelektálni és értelmezni szükséges az ifjúság számára, hogy az a meghatározott irányban történő nevelést szolgálja. Megjegyezzük, hogy ekkoriban a földrajzot és a történelmet integráltan, azaz egymással összefüggésben tanították, ahogy erre a szöveg is utal.³⁹ A másik szempont, amit Vaszary „szívképzésnek” nevez, ma úgy fogalmaznánk, hogy a tanulók érzelmi befolyásolása, az érzelmi ráhatás keresztül erkölcsi elvek közvetítése. Ez elsősre a mai olvasó számára idegenül hangozhat, azonban éppen a modern technika és a modern történettudomány kínál olyan eszközöket (audiovizuális eszközök, oral history), amelyekkel manapság is érzelmi hatást szándékoznak kiváltani a történelemmel kapcsolatban.⁴⁰ Vaszary a tanítást komplex folyamatként, a fiatalok értelmére és érzelmére való egyidejű hatásként képzei el. Ez illeszkedik a kor romantikus történelemfelfogásához, és volt tanítványainak beszámolóit azt bizonyítják, hogy Vaszary képes volt lelkesíteni diákjait.

Az oktatási program következő részében a bencés tanár a magyar és a világtörténelem oktatásának tematikáját közli. A Helytartótanács 1864-ben összehívta a főigazgatókat és a terület szakértőit, és a magyarországi katolikus gimnáziumok újjászervezéséről tárgyaló ülések egyikében elkészítették a történelem tantárgy lecketervét is. Vaszary ezt kiegészíti, módosítja: „az idézett felosztáson kívül még több korszakvai osztályozást vélnék célszerűnek; a tanuló ugyanis az események igenis változó tömegében nem talál nyugopontot, honnét az olvasottak – vagy hallottakra – mint utazó a bejárt vidékre és tapasztaltakra egy magasabb helyről – figyelő visszapillantást vessen; hogy lelkében a hallottak vagy olvasottakat egész egységben visszaidézve azokról tiszta fogalmat szerez-

38 VASZARY: *A magyarországi kath. gymnasiumok számára irandó...* i. m. 155–156. p.

39 Ez Franciaországban ma is így van. Gianone András szíves közlése.

40 Erre példaként említhetjük a 2002-ben Budapesten megnyílt Terror Háza Múzeum kiállítását. Amint a múzeumba belép az ember és megérkezik a pénztárhoz, már két készülékből a diktatúrák túlélőivel készített interjúkat hallhat és láthat. A rövidfilmek folyamatos ismétlése szinte sokkolja az érkezőt, erőteljes érzelmi hatást váltva ki.

zen” – érvel a bencés tanár.⁴¹ Hangsúlyozza, hogy a diáknak segítséget kell nyújtani már az elrendezéssel is a tananyagban való eligazodásban, hiszen a tanulónak nagy mennyiségű információt kell feldolgoznia.

„Hogyan tárgyalassék a történelem? Oknyomozólag; tehát ne legyen csupán gyönyörködtető elbeszélése, hanem emellett oktató tárgyalása a *hiteles* kútfőkből merített eseményeknek, melyeknek okai és következményei, valamint az elősegítő eszközök, a gátló akadályok, a kor előítéletei, szokásai, a csatáknak különösen eredményei s.a.t. Melyek a működő egyének jellemére, a nép jellegére fényt vagy homályt vetnek, szem előtt tartandók. A történetírónak tehát a múltba és pedig azon korba kell magát képzeletben behelyezni, melyről ír, s ha valahol, itt van helye, hogy az ismeretes »quid, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando«⁴² kérdések szerént írja meg a történelmet. Különben a tankönyvben hosszasan fejtegetni ez vagy amaz esemény okát, s bőven terjeszteni elő annak eredményét nem látom szükségesnek; elég ha pár szóval vagy mondattal okadatulja; bővebb kifejtés és felvilágosítás – a tankönyv nyomán – a tanár teendőihez tartozik” – írja Vaszary.⁴³ Majd hangsúlyozza, hogy nem szabad szem elől téveszteni a szellemiséget, és az isteni gondviselés működését kell bemutatni a történelemben: „Mária országa gyermekeinek kath[olikus] szellemű kézikönyvet kell adnunk, hogy megtanulják, miszerént a katolicismus megalapítása mentette meg az enyészettől” – fejt ki a tanár.⁴⁴ Szerinte amikor vallásos életet élt a nép, Isten megáldotta, amikor viszont elpártolt tőle, megbüntette. Ki kell továbbá emelni a katolikus egyház érdemeit a tudományok és az oktatás, az iskolaügy terén. Ezek azok a szempontok, amelyek Vaszary szerint – a kor gondolkodásával összhangban – megadják a tankönyv sajátosan katolikus jellegét.

A bencés tanár a világtörténelem tematikájának kifejtése után, oktatási programjának végén néhány módszertani javaslatot is tesz. Úgy gondolja, hogy alkalmazni kellene Magyarországon is a francia megoldást: célszerűbb, ha a földrajzot a tankönyvben adják elő, nem pedig különálló térképeken, valamint „a nevezetes helyekkel a nevezetes események kapcsolatba hozassanak”.⁴⁵ A tanulónak így könnyebb megértenie az összefüggéseket a földrajzi adatok és a történelmi események között. A fénykép felhasználása az oktatásban „kedvenc eszméje”. Fontosabb történelmi helyekről, épületekről, stb. fényképeket kell készíteni, „melyek nagyító üvegekkel ellátott szekrénybe helyeztetve, időnkint a tanulók szemléletére kitétetnének”.⁴⁶ Vaszary módszertani javaslatai a korszakban újszerűnek tűnhettek, hiszen a fénykép akkoriban Magyarországon még nem volt elterjedve, az oktatásban való felhasználása pedig egészen modern ötlet lehetett. Kiderül az is, hogy a bencés tanár a külföldi, francia gyakorlatot is ismerte, annak tapasztalatait igyekezett felhasználni egy alapvetően német befolyás alatt álló oktatási rendszerben.

Amikor Vaszaryt felkérték, hogy készítse el a történelemkönyvek megírásának szakmai programját, már több tankönyv megírása állt mögötte. Először a világtörténelmet tárgyaló tankönyvét jelentette meg 1863-ban, amelyet korábbi igazgatójával, Füssy Tamással együtt írt.⁴⁷ 1868–70-ben újabb, három kötetes világtörténelem tankönyve már csak

41 VASZARY: *A magyarországi kath. gymnasiumok számára írandó...* i. m. 156. p.

42 ki, mit, hol, kinek a segítségével, miért, hogyan, mikor

43 VASZARY: *A magyarországi kath. gymnasiumok számára írandó...* i. m. 156. p.

44 Uo. 157. p.

45 Vaszary cikkének folytatása: *Tanodai Lapok* 10 (1865) 15. szám, 171. p.

46 Uo. 172. p.

47 FÜSSY Tamás–VASZARY Kolos: *Világtörténelem katolikus tanodák számára és magánhasználatra*. 1–3. kötet. Pest, Esztergom, 1863.

a saját neve alatt jelent meg. Ez a munka volt Vaszary leginkább maradandó alkotása, az 1910-es évekig számtalan kiadást megért, tehát közel fél évszázadig volt használatban.⁴⁸ Az első, az ókori történelmet tárgyaló kötetet adták ki a legtöbbször. A második és a harmadik kötet magyar történelmet is tartalmazott. Az első kötet előszavában így ír: „Két okból vállalkoztam e könyv írására. Először: mert a Füssy Tamás és általam 1863-ban írt s a m[agyar] kormány ugyanazon év decz[ember] 14-én 1558. sz[ám] alatt kelt rendelete folytán iskolai tankönyvül engedélyezett Világtörténelem első kötete elfogyott. Másodszer, hogy – legalább szerény véleményem szerint a mostani rendszernek megfelelőbb s az előbbinél célszerűbb könyvet adjak. Sokszor panaszkodtam és panaszkodtak tisztelt tanártársaim közül többen, hogy ifjaink közül sokan megtanulják a tankönyvben egymás után következő eseményeket, helyesen elmondják az egyes földrajzyokokat; de keveset törődnek azzal, hogy eszméiket rendezzék, az eseményeket kapcsolatba hozzák, s azokat kor szerint összehasonlítsák. Annak elérésére tehát, hogy az ifjú emlékezetében semmi se álljon elszigetelten, hanem amint szükséges, minden összefűzve, jónak véltem egyes korszak részletes tárgyalása után visszapillantani az előadott korszak összes eseményeire, jónak véltem a könyv végén legalább vázlatban adni a módszert, melyet a hosszú tapasztalás után célszerűnek találok.”⁴⁹ Vaszary tehát úgy látta, hogy a diákok sokszor csak az eseményeket tanulják meg, és közben az összefüggéseket nem látják. Ezen a problémán szeretett volna segíteni több mint tíz éves tanári munkája során szerzett tapasztalata átadásával. Megoldása az volt, hogy a tankönyv végén áttekintő táblázatokat közölt. Ezek: „A világtörténelemben szereplő nagy férfiak századok szerint”, „A népek alapítása századok szerint” (század, állam, alapító, világrész, főváros), „Egyes századok jellege, s legnevezetesebb eseményei”. A második és harmadik kötetben uralkodói dinasztiák családfáit is közölte. Itt is látjuk a földrajz és a történelem együttes előadását.

A tankönyv újabb kiadásainál Vaszarynak figyelembe kellett vennie a történelem tanterv, sőt az iskolarendszer folyamatos változásait. Az első kötet hetedik kiadásához 1888-ban írt előszavában így fogalmaz: „A gymnasiumi és reáliskolai tantervhez kiadott utasítások szükségessé tették, hogy ezen munka is átdolgoztassék. Az átdolgozás azonban csak a legszükségesebbekre szorítkozott; különösen eleget kívánt tenni az utasítások azon intencziójának, hogy a territiális átalakulásokra befolyó jelentékenyebb események a közjogi fejlődéssel s a kulturális mozgalmakkal kapcsolatban tárgyalassanak; illetőleg a politikai történet a művelődés-történettől külön ne választassék. Ez okból az utóbbi kiadások »Visszapillantás« fejezetei [ezek összefoglaló fejezetek voltak – Cs. B.] a többiekbe beolvasztattak és a többiek némileg eltérő beosztást nyertek. A munkának iránya, szelleme azonban – és ezt kiválóan hangsúlyozzuk – teljesen változatlan maradt; megmaradt tehát benne az, ami e tankönyvet a vallás-erkölcsi nevelés terén eddig is oly

48 *Világtörténelem felsőbb k. tanodák számára és magánhasználatra* írta VASZARY Kolos. I. kötet. Ó-kor. Esztergomban nyomtatott Horák Egyednél 1868.; II. kötet. Közép-kor. Győr nyomtatott Sauervein Gézánál 1870.; III. kötet. Újkor. Győr, nyomtatott Sauervein Gézánál, 1870.; 2. javított és bővített kiadás: *Világtörténelem a k. középtanodák felsőbb osztályai számára.* Írta VASZARY Kolos győri főgymn. igazgató. I. kötet. Ó-kor. Második javított és bővített kiadás. 90 műveléstörténeti ábrával és 4 történeti térképpel. Pest. Kiadja Lampel Róbert. 1873.; II. kötet. Közép-kor. Budapest, 1874.; III. kötet. Új-kor. 40 művelődéstörténeti ábrával. Budapest, 1877.; Későbbi kiadásai Világtörténelem középtanodák számára, majd Világtörténelem középiskolák számára címmel jelentek meg. Az 1900-as években Németh Ambrus által átdolgozott kiadásait használták.

49 *Világtörténelem felsőbb k. tanodák számára és magánhasználatra* írta VASZARY Kolos. I. kötet. Ó-kor. Esztergomban nyomtatott Horák Egyednél 1868. Előszó.

kiválóan hasznavehetővé tette.”⁵⁰ Vaszary tehát a politikatörténettel együtt földrajzot és művelődéstörténetet is írt. Nemcsak a tanterv változása miatt vált szükségessé a szöveg átdolgozása, hanem az idő múlásával az anyag is bővült. A harmadik, az újkort tárgyaló kötet 1896-os, ötödik kiadásában a szerző már az 1870-es évek végéig megy el az anyaggal, bár az utolsó éveket csak vázlatosan tárgyalja.

A világtörténelem tankönyvhöz kapcsolódott 1873-ban megjelent 4 oldalas történelmi atlasza, amelyet egy német munkából fordított, és amely az ókori birodalmakat mutatta be.⁵¹

A világtörténelem után a magyar történelmet bemutató tankönyveket írt, amelyeket először 1866-ban adtak ki. A középiskola felső osztályai számára írt munka⁵² előszavában ezt olvashatjuk: „Elismert jeles történetírónk, Horváth Mihály munkájának ez átalakítására felsőbb helyről őhajtás, tek[intetes] Heckenast Gusztáv fölszólítására, s a szerző beleegyezése után vállalkoztam. A történelmi munkának rövidítése, a benne előforduló némely kifejezéseknek módosítása s egy-két helyen a történelmi eseményeknek más érvekkeli okadatolása volt főladatom. Célom volt: az ifjúság kezébe tankönyvet adni, melyből megismerje nemzeti múltunkat, tanulmányozza hazánk nem csekély számú nagy fiainak erényeit. Forró őhajtásom, melynek valósításáért csekély terjedelmű körömben küzdök: hogy nemzetem reményei ne csak ismerni tanulják, hanem el is sajátítsák az ősök erényeit, s a halhatatlan emlékü honatyák nyomdokain haladva, közreműköd-hessenek ők is egykor azon cél elérésére, hogy erős legyen a trón, hatalmas a király, boldog a nép és dicső a haza!” Vaszary tehát kifejti, hogy Heckenast Gusztáv, neves pesti nyomdász, Horváth Mihály műveinek magyarországi kiadója felkérésére alakította át a híres történész munkáját tankönyvvé. Egyben pedagógiai programját is megfogalmazza: az ősök példája nyomán erényes életre nevelni a fiatalokat, akik később a közéletben szerepet vállalva alakíthatják a haza sorsát. Megadatot Vaszarynak, hogy célját elérni lássa, hiszen – ahogy fentebb olvasható – esztergomi diákjai közül a politikai és egyházi közélet jeles személyiségei kerültek ki. Az alsóbb középiskolai osztályok számára készített tankönyv⁵³ előszavában így ír: „e tankönyvnek az alsóbb osztályokba való behozatala által igen elősegítik az oknyomozó történelemnek elsajátítását, minthogy a szellem, fölosztás s az események csoportosulása s rendje mindkét könyvben ugyanez. E munka az 1815-ik évig terjed. Hazánk »alkotmányos átalakulásának korszakát« (1825–1848) iskolai könyvben tárgyalni igen kényes dolognak tartanám, nem csak azért, mert e korszak szereplői közül többen még élnek, hanem azért is, mert a történelem ítélőszéke a közelmúlt események megbírálását az utókorra hagyja. (...) Végre megjegyzem, hogy én e munkának nem szerzője, csak átalakítója valék, azért ami jó van e műben, a nagynevű szerzőnek, ami hiányos, mely átalakítás által csúsztatott be, nekem tulajdonítsa a szíves olvasó.” Vaszary célja tehát a fentebb már tárgyalt „oknyomozó” történelem taní-

50 *Világtörténelem középiskolák számára.* Írta VASZARY Kolos. I. kötet. Ó-kor. Kilenczedik kiadás. Számos történelmi ábrával és 4 történelmi térképpel. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. Budapest, 1895. Előszó.

51 KATONA: *Képek és arcképek III.* i. m. 25. p.

52 *A magyarok története rövid előadásban. Horváth Mihály ugyanazon című munkája nyomán.* A felső tanintézeti használatra szerkesztette VASZARY Kolos, benerendi áldor (sic!) s esztergomi tanár. A szerző megegyezésével. Pest, 1866. Kiadja Heckenast Gusztáv.

53 *A magyarok története rövid előadásban. Horváth Mihály ugyanazon című munkája nyomán.* Al- és közép-tanodák használatára szerkesztette VASZARY Kolos, benerendi áldor (sic!) s esztergomi tanár. A szerző megegyezésével. Pest. Kiadja Heckenast Gusztáv. 1866.

tása, amely az események közötti összefüggéseket igyekezett feltárni a források elemzése alapján. A tankönyv anyagában a felsőbb osztályoknál 1848-ig megy el úgy, hogy a reformkort nem tárgyalja, csupán két eseményt, I. Ferenc 1835-ös halálát és V. Ferdinánd 1848-as lemondását és Ferenc József trónra lépését említi a XIX. századból. Az alsóbb osztályoknál még ennél is óvatosabb, csak 1815-ig tárgyalja az eseményeket.

Vaszary – minden valószínűség szerint – Horváth Mihálynak Heckenast által 1860–61-ben megjelentetett munkáját vette alapul, amely az eseményekkel 1848 áprilisáig megy el, a forradalmat és a szabadságharcot már nem tárgyalja.⁵⁴ Ez Horváthnak a bölcsészettanuló ifjúság számára írt, 1847-ben Bécsben megjelent és az egyházi hatóságok által betiltott tankönyvének harmadik kiadása volt. Horváth nemcsak történészként, de tankönyvíróként is ismert volt. Politikai tevékenysége miatt tankönyveit a szabadságharc leverése után, majd 1863-ban újra betiltották. A korábbiakhoz képest több tekintetben is új szemléletet képviselt. Az egyes uralkodókat nem egyházi érdemeik, hanem gazdasági és társadalmi lépéseik, tetteik alapján értékelte. Kiemelte a jobbágyok érdekében végrehajtott intézkedéseket. A függetlenségi harcok leírásában óvatosan kritizálta a bécsi politikát. Végül írt a reformkorról, a polgári átalakulásról, amelynek problémáit más tankönyvek nem is tárgyalták.⁵⁵ Vaszary tehát egy korszerűnek és hazafias szemléletűnek számító munkát dolgozott át. Tankönyvének német nyelvű változata is napvilágot látott, először 1867-ben, majd 1876-ban másodszor is megjelent.⁵⁶

Vaszary tankönyvírói tevékenységének következő lépéseként 1869–70-ben adta ki a gimnázium alsóbb, 3. és 4. osztályai számára írt történelemkönyvét,⁵⁷ amely a 20. század elejéig – világtörténelem-tankönyvéhez hasonlóan – többször megjelent. Az előszóban kifejti, hogy az 1868. augusztus 29-én kibocsátott minisztériumi gimnáziumi történelem-tanterv alapján írta meg munkáját. Ez előírja, hogy a magyar történelem tanulmányozása előtt az azt megelőző legfontosabb világtörténelmi eseményeket kell tanítani, és azután a magyar történelmet is a világtörténelem eseményeire tekintettel kell előadni. Ennek a tankönyvnek második, javított kiadása 1874-ben jelent meg. Később teljesen át kellett dolgozni a szöveget az új középiskolai tanterv szellemében, és az 1901-ben megjelent negyedik kiadás már Magyarország történetét tárgyalta, tehát a magyar történelemre koncentrált.⁵⁸ Az 1900-ban írt előszóban kifejti a munka pedagógiai programját: „A »Történet« jelen kiadása az új tanterv minden követelményének szem előtt tartásán kívül

54 *A magyarok története rövid előadásban.* Írta HORVÁTH Mihály. Harmadik javított kiadás. Pest, 1861–62. Kiadja Heckenast Gusztáv. (két részletben jelent meg)

55 KATONA András: *Képek és arcképek a magyarországi történelemtanítás múltjából II. „Haza és haladás” – a nagy tanárok félvszázada (1800–1848).* Tanári Kincsestár – Történelem. 2005. november. 16–19. p. www.tortenelemtanitas.hu/2010/02/kepek-es-arckeppek-a-magyarorszag-i-tortenelemtanitas-multjabol/ 2012. szeptember 6.

56 *Kurzgefasste Geschichte von Ungarn.* Nach Michael Horváth. Zum Gebrauche für untere und Mittelschulen. Von K. VASZARY, Priester des Benedictiner-Ordens und Professor zu Gran. Pest, 1867. Verlag von Gustav Heckenast.; Zweite Auflage: Budapest, 1876. Franklin-Verein ungarische literarische Anstalt und Buchdruckerei.

57 *Történelem rövid előadásban. Alsóbb osztályok számára.* Írta VASZARY Kolos. Győr, 1869–70. Nyomott Sauerwein Gézánál. 2 kötet

58 *Történelem a középiskolák III. osztálya számára.* Az új középiskolai tanterv szerint írta VASZARY Kolos. Negyedik átdolgozott kiadás. Budapest, 1901. Lampel Róbert (Wodianer F. és fiai) cs. és kir. udv. könyvkereskedésének kiadása; *Történelem a középiskolák IV. osztálya számára* írta VASZARY Kolos. II. rész negyedik kiadás. Függelékül: Magyarország politikai földrajza. Ausztria. Írta: Dr. Brózik Károly. Budapest, 1901.

oda törekszik, hogy az előadás egyszerűségével, az események csoportosításával az első osztályú tanulók által is könnyen elsajátítható, és hogy a vallás-erkölcsi és hazafias momentumokat kellőképpen kidomborítva, ne csak ismereteket terjesszen, hanem a nevelésnek is hathatós eszköze legyen.” Ugyanazokat az elveket látjuk itt viszont, mint amiket Vaszary már 1865-ös oktatási programjában kifejtett. Felhívjuk a figyelmet, hogy bár 1891-től esztergomi érsek volt, mégis szánt időt arra, hogy az új gimnáziumi tanterv szerint teljesen átdolgozza korábbi tankönyvét. Ez is mutatja, hogy mennyire fontosnak tartotta az oktatást és nevelést.

Az 1860-as években csak kevés új történelem tankönyv látott napvilágot, Batizfalvy István 1862-es magyar és világtörténelem tankönyvei mellett a szakirodalom Vaszary tankönyveit említi. Utóbbiakat nemcsak a katolikus, hanem az állami iskolákban is használták, bár megjegyezzük, hogy ekkoriban az iskolák többsége felekezeti fenntartású volt. 1879-ben miniszteri rendelettel új tanterv jelent meg, amelyet nagyrészt Kármán Mór készített. Az új tanterv az 1883: XXX. törvénycikk, a középiskolai törvény megalkotása után vált az ország valamennyi iskolája számára kötelezővé. Ez a tankönyvek átdolgozását tette szükségessé. A tankönyvek bírálatát az osztrák mintára 1871-ben létrehozott Országos Közoktatási Tanács végezte. Ez az illetékes miniszter véleményező és tanácsadó testülete volt, ide tartozott a tankönyv- és taneszköz bírálat is. Mivel Vaszary tankönyvei évtizedeken keresztül használatban voltak, újabb kiadásaik során folyamatosan át kellett dolgozni őket a változó tantervek miatt és a kor igényeinek megfelelően. Az utolsó időkben az átdolgozást már nem csak maga Vaszary végezte (aki 1891-től esztergomi érseként meglehetősen elfoglalt ember volt), hanem a világtörténelem tankönyvek vonatkozásában Németh Ambrus segített neki. A tankönyveket az 1910-es évek elejéig, tehát ötven éven keresztül használták.⁵⁹

Erdélyi László, a szintén bencés szerzetes és történész szerint Vaszary tankönyveit a világos, könnyen érthető és tanulható megfogalmazás, a hazafias szellemiség és a korszerű ismeretek tették népszerűvé és elterjedtté a hasonló művek egyre élénkülő versenyében.⁶⁰ Korábban a legtöbb tanár a saját előadását követelte meg a diákoktól, a tankönyvek inkább csak kézikönyvnek számítottak. Az állami tanterv kötelezővé tétele és az állami ellenőrzés kiterjesztése az összes iskolára új helyzetet teremtett. Ebben az egységesedési folyamatban csak 1883-tól, a középiskolai törvény hatályba lépésétől kezdődött meg az országos szintű, állami tankönyvbírálat és engedélyezés. A protestáns és a katolikus iskolák különböző munkákat használtak, számos könyv volt forgalomban. Az engedélyezett tankönyvek 1904-ben közzétett jegyzékén 23 szerző összesen 70 magyar nyelvű tankönyve szerepelt. Ezek között volt Vaszary egyetemes történeti könyvsorozata is. A teljes sorozattal jelentkező szerzők közül az ő könyvei voltak a legrégebben forgalomban.⁶¹

Feltehetjük a kérdést, hogy Vaszary tankönyveit csupán a szerző magas egyházi pozíciója miatt adták-e ki folyamatosan? Egyértelműen nemleges választ adhatunk. Egyrészt Vaszary tankönyvei már huszonöt éve forgalomban voltak, amikor esztergomi érsek, hercegprímás lett, és akkor is már húsz éve használták azokat, amikor pannonhalmi főapáttá

59 BARTOS Károly: *Történelemtankönyvek és taneszközök a dualizmus korában*. In: *Történelempedagógiai Füzetek* 7. Szerk.: SZABOLCS Ottó. Magyar Történelmi Társulat Tanári Tagozata, ELTE BTK, Budapest, 2000, 65–69. p.

60 ERDÉLYI László: *Vaszary Kolos. Történeti Szemle* 5 (1916). 159. p.

61 KATONA: *Képek és arcképek* III. i. m. 16–17. p.

választották. Ezen kívül, ahogy láttuk, szabad piaca volt a tankönyveknek, szabad tankönyvválasztás volt, Vaszary munkáinak versenyhelyzetben kellett helytállniuk. Végül azt is megjegyezzük, hogy könyveit nem egyházi kiadók, hanem magánvállalkozók jelentették meg, akik minden bizonnyal az üzleti szempontokat vették figyelembe a könyvkiadásnál.

EGY FELÍVELŐ KARRIER

Vaszary Kolos pályája a bencés paptanárok szokásos karrierjéhez hasonlóan alakult főpapi kinevezéséig. A ranglétra alsó fokán kezdte tanári pályáját. Közel tizenöt évi munka után lett a győri rendház vezetője és egyben a gimnázium igazgatója. Győrben töltött tizenhat éves munkája alatt nemcsak a gimnázium fejlesztésével és színvonalának emelésével, hanem történelem tankönyvek írásával is országos hírnevet szerzett. Tanári tevékenysége mellett, a közéletben szerepet vállalva, már Pápán megmutatta szónoki tehetségét, de a kritikák hatására a politikai életben nem vett részt. Társadalmi szerepvállalása azonban végigkísérte életét, egyesületek, iskolaszékek munkájába kapcsolódott bele. Miután rendtársai bizalma a főapáti székbe emelte, fontosnak tartotta az oktatásügy fejlesztésére is felhasználni vezető pozícióját. Hat évvel később azonban már az ország első főpapi székére nevezte ki a király, így számos problémával kellett foglalkoznia, amelyek között a nevelésügyet háttérbe szorította a liberális kormányzattal folytatott egyházpolitikai küzdelem.

Vaszary lelkes, tárgyát szerető tanár volt, harminc évig gyakorolta hivatását. Diákjainak át tudta adni a történelem szeretetét. Érezték gondoskodását. Nem csak szellemi, hanem testi nevelésükkel is foglalkozott, együtt sportolt velük. Diákjai közül számos vezető közéleti és egyházi személyiség került ki, akik minden bizonnyal szerepet játszottak abban is, hogy a nehéz politikai helyzetben, kompromisszumos jelöltként őt választotta ki Ferenc József az esztergomi érseki székre.

Vaszary Kolos tankönyvíróként kimagasló munkát végzett. Mutatja ezt az, hogy művei a 19. században legtovább, ötven évig használatban lévő középiskolai magyar és egyetemes történelem tankönyvek voltak. Ezt tankönyvei erényeinek, a könnyen érthető szövegnek és a világos szerkezetnek köszönhette, hiszen egy folyamatosan bővülő tankönyvpiacon, szabad versenyben állt helyt.

Életét az utókor az utolsó két évtized kevésbé eredményes hercegprímási tevékenysége alapján ítélte meg, érdemes azonban emlékeznünk a tanári pályán és a pannonhalmi főapáti székben eltöltött több mint harminc év sikeres munkájára is.

BALÁZS CSÍKY

KOLOS VASZARY, TEACHER OF HISTORY

Kolos Vaszary's career followed the usual path of priest teachers in the Benediction order, until he was elected archabbot of Pannonhalma in 1885. He started to work as an ordinary school teacher. Then, after 15 years of work he became both the leader of the monastery and the director of the secondary grammar school in Győr in 1869. During the 16 years he spent in Győr he gained nation-wide fame not only for improving the quality of the grammar school, but also for writing history course-books for students.

Vaszary was a deeply devoted teacher, who practiced his profession for 30 years. He succeeded in handing on his enthusiasm towards history as a subject to his students. They could feel his devoted care.

Vaszary Kolos pannonhalmi főapát

*Vaszary Kolos hercegprimás
(Pannonhalma,
Főapátsági Gyűjtemények, Fotótár)*

RÉTFALVI BALÁZS

KOVÁCS SÁNDOR ÚTJA A SZOMBATHELYI PÜSPÖKI SZÉKHEZ¹

1944. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén történelmi esemény részesei lehettek az Esztergomi Bazilikában a 11 órás szentmisén résztvevők. Három püspököt szenteltek fel az ünnepélyes szentmise keretében, egy héttel Magyarország német megszállását követően. A három szentelendő egyike Kovács Sándor kecskeméti plébános volt, s mindkét társa, Mindszenty József és Hamvas Endre is a magyar katolikus egyház életének meghatározó alakja lett. Kinevezésükre hosszú hónapokat kellett várni a háborús körülmények között az érdekeltek véleménykülönbségei miatt. A püspökök kiválasztása különösen is fontos volt, hiszen a háborút követő Magyarország katolikus életének három meghatározó szereplőjéről kellett dönteni. Kovács Sándor alakja főként a II. Vatikáni Zsinat való részvételéről, majd az Országos Liturgikus Tanács elnökeként végzett munkája nyomán ismeretes,² azonban fontos volt aktív kecskeméti szolgálata és szombathelyi püspöki működése is. A tanulmányban annak igyekszem utánajárni, hogy milyen út vezetett a püspöki székhöz és mi állhatott a kinevezés hátterében. A felvázolt képpel egyúttal szeretném sajátos szemszögből megvilágítani egy két világháború közti alföldi magyar város társadalmi viszonyait is.

KECSKEMÉTRŐL A VÁCI PÜSPÖKI UDVARBA

Kovács Sándor 1893. június 11-én, Kecskeméten a Csongrád utcai Kovács házban látta meg a napvilágot. Ősi kecskeméti nemesi család sarja volt, anyai és apai ágon is ősi kecskeméti családok leszármazottja. Rokonsága komoly szerepet töltött be Kecskemét város vezetésében, számos városi tisztviselő került ki a család tagjai közül. Édesapja Kovács István a kecskeméti Királyi Törvényszék telekkönyvvezetője volt. Édesanyja Gyenes Vilma hét gyermeknek adott életet, akik közül Sándor mellett Vilma, Margit, Ferenc, István és Klarissza neve ismert.³ Gimnáziumi tanulmányait 1903 és 1911 között a kecskeméti piaristáknál végezte. Osztálytársai közül Karl János piarista iskolaigazga-

1 A tanulmány az MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport és a Modern Minerva Alapítvány támogatásával készült. Ezúton szeretném megköszönni Egyediné Gál Erikának, Gyenes Lászlónának, Horváth Verának, Péterné Fehér Máriának, Székelyné Körösi Ilonának, Tóth Krisztinának, Varga-Kohári Máriának, Farkas Lászlónak, Ittész Ádámnak, Lakatos Andornak, Papanek Ferencnek és Talmácsi Józsefnek a kutatás során nyújtott segítségét.

2 KONKOLY István: *Emlékezés Kovács Sándor megyéspüspökre. Vasi Szemle* 2013/2. 224–236.

3 SZENDE Ákos: *Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök és a piaristák. Vasi Szemle* 2012/1. 49–50.; ZANA Tamás: *A kecskeméti Kovács család. Turul* 1996/1–2. 36–43.; *A kecskeméti római katolikus plébánia története. Ó. FARKAS László, Kecskemét, 1998. 119.*

tó, vitéz Marozsi Ferenc zágrábi magyar követ, Bende Sándor pedig kecskeméti bankvezérigazgató lett.⁴ Hittantanára Sebes Ferenc, a későbbi piarista tartományfőnök volt, aki nagy hatással volt a fiatal Sándorra, és a szerzetes hagyatékában fennmaradt levelek tanúsága szerint figyelemmel kísérte tanítványa egyre emelkedő pályáját. Kovács Sándor nagy hálával gondolt egész életében egykori alma materére, és a piaristákkal a későbbiekben is szoros viszonyt ápolt. Püspökként számos piaristát fogadott be a háború viszonytagjai között, majd pedig az egyházi iskolák államosítása és a rendtagok kényszerű létszámkorlátozása idején, 1950-ben.⁵

Teológiai tanulmányait a váci szemináriumban végezte. Négy év után gróf Csáky Károly Emánuel váci püspök subdiaconussá szentelte és Kecskemétre küldte káplánnak. Áldozópappá szentelésére 1915. október 14-én került sor. Pár nap múlva, október 19-én Bécsbe utazott, ahol a császárváros egyik papneveldejének, az Augustineumnak a lakója lett.⁶ A dinasztiahű, megbízható egyházi elit nevelésére létrehozott intézmény fontos célja volt, hogy megerősítse a soknemzetiségű Habsburg-monarchia katolikus klérusán belüli kohéziót. A növendékek általában már teológiai tanulmányaikat befejezett, rendszerint felszentelt papnövendékek voltak, akik 2–3 évet tölthettek a császár és király közelében. Ezek az évek megerősítették a magyar katolikus klérus államegyházi kötődéseit, és az államhatalom iránti lojalitást. Számos püspök került ki soraikból, mint például Fischer Colbrie Ágost kassai, Rott Nándor veszprémi püspök és Czapik Gyula egri érsek.⁷ Kovács Sándor 1917 tavaszáig volt az intézmény lakója, és a bécsi egyetem teológiai fakultásán doktori disszertációján dolgozott, amelyet azonban nem tudott befejezni, mert püspöke udvari szolgálatra hazarendelte. A püspöki aulában számos tisztséget töltött be: volt protocollista, könyvtáros és a püspöki bíróság helyettes jegyzője.⁸ Kovács Sándor a háborús összeomlás előestéjén került a váci püspöki palotába, és az egyre zűrzavarosabb viszonyok között kellett megismernie a hatalmas kiterjedésű egyházmegye problémáit. Csáky püspök életműve azonban értékes tanulsággal szolgált számára, amely sok tekintetben egykori esztergomi káplánja, Prohászka Ottokár szellemiségét követte.⁹ Csáky püspök hamarosan elhunyt és 1919 februárjában, a magyar történelem egyik legkritikusabb időszakában püspök nélkül kellett helytállniuk a váci aula tisztségviselőinek. A kormányzást Gossmann Ferenc c. püspök vette át, aki 1919 nyarán Kovács Sándort kérte föl, hogy kísérelje el a pestújhelyi bérmálásra. Gossmann elővigyázatosságból nem merte vállalni a bérmálási beszédet, és a 26 éves Kovácsot kérte fel a szónoklatra, aki a Tanácsköztársaság feszült légkörében szól az összegyűlt hatalmas hívősereghez.¹⁰ A proletárdiktatúra hónapjainak volt egy családi vonatkozása is. Kovács Sándor sógora –

4 *Kecskeméti Közlöny* (továbbiakban: KK) 1944. márc. 8. 3.

5 SZENDE i. m. 51., 52., 58.

6 Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (VPKL), Personalia, Kovács Sándor.

7 Az intézményt Jakob Frint császári udvari plébános ösztönzésére I. Ferenc alapította 1816-ban, az Apostoli Szentszék beleegyezése nélkül. Az államegyházi kereteken belül pótolta azt a hiányt, amit II. József azzal okozott, hogy alattvalóit eltiltotta a római Collegium Germanicum et Hungaricumtól. Nevét a bécsi császári palotával egybeépült Szent Ágoston-templom mellett álló ágostonos kolostorról kapta, ahol a növendékeket elhelyezték. Az intézmény fennállása idején, 1816–1918 között összesen 372 növendék érkezett a Magyar Szent Korona egyházmegyéinek területéről, amely az összlétszám több mint harmada volt. TUSOR Péter: *A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918*. AETAS 2007/1. 32–42.

8 VPKL Personalia, Kovács Sándor

9 *Csáky Károly Emánuel gróf váci püspök 1910–1919*. Vác, 1919. 40–57, 74–91, 102–129.

10 KOVÁCS Sándor: *Emlékezés Gossmann Ferenc püspökre. Váci Egyházmegyei Papok Közlönye* 1943/6. 90–91.

Margit nővérenek férje –, Mintsek Géza drogériás részese volt annak a szervezkedésnek, amelyet a kecskeméti forradalmi kormányzótanács megbuktatására szerveztek a város polgárai és tagja volt két későbbi polgármester, Kiss Endre és Liszka Béla is. A forradalmi hatóságok azonban 1919. április 22-én 68 kecskeméti polgárral együtt Mintsek Gézát is őrizetbe vették, így a Héjjas Iván által szervezett akció meghiúsult.¹¹ A nehéz helyzetben Margitot gyóntatója, Tomek Vince vigasztalta, akivel életre szóló barátságot kötött a család. Kovács Sándor amint módja nyílt, még 1919-ben Kecskemétre utazott megköszönni a piarista szerzetes nagylelkűségét.¹²

Udvari tisztségeiben az 1919. szeptember 9-én kinevezett új váci püspök, Hanauer István is megerősítette, sőt idővel a zárkózott természetű püspök lelki gyermekévé fogadta, és a püspöki méltóságra is méltónak nevezte.¹³ 1919-ben felkérték a váci Urak Kongregációjának vezetésére, amelyet azonban csak vonakodás után fogadott el, mivel kétségei voltak a kongregációs tevékenység hatékonyságával kapcsolatban.¹⁴ Vácon több kongregáció szónoka is volt, és aktívan részt vett a váci ifjúság lelkipásztori ellátásában. 1920 és 1925 között a váci iparosok Mária Kongregációjának lelki vezetője volt. Szónoki talentumai már ekkor megmutatkoztak. Egy anekdota szerint az egyik pesti baloldali napilap főszerkesztője Vácon kirándulva épp szónoklata alatt tévedt be a váci székesegyházba, amely olyan nagy hatással volt rá, hogy feleségével együtt végig ott ragadt.¹⁵

1921-ben a váci egyházmegyei zsinat jegyzője volt, 1923-ban pápai kápláni címmel tüntették ki. 1925-ben, 32 évesen Hanauer püspök másodtitkárának és a püspöki bíróság jegyzőjének nevezte ki, 1927-ben pedig első titkár lett.¹⁶ A hatalmas kiterjedésű egyházmegye pasztorációs problémáiról első kézből szerezhetett információkat, ugyanakkor tanúja volt azoknak a modernizációs törekvéseknek is, amelyek Hanauer püspök és buzgó plébánosok, valamint a klebelsbergi kultúrpolitika kezdeményezésére az alföldi tanyák oktatási és lelkipásztori ellátásának korszerűsítése érdekében történtek.¹⁷ Püspöki titkárként az állami és megyei vezetőkkel is közvetlen kapcsolatban állt, és ezt igyekezett is kamatoztatni. 1927-ben Székely Nándor¹⁸ konvertita érdekében két alkalommal is közbenjárt Endre László gödöllői főszolgabírónál, a későbbi hírhedt belügyi államtitkárnál.

11 KÁROLYFALVI József: *Kecskemét az első világháború és a forradalmak korában (1914–1920)*. 32. <http://mek.oszk.hu/07900/07906/html/>; Vö. ROMSICS Ignác: *A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

12 Piarista Rend Magyar Tartomány Központi Levéltára (PMKL) Tomek Vince hagyatéka (IV. 198) Saját kéziratok. 12. doboz. Visszaemlékezés. 21.

13 Vö. SALACZ Gábor: *A főkegyúri jog és a püspökök kinevezése a két világháború között Magyarországon*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2002. 19.; SZÉKELY Nándor: *Ecce Sacerdos magnus*, Vasvármegye 1944. március 12. 3.

14 SZENDE i. m. 52–53.

15 Vasvármegye 1944. március 12. 3.; VPKL Personalia, Kovács Sándor.

16 VPKL Personalia, Kovács Sándor

17 SZEDERKÉNYI László: *Katolikus hitéleti megújulás a Váci Egyházmegye területén a két világháború között* (doktori disszertáció) 2008.; RAJZ Mihály – KOROMPAY Tibor: *Megemlékezés Dr. Hanauer Árpád István váci megyéspüspökről*. Szent István Társulat, Budapest, [é. n.]

18 Székely Nándor (Siklós, 1892–?): tanár, író, lapszerkesztő, zsidó származású konvertita. 1919-ben a *Magyar Nemzedék* havilap szerkesztője és kiadója volt Budapesten. 1921-ben Pécssett *A Zsidó* és a *Szombat* c. hetilapok szerkesztője. 1922-ben, Budapesten a *Múlt és Jövő* segédszerkesztője. Az 1922-ben megjelent *Numerus clausus Magyarországon* c. brosrúja miatt fogházbüntetésre ítélték. 1924–1926-ig a váci izraelita polgári leányiskola igazgatója volt. 1926-ban megkeresztelkedett és lemondott állásáról. 1927–1935 között a pestújhelyi római katolikus polgári fiúiskola tanára, 1935–42 között a szombathelyi polgári fiúiskola tanára volt. Számos ifjúsági regényt írt, cikkeit közölte a *Magyar Kultúra* és a *Nemzeti Újság*. 1928-

Az egykori váci zsidó polgári iskola igazgatója ugyanis Gödöllőn szeretett volna polgári fiúiskolát nyitni a premontrei gimnáziumba fel nem vett diákoknak, azonban törekvése akadályokba ütközött zsidó származása és börtönbüntetése miatt. Kovács próbált Székely védelmére kelni, de törekvése nem járt sikerrel.¹⁹

Püspöki titkárként elsőként jutott hozzá a legfrissebb irodalomhoz is, amelyekről az egyházmegye hivatalos közleményeiben számos könyvajánlót írt. 1927-ben, Prohászka halálakor őt kérték fel egy búcsúztató cikk megírására, amelyből kiderül milyen nagy hatással volt rá a katolikus megújulás vezéralakjának életműve. A Váci Keresztény Újságban a *Meghalt a Próféta* c. nekrológiában a következőket írta: *Felhangzott a diadalmas világnézet elragadó himnusza és a magamagát megcsalt ember megsejtette az Isten országának a közeledtét. A régi igazságok új fényben ragyogtak, és az ember újra hitte, tudta, érezte és tapasztalta, hogy minden probléma megoldása, minden életnek tökéletes teljessége, minden vágyának igaz boldogsága Jézus Krisztus.*²⁰ Prohászka hatása későbbi munkásságát is végigkísérte, és a prohászka-i örökség meghatározó volt prédikációiban és lelkipásztori szolgálatában egyaránt. Váci működésével kapcsolatban az előbb említett Székely Nándor – aki tanúja volt váci működésének – feljegyezte még, hogy a szegények iránt nagy együttérzéssel viseltetett, és igyekezett segíteni mind a püspöki palotába betévedő mind az utcán segítséget kérő rászorulóknak.²¹

PLÉBÁNOSI MŰKÖDÉSE KECSKEMÉTEN

1928-ban Révész István tábori püspöki kinevezése miatt megürült a kecskeméti plébánosi méltóság, amelyre a katolikus egyháztanács négy jelölt közül nagy többséggel választotta meg, amit Hanauer István váci püspök jóváhagyott. Ő azonban vonakodott elvállalni a feladatot, és szeretett volna a püspöki aulában maradni. Tartott ugyanis a hazai közegetől és a jelentős számú református közösség befolyásától. A Székely-féle visszaemlékezés szerint azonban épp az ő személyében látta Hanauer püspök a garanciát arra, hogy a Pannonhalma és Debrecen között felépítendő hídnak Kecskemét legyen az egyik pillére, és sikerül megteremteni a katolikus-protestáns együttélés békés kereteit.²² Plébánosi beiktatásán a városi közbiztonsági méltóságokon túl megjelent három szerzetesrend vezetője is, Bíró Ferenc jezsuita, Oslay Oswald ferences, és Sebes Ferenc piarista tartományfőnök személyében.²³

Az ország egyik legnagyobb plébániájának élére került, amely az Alföld jelentős kulturális és gazdasági központja volt a korszakban. Az 1941-es népszámlálás adatai szerint Kecskemét 87269 lakosából 67344-en a katolikus, 16774-en a református, 1222-en az evangélikus, 134-en a görögkeleti, 1346-en pedig az izraelita vallást követték.²⁴ Kecskemét a hatalmas területű váci egyházmegye második székhelye is volt egyben, s ké-

től szerkesztője és tulajdonosa volt a magyarországi konvertiták és a krisztushívő zsidóság havilapjának, a *Magyar Sionnak*. Magyar Katolikus Lexikon, ad vocem.

19 Pest Megyei Levéltár XIV. 2. Endre László iratai, Magánlevelek, 1911–1945. Kovács Sándor.

20 SZENDE i. m. 54. *Váci Keresztény Újság* 1927/15. 1.

21 SZÉKELY i. m. 3.

22 SZÉKELY i. m. 3.

23 SZENDE i. m. 55.

24 Vö. *Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7.

sőbb, Mindszenty bíboros egyházkormányzati reformtervében is megjelent a szándék, hogy Kecskemét központtal önálló püspökséget hozzanak létre.²⁵

Kecskemét a két világháború között megmaradt erősen mezővárosi jellegű városnak. A Nagyatádi földreform során 1685 kh földet osztottak szét, amelynek egyharmadán vitéli telkeket hoztak létre. A parcellázások tovább erősítették a Kecskeméten általánossá váló tanyasi gazdálkodást. A város gazdátársadalmának így fontos sajátossága volt, hogy a birtokosok közel harmadának volt egyéb fő foglalkozása, valamint a legtöbb kecskeméti polgár rendelkezett egy kis gyümölcsösrel vagy szőlővel. A város belterülete polgárosodott mezőváros képét mutatta, amely nagyon sokszínű és előnyös gazdasági kapcsolatokat alakított ki a külterülettel. A társadalomszerkezet kevésbé volt egyenlőtlen, mint országosan, és a középparaszti birtok aránya kétszerese, a módos birtokos gazdák száma pedig négyszerese volt az országosnak. Nagybirtokosok nem éltek a városban, ezer hold feletti birtokkal csak a város, a katolikus egyház és egy budapesti tulajdonos rendelkezett. A harmincas években már dinamikusan fejlődött a város gazdasága. 1938-ban tíz bank, 14 ipari és kereskedelmi részvénytársaság, 26 üzem, 17 biztosító, 6 mezőgazdasági szövetkezet és 51 társadalmi és gazdasági egyesület működött. Kecskemét birtokpolitikájának köszönhetően kedvező hitelekkel lehetett földet venni, illetve a városi tulajdonú földeket kisbérletekkel bérelni. Legfontosabb termékei a minőségi zöldségek és gyümölcsök voltak. Kecskemét környékén alakult ki az ország egyik legnagyobb gyümölcsstermő területe, és a gyümölcsexport a gazdasági világválság alatt is növekedett. A kecskeméti gyümölcskivitel adta az országos gyümölcskivitelének 40%-át, amelyen belül a legjelentősebb a kajszibarack és a meggy volt. A kecskeméti gyümölcskivitel és feldolgozás jórészt helyi zsidó kereskedők kezében volt. A város híres volt barackpálinkájáról is és a trianoni Magyarország legnagyobb konzervgyára működött a városban. Az egyre intenzívebb mezőgazdasági termelés azonban egyoldalú gazdasági szerkezetet eredményezett, amely nagyon kiszolgáltatta a várost az időjárás viszontagságainak. Az 1935-ös fagykarak során a gazdák negyede a csőd szélére jutott, amely komoly szociális feszültséget okozott. Kecskemét a legjelentősebb külterületi lakossággal rendelkező magyar város volt, és az éves szaporulat meghaladta az országos átlagot, amiért a korszakban a gyümölcs és a gyermekek városának is nevezték.²⁶ Kecskeméten a két világháború között kiemelkedően sokat fordítottak az iskolarendszer fejlesztésére. A Klebelsberg-féle iskolaépítési akciónak egyik jelentős pontja Kecskemét volt.²⁷ A város kulturális élete is komoly eredményeket tudott felmutatni, és ezekben az esztendőknél több területen országos színvonalat ért el. Zenei életét, könyvtárát, múzeumát a legnevesebb szakemberek is elismeréssel méltatták. A kortárs magyar irodalom számos kiemelkedő képviselője megfordult a városban. 1931. május 30-án például a Napkelet c. folyóirat íróit, Tormay Cecilt, Áprily Lajos és Reményik Sándort látta vendégül a város.²⁸ A két világháború között Kecskemét a magyar folyóirat- és könyvkiadás egyik fontos központjává vált Tóth László nyomdaigazgató révén. Tóth László ugyanis a népi írók nagy tisztelője és barátja volt, aki szeretett volna az íróknak alkotótelepet is létrehozni a város határában,

25 ROSDY Pál: *Mindszenty József bíboros hercegprímás tervezete új magyarországi egyházmegyéek kialakítására*. In: *Egyházak a változó világban*. Szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, Esztergom, 1991, 573–574.

26 RIGÓ Róbert: *Elitváltás Kecskeméten (1938–1948)* Doktori disszertáció. 2011. 23, 24, 26, 29, 30, 34–37. <http://www.idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/rigorobertphd.pdf> (u. m. 2013. 11. 20.)

27 Vö. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona: *Tanya és iskolaépítési akció Kecskeméten 1926-ban*. *Cumania* 13. Kecskemét 1992, 303–342.

28 *Kecskeméti Közlöny Naptára* (KKN) 1932. 25.

Hetényegyházán. A korabeli magyar irodalmi élet kiemelkedő alakjai jelentették meg itt munkáikat, köztük Németh László, Szabó Lőrinc, Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Kassák Lajos. Móricz Zsigmond, Németh László és Sárközi György több alkalommal is megfordultak a városban előadásokat tartani. Németh László különösen is kötődött Kecskeméthez, itt jelent meg Tanú c. folyóirata Tóth László kiadójánál. Nagy hatással volt rá a város gazdatársadalma és Kecskemétet tekintette a Kert-Magyarország mozgalom mintájának. A helyi gazdálkodó városi elit pedig példaként szolgált számára az új Magyarország öntudatos, gazdálkodó vezető rétegének, az új nemességnek megvalósításához. 1935-ben telket is vett Kecskeméten.²⁹

Kovács Sándor azonban a város és elődje, Révész István eredményei ellenére komoly kihívásokkal nézett szembe a hatalmas plébánián. A katolikus egyesületek gyengék és nehezen mozgósíthatóak voltak, a tanyavilág lelkipásztori ellátása még mindig komoly fejlesztéseket igényelt. A gazdasági világválság árnyékában a szegénység mind a városban, mind a tanyavilágban égető gondot jelentett, amely hatékony orvoslásra várt. Plébánosi tevékenysége szerves folytatása volt elődje Révész István munkájának, és a lefektetett alapokon munkája a katolikus hitélet reneszánszát hozta Kecskeméten.³⁰ Kovács Sándor lelkipásztori programja a következetes keresztény életvitel, az öntudatos és hitvalló katolikus élet megalapozása volt, ugyanakkor különös hangsúlyt helyezett arra, hogy a gazdasági válság tragikus szociális következményei, a munkanélküliség pusztító hatásai között a szélsőségektől megóvja híveit, és a keresztény-nemzeti szellemet megőrizze bennük.

Plébánosi működésének elején 1930–1933 között a piarista gimnázium új épületének felépítése kötötte le energiáit. Az egyháztanács az ő közbenjárásának köszönhetően szavazta meg a piarista gimnázium új épületének felépítését, amellyel komoly anyagi áldozatot vállaltak a katolikus iskolaügy előmozdításának érdekében. A gimnázium fenntartását az egyházközség kezelésében lévő Koháry-féle alapítvány biztosította, amely azonban értékét veszítette, így végül az egész költséget az egyházközségnek kellett állnia. Az új gimnáziumi épülethez a város adott telket és 350 ezer pengőt, az állam 500 ezret, az egyházközség pedig egymilliót áldozott a gimnáziumra. A piarista rend cserébe magára vállalta a fenntartást. Az építkezés azonban az egyházközség anyagi helyzetét hosszú évekre kimerítette, s sokáig nem tudtak jelentősebb vállalkozásba fogni.³¹ Iványosi Sza-

29 *Magyar Múza Antológia 2.* Szerkesztők: KÓSA Csaba – LOVAS Dániel – SZÓCS Géza, Kecskeméti Lapok Kiadó, 2008.; HELTAI Nándor (szerk.): *A kecskeméti oltóg. Németh László és a Hírös város.* Kecskeméti Lapok, 1997. *Kecskemét – képes városkalauz.* Szerk. GYERGYÁDESZ László – IVÁNYOSI-SZABÓ András – IVÁNYOSI-SZABÓ Tibor – LOVAS Dániel, Kecskeméti Lapok Kiadó, 2008, 137–138.

30 Révész István (1862–1929): 1907-ben választották meg a kecskeméti egyházközség plébánosává. Fő célkitűzése volt az értelmiségiek visszahódítása az egyházhoz. Ennek érdekében számos vallási együletet hívott létre. Ő indította útjára a kecskeméti plébánia kétheti hitbuzgalmi tudósítóját, a *Katholikusok Lapját*. Plébánosi működése alatt négy szerzetesrend telepedett meg Kecskeméten: az angolkisasszonyok, a Jópásztor nővérek, a Jézus Szíve Népleányok és Assisi Szent Ferenc leányai. Nevéhez fűződik a tanyai nép lelkipásztori gondozásának megszervezése, az általa alapított tanyai iskolák váltak a klebelsbergi oktatási intézmények mintáivá. 1928 márciusában tábori püspökké nevezték ki, hamarosan azonban váratlanul elhunyt. SZENDE i. m. 54–55. *Emlékkönyv Révész István prelátus, prépost-plébános kecskeméti lelkipásztori működésének 20 éves jubileumára.* Kecskemét, 1926.; GYENESEI József: *150 éve született Révész István,* Múltbanzó 6. http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/gjyo-05t-1.html. (u. m. 2014. 02. 10.)

31 FARKAS i. m. 125–127.; *Beszélgetés a katolikus Kecskemétről.* *Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7.

bó László, majd dr. Szabó Iván³² főgondnokok segítségével sikerült körültekintő gazdálkodással elkerülni a csődöt, befejezni a vállalkozásokat és normalizálni a pénzügyeket. Az adósság ügye 1939 végére Kiss Endre főispán közbenjárására Szász Lajos államtitkár segítségével oldódott meg.³³

A plébánia működésének anyagi alapját három tekintélyes egyházközségi bérház valamint a Matkó-pusztán lévő 900 hold föld jelentette, amelynek nagy részét a földreform során Révész plébános szerzett meg az egri káptalantól. Ezzel a birtokkal az egyik legnagyobb birtokosnak számítottak a városban.³⁴ Az ingatlanvagyon biztosította a plébánia és a templom, a hét tanyai lelkészség, az angolkisasszonyok zárdájának, gimnáziumának és tanítónőképzőjének fenntartását, valamint a hitoktatók fizetését, amelynek összköltsége a 30-as években 30 ezer pengőt tett ki. A költségek fedezéséhez az is hozzájárult, hogy az egyházi adó rendszeresen befolyt és volt elegendő adózó is.³⁵

Agilis munkásságával sokat tett a kecskeméti hitélet fellendítéséért, valamint a hívek és a plébánia közti kapcsolat szorosabbra fűzéséért. Megszervezte a Hitoktatók Körét, amelynek tagja volt minden városi és tanyai klerikus és világi hitoktató. Minden hónap első vasárnapján az egyházközség dísztermében gyűlésre jöttek össze, amelynek keretében országos hírű előadók ismertették a legújabb hitoktatási módszereket és eredményeket.³⁶ Másik fontos lépése a katolikus egyesületek centralizálása volt. Plébánosi kinevezésekor 35 különféle katolikus egyesület működött a plébánia területén, azonban erejüket nem tudták egyesíteni. Az összhang és az ütőképesség hiányának látványos jele volt az 1929-es törvényhatósági választás, amelyen a katolikusok a reformátusokhoz viszonyítva jóval kevesebb bizottsági helyet tudtak megszerezni, mint amennyit számarányuk lehetővé tett volna. Kovács Sándor ezért az Actio Catholica megindulása előtt jó néhány évvel megszervezte a Katolikus Egyesületek Központi Tanácsát, ahova minden egyesület 2–3 tagot delegálhatott. A tanács keretében összehangolták a külön utakon járó tevékenységüket és közös programot dolgoztak ki a hitéleti és szociális problémák megoldására, majd felosztották egymás között a tevékenységi területeket és a munkát. Plébánosi működése során így sikerült a városi vezetésben a katolikus számarányoknak megfelelő befolyást helyreállítani.³⁷ Kovács Sándor emellett Shvoy Lajos regnumos utcabizalmi és apostoliskolás mintáját követve bevezette a plébániai megbízottak rendszerét is. A hatalmas plébánia területét kerületekre osztották, amelyeket 8–10 fős csoportokra bízta, hogy a katolikus érdekek képviselőiként figyeljenek az erkölcsi bajokra és segítsenek a családok problémáinak megoldásában. A világi apostolok részére tanfolyamokat és képzéseket szerveztek, és a kezdeti lemorzsolódás után száz körüli

32 Szabó Iván 1874-ben Kecskeméten született katolikus ügyvéd. 1915-től a Kecskeméti Leszámitoló és Pénzváltó Bank elnök-vezérigazgatója. 1926-ban az egységes párti listán Kecskemét országgyűlési képviselőjévé választották. A Pénzügyügyi Központ igazgatóságának tagja. Az 1937-es felsőházi választáson a kecskeméti törvényhatóság felsőházi képviselőjének választották. A kecskeméti katolikus egyházközség főgondnoka volt, és sokat tett az egyházközség adósságainak rendezéséért. A Nemzeti Egység Párt kecskeméti elnöke volt. *Magyar Országgyűlési Almanach* 1939–1944. 504.; KK 1933. április 19. 1. június 18. 1.

33 Vö. BKMÖL IV. 1901/a 1939/716.

34 *Beszélgetés a katolikus Kecskemétről. Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7.

35 Uo.

36 BALYI János: *Sándor püspök a lelkipásztor, Vácgyházmegyei Papok Közlönye* 1944/3, 50–51.; KOVÁCS Sándor: *Világi apostolok Kecskeméten, Vácgyházmegyei Papok Közlönye* 1943/3, 33.

37 ZSÉDELY Gyula: *Kecskemét város múltjának katolikus vonatkozásai*, Kecskemét, 1961. Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, V. 68. Kecskemét-Főplébánia vol. 91. 106.

munkatárs teljesített szolgálatot a városban és a tanyákon.³⁸ A Szociális Missziótársulat segítségével az egyházközség tevékeny szerepet vállalt az egri normából alakult kecskeméti szegénygondozásban, és meghívta Kecskemétre a szegénygondozó nővéreket. Év-ről-évre megszervezte a szegények támogatására a Szent Miklós vásárt, megalakította a Szivgárdát, a gyári munkás lányok részére a Labora Leányegyesületet, az iparos lányok számára a Napsugár Leányklubot. Átszervezte a Keresztény Munkásegyletet a gyári és mezőgazdasági munkásság számára.³⁹

Az Emericánába tömörítette az érettségizett és az egyetemista katolikus ifjúságot, amely az úri középosztály és elit utánpótlását volt hivatott kinevelni és helyzetbe hozni. A kecskeméti Emericana protektoraként igyekezett segíteni a fiatal katolikus értelmiség elhelyezkedésében, több fiatal érdekében járt közben a főispánnál és a polgármesternél.⁴⁰ A gazdasági válság sanyarú viszonyai között jótékonyági programokat szervezett, és szociális szemlélettel próbálta gazdagítani a szervezetet.⁴¹ Az aktív munka elismeréseként 1938 májusában a főhercegi pár meglátogatta a kecskeméti corporatiót, 1940 novemberében pedig a kecskeméti szervezet kapta meg az Emericana éves kitüntetését az Ezüst Liliomot, amelyet impozáns ünnepség keretében a budapesti Gellért Szállóban vettek át a kecskeméti vezetők Kovács Sándor protektor vezetésével.⁴²

Fontos szerepet vállalt a magyar családok gyermekvállalásának ösztönzésében. Elvállalta a sokgyermekes családokat támogató Stefánia Szövetség helyi csoportjának elnökségét, és minden év decemberében ő adta át a sokgyermekes anyáknak járó kitüntetésekét. A gyermekvállalás fontosságáról beszédeiben is gyakran megemlékezett, és a kérdésnek a gyermek és a gyümölcs városának plébánosaként különös figyelmet szentelt.⁴³

A város katolikus értelmiségének összefogását szolgálták a liceumi előadások, amelyet Királymezey Tibor még Révész István plébánossága idején alapított. Kovács Sándornak Királymezey Tibor káplánja⁴⁴ segítségével vezető kortárs katolikus gondolkodókat, egyházi személyiségeket és közéleti szereplőket sikerült meghívni Kecskemétre, és az előadások keretében a legaktuálisabb kérdésekkel foglalkoztak.⁴⁵ Az elszegényedő alföldi nép erkölcsi megújulása érdekében néplíceumokat és a Máriavárosban népmisztsziókat szervezett, mivel a szociális intézkedések sikeréhez elengedhetetlennek tartotta a szilárd erkölcsi alapot. A tanyai nép képzésére népszerűsítő előadásokról is gondoskodtak, és felkérésére a katolikus körben vezető katolikus férfiak tartottak előadásokat mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi ismeretekről.⁴⁶

38 *Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7., 1944. március 19. 4.; KK 1944. március 8. 3–4.; KOVÁCS i. m. 33–35.; BALYI i. m. 51.

39 Uo.

40 BKMÖL IV. 1901/a 1937/ 95, 1938/167.

41 Emericana 1944. 126.

42 KK. 1938. május 10. 4.; KK 1940. november 11. 4.

43 KK. 1940. december 15.; SZEL KSH 21. doboz. Alkalmi beszédek. Kérő szó a magyar gyermekért c. beszédét a helyi újságban is megjelentették. Vö. KK 1938. jún. 5. 5.

44 Kovács Sándorral együtt végezte tanulmányait Bécsben. 1921-ben Kovács hathatós közbenjárására lett Királymezey Tibor kecskeméti káplán, aki előtte Rákospalotán működött. 1939-ben a gödöllői várplébánia plébánosává nevezték ki, amelyre első helyen ajánlotta Hanauer István váci püspök. A jelöltreől a kinevezés előtt, 1939 márciusában a kecskeméti főispántól kért információkat a minisztérium, amelyhez bizalmasan egy családfát is csatoltak. Ebből tudható, hogy anyai nagyanja az újpesti származású Wieden Augusztá volt. KK 1933. május 6. 2.; BKMÖL IV. 1901/a. 1939/11, 1939/198.

45 KK 1933. május 6. 1

46 SZENDE i. m. 59.

Kovács Sándor a katolikus öntudat megerősítése érdekében fontos eszköznek tartotta az egyházi tömegrendezvényeket is. A hagyományos húsvéti és úrnap körmeneteken kívül számos alkalommal szervezett nagy ünnepeket, amelyek egyben az újjászervezett egyesületek erejét is megmutatták. Az első nagyszabású rendezvény az 1930 szeptemberében megszervezett Szent Imre ünnepség volt.⁴⁷ Ezt követte 1933 pünkösdjén a kecskeméti főtéren, a nagytemplom előtt megrendezett egész napos kulturális program, amelynek lebonyolítását Póta Aladár kántorra és az egyesületek vezetőire bízta. A pontosan kidolgozott, reggeltől estig tartó program fő eseménye az esti előadás volt, amelyben színdarab, koncert, szavalókórus, 250 tagú vegyeskar és díszkivilágítás is szerepelt. A többezres tömeget vonzó eseményen a magyar rádió is részt vett, és egy órás helyszíni műsort közvetített, amelyben Kovács Sándor bevezető szónoklatát is sugározták.⁴⁸ A másik nagyszabású eseménysorozat az 1938-as kettős ünnep volt. A Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszushoz kapcsolódva Kecskeméten eucharisztikus napot szervezett, amelynek keretében egész Kecskemétet és a környező városokat is megmozgató körmenetet tartottak, Szent István király jubileuma alkalmából pedig a Szent Jobb érkezett Kecskemétre az aranyvonaton.⁴⁹

Nem csak a városi hitélet fejlesztésre volt gondja. A Kecskemétet övező hatalmas tanyavilág lelkipásztori ellátását hét pusztai lelkészszeg szolgálta, amelyekhez tizenkét templom tartozott, és Bugacmonostor, valamint Szentkirály kivételével mind vasút közelben voltak. Plébánosi működése során Hetényegyházán új lelkésziséget alapítottak, Bugacmonostoron pedig a hívek önerejükben két templomot építettek. A hét pusztai lelkésziséget az 1930-as egyházmegyei zsinat határozata alapján teljes plébániai jogkörrel ruházták fel, annak ellenére, hogy kánonjogilag csak egy plébánia volt Kecskeméten. A tanyai lelkésziségek azért nem lettek teljesen függetlenek, mert a törvényhatósági bizottság azzal a feltétellel adta a fenntartáshoz szükséges javadalmi földeket, ha azok egyben maradnak, nehogy a pusztai templom az egyes tanyarészek elszakadási törekvéseinek kiindulópontja legyen. A pasztorációban tevékenyen segítették a plébániai munkáját a kecskeméti ferencesek és piaristák, akik a hét pusztai lelkészi templomon kívül még két tanyai templomban, két iskolában és egy kultúrházban mondtak havonta két-két misét. A munkából kivették a részüket a Jézus Szíve Népleányai és az angolkisasszonyok is, akik a tanyai leánykörök és egyesületek vezetésében működtek közre. A csalánosi erdő mellett felépítették a Szent József kultúrházat, ahol évenként asszonyok és lányok részére szerveztek lelkigyakorlatokat és családnapokat.⁵⁰

A hívekkel való kapcsolat szorosabbra fűzését szolgálta a 12 ezer példányban megjelenő egyházközségi lap, a Katolikusok Lapja is. A sajtóorgánum kiemelkedett a váci egyházmegye katolikus sajtójából. A sok erőtlen kezdeményezéssel szemben nemcsak a város, hanem a környék katolikus lapja is kívánt lenni, és a plébániához tartozó 60 ezer katolikus hitéletét akarta tudatosabbá tenni és elmélyíteni. A plébániai, egyesületi és egy-

47 KKN 1931. 123.

48 SZENDE i. m. 60. KK 1933. június 7. 1.

49 SZENDE i. m. 60. SÓBER Péter: *Az 1938-as eucharisztikus nap Kecskeméten*, Múltbanéző, http://www.bacs-kiskun-leveltar.hu/V3/SP07_mbn/Tanulmanyok/sope-01t-1.html (u. m. 2013. 11. 20.); KK 1938. június 24. 4., június 29. 3–6., július 1. 1.

50 *Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7. *Nemzeti Újság* 1944. március 19. 4. KK 1944. március 8. 3–4. KOVÁCS Sándor: *Világi apostolok Kecskeméten. Vácgyházmegyei Papok Közlönye* 1943/3. 33–35.; *Beszélgetés a katolikus Kecskemétről*. *Nemzeti Újság* 1943. augusztus 24. 7.; BALYI János: *Sándor püspök, a lelkipásztor. Vácgyházmegyei Papok Közlönye* 1944/3 50–52.

házmegyei események mellett beszámolt a világegyház életéről is, tárgyalta a helyi közélet jelentősebb megmozdulásait és változatos témákban indított rovatokat, valamint jó gyakorlati érzékkel a vasúti menetrendet is közölte. A lap vezércikkeit nagyrészt mindig Kovács Sándor írta, amelyekben az egyház társadalmi tanításának szellemében fejtette ki álláspontját, és az erkölcsi megújulást bátran hirdető öntudatos cselekvésre felszólított fel.⁵¹ Az évek alatt a Katolikusok Lapja a térség egyik jelentős sajtótermékévé tudott válni.⁵²

Kovács Sándor nagy olvasottsággal rendelkező, a teológiában jártas kiváló szónok is volt. Prédikációiban a katolikus öntudat megerősítésére, a hitvalló életre, a családi élet tiszteletére és a család bátor vállalására buzdított. Sokáig emlékeztetéseket voltak a természeti csapások idején mondott beszédsorozatai. Különösen nagy hangsúlyt helyezett az Eucharisztia tiszteletének megerősítésére, és minden hónap első vasárnapján külön szentségimáddal egybekötött eucharisztikus beszédsorozatot tartott. Többezres könyvtárat gyűjtött, amelyet később Szombathelyre is magával vitt. Retorikájában Prohászka Ottokár, Bangha Béla és Böle Kornél szónoki fordulatait egyesítette magyaros szófordulatokkal.⁵³

Hamar országos hírnevet szerzett. Már 1929-ben az országos nyilvánosság elé lépett. Október 5-én a Katolikus Nagygyűlés keretében a pesti Vigadó dísztermében összehívott nőknek tartott elmélkedést *A női világ és az Eucharisztia* címmel.⁵⁴ Többször szerepelt a rádióban is. 1930. június 22-én *A szeretet áldozata* c. beszédét közvetítette a rádió, amelyet a budai Koronázó templomban tartott. 1931. július 5-én szintén várbeli beszédét, 1933-ban pedig a pünkösdi szabadtéri ünnepség alkalmából mondott beszédét sugározták.⁵⁵ Ez különösen érdekes, ha figyelembe vesszük a korszak médiacenzúrájának, a magyar rádió korabeli elnökének, Kozma Miklósnak a katolikus klérushoz való hozzáállását. Kozma ugyanis nem szimpatizált az általa legitimistának tartott katolikus klérussal, ezért médiaszereplésüket sem támogatta, amellyel kivívta Czapik Gyula vehemens támadását.⁵⁶ Kovács Sándor írásait országos lapok is publikálták. Főesperesi előadásait sorozatban jelentette meg a Papi lelkiség c. lap, a Czapik Gyula által szerkesztett egyházpolitikai és lelkipásztori lapban, az Egyházi Lapokban pedig sorra jelentek meg eucharisztikus tematikájú írásai, beszédvázlatai.⁵⁷

Az elismerések egymást követték. 1929-ben pálmonostori c. apáti címet nyert. 1930-ban aktív résztvevője volt a váci egyházmegyei zsinatnak. Az egyházmegye legnagyobb plébániájának vezetőjeként már az előkészítő bizottságban is feladatot kapott, és Kovács Vince segédpüspökkel az igehirdetés témakör előadójának nevezték ki. Az ő javaslatukra került be a zsinati határozatok közé az igehirdetés színvonalának emelésére a homiletikai

51 SZENDE i. m. 59.

52 LÉNÁR Andor: *A katolikus sajtó néhány jellemzője a Váci Egyházmegyében Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt*. In: „Alattad a föld, fölötted az ég...” *Források, módszerek és útkeresések a történetírásban*. Szerk. BALOGH Margit, ELTE Bp., 2010, 175–177. A szerző kilenc lapot vizsgált tanulmányában.

53 KK 1944. március 8 3–4. Vasvármegye 1944. március 8. 3.

54 Vö. *Magyar Katolikus Almanach 1929*, 407–413.

55 KKN 1932, 28.; SZEL KSH 21. doboz, Alkalmi beszédek; KK 1933. június 7. 1.

56 ORMOS Mária, *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. PolgArt, Bp. 2000, 85–86.

57 Vö. *Egyházi Lapok* 1937. október, 295–8. 1937. november, 322–5. 1937. december, 350–55. 1938. január, 17–20. 1938. március–április, 93–4. 1939. július–augusztus, 210–3. 1939. szeptember 236–8.; PMKL Zimányi Gyula hagyatéka (IV.111) 6. doboz. Levelezés. Kovács Sándor.

kurzusok megszervezése.⁵⁸ 1933-ban kiskunsági főesperessé nevezte ki Hanauer Árpád váci püspök, amelyről az országos lapok is hírt adtak.⁵⁹ Főesperesként rendszeres jogi és teológiai előadásokat tartott a kerület papságának a felmerülő aktuális kérdésekről.⁶⁰ 1937-ben XI. Piusz pápai prelátsai címet adományozott neki.⁶¹ 1940. november 27-én ezüstmiséje alkalmából Horthy Miklós kormányzó a hitélet és a társadalmi élet terén szerzett kiváló érdemei elismeréseképp a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki, amelyet fényes ünnepség keretében a kecskeméti városháza dísztermében vett át.⁶²

Kovács Sándor jó kapcsolatokat ápolt a korszak katolikus életének számos prominens szereplőjével. Első helyen kell megemlíteni az egykor szintén piarista diák Czapik Gyulát, akihez régi barátság fűzte. Czapiknak az Egyházi Lapok és a Magyar Kultúra egyik szerkesztőjeként, az Actio Catholica vezetőjeként, az Eucharisztikus Kongresszus szervezőjeként, majd 1939-től püspökként alapos rálátása volt a magyar papságra, és hatékony információs hálózattal rendelkezett a magyar klérus soraiban. Szerteágazó tájékozottságát és kapcsolatait a nunciatúra is igénybe vette, legalábbis erre utal, hogy 1937-ben a hajdúdorogi görög katolikus püspökség betöltése alkalmával Czapik Gyulát kérte meg a nuncius jelentéstételre, és a jelöltekről való információ gyűjtésére.⁶³ Czapik Gyula több szállal is kötődött Kecskeméthez. Első unokatestvére, Gömörly Ilona Kecskeméten élt férjével, Bérczy József ny. elemi iskolai igazgatóval, és Czapik gyakran felkereste a családot.⁶⁴ Számos barátja is volt a városban, s mint a Korda Rt. igazgatója is többször járt Kecskeméten. Kovács Sándorral is évek óta bensőséges baráti kapcsolatot ápolt, aki többször meghívta előadást tartani a katolikus körbe.⁶⁵ Bizalmas kapcsolatuk bizonyítéka az a meglepően nyílt hangvételű levél is, amelyben a kecskeméti katolikus élet nehézségeiről számolt be szigorúan bizalmasan Kovács Sándor barátjának.⁶⁶ A levelet *A Szív* újság 1936. április 25-i számában megjelent cikk motíválta, amely a protestánsok gazdasági térnyeréséről szólt.⁶⁷ Kovács Sándor kecskeméti vonatkozásban első helyen a protestánsok térnyerését nevezte aggasztónak, és aggodalmát fejezte ki, hogy komoly kárt szenved a katolicizmus a város életében, ha az aktív protestáns tevékenységgel szemben nem tudja felvenni a versenyt, és a nehézkes téttlenséget nem tudja felváltani egy a társadalmat megmozgató programmal. Levelében kiemelte, hogy a protestánsok ügyesen gazdálkodnak, és nagybirtokok híján szabadabb és jövedelmezőbb vagyongazdálkodást tudnak folytatni. Előnyös kölcsönökkel a bérházakba fektetett

58 SZENDE i. m. 61.

59 *Nemzeti Újság* 1933. augusztus 26. 6.

60 SZEL KSH 22. doboz. Főesperesi előadások. A kinevezésről a Nemzeti Újság is beszámolt egyházi rövid-hírek rovatában. *Nemzeti Újság* 1933. május 15. 6.

61 VPKL Personalia, Kovács Sándor.

62 MNL OL K 27 Miniszterelnökségi levéltár, 1940. november 8-i minisztertanács jegyzőkönyve. 47.

63 VÉGHSEŐ Tamás: *Miklós István hajdúdorogi püspök utódlása*. In: *Magyarország és a Római Szentszék (Források és távlatok) Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Gondolat Kiadó, Budapest–Róma, 2012, 333.

64 Czapik püspöki kinevezése kapcsán említették meg az információt a helyi kormánypárti lapban. Vö. KK 1939. július 30. 3.

65 KK 1943. május 14. 2.; *Kecskeméti Lapok* 1929. december 4. 1.

66 A Czapik Gyulának írt levél Kovács Sándor hagyatékában maradt fenn így nem tudni, hogy valóban el is küldte-e és megőrzött belőle egy másolatot. Mindenesre sokat mondó, hogy a *Szigorúan bizalmas, csak magánhasználatra* szánt levéllel épp Czapik Gyulához fordult, és kedves Gyula barátom megszólítással. SZEL KSH 1. doboz Kecskeméti iratok.

67 Vö. *A Szív. A Jézus Szíve Szövetség heti értesítője*, 1936. április 25. 1.

beruházásokkal szilárd anyagi alapokat teremtettek, amely lehetővé tette új egyházi intézmények létrehozását úgymint a református tanítónőképző és a szeretetház felépítését. A hatalmas katolikus nagybirtokot bénító hatásának látta, amely a korabeli gazdasági körülmények között csekély jövedelmet hoz. Komoly problémának nevezte a váci egyházmegye hatalmas kiterjedését is, amely jelentősen korlátozza az egyházkormányzat hatékonyságát. Megemlítette még a tanyákon tapasztalható egyre gyakoribb áttéréseket, amelyeket a diakonisszák misszós tevékenységének tulajdonított. Komoly nehézségként említette meg, hogy a végzettséggel rendelkező katolikus pályakezdők nem jutnak megfelelő állásokhoz.⁶⁸ A plébános értékelése különösen érdekes, mivel a számos eredmény ellenére és protestáns barátai dacára látta így a helyzetet 1936-ban.

Czapik Gyulával való jó kapcsolatát bizonyítja továbbá az is, hogy közbenjárásának köszönhetően Kovács Sándor bíborosi kísérőként lehetett jelen a 20. századi magyar katolicizmus történetének legnagyobb szabású ünnepén. Joseph van Roey belga bíboros prímás szolgálattelvéjeként prelátsi díszben vehetett részt május 25-én a Hősök tereén tartott ünnepi nyitó szentmisén, 26-án pedig a bíboros által celebrált közös ifjúsági szentmisén, Kray Pál balassagyarmati kanonok társaságában.⁶⁹ 1938-ban Kecskeméten is találkoztak Czapikkal, ugyanis a Szent Jobb országjárása alkalmával Czapik Gyula kíséretében érkezett meg vonaton az ereklye a városba.⁷⁰

Kovács Sándor szoros kapcsolatban volt a piaristákkal is, különösen Sebes Ferenc tartományfőnökkel, aki lelki atyja volt, valamint Zimányi Gyula piarista provinciálissal és Tomek Vince későbbi provinciálissal és generálissal. Kovács Sándorral egy 1943-ban írt levelében, melyben összefoglalta életrajzát, megnevezte azokat az egyházi méltóságokat, akik jól ismerték őt és nagyra becsülték munkásságát. Czapik Gyulán kívül a világi papok közül Shvoy Lajos székesfehérvári és Scheffler János szatmári püspököt, és Boga Lajos kanonokot említette meg. A szerzetesrendek közül csaknem mindegyik jelentősebb rend tagjaival kapcsolatban állt: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapáttal, Niszler Teodóz főmonostori perjellel, Kühár Flóriszal, Endrédy Vendel zirci apáttal, Gerinczy Pál premontrei préposttal, Borbély István jezsuita provinciálissal, Somogyi Jenő egykori jezsuita provinciálissal, a Manréza rektorával, Révay Tiborral a Manréza igazgatójával, Schrotty Pál és Oslay Oswald ferencesekkel, Medgyes Dezsővel, a kapucinusok főnökével, Seres Bélával, a verbita tartományfőnökkel.⁷¹

Több alkalommal is foglalkozott beszédeiben a szociális kérdéssel. A tanyai lelkészségeken keresztül ugyanis testközlelből tapasztalhatta meg az égető társadalmi problémákat, és sürgette a felelős cselekvést a helyzet javítására. 1935-ben a Katolikus Egyletben megtartott előadásorozatra reflektálva a társadalmi reformokról a középosztály védelmében a következő véleményt fogalmazta meg: *A katolikus egyház sohasem félt a reformtól, sőt mindenkor sürgeti a reformot, hogy megújuljon a föld színe. Csak az a követelése, hogy ne kontárok, hanem elhivatottak vezessék a reformmunkát. [...] Nem lehet célja semmiféle kormányzatnak, de még elnéznie sem szabad, hogy a nemzeti élet legbiztosabb alapjai, a polgárok rendje lerongyolódják, aztán hovatovább a mammutjövedelmű zsarnokok és nincstelen polgárok két, farkasszemét néző osztályára oszolják az egész*

68 SZEL KSH 1. doboz, Kecskeméti iratok. A levél teljes szövege a tanulmány mellékletében olvasható.

69 KK 1938. május 23. 1.

70 SZEL KSH 30. doboz. Fényképalbum 1939–1944. KK 1938. június 24. 4., június 29. 3–6., július 1. 1.

71 PMKL Zimányi Gyula (IV. 111) hagyatéka 6. doboz Kovács Sándor levele 1943. szeptember 14. 2v.

nemzet.⁷² 1935. november 12-én a Katona József Társaság ülésén *Tiborc alakja és a mai szociális kérdés* címmel tartott előadást, amelyben a szegények iránti felelősségre és az értük végzett munka égető szükségére hívta fel a hallgatóság figyelmét, és éles határokat szabott a társadalmi reformoknak: *Legyen szabad itt nekem hangos szóval kifejezést adni annak, hogy a szociális fejlődés megvalósítását magyar földön ne akarjuk elérni sem nemzeti socialista, sem fascista diktatúrával és ne legyen kényszerülve se az egyház, se az állam arra, hogy a szociális érzeket és igazságosságot az orosz szovjet véres csillagának mumusként való mutogatásával korbácsolja ki az emberekből.*⁷³ 1936-ban a törvényhatósági bizottság gyűlésén Budavár visszafoglalására emlékezve a spanyol polgárháborúra utalva fejtette ki a baloldali szélsőségekkel szembeni hatékony fellépéssel kapcsolatos véleményét: *Mélységes megkönnyebbülés ezekben a nehéz időkben a pápa felhívása a bolsevista ellenes front megalkotására. Nekünk magyaroknak is egybeforrva kell fellépni a vörös világveszedelemmel szemben. Különösen fontos, hogy szociális irányú törvényjavaslatokkal igyekezzünk magunkhoz kapcsolni a munkásrétegeket.*⁷⁴

A hivatásrendi mozgalmakkal kezdetben bizalmatlan volt. 1939 januárjában, amikor a KALOT megkezdte a szervezet decentralizációját, Nagy Töhötöm jezsuita, országos főtitkár levelet írt Hanauer István püspöknek, amelyben Kovács Sándor egyházmegyei KALOT igazgatói kinevezését kérte. A levélben kiemelte Kovács gazdag szervezői tapasztalatait, valamint, hogy önállóan igen szép parasztfjúsági mozgalmat indított meg, s hogy Kecskeméten mindenki tiszteli és szereti. Végül még hozzátette: *„mi magunk pedig különösen nagyra becsüljük értékes személyét”*. 1939. március elején nevezte ki végül Kovácsot Hanauer István püspök a váci egyházmegye KALOT igazgatójává, azonban ezt, amint az Nagy Töhötöm későbbi leveléből kiderül Kovács Sándor nem fogadta kedvezően. A mozgalommal ugyanis kezdetben nem szimpatizált, sőt feszült viszony volt köztük. Így az a kellemetlen helyzet alakult ki, hogy úgy tűnt: ezzel a kinevezéssel szeretnék maguk számára megszerezni a köztisztviselői állás plébánost. Nagy Töhötöm szerint azonban eredményei, és parasztfjúsági szervezői munkája miatt tartották a legalkalmasabbnak a pozícióra.⁷⁵ Az érdemi munkát a dokumentumok tanúsága szerint azonban Nyúl Tóth Mihály kecskeméti fiatalember vállalta, aki egyben az egyházmegyei titkári pozíciót is betöltötte. Munkáját Kovács Sándor ellenőrizte és koordinálta. Közösen dolgozták ki az évi munkarendet, amelyben a vezetőképzéseket és a programokat állították össze. Kiemelték a rendezvények élményszerűségének fontosságát. A tartalmi programot a KALOT négyes jelszava mentén dolgozták ki, amellyel a hitélet elmélyítését, a műveltség emelését, a magyar önérték növelését és az életerős nép kinevelését akarták elérni. Központi gondolatként fogalmazták meg, hogy *csak az a nép viharálló, amelyet hazájához nemcsak születése és kultúrája, hanem biztos anyagi megalapozottsága, háza és kis földje is köti*. Fontosnak tartották az olyan népbiztosítás megteremtését is, amely *elsősorban nem a kár és halál esetére, hanem a család jövője számára végez tőkegyűjtést.*⁷⁶ 1943 októberében KALOT-gyűlést szerveztek Kecskemétre, amelyen Kozár Gyula érdi népfőiskolai lelkész és Nagy Töhötöm tartottak előadást. Kovács Sándor az

72 A kecskeméti Katolikus Egylet 1935. évi közgyűlésén elhangzott elnöki megnyitó és záróbeszéd. Kecskemét 1935, 9–11.

73 SZEL KSH 21. doboz, Alkalmi beszédek.

74 MTI Bizalmas értesítések, 1936. szeptember 15. 505.

75 VPKL KALOT-iratok, 1368/1939. Nagy Töhötöm levelei 1939. március 3., március 17.

76 VPKL Actio Catholica, 744/1941. Egyházmegyének évi programja és munkarendje 1940. november 6. Az iratsomóban megtalálható a KALOT Központ 16–21. számú központi körlevele.

eseményről jelentést küldött Pétery József váci püspöknek. Nagy Töhötöm beszédével kapcsolatban megjegyezte, hogy higgadtan beszélt, és a pápai enciklikák alapján a hivatásrendiség mondanivalójának fontosságát emelte ki a szélsőségekkel szemben. Elismerően nyilatkozott arról is, hogy Nagy páter a földkérdésben igen józan és mérsékelt álláspontot fogalmazott meg a bérlőszövetkezetek eszméjével. A találkozáson egy, novemberre szervezendő gazdakurzus tervét is kidolgozták. A KALOT-tal kapcsolatban érdemes még megjegyezni, hogy 1943-ban kezdtek el építeni egy KALOT népfőiskolát, amely a huszadik volt az országban.⁷⁷

Kovács Sándor később az ország háborús szerepvállalásával kapcsolatban is többször megszólat, és a becsületes helytállásra, az áldozatvállalásra és a kommunizmussal szembeni védekezésre való buzdítás mellett az engesztelés fontosságára helyezte a fő hangsúlyt. 1941-ben a kecskeméti Mária városban elindították a tízezrek országos örökimádó, fogadalmi és hálatemplomának építését, amelyet az országban elsőként óvohellyel berendezve terveztek, a templom kriptáit pedig elsősorban a világháborúk hősi halottainak sírhelyéül szánták.⁷⁸ 1942. október 4-én a 30. Katolikus Nagygyűlés egyik fő szónokaként, a Szent István Bazilikában a férfiaknak tartott eucharisztikus elmélkedés keretében a következőket hangsúlyozta hallgatóságának: *Krisztus azt várja tőlünk, hogy a pokollá vált világ megváltásában munkatársai legyünk, hogy életünk engesztelő áldozat legyen. A mindennapi élet szenvedéseit felajánlani Krisztusnak. Ezt a szerencsétlen világot, s benne a boldogtalanná lett embert csak Krisztus keresztyével egyesített szenvedés mentheti meg.* A beszédet később nyomtatásban is jelentették, Uram kihez menjünk címmel. A füzetet hálából a budapesti szónoklatán való részvételéért elküldte balásfalvi Kiss Endre református főispánnak.⁷⁹

Kovács Sándor méltóságából fakadóan, valamint plébánosi működése nyomán is a Horthy-kori Kecskeméti úri középosztályának megbecsült és elismert tagja volt. Portréjára és közéleti tevékenységére tekintve mintha csak Móricz Zsigmond figurája elevenedne meg a Rokonok című, 1932-es regényből, amelyet az író egy kitalált alföldi város dzsentri elitjének bemutatásakor festett meg.⁸⁰ Kovács Sándor pozíciójából fakadóan részt vett a város vezetésében is és a törvényhatósági bizottság tagjaként befolyását fel is használta a katolikus érdekek képviseletére és sokat tett a kecskeméti szegényügy kezelésének érdekében is. Kiváló szónoki adottságai miatt gyakran kérték fel ünnepi köszöntőkre, számos alkalommal szónokolt a törvényhatósági bizottság díszgyűlésein, főként a városi tisztségviselők előléptetése, minisztériumi kinevezése és díszpolgári kitüntetése alkalmából. 1940. június 30-án például ő köszöntötte díszpolgárrá választásakor a Válás- és Közoktatásügyi Minisztériumba államtitkárrá kinevezett, egykori kecskeméti re-

77 VPKL Kalot-iratok, 1943/6821.

78 *Nemzeti Újság*, 1944. március 19. 4.

79 KOVÁCS Sándor: *Uram kihez menjünk? Az XXX. Országos Katolikus Nagygyűlésen elhangzott beszéd 1942. október 2–8.* Actio Catholica, Bp. 1942, 116–117.; BKMÖL IV. 1901/a 1942/686.

80 Vö. MÓRICZ Zsigmond: *Rokonok*. Európa Kiadó, Bp. 1981, 41. „Ott volt a prelátus is. Óriási lila selyemszalagja kissé megfélemlítette őket, mert mint kálvinisták, félték a katolikus papoktól. Beléjük nevelt érzés volt ez, úgy tudták, hogy a katolikus pap kiváltságosabb személy, mint a református. A nagybirtok, a nagy hatalom sugárzik belőlük, sőt a magasabb kultúra is. Pista egész este alig mert megszólalni a jelenlétében, mert félt, hogy valami parasztságot fog elkövetni, ellenben a prelátus olyan volt, mint egy reneszánsz-püspök, finom és előkelő, óriási gyűrűje volt, nagy gyémántkőves gyűrű, s az arcán állandóan valami megbocsátó, vagy inkább elnéző, szelíd mosoly. Akármit mondtak előtte, ezzel a mosollyal fogadta.” Kovács Sándor 1923-ban lett pápai káplán, 1937-ben pedig pápai prelátus.

formátus főispánt, Fáy Istvánt.⁸¹ Aktívan részt vett a város társasági életében, minden fontos városi és egyházi eseménynek kihagyhatatlan résztvevője volt. Gyakran kérték fel köszöntő megtartására a kecskeméti Kaszinó díszgyűlésein, illetve a különféle egyesületek társasvacsoráin. A helyi sajtó hozzáállása is tükrözte az elismerést. A kormánypárti Kecskeméti Közlöny, amely a kecskeméti katolikus élet minden apró eseményéről beszámolt rendszeresen ismertette beszédeit, karácsonyi nagybőjti, húsvéti és pünkösdi prédikációit pedig gyakran hosszú idézetekkel kísérve közölte évről évre. A kecskeméti sajtó támogató magatartásáról később Szombathelyen is nagy hálával és megelégedéssel emlékezett meg.⁸² Aktív közéleti szereplését ugyanakkor a napi pártpolitikától való távolságtartás jellemezte. A korabeli visszaemlékezések és méltatások szerint az egyházi és a közéleti ügyek intézésében – mind az egyháztanácsban, mind a törvényhatósági bizottságban – megfontolt és tárgyilagos véleményével tűnt ki, és elfogulatlanságával sok kényes kérdés gördülékeny megoldását segítette elő s sikerült sok ellentétet kiküszöbölnie.⁸³ A kecskeméti protestánsokkal is igyekezett békés viszonyt ápolni, kerülte a konfrontációt, bár intenzív térdnyerésüket kritikusan szemlélte.

Apátplébánosként gyakran megfordult a középosztály kedvelt társasági és pihenőhelyein. Budapesten járva többször kerített sort egy-egy vacsorára a Gellért szálló éttermében. Nem egyszer töltötte pihenését az Isteni Szeretet Leányainak impozáns anyaházában, amely Budapest egyik előkelő negyedében, a svábhegyi villanegyedben épült fel. Többször szervezett lelkigyakorlatokat a péceli lelkigyakorlatos házba, amelyet a Kecskeméten szintén jelenlévő Jézus Szíve Népleányai tartottak fenn Bíró Ferenc jezsuita vezetésével.⁸⁴ A lelkigyakorlatos ház programjai rendre megjelentek a Nemzeti Újság hirdetései között, és 1943-ban az egyik háromnapos lelkigyakorlaton a kormányzó felesége, Purgly Magdolna is részt vett menyével, Edelsheim Gyulai Ilonával.⁸⁵ Kovács Sándor nyaranta legszívesebben Abbáziát kereste fel, ahol az Icában lévő papi szanatóriumban töltötte pihenését. Észak-Erdély visszatérése után, 1942-ben pedig Szovátafürdőn pihent, ahol több kecskeméti ismerősével is találkozott.⁸⁶

A törvényhatósági és országgyűlési választásokon a kormánypárt támogatója volt és mindent elkövetett, hogy a katolikusoknak számáruyuknak megfelelő helyet biztosítson a város vezetésében. Plébánosi működésének kezdetén ugyanis az 1929-es törvényhatósági választáson a protestánsokhoz viszonyítva jóval kevesebb tagsági helyet sikerült megszerezni a katolikusoknak. Néhány évi szisztematikus munkával – ahogy szó volt már róla – munkatársai segítségével sikerült elérni a katolikusok mozgósítását. Az 1934 decemberében tartott helyhatósági választáson az ellenzék katasztrofális vereséget szenvedett és a reformátusok is kiszorultak a város vezetéséből. A harminc törvényhatósági helyből egy sem jutott református jelöltnek. A küzdelem hamarosan így a politika mezéről átsiklott felekezeti térre, amelyet a kormánypárt szított. Végül Hetessy Kálmán református lelkész a törvényhatóság örökös tagja lett, és a felekezeti konfliktus cáfolataként az új tagot Kovács Sándor apátplébános köszöntötte, aki beszédében az igazságosság és a méltányosság alapján álló béke fontosságát emelte ki, valamint a reformátusok szere-

81 SZEL KSH 21. doboz, Alkalmi beszédek.

82 KK 1944. március 8. 3.

83 SZENDE i. m. 61–62.

84 KONKOLY István: *Emlékezés Kovács Sándor megyéspüspökre*. Vasi Szemle 2013/2, 233.; BKMÖL IV. 1901/a 1938/167., SZEL KSH 30. doboz. Fényképalbum 1939–1944.

85 Gr. EDELHEIM GYULAI Ilona: *Becsület és kötelesség*. I. (1918–1944). Európa, Bp. 2001, 202.

86 BKMÖL IV. 1901/a 1942/395.

pét a város fejlődésében.⁸⁷ Az 1935-ös országgyűlési választáson kielezett versenyben szoros eredmény alakult ki és csaknem ezer szavazattal a Független Kisgazdapárt nyert a kormánypárttal szemben. A parlamentbe így Eckhardt Tibor kisgazdapárti és Zsitvay Tibor kormánypárti jelölt került be, de több mint háromezer szavazatot sikerült szereznie Héjjas Ivánnak is, amely a jobboldali radikálisok, a fajvédők és a nehéz helyzetű fiatalok számottevő jelenlétét tükrözte.⁸⁸

A kormánypárt érdekében a legtöbbet az 1939-es országgyűlési választások alkalmával tett. A választáson ugyanis a titkos szavazás és az erős nyilas mozgósítás a szélsőségek előretörésével fenyegetett. A püspöki kar körlevelet is intézett a katolikusokhoz, amelyben megfontoltságra intette a választókat. A püspökök a kereszténypárti pap-jelöltek mellett a kormánypártiaknak is megadták az engedélyt az induláshoz. Kovács Sándor 1939 májusában a választásokra készülve tagja volt annak a bizottságnak, amely Budapesten a Külügy- és a Pénzügyminisztériumban felkereste gr. Csáky István külügyminisztert és Szász Lajos pénzügyi államtitkárt, hogy felkérje őket a kecskeméti kormánypárti képviselőjelöltség elfogadására.⁸⁹ Ezzel párhuzamosan jelentős akció indult a Kisgazdapárt egyházi elismerése érdekében, valamint a kisgazdapárti papok indulásáért ugyanis az 1932-es választáson a prímás még megtagadta az egyházi támogatást. Gaál Gaszton halála után Eckhardt Tibor komoly lépéseket tett Tóth Tihamér veszprémi püspöknél és Serédi Jusztinián hercegprímásnál Varga Béla balatonboglári plébános indulása érdekében. Varga Bélát a kecskeméti kerületben szerette volna indítani a párt, amely ellen azonban május 1-én a Magyar Élet Pártja helyi vezetői részéről akció indult. Serédi prímásnál tiltakoztak, azzal az indokkal, hogy a kecskeméti katolikusok a MÉP-et támogatják, és kérték a prímást, hogy akadályozza meg a balatonboglári plébános jelölését. A levelet Kovács Sándor apátplébános írta alá, és azt a megye főispánja is támogatta. A kecskeméti tiltakozására Serédi először nem is engedélyezte Varga jelölését, és arra hivatkozott, hogy a Vatikán által jóváhagyott keret már betelt a kereszténypártiak engedélyezésével. Eckhardt kitartható közbenjárására Varga végül mégis indulhatott a választáson azzal a feltétellel, hogy lemond plébániájáról. Varga Béla a kisgazdapárt Somogy megyei listáján jutott be a parlamentbe, Kecskeméten pedig Révész Lászlót választották meg a Kisgazdapárt színeiben. A kormányzópárt fölényes győzelmet aratott a városban, azonban a kormánypárti jelölt, Csáky István külügyminiszter végül a soproni mandátum érdekében visszalépett, s így a város kormánypárti képviselője Szász Lajos pénzügyminisztériumi államtitkár lett.⁹⁰

Kovács Sándor közéleti működésének köszönhetően számos befolyásos ismerősre és barátára tett szert mind a helyi politikai elit mind pedig a kormányzat vezető tisztviselőinek körében. Fontos kapcsolatok szövődtek a gimnáziumépítést követő adósságrendezés idején is a pénzügyminisztérium és a közigazgatás más hivatalnokaival, és gyakran kérték fel esketőnek is. Ő volt jelen például Szász Lajos pénzügyminisztériumi államtitkár titkáranak, Schmidt Ádámnak az esküvőjén, de ő adta össze Fórián Szabó

87 MIKLÓS Péter: *Ideológiai és politikai tendenciák egy vidéki lap hasábjain a Horthy-korszakban*. In: *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. MIKLÓS Péter. Belvedere Meridionale, Szeged, 2010, 262.

88 MIKLÓS i. m. 264.

89 KK 1939. május 7. 1., 4.

90 *A püspöki kar tanácskozásai: a magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944*. szerk. GERGELY Jenő, Gondolat, Budapest 1984, 46. MIKLÓS i. m. 268.; VARGA Zoltán: *Révész László és a Független Kisgazdapárt választási sikere Kecskeméten (1939)*. In: *Újragondolt negyedszázad. Tanulmányok a Horthy-korszakról*. Szerk. MIKLÓS Péter. Belvedere Meridionale, Szeged, 2010, 78.

László diplomatát is feleségével.⁹¹ A politikai elithez fűződő kapcsolatait Nyisztor Zoltán is kiemelte visszaemlékezésében, amelyek szerinte a háború után komoly tehetetelt jelentettek Kovács számára, és ez indította arra, hogy 1945-ben elvállalja a magyar-szovjet baráti egyesület elnöki tisztét Szombathelyen. Nyisztor megemlítette, hogy Kovács Sándor jó kapcsolatban volt Imrédy Béla miniszterelnökkel és Reményi-Schneller Lajos miniszterrel is.⁹²

Kecskeméti működését összegezve elmondható tehát, hogy elődje nyomdokain haladva sokat tett a katolikus befolyás megerősítéséért, és a két világháború közti katolikus reneszánsz kecskeméti kivirágzásáért. A hatalmas plébánia kormányzásával egyben nagy gyakorlatot is szerzett, és rengeteg, az ország más területein is fennálló problémával találta szembe magát, amelyekre számos hatékony kezdeményezést sikerült elindítania. Közéleti szerepvállalásával valamint lojális magatartásával felekezettől függetlenül számos jóakarót szerzett magának, akik nem maradtak hálátlanok a későbbiekben sem, és közbenjártak érdekében azokon az 1943-ban induló háttértárgyalásokon, amelyek a megüresedett veszprémi, szombathelyi és csanádi püspöki szék betöltésére irányultak. A tárgyalásokon kecskeméti barátai és Czapi Gyula is a veszprémi püspökséget igyekeztek elnyerni számára, azonban a Serédi Jusztinián hercegrímás, Angelo Rotta nuncius és Horthy Miklós kormányzó között kialakult kompromisszum eredményeként végül a szombathelyi püspöki címet nyerte el. XII. Piusz pápa 1944. március 3-án nevezte ki a szombathelyi egyházmegye 12. püspökévé, és a német megszállás miatt már március 25-én püspökké szentelte Serédi Jusztinián hercegrímás Mindszenty József veszprémi és Hamvas Endre csanádi püspökkel együtt.

FÜGGELÉK

KOVÁCS SÁNDOR LEVELE CZAPIK GYULÁHOZ 1936. ÁPRILIS 23. (sic.)

Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár, Kovács Sándor hagyatéka, 1. doboz

Szigorúan bizalmas!

Kecskemét, 1936. április 28.

Csak magánhasználatra!

Kedves Gyula Barátom!

A Szív Újságot mindenkor figyelemmel szoktam olvasni és különösen visszhangot kelt lelkemben mindaz az észrevétel, amelyet éles szemmel figyeltek meg a protestánsok, helyesebben a reformátusok szervezettsége és gazdasági gyarapodása tekintetében. Legutóbbi számotokban is /április 25-én/⁹³ az Országos Református Közalap 438.000

91 Schmidt Péter szíves közlése.; Vö. TISZAUGI SZABÓ Tamás: *Hősök és áldozatok. Katonák, papok, polgárok, vitézi rend.* Kecskemét, Magánkiadás, 2006, 205.

92 ADRIÁNYI Gábor – CSÍKY Balázs: *Nyisztor Zoltán.* Argumentum Kiadó, Bp. 2005, 362. Vö. MTI Napi Hírek, 1945. augusztus 10. Az egyesületi elnökség híre a TASSZ, szovjet távirati irodától származott.

93 A cikk valóban a Szív újság 1936. április 25-i számában szerepelt. A levél datálása elírás lehet. A Szív. A Jézus Szíve Szövetség heti értesítője, 1936. április 25. 1.

pengős bérháztársulásának ügyét teszed szóvá. Ismételten páratlan éles megfigyeléssel csináljátok a dolgot és az utolsó betűig mindent aláírok.

Ezeket a dolgokat én Kecskeméten 100 %-ig látom és szenvedem. A kecskeméti református egyházközség ugyanakkor, amikor nagy lassúsággal hozzákezdett a katolikus egyházközség a piarista gymnasium építéséhez, amely hihetetlen és szégyenteljes lassúsággal született meg, azalatt ők felépítették a gyönyörű tanítóképzőjüket és a szeretetházukat, amelyet a Kerkapoly alapítványból építettek föl. Majdnem egymillió fölül volt a dollárkötvényes adósságuk. Ezt az elmúlt esztendőben egy ügyes fogással összevásárolták és egymillió pengő adósságot körülbelül 300.000 pengővel fognak kifizetni. Minden vagyonosabb presbiter kiszedte a betétjét és kölcsönadta az egyháznak, csak hogy a kötvényeket összevásárolhassák. Ezen pénzügyi sakkhúzásukkal szemben a kecskeméti katolikus egyházközség minden elérhető ajtón kopogtatott, hogy tisztességes kölcsönt kapjon, ügyünket mindenki kegyesen meghallgatta, aztán minden maradt a régiben. Senki teljes odaadással nem segített rajtunk, hanem magunkra hagyva egy-egy ajánlólevéllel, vagy egy-egy személyes közbenjárással elintézték tekintették az ügyünket. Most az a helyzet, hogy az egyházközség közel 600.000 pengős adóssággal kínlódik, és senki komolyan segítséget nem nyújt, magunkra maradva vergődünk és azért a piarista gymnasiumért, amely oly minimális katolikus értéket ad az egyházközségi életnek, a pusztulás szélére kerülünk. A piarista rendnek nincs egy krajcár adóssága és ötvenszer nagyobb vagyona van, mint nekünk. Az 1.300.000 pengőbe került gymnasiumot mi készségesen fölajánljuk 600.000 pengőért, amely kölcsönt ők játszva megkaphatnának és még könnyebben törleszthetnének. Így azonban az egyházközségnek a gymnasium és a piarista rend sírásója lesz.

Oly hihetetlen lelkipásztori föladatak elé állít Kecskemétnek 62.000 lakosa. A hat pusztai lelkészség úgy eltűnik a nagy határban, mint a nyári eső a kiszáradt földön. És a mi külterjes lelkipáztorkodásunk nem mindig tud biztos ellenállást kifejteni azzal a céltudatos, rendszeres, mondhatnám vezérkari tiszteket megszégyenítő pontossággal kidolgozott haditervvel szemben, ahogy a belmissziós lelkész vezetése alatt álló diakonisszák kerítik meg az ingadozó katolikusokat. Mily nehéz volt a katolikus egyesületekkel Kecskeméten megértetni azt, /főleg a hölgyek fejébe megy nagyon nehezen/ hogy nem ér semmit, ha a kongregációk, meg a többi női egyesületek tartják a maguk heti, havi gyűléseit és sopánkodnak a jelentkező hitehagyások miatt, de absolute nem állnak be apostoli munkára. Mit ér az nekem, hogy az egyházközség 50.000 pengő ráfizetéssel tart fenn – persze államsegély nélkül – két angolkisasszonyok vezetése alatt álló középiskolát és a kikerülő leányok közül legfeljebb szívgyárda vezetőket lehet kapni önzetlen munkára, de már plébániai utcamegírókat, vagy házi gyűléseken felszólaló, vagy beszélő laikus apostolt egyet sem lehet közülük kapni. Pedig a Reformátusok Lapjában a napokban jelent meg beszámoló arról, hogy miként dolgoztak a különböző körzeti gyűléseken beszéddel, énekkel, azután uzsonna előkészítéssel a református tanítónőképző és leánylíceum növendékei. Hol vagyunk mi még ettől? Ha az ember forszírozza a precíz, beosztott, haditerv szerinti munkát, maguk a paptársak nem értik meg és tiltakoznak el-lene. A legfájdalmasabb az, hogy még a buzgóbbak is igyekeznek nyárspolgári keretek között maradni. Esetleg ötletszerűen csinálni munkákat, de teljesen kidolgozott terv szerint nem.

Nagyon vakmerő leszek, amikor azt mondom, hogy a hatalmas katolikus egyházi vagyon nem viseli magán az Isten áldását. A református előretöréssel szemben régen megbukott az az elv, hogy egy-egy főpásztor a maga hozzáértésével, vagy hozzá nem

értésével üvegbúra alatt kezelje a dolgokat, amihez senkinek hozzászólása nincsen. Az nem tanács, amit én is felsőbb helyről kaptam, hogy az egyházadót emeljük föl. Aki itt él ezzel a földet túró néppel, az nem bírja ezt lelkiismeretére venni. És különben is, amikor 16.000 lelket számláló református egyházközség nem emeli az egyházi adóját, akkor egy olyan hitehagyás-folyamatnak tesszük ki magunkat, amiért a felelősséget nem tudom, ki vállalja? Nálunk a legnagyobb baj az, hogy mindegyik a maga kis életét éli. Az a gyönyörű közösség, amelyet Krisztus megépített az Anyaszentegyházban s amelynek váza oly gyönyörűen van fölépítve az egyházi törvénykönyvben, az lélek és vér nélkül tengeti életét magyar földön. Egymillió lelket számláló egyházmegyéket természetesen nem lehet összefogni. A plébániákat fölosztják, de az egyházmegyéket nem. Hiába magyarázza ezt akárki, minden tisztelet mellett is a bajoknak egy fő forrása ez. A plébános maga nem elég, hiába próbálkozik erőfeszítésekkel, viszont a püspök nem győzi, vagy nem exponálja magát erősen a tekintélye miatt.

Két esetem van, amit meg akarok említeni.

1. Talán hallottál róla, hogy a kecskeméti színházban Karácsony hetében annak a klerikális nevű színpadi írónak, Vaszary Jánosnak egy disznó darabját adták. Sok piszokszót hallottam már, de ily arcátlan disznóságot, ami ezekben föl van sorolva, nem. Akkor én mozgalmat indítottam. Taktikus sakkhúzással a református lelkészt is belevontam, mert csak így biztosíthattam magamnak a teljes eredményt. 16.000 reformátusnál sok pénz van. És ha csak én bojkottálom, a reformátusok meg a zsidók azért is támogatják. Polgármesternél együtt voltunk fönn és benyújtottuk az általam fogalmazott tiltakozást. Az eredmény az lett, hogy a./ Kecskeméten a színigazgató letérdelt, b./ erre föl több vidéki városban azonnal színre hozták és a kecskemétiakat megmosolyogták. Én szoltam az Akció Katolika központjában is, de teljes fölszereléssel mellékletekkel együtt memorandumot nyújtottam be püspökökhöz, hogy a püspöki kar konferenciáján tegyék ezt szóvá és keressenek összeköttetést a belügyminiszterrel, hogy egy rendelettel fojtsa meg az ilyen darabok előadását. A válasz az volt, hogy ez nem tartozik a püspöki kar elé, hanem átteszi az Akció Katolika megfelelő szakosztályához. Azóta az úgy elaludt. Annakidején még szándékom volt, hogy a primásnak, a fehérvári püspöknek, a kalocsai és egri érsekeknek írni fogok, mert a színházigazgatóval történt összezapáskor az azzal védekezett, hogy Egerben, Kalocsán, Esztergomban, Fehérváron is előadták. De amikor láttam, hogy az én idegekre menő harcomat ily szerencsés nyugalommal nézik, akkor aztán abba hagytam. Még azzal sem törődtem, hogy egy újpesti szennylap burkolt támadásokkal jött nekünk, persze oly módon, hogy törvény elé kényszeríteni nehéz lett volna. Most azt mond meg nekem, mit csináljon egy plébános? Itt verekszik saját plébániája területén. De hát mit ér az, ha máshol meg nyelvet öltögetve megcsinálják, kiröhögnek, sőt itt is egy táboroznak, amely ellenem dolgozik, hogy a színházi ügybe beleszólhassunk. Éppen Marczellal beszélünk erről a dologról a napokban és ő is hasonló esetet mondott el a budapesti ifjúsági előadásokkal kapcsolatosan. Én nem tudom megérteni, hogy mennyit romlott Glattfelder püspök tekintélye azért, mert minden héten jár a dolgok után? És nem tudom megérteni, hogy mennyit romlana a magyar püspöki kar tekintélye, ha odavágna a belügyminiszter asztalára és követelné ezeknek a szennydaraboknak a betiltását? Ma még a legvadabb amerikai filmek is tisztességesebbek, mint a magyar színdarabok.

2. A másik nagy kérdés az ifjúság elhelyezkedésének kérdése. Egy konkrét esetet mondok el. Kecskeméten a közelmúltban 6 intelligens katolikus családból származó fiú szerezte meg a jogtudományi doktorátust és 2 református. Nem lehet azt mondani, hogy

menjenek ezek ipari vagy földműves pályára. Ezek intelligens családok gyermekei. Az egész család csupa tanult és szép állásokban lévő emberek. Most kérlek mi történik? Az egyik fiú, aki történetesen a református lelkésznek fia, de egykorú ezekkel, semmivel sem jobb tanuló, egyformán végeztek a katonai szolgálatokat is, még a múlt évben behívták a hadbírószághoz. Ez történt pár hónappal azután, hogy Lázár Andor miniszter gondnoka lett a kecskeméti református egyházmegyének. Ugyanakkor pályázott még egypár katolikus. Most újra szó van arról, hogy vesznek föl a hadbírószághoz. Április 25-én jár le a pályázat. Ismét pályáznak katolikus fiúk és a még megmaradt másik református. Az eredményt még nem tudom, de ez a református fiú máris önérettel emlegeti, hogy Ravasz és Lázár mindent megtesznek felvétele érdekében. És ez a fiú nem is a legelső képzettségű. Engedd meg, hogy lázadózó lélekkel föltegyem azt a kérdést, hol kapok én egy katolikus püspököt, aki magáévá teszi ezeknek a katolikus fiúknak az ügyét és sablonos levél helyett odamegy Gömböshöz, vagy ahhoz a hadbíró tábornokhoz, aki a személyi referens /akiben minden jóindulat megvan, ha hathatós pártfogást kap/ és határozottan követeli annak a kinevezését. Azt szokták ellenvetésül hozni, hogy hátha méltatlant pártfogolnak. Hát utóvégre vannak olyan közéleti családok, akiknek neve közismert, s akiket a püspöknek is ismernie kellene, ahogy ismeri Ravasz meg Lázár azokat, akiket pártfogol, vagy pedig higgyen a plébános szavának, ha arra jónak tartotta, hogy egy nagy egyházközség lelkipásztora legyen. De hát így mi lesz? Ezek a katolikus családok nem papok és nem szerzetesek. Hány papnak rendül meg a hite egy-egy kísértés vagy egy kevésbé kellemes áthelyezéssel. Hát akkor mit szóljanak ezekhez a fiúkhoz és ezekhez a családokhoz, ha elközönnyösödnek, mert a katolikus egyházban erőt nem látnak. Nem lehet ám az embereket folytonos negatívumokkal és a keserűségből született állandó panaszkodásokkal táplálni. Utóvégre ők is megunják egyszer már azt, hogy mindig csak jajgatunk, de eredmény nincs.

Kedves Gyula barátom! Most látom csak, hogy milyen hosszú lamentációt írtam. De Te vagy az oka, miért írtatok meg azt a cikket a Szívbe, ez nyolc esztendőnek minden keserűségét felszakította. Igaz, hogy csak egy-két csöppet engedtem a levélre, de ez is elég. Bocsánatot is kérek érte és bocsánatot különösen azért, hogy drága idődet elraboltam.

De a Te kiváltságos személyed iránt kispap koromtól kezdve megkülönböztetett tisztelettel vagyok és amióta abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy szeretetteljes barátságoddal kitüntetsz, én mindig a legönzettelenebbül tisztelő és szerető híved közé soroltam magamat. Ezt a levelet, hiszen nem igen szoktalak zavarni, ez alkalommal fogadd úgy, mint egy barátnak bizalmas kibeszélését. Nagyon kérlek, hogy semmi körülmények között ne tégy bele ezekből újságjaidba. Pláne a helység megnevezésével. Igen súlyos betegségen estem keresztül. Ma már lábadozó vagyok, harcba keveredni most nincs kedvem és erőm. Oka részben a nagy nyomorúság, amely százával hajtotta hozzám a szenvedőket, de még a vámszedőiket is és bizony elhozták a betegséget a házamba, de a másik oka magam voltam, hogy hurutosan gőzfürdőbe mentem. Ez aztán kihozott belőlem tüszős mandolagyulladás, középfülgyulladást és mandolatályogot. Amint a fülöm begyógyul, lemegyek Icába kicsit pihenni és csak május második felében állok be a munkába.

Kedves jó Barátom! Még egyszer nagyon kérlek, bocsáss meg ezért az alkalmatlankodásért, de lelkemen könnyítettem, hogy egy kissé kipanaszolhassam magam. A jó Isten áldjon meg! Ószinte testvéri szeretettel ölel

igaz híved:
Kovács Sándor (s. k.)

BALÁZS RÉTFALVI

SÁNDOR KOVÁCS'S ROAD TO THE BISHOPRIC SEAT OF SZOMBATHELY

In the 11 o'clock mass on 25 March 1944, at the feast of Annunciation, three bishops were ordained in the Basilica of Esztergom. This ceremony took place only one week after the German occupation of Hungary. All the three bishops, Sándor Kovács, former parish priest of Kecskemét, József Mindszenty and Endre Hamvas later became prominent members of the Hungarian Catholic Church. Their ordination took place after long months of standstill due to the opposing opinions of the interested parties in the middle of the war. Their selection was rather important since three key players of postwar Hungarian Catholicism were ordained. Sándor Kovács is primarily known owing to his activity in the Vatican Council II and as president of the National Liturgical Council; nonetheless, his pastoral deeds as the parish priest of Kecskemét and bishop of Szombathely is also memorable. Present study intends to summarise his road to the bishopric seat and to reveal the background context of his appointment, at the same time presenting the social circumstances of a town on the Great Hungarian Plain, Kecskemét, in the interwar years.

CSÓKA ÚRTÓL GÁSPÁR ATYÁIG

Ünnepi kötet Csóka Gáspár OSB 75. születésnapjára
Szerkesztették: Rendtársai. Kiadja: Szent Mór Bencés Perjelség, Győr 2013. 584 l.

Csóka Gáspár bencés tanár, 1967–2012 között a Pannonhalmi Főapátság Levéltárának levéltárosa, 1974-től igazgatója, 28 évig Pannonhalmán – így központi rendi hivatalokban is –, 20 éven át Győrött működött és működik. 75. születésnapján rendtársai, barátai és tanítványai ünnepi kötettel köszöntötték. A kötet bemutatója a születésnapon, 2013. augusztus 3-án történt a Szent Mór Bencés Perjelség székhelyén Győrött, a Czuczor Gergely Bencés Gimnázium dísztermében, a Szent Ignác Bencés Templomban és a Rendház közös termeiben.

Nincs bibliográfiai előzmény nélkül ez a kötet, a „Festschrift” műfajt a bencések 1974-ben Radó Polikárp OSB liturgikus professzor tiszteletére szerkesztett kötetben újították fel,¹ majd 1991-ben jelent meg Szennay András főapát 70. születésnapja alkalmából a következő kötet,² 1994-ben és 1995-ben az életének nagyrészét Rómában és a külföldi bencések alapításaiban töltő Békés Gellért 80. születésnapja alkalmából tisztelgő két kötet,³ 2001-ben a Szennay András főapát 80. születésnapja alkalmából kiadott újabb emlékkönyv,⁴ Várszegi Asztrik főapátnak 60. születésnapja alkalmából kihozott három kötet,⁵ a Sulyok Elemér 70. születésnapjára megjelentetett kötet,⁶ Korzenszky Richárd tihanyi perjel 70. születésnapja alkalmából tisztelgő emlékkönyv,⁷ s végül a szóban forgó tanulmánykötet, amelynek bemutatására vállalkozunk.

A kötetet a római gregoriána egyetem tanszékvezető professzora, Szentmártoni Mihály SJ írása nyitja, amely egyben a kötet címét is ihlette. Írásának címe: *Csóka atyától Gáspár úrig*.⁸ Szentmártoni Mihály a bencés és a jezsuita lelkiség között von párhuzat-

1 *Régi és új a liturgia világából. Prof. Radó Polikárp OSB 1891–1974 emlékének*, szerk. SZENNAY András, Budapest 1975.

2 *Corona Fratrum. Dr. Szennay András főapát úrnak 70. születésnapjára*, Pannonhalma 1991.

3 *Az egység szolgálatában. Köszöntő Békés Gellért 80. születésnapjára*, szerk. SOMORJAI Ádám, BOÓR János, KISS Ulrich és KOVÁCS K. Zoltán (a *Katolikus Szemle* 1994 /3–4. száma), Pannonhalma 1994. – *Unum omnes in Christo. In unitatis servitio. Miscellanea Gerardo J. Békés OSB octogenario dedicata*. Szerk. Ádám SOMORJAI – Andreas SZENNAY, Pannonhalma 1995.

4 *„Újat és régít”. Szennay András pannonhalmi főapát úr 80. születésnapjára*, szerk. Rendtársai, Pannonhalma 2001.

5 *Várszegi Asztrik pannonhalmi főapát hatvanadik születésnapjára. Találkozások – Psalterium abbatis – Senki sincs kizárva*, szerk. VARGA Mátyás és SULYOK Elemér, Bencés Kiadó, Pannonhalma 2006.

6 *Utolérnek téged a szavak. A hetvenéves Sulyok Elemér köszöntése*, szerk. SIMON T. László, Pannonhalma 2011.

7 *Heggyel az ég egybemosódik. Ünnepi kötet Korzenszky Richárd 70. születésnapjára*, szerk. Rendtársai, Tihany 2011.

8 SZENTMÁRTONI Mihály SJ: *Csóka atyától Gáspár úrig. Egy barátság kibontakozása három felvonásban*, in: i. h., 15–28.

mot, írja le a különbségeket: *Ora et labora – labora et ora*; a bencés imája istentisztelet – a jezsuita imája erőforrás; a bencés dolgozik – a jezsuita cselekszik; a bencés misztika vertikális, Istenre mutat, a jezsuita misztika horizontális: a következő munkára serkent. A kétféle lelkeség végül a közös ponton: a szenvedés misztikájában találkozik.⁹

A kötet címe arra utal, hogy a bencés rendtörténetben az időrend az „úr” megszólítástól vezetett a jelenleg használatos „atya” megszólításig, és ez a stílszerű a történész és levéltáros előtt tisztelgő kötet elején.

Borián Elréd bencés a pannonhalmi adventi vigília-himnusz liturgia- és teológiatörténeti háttérét elemzi, egyben a jelenlegi pannonhalmi bencés zsolozsma történetét adja. Írását három rendtárs működése ihlette: a pannonhalmi kórusigazgató (regens chori) Áment Ferenc Lukács OSB, a győri Kiss Barnabás OSB¹⁰ és a győri Sárjai Szabó Kelemen OSB;¹¹ megemlékezik Szabó Flóris OSB (1925–1988) és Bánhegyi Miksa OSB (1928–2009) működéséről, akik a himnuszok fordítását végezték.¹²

„A bencésnek” című fejezet e két nyitó írása adja meg a lelkeségi alapozást, utána a minket jobban érdeklő fejezetek következnek. Előbb „Az egyháztörténésznek” című fejezet írásait ismertetjük. Beke Margit Serédi Jusztinián és Boldog Meszlényi Zoltán kapcsolatát vizsgálja levelezésük tükrében.¹³ Hatos Pál Mindszenty József és Szekfű Gyula példáján mutatja be a magyar katolikus politika két, 1945 utáni alternatíváját.¹⁴ Horváth József azt vizsgálja, milyen adalékok találhatók a 17–18. századi végrendeletekben a győri jezsuitáknál működő vallási társulatokkal kapcsolatban.¹⁵ Molnár Antal annak a közvetítő intézményrendszernek a működését teszi vizsgálat tárgyává, amely a római központ és a missziós területek kapcsolattartását biztosította a 17. századi katolikus egyházban, azon belül is európai, balkáni viszonylatban. A balkáni missziós szerepvállalást az ideológiai és politikai célkitűzések mellett a balkáni logisztikai bázis megléte, Ragusa és Cattaro biztosította. A tanulmány elsődleges tanulsága, hogy a missziók pontos ismeretéhez nem elegendő a római központ és a célterület intézményeinek, valamint szereplőinek vizsgálata, hanem nagyobb figyelmet kell fordítani a közvetítő struktúrákra, hiszen azoknak sokszor döntő befolyásuk volt a római döntéshozatalra és a helyi megvalósításra.¹⁶ Saját írásom Kelemen Krizosztom szerepét elemzi az Újvilágban kialakuló bencés alapítási tervekkel kapcsolatban. Az áttekintés új források bevonásával készült,

9 Én és a kereszt négy mondatban: 1. Én és a kereszt, 2. Én és a kereszt, 3. Én a kereszt, 4. a Kereszt megdicsőülése – más vesz le a keresztől.

10 KISS Barnabás OSB: *A Breviarium Maurinum története és jellemzése (Pannonhalmi Füzetek 52.)*, Pannonhalma–Győr 2012.

11 SÁRAI SZABÓ Kelemen OSB: *Liturgikus megújulás Pannonhalmán a II. Vatikáni Zsinat után. Szakdolgozat a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskolán, Budapest 2005. Kézirat. Továbbá: Uő: Psallite sapienter. A Pannonhalmi Zsolozsma maurinus arculata*, in: Obláció (Bencés Lelkeségi Lap, Pannonhalma) (2005/1) 10–13; Uő: *A zsoltaérelosztás és a zenei koncepció a Pannonhalmi Zsolozsmában*, in: i. h., (2010/2) 63–67.

12 BORIÁN Elréd OSB: „Közélgő Istenünk elé...” *Adventi vigília-himnuszunk liturgia- és teológiatörténeti háttéré és értelmezése*, i. h., 29–59.

13 BEKE Margit: *Egy kánonjogász főpap és kánonjogász püspöke. Serédi Jusztinián és Boldog Meszlényi Zoltán kapcsolata levelezések tükrében*, i. h., 63–78.

14 HATOS Pál: *A magyar katolikus politika alternatívái 1945 után. Mindszenty József és Szekfű Gyula (1883–1955) példája*, i. h. 79–95. Az új, reális Mindszenty-kép kidolgozása, véleménye szerint, a *Trilogia Sancta Sedes et Card. Mindszenty, 1956–1975* monumentális forráskiadás nyomán indulhat meg.

15 HORVÁTH József: *Végrendeleti adalékok a győri jezsuitáknál működő vallásos társulatok (kongregációk) történetéhez*, i. h., 97–126.

16 MOLNÁR Antal: *A Katolikus Egyház védőbástyái Európa végvidékén. Ragusa, Cattaro és a balkáni missziók a 17. században*, i. h., 127–136.

később részleteiben is finomításra szorul. Annyi mindenetre elmondható, hogy Kelemen Krizosztom szerepvállalása nélkül a kaliforniai Woodside-ban nem jöhetett volna létre 1957-ben a Magyar Bencés Kongregáció új konventuális perjelsége. A tanulmány forrásközlést is hoz: előbb azt a levelet, amelyben Kelemen Krizosztom főapát 1947. szeptember 5-én Mindszenty József bíboros hercegprímásnak beszámol brazíliai útjáról, végezetül Kelemen Krizosztom főapát egyik levelének fakszimiléjét.¹⁷

A következő gondolati egység: „A levéltárosnak”. Ásványi Ilona írásából megtudhatjuk, hogy a magyar könyvtárosképzés 75 éves múltra tekinthet vissza. A könyvtárosság a múlt század első feléig mellékfoglalkozás volt csupán. Könyvtárosképzésről a 20. századig nem beszélhetünk. Az első magyar könyvtárosképző tanfolyamra 1937 februárjában és márciusában került sor; az egyébként is gazdagon dokumentált dolgozattól megismerjük a kurzus tanmenetét és előadóit, a tanfolyam 82 hallgatójának intézmények és nemek szerinti megoszlását, szakmai előképzettségét, nyelvtudását. A mai könyvtáros meglepetéssel fogadja, hogy a könyvtárosi hivatás egykor mindössze mellékfoglalkozásnak számított. A korabeli írásokból megidézett könyvtároselődök azonban „mellékfoglalkozásukat” is hivatásként művelték.¹⁸ Dénesi Tamás, Gáspár atya utóda a pannonhalmi levéltár élén, Gáspár atya egyik levéltároselődének, a bencés Czinár Mórnak a portréját rajzolja meg, akiben a szerzetesi levéltár történetének egyik legfontosabb alakját tisztelhetjük. 1817-től 1870-ig, 53 esztendőn át, nyolcvanhárom éves koráig viselte a levéltárosi hivatalt.¹⁹ Dreska Gábor is pannonhalmi témájú dolgozattal köszönti Gáspár atyát: a pannonhalmi konvent hiteleshelyi vonzáskörzetének alakulását vizsgálja a 16. század elejéig. A bencés konventek oklevélkiadása, bár nem összemérhető a nagyobb székes- és társaskáptalanok irattermelésével, legjelentősebbjeik azonban megtalálták helyüket a hiteleshelyi intézmény 14. század közepi uralkodói reformja után is. A dolgozat azt mutatja be, hogy a jelentős káptalanok szomszédságában miként, illetve milyen területen működött a pannonhalmi konvent hiteleshelye a középkor folyamán.²⁰ Érszegi Géza II. Paschalis pápa okleveleiről ír. Ennek a pápának az idejében jegecesedett ki a pápai privilegiális oklevelek formája. Az ő korából származó privilegiumok egyik eredeti példányát Pannonhalmán őrzik, s ez éppen a monostor kiváltságainak Szent István adta oklevél pápai megerősítését tartalmazza. A tanulmány közli az oklevél szövegét és legfontosabb elemeinek fotóját is.²¹ Fazekas István dolgozatának témája is szorosan kapcsolódik a bencések múltjához, ő az eredetileg jezsuita győri rendház kollégiumi könyvtárának történetéhez szolgál adalékokkal.²² Horváth Richárd Sopron vármegye eddig közöletlen késő középkori archontológiáját teszi közzé, így emlékezve meg Gáspár atyáról, akinek biztatására a munkát elvégezte, s akinek szülőhelye, Bük, a középkorban Sopron vármegye területén volt található.²³ Lökkös Antal, a genfi könyvtár tisz-

17 SOMORJAI Ádám OSB: „Az én szemem a ... föltámadásra irányul”. Kelemen Krizosztom főapát (1929/1933–1947/1950) és a bencés alapítási tervek az Újvilágban, i. h., 137–161.

18 ÁSVÁNYI Ilona: Az első könyvtárosképző tanfolyam emlékére, avagy 75 éves múlt a magyar könyvtárosképzés, i. h., 165–186.

19 DÉNESI Tamás: A levéltáros Czinár Mór, i. h., 187–200.

20 DRESKA Gábor: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi vonzáskörzetének alakulása a 16. század elejéig, i. h., 201–210.

21 ÉRSZEGI Géza: II. Paschalis pápa okleveleiről, i. h., 211–224.

22 FAZEKAS István: A győri jezsuita kollégium könyvtárának történetéhez, i. h., 225–239.

23 HORVÁTH Richárd: Sopron megye tisztségviselői a késő középkorban (1458–1526), i. h., 241–253. – A tanulmányból sajnos, technikai okokból és félreértésből, a jegyzetek kimaradtak.

teletbeli kurátora a Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár 17–18. századot érintő gazdag anyagából közöl szemelvényeket.²⁴ Solymosi László két kiadatlan oklevelet mutat be a Vatikáni Titkos Levéltárból, amelyek Uros pannonhalmi apát és követátszai Itáliában tett 1225-ös útjához kapcsolódnak. A dolgozatról fény derül arra is, milyen kockázatokat kellett viselniük a középkori pénzváltóknak, ha kölcsönügyletbe bonyolódtak. Megismerhetjük Ubaldu prépost és Ferminus egri főesperes pecsétjét, amelyek a kölcsönügyletet rögzítő közjegyzői oklevelet „telepített saját váltóvá” avatták, jóllehet elmondható, hogy a követség, amelynek Uros apát tagja, sőt vezetője volt, dolgavégezetlenül tért haza Rómából: a csanádi püspök áthelyezését az esztergomi érseki székbe, amelyhez kölcsönt vettek fel, nem sikerült keresztülvinniük.²⁵

Folyóiratunk olvasóit kevésbé fogja érdekelni a következő részek anyaga, ezért csak rövid felsorolást teszünk. „A görög-tanárnak” című fejezet szerzői: Balogh Vilmos Szilárd (Joannész Philoponoszról),²⁶ Gérecz B. Imre OSB (Márk evangélium 10,32–45 elemzése),²⁷ Orosz Atanáz (a görög zoltároskönyv monasztikus zoltárversei),²⁸ Schmatovich János (a Hegyi beszéd üdvigéretei),²⁹ Tóth Konstantin OSB (A sziklára épített ház), Fazakas Zoltán Márton OPraem (Thuküdidész: Periklész portréja), Szőke Ágnes (Bűn és bűnhődés a görög-római mitológiában és a kereszténységben).³⁰

„A barátoknak” c. fejezet szerzői: Áment Ferenc Lukács OSB (Himnusz és szekvenca a magyar liturgikus költészetben), Deli Gergely (A római alkotmányos berendezkedésről), Kukorelli István (Keresztény értékek az alkotmányban), Smuk Péter (Az Alaptörvény történeti narratívája), Keller Péter (A láthatatlan ember látható arca. Gárdonyi Géza: a Dédapám), Eszes István (Virtuális tér – valódi üzlet: e-kereskedelem), Bálint Csanád személyes hangvételű panasza a történettudományba felkészületlenül beavatkozók ellen.³¹

Végül az utolsó rovat a tudományok kedvelőjének szól, köztük találjuk Bakos Gergely OSB dolgozatát a filozófiatörténet, Tóta Péter Benedekét a filológia területéről, Bíró

24 LÓKKÖS Antal: *Répcse menti faluban születünk. Szemelvények a Pannonhalmán őrzött Guary-levéltár 17–18. századot érintő gazdag anyagából*, i. h., 255–258.

25 SOLYMOSI László: *Uros pannonhalmi apát és követátszai Itáliában 1225 tavaszán. Két kiadatlan oklevél a Vatikáni Titkos Levéltárból*, i. h. 259–281.

26 Mintegy száz esztendővel halála után a Szentháromságról vallott nézetei miatt Pilophonoszt etrekként kiátkozták. A reneszánsz idején azonban éppen az ő gondolatai jelentették a haladást. Az utókor szerint legfontosabb természettudományos elmélete az impetus-elmélet, de Philoponosz más ötletei is mérvadóak a 21. századi fizika számára.

27 A Márk-evangéliumot Van Iersel nyomán elemzi – aki szerint az evangélium stílusa a lineáris esemény-sort koncentrikus történetészövessel egyesíti –, majd ebben helyezi el a választott igeszakaszt, ahol Jézus harmadszor jövendöli meg szenvedéseit, vitatkozik Zebedeus fiaival, és tanítja őket a többi tanítvánnyal együtt. Az emberi gondolkodással az Isten szerinti gondolkodást állítja szembe, s nem heroikus tettekre, hanem az önközpontúság meghaladására buzdít.

28 Ez az isteni ihletésű könyv az önismeret próbája is lesz. A szerző személyes üzenete az ünnepeltnek: „Isten úgy véste szegény szívembe a zoltárok erejét, miként a régi időkben Dávid próféta szívébe. Élni sem tudnék már a zoltárok édes szava s ama végtelen szemlélődés nélkül, melyet ezek a szavak rejtnek.”

29 A boldogságokat („makarizmusokat”) egyrészt mint követelményt, másrészt mint ígéreteket, jutalmat elemzi. A nyolc boldogság és egyáltalán a Hegyi beszéd tanításának megvalósítása arra szolgál, hogy keressük végső célunkat, és hogy belépünk Isten országába. Az eljövendő Ország már itt, a jelenben boldoggá tesz.

30 Konklúziója: a görögök és rómaiak nem véletlenül lettek első hívei Krisztusnak, hiszen felismerték benne a vágyott igazságosságot és a megértő, feloldozó emberszeretetet.

31 Mivel ez az írás mindannyiunk érdeklődésére számot tarthat, közöljük oldalszámait: i. h. 459–475.

Szilvia és Tomka Péter a győri Duna-kapu tér ásatásával kapcsolatos, Blazovich Lászlónak az állatvilág szerepéről szóló, Csiba Lászlónak az orvoslásról és Gulyás Balázsnak az agykutatással foglalkozó dolgozatait.

Somorjai Ádám OSB

NYÁRÁDI ZSOLT

KATOLIKUSOK A 17–18. SZÁZADI UDVARHELYSZÉKEN

BEVEZETŐ

A források szerint a középkori Udvarhelyszék szinte teljes egészében az 1280-ban először említett¹ telegdi esperesség erdőháti kerületéhez tartozott. Kivételt képeztek a homoródi járás délkeleti szegletének települései: Bardóc, Barót, Bibarcfalva, Száldobos, Olasztelek.²

Az egyházi kerület élén a főesperes (*archidiaconus*) állt, akiről az első okleveles említést 1235-ből ismerjük.³

Az esperesség beosztásának rekonstruálására a 14. századi pápai tizedjegyzék befizetési listái nyújtják az egyetlen forrásokat. Ebből kiderül, hogy az esperesség magában foglalta Maros-, Csík-, és Gyergyószéket is.⁴ Az egyes települések megnevezései ugyanakkor azonosítási nehézségeket is okoztak. Ennek fő oka, hogy az 1332–1334 közötti összeírást⁵ idegen nyelvűek végezték, emellett ezeket többször át is másolták, amely névtorzulásokat eredményezett. A legújabb kutatások eredményei szerint a listán az erdőháti esperesi kerületből 35 egyházközség szerepel.⁶ Az udvarhelyszéki falvak sorához a fent említettek mellé hozzáadódik a fehérvári főesperesség sepsi kerületének öt települése.⁷

Az újabb művészettörténeti kutatások⁸ valamint a régészeti feltárások⁹ számos (hozzávetőlegesen 10), a pápai tizedjegyzékben nem szereplő, de feltehetően a teljes középkor folyamán meglévő templomos falvak létét mutatták ki. Ezek státusa, illetve az, hogy miért nem kerültek bele a pápai tizedjegyzékbe, mindeztidáig nem tisztázott. Az mindenképp bizonyos, hogy ezek közül némelyik (pl. Szentimre) temetkezési joggal, azaz részleges plébániajoggal rendelkezett.¹⁰ A pápai tizedjegyzékben szereplő adatok azon kívül, hogy a székelyföldi települések egyházainak az első okleveles forrását jelentik, nem alkalmassak arra, hogy a befizetett összegekből következtetéseket vonjunk le akár a népességre,

1 SzOKI. I. 20.

2 ORTVAY 1892, 659–661.

3 SzOKI. IV. 117.

4 HEGYI 2012, 107–108.

5 Mon Vat I. 115–116, 132–133.

6 HEGYI 2012, 107–108.

7 HEGYI 2012, 109–110.

8 DÁVID 1981.

9 DEMJÉN–NYÁRÁDI–SÓFALVI 2009, 79–119.

10 Erre a tényre 2006-ban a falu elpusztult templománál végzett ásások mutattak rá. (NYÁRÁDI 2012, 161–164).

akár a belső egyházi berendezkedésre vonatkozóan. Az ezekben szereplő befizetett összegek olyan alacsonyak, hogy annak kulcsa még mindmáig megoldatlan kérdés.¹¹

A 16. századra már nemcsak az anyaegyházak, hanem a tehetősebb filiák is templomokat építettek. A nagy gótikus építkezések időszakának egyházi berendezkedéséről nincsenek írott forrásaink, így a reformáció előtti állapotokat illetően csupán a művészettörténeti és régészeti kutatásokra hagyatkozhatunk. Dávid László 79 településen mutatott ki középkori templomokra utaló nyomokat, az újabb kutatásokkal ez a szám már 82-re emelkedett. Ezek közül, hogy hány volt plébánia a reformációt megelőzően, további kutatások feladata kideríteni.

REFORMÁCIÓ ÉS ELLENREFORMÁCIÓ UDVARHELYSZÉKEN

A reformáció lezajlásáról Udvarhelyszéken nem sok forrással rendelkezünk, így magát a folyamatot a felekezeti viták, a református és unitárius esperességek kialakulásának történésein keresztül vizsgálhatták az egyháztörténészek.¹² Erdélyben egyedül Udvarhelyszék volt az a terület ahol ilyen nagy számban együtt éltek katolikusok és reformátusok, nem sokkal később megjelent a harmadik egyházszervezet, az unitárius is.¹³ Végül még a 16. század második felében főleg a szék nyugati peremén a szombatos vallás is gyökeret vert.¹⁴

Székelyföldön a primori réteg jelentős része katolikus maradt. Ezeknek részben helyi okai voltak. Egyrészt Székelyföldön nem volt számottevő nagy egyházi birtok, nincsenek kolostori birtokok, amelyeknek a vagyona érdekeltté tette volna a családokat a vallásuk elhagyására. Másrészt, a püspökség felbomlása után nincs egy erős központi hatalom, így az egyház reformját katolikus keretek között is meg tudják ekkor valósítani. Ezt a folyamatot jól példázza az, hogy egy 1591-es vizsgálat szerint a csíki medencében 17 plébánia volt, 17 pappal, akik közül 12 nős volt.¹⁵

Paradox módon, amíg Erdély nagy részén a nemesség határozta meg a környezetükben levő felekezeti hovatartozást, addig Székelyföldön nem igazán lehetett döntő tényező. Az esetetek többségében a protestáns településeken elveszítik a templomukat, így saját birtokukon kápolnaépítésre kényszerülnek. Hasonló eset zajlott le Szentbenedeken, ahol Kornis Gáspárt eltiltják templomától, így a saját kastélyában kénytelen kápolnát, vagy imádkozó helyet létrehozni.¹⁶ Szentdemeteren a katolikus birtokos család és a falu katolikusai a kastélyban létesített kápolnát használták.¹⁷

Egy másik eset szintén jól példázza ezt a tényt: 1570-körül Lázár András csíki főkapitány egy időre protestáns lett, négy plébániát lerombolt, a falu lakossága és udvara viszont nem követte őt.¹⁸ Később ő is rekatolizált és az általa tönkretett plébániákat helyreállította.¹⁹

11 GYÖRFFY 1984, 156.

12 JUHÁSZ 2008, 30.

13 1568-ban a tordai országgyűlésen a bevett vallások rangjára emelik az unitárius vallást is (BENDA 1994, 3).

14 KÖVÁRY 1867, 244–261.

15 ENDES 1938, 140.

16 MetTrans 165.

17 BENCÉDI 1878, 35.

18 POKOLY 1904, 176.

19 BIRÓ 1925, 60.

A források hiányában is mindenképpen kijelenthető, hogy a 16. század 50–60-as éveire Székelyföldet is felforgatja a reformáció. 1563-ban a tordai országgyűlés elrendeli, hogy a székelyek között kitört vallási egyenetlenségeket az eddigi törvények szerint kezeljék, vagyis ki-ki olyan lelkészt tartson, amelyet szeretne. Ekkor szögeznek le a templomok közös használatát is: „*Míg az egyik pap szónokol, a másik várakozzék és majd azután beszélhet és kioszthatja a sakramentumokat ő is. Aki ezen rendelkezés ellenére a másik felet zavarná, a sértett fél által idéztessék a felség elé, hol a törvények értelmében büntetessék meg*”.²⁰ Ez a rendelet tette egyben lehetővé Udvarhelyszéken azt a felekezeti sokszínűséget, amely mindmáig jellemző erre a vidékre. Ez egyben azt is eredményezte, hogy a kis létszámú (150-200 fős) településen több felekezet temploma is felépülhetett, amely egyben azzal járt, hogy a hívekre nézve az egyházi teher igen megnövekedett, így a papi állás színvonala is jelentősen csökkent.

A közös templomhasználat egyben sok konfliktushoz is vezetett. A felekezetek szeretnék volna magukénak tudni a templomot és a hozzá tartozó egyházi birtokot, amely nélkülözhetetlen volt a lelkész eltartásában, valamint a templom és az egyházi épületek fenntartásában. A folytonos konfliktushelyzetet az 1581-es kolozsvári országgyűlés törvénye próbálta rendezni a *maior pars* elve alapján.²¹ Ez kezdetben annyit jelentett, hogy a többség választhatott papot vagy tanítót, amely egyben a kisebbik felekezetet is szolgálta.²² A 17. századra ennek a törvénynek a későbbi felújításai és a kifejlődött gyakorlat magára az egyházi javadalomra vonatkozott. Az elv alapján a település többségben levő felekezete kapja a fadal templomát, ellenben a két felekezet közös teherviseléssel köteles új, kisebb templomot építeni a kisebbség számára. Abban az esetben, ha ez nem teljesülne, akkor a templomot a kisebbik felekezet kapja meg. A feltételek nem teljesítése ritkán történt meg, egy ilyen esettel találkozunk Székelymuzsna esetében, ahol a többségben levő unitáriusok nem kezdenek bele többszöri felszólítás után sem a reformátusokkal közösen a templomépitésbe, így a Rákóczi György 1644-es rendeletét követően egy fejedelmi bizottság a reformátusoknak adta a templomot.²³

Kezdetben a reformáció csupán néhány tartalmi változást hozott, amely főként a szertartásra korlátozódott. A templomokban ekkor még nem történik lényeges változás, ez csupán 1565 után következik be, a kálvinista puritanizmus hatására. Először Kolozsvár, majd Gyulafehérvár templomait dúlják fel a protestánsok.

Ez a hullám a 70-es évekre Székelyföldet is elérte. 1567-ben Udvarhelyen „*kihordák a templom ékességeit, egy Kovács Jakab nevű ember gyújtá meg, úgy égeték el*”²⁴ – olvashatjuk egy későbbi tanúvallatási jegyzőkönyvből. Feltehetően ez az adat a várbeli kolostortemplomra vonatkozott, amelyet a későbbiekben bezártak és lőszerraktárnak használtak.²⁵ Pontosan nem ismerjük, hogy az udvarhelyi domonkos kolostort mikor is hagyják el szerzetesei. Egy 1524-es összeírás szerint ekkor a városban 6 áldozópapja és 3 segítő testvére van a rendnek.²⁶ Szabó György szerint 1523-ban alakul helyébe az udvarhelyi ferences rendház, amelyet 1531-ben a brassóiival egy időben a ferencesek elvesztettek.²⁷

20 EOE II. 218.

21 EOE III. 157.

22 JUHÁSZ 2008, 31.

23 KONCZ 1884, 94–97.

24 VESZELY 1860, 382.

25 ALSJ 1921, 37.

26 HORVÁTH 1916, 204.

27 SZABÓ 1921, 105.

Az udvarhelyi templom feldúlása után ez a hullám feltehetően végigsöpört a települések nagy részén. 1583-ban Oroszhegyen Öeszi András kiúzi a templomból a híveket és erőszakkal foglalja el azt.²⁸

Az udvarhelyihez hasonló események zajlanak ugyanebben az időben a gyergyói medencében, ahol Lázár András főkapitány négy plébániát dúlt fel.²⁹

Ezek az évtizedek hoztak tehát látványos változást, amely már nemcsak tartalmi, hanem formai (a templomok megtisztítása) is volt, amely kiterjedt az oltárok, a szentképek és más liturgiai tárgyak eltávolítására, elpusztítására.

Érdekes esetnek lehetünk szemtanúi Magyarhermányban ahol még 1635-ben a templomban megvannak a freskók, a papi miseruhák, a körmeneti kereszték, a misekönyvek. Ekkor a vizitáció meghagyja 24 forint büntetés terhe alatt, hogy „*a templom oldalán belől való írott képet és egyéb mázolásokat béfejejérsék*”, valamint a katolikus egyházi kellékeket tegyék pénzé. A „*pápista eszközöket*” azonban még 1656-ig sem adtál el, ezért az ez évben kelt vizitáció ismét meghagyja, hogy azokat adják el és a bevételt fordítsák a templomra.³⁰

A 18. századi református leltárokban néhol még felbukkannak katolikus egyházi tárgyak, még liturgikus szerepük elvesztése után is. Hasonló összeírások maradtak fenn Felsősófalva templomáról, amelyben egy ostyasütőt és csengettyút emlitenek,³¹ vagy Bögözben katolikus miseruhákat, amelyek az 1661-es török betöréskor veszték oda.³² A miseruhák nyilván értékesek voltak a felekezet számára, így megőrizték őket a templom katolikus emlékeinek eltüntetése után is. Az északi falon levő falképeken szereplő szentek szemeit kikaparták, majd az egész freskóval borított falat fehérre bemeszelték, az oltárokat és egyéb szentképeket szintén eltávolították.

Katolikus miseruhákat említenek a 18. századi összeírások továbbá Siklódról is.³³

A templomok megtisztítása nem jelentette egyben az összes középkori egyházi hagyomány elvetését. Így történhetett meg, hogy Telekfalva lakói a 17. század első évtizedeiben középkori mintára keletelt szentéllyel ellátott templomot építettek, és az elhunytakat többnyire szintén keletelve a templombelsőbe temették.³⁴ 1670-ben Hodgyában református környezetben még kő keresztelőmedencét készítettek és használták.³⁵ Az egyházközségek részletes levéltári és régészeti kutatásaival hasonló katolikus hagyományok fejedelemségekori továbbélésére még további példák fognak felbukkanni.

Udvarhelyszék keleti részének falvait elkerülte a reformáció, köszönhetően a hívek ellenállásának. A nagy templomdúlások idején Szentegyháza és filiája, Kápolnás panaszlevelet adtak be Báthori István fejedelemhez, amelyre 1572-ben válaszolva meghagyja az udvarhelyszéki királybírónak, hogy a két falut a római vallás követése miatt senki ne háborgassa, így a papok és a hívek vallásos szertartásaikat szabadon gyakorolhatták.³⁶ Kolosy Antal szerint a református fejedelem Rákóczi György uralkodása alatt

28 DÁVID 1981, 236.

29 POKOLY 1904, 176.

30 DÁVID 1981, 199–200.

31 DÁVID 1982, 129.

32 DÁVID 1982, 82.

33 DÁVID 1981, 31.

34 NYÁRÁDI-SÓFALVI 2009, 107–117.

35 NYÁRÁDI-SÓFALVI 2012, 174.

36 JAKAB 1901, 369.

Méréfalván is megkísérelték kiűzni a szentegyház szolgáját de „*a figyelmes méréfalviak ellenállottak és kardokkal*” verték vissza a kíséretet.³⁷

A 17. századra a szék nagy része a református és unitárius egyházi szervezetekbe tagozódott be, csupán a keleti terület néhány falva maradt katolikus. 1588-ban egy rendelettel Udvarhelyszékből kitiltották a katolikus papokat, azok csak az előkelők udvari szolgálatában maradhattak meg.³⁸ Ez a rendelet rendkívül hátrányos helyzetbe hozta a vidék katolikus lakóit.

A 17. század első évtizedeiben a vegyes felekezeti településekben állandósultak a viták, sok faluban ekkor még nem tekinthető lezártnak a reformáció és annak ellenére, hogy egy ideig a reformátusok kerültek többségbe talánunk rá példát, hogy a település visszatért a katolikus hitre.

A felekezeti összetűzések Udvarhely esetében a legmegfoghatóbbak és legjobban adatoltak. Az 1570-es erőszakos templomfoglalást követően a katolikusok Mindszenty Benedek várkapitány és főkirálybíró tevékenységének köszönhetően megerősödtek, kizárólagos birtokukban vették a középkori plébániatemplomot. 1630-ban Drága Farkas udvarhelyi polgár így számolt be erről az időszakról: „*tudom régen Kálvinista papok, diákok laknak vala itt, azok tanítottak engemet is, ezután Mindszenti idejében lőnek pápisták.*”³⁹ Mindszenty Benedek 1591–1598 között volt Udvarhelyen várkapitány, 1600 után Dobóka vármegye főispánja lett.⁴⁰

A várkapitány portfógiájával 1592-ben az évtizedek óta használatlan kolostortemplomba jezsuiták telepedtek vissza, amelyet 25 évvel azelőtt bezártak és lőszerraktárnak használtak. A kitisztított épületbelső helyreállították, visszahelyezték az oltárokat is. A jezsuiták sikeres térítésekbe kezdtek, beszámolójuk szerint ünnepnapokon annyi volt a hívő, hogy nem fért el a templomban.⁴¹ 1594-ben sikerült visszafoglalniuk a plébániatemplomot is. Pár év alatt a szerzetesek a katolikusokat számbeli fölénybe hozták, ezzel megdöntve a kényes egyensúlyt a két felekezet között.⁴² A beszámolók szerint ekkor több mint kétezer embert kereszteltek meg az atyák.⁴³

Pontosan nem ismerjük a jezsuiták udvarhelyi tevékenységének történetét, annyi mindenképp bizonyos, hogy 1604-ben nincsenek a városban. Ebben az esztendőben rendelték el, hogy az udvarhelyi és vásárhelyi monastorokat szolgáltatassák vissza. Ennek a rendeletnek a hatására Korniss Boldizsár várkapitány védelme alatt a csíki ferences kolostor főnöke, a lengyel származású Lubieneczky Valér vezérlete alatt öt társával bevonult a várbeli kolostorba⁴⁴. A városbeli reformátusok igen ellenszenvesen fogadták őket. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Deák Mihályné az udvarhelyi bíró özvegye a kolostor malmát és réjtjét vissza kellett szolgáltatassa,⁴⁵ azért „*megpróbálta elűzni gonosztevő, sőt gyilkolásra is hajlandó emberek segítségével*” – panasolta egy levélben a kolostorfőnök

37 Schem 1882, 184.

38 EOE. III. 33–34.

39 VESZELY 1860, 382.

40 VESZELY 1860, 382.

41 ALSJ 1921, 37.

42 Nem helytálló tehát Dankó Imre azon felvetése, amely Udvarhely felekezeti összetételét lineárisnak tekintí, vagyis a 16. században a város 20 százalékát tartja katolikusnak, majd fokozatosan növekedve a 17. században 30, a 18. században 40 százalékkal számol. (DANKÓ 2001, 436–437).

43 MOLNÁR 2009, 196.

44 BOROS 1925, 68.

45 KARÁCSONYI 1923, I. 428.

a helyzetet Kornisnak, a védelmét és a segítségét kérve. 1605-ben a ferencesek már nincsenek a városban.⁴⁶ A dolgot még érdekesebbé teszi, hogy 1606 szeptemberében Pécsi Simon a Jezsuita Társaság erdélyi rektorának, Káldi Györgynek írott levelében említést tesz az udvarhelyi jezsuitákról,⁴⁷ akiket a következő esztendőben ismét kiutasítanak az országból. 1625-ből további adatok erősítik a jezsuiták udvarhelyi jelenlétét.⁴⁸

A ferencesek Udvarhelyi tartózkodására nehezen értelmezhető az az 1629. évi adat, amikor a főegyházmegyei zsinatot hívják össze, amelyben az udvarhelyi Rendtartományt is említik.⁴⁹ Ez azért is érdekes, mert a kolostortemplomot mindeközben világi célokra építették át.⁵⁰ A katolikusok helyzetének további romlásával, Szederjesi Mihály ferences atyát említik a források, akit a reformátusok kitoloncoltak a városból.⁵¹

Az erdélyi politikai helyzet változása a 17. század elején a reformátusoknak kedvezett, akik a katolikusok számbeli fölénye ellenére 1612-ben Némethy Gergely várkapitány segítségével erőszakosan elfoglalták a Szent Miklós plébániatemplomot.⁵² A katolikusok ellenállását látva Bethlen Gábor megparancsolja, hogy a katolikus papot üzzék el a városból és helyette prédikátort hívjanak.⁵³

Cserébe elvesztett templomukért Bethlen Gábor 1614-ben felajánlja, hogy a várbeli templomot használhatják a katolikusok, akik ezt nem fogadják el, így Bethlenfalvára kénytelenek misére járni.⁵⁴ 1615-ben ugyan a kolozsvári országgyűlés az udvarhelyi templomot, a tövisi, a somlyói és a kolozsmonostori templomokkal egyetemben visszaszolgáltatja a katolikusok birtokába, de számos adat utal arra, hogy a határozatot sosem ültették gyakorlatba. A helyzet orvoslására az udvarhelyi katolikusok számos beadványt terjesztettek fel a fejedelemhez, amelyek nem mozdították előre az ügyüket, így végül Brandenburgi Katalin fejedelemasszonyt keresik meg kérésükkel, aki 1630-ban Apafi György vezetésével bizottságot állított fel.⁵⁵ Mivel a két felekezetnek a vitás ügyet ezek után sem sikerült rendezni, a templomot bezáratta. Mindaddig, amíg közösen egy új templomot fel nem építenek,⁵⁶ addig a várban egy-egy termet kapott a két felekezet.

Az új templom építkezései feltehetően 1633-ban fejeződtek be. Ebben az évben Rákóczi György fejedelem a régi templomot a katolikusoknak, az újat a reformátusoknak ítélte. A további viták elkerülésére egy nyolc pontból álló egyezséget fogalmaztak meg, amelyben megosztották az egyházi birtokokat is,⁵⁷ ugyanakkor a bérszedést illetően is megegyeztek.⁵⁸ Ezekben az évtizedekben a két felekezet mögött nagyjából azonos létszámú hívő állt.

46 KARÁCSONYI 1924, II. 279.

47 ALSJ. 1921, 159.

48 SZÖGI 2006, 251.

49 KOVÁCS 2007, 6.

50 A romos állapotban levő vár 1621-ben Kornis Ferencre szállt, aki felújította. Ez magában foglalta a templom térszerkezetének kettéosztását, világi célokká való alakítását is. (SÓFALVI 2007, 79).

51 BENEDEK 2002, 199–200.

52 VESZELY 1860, 383.

53 MOLNÁR 2009, 197.

54 ALSJ. 1921, 159.

55 ZAYZON 1893, 23–24.

56 „új templomnak hossza 10 öl, szélessége 4 1 / 2 öl legyen, valamint parochialis és schola házak is hasonlólag építtessenek” (SzOkI.VI. 109–112).

57 ZAYZON 1893, 15.

58 „Az béradás felől se az orthodoxa religion levő atyafiak ne kévanjanak sőt ne is vegyenek a catholicusoktól, se contra a catholicusok az orthodoxa religion levő atyafiaktól, hanem mindenik fél az ő maga religioján valóval consensus legyen” (ZAYZON 1893, 15).

Udvarhelyszék egyik legnépesebb falva, Zetelaka is a református vallásra állt, 1610-ig Udvarhelyre való távozásáig Baczoni András református esperes volt a település lelkésze. Jól mutatják a távozásáig események, hogy mennyire képlékenyek voltak ekkor még a reformátusok és a katolikusok közötti különbségek, ugyanis az esperes távozása után, a többségében református település Oroszhegyi Péter személyében katolikus papot választott.⁵⁹ Kikötésük az volt, hogy a pap prédikáljon, ne misét mondjon és magyarul énekeljen. A kikötés ellenére a 17. század közepére a falu visszatért a katolikus liturgiára.⁶⁰ Okainak felderítésére II. Rákóczy György 1651-ben tanúvallatást rendelt el.⁶¹ Pár évtized alatt a reformátusok teljesen eltűntek és a település visszatért a régi katolikus hitre.

Szintén a katolikus papválasztás mentette meg az oroszhelyi katolikus egyházközséget. Az 1583-as erőszakos református templomfoglalást követően a gyülekezet jó része elhagyta régi vallását és református egyházközség alakult. 1606-ban még református vizitáció járt Oroszhegyen.⁶² 1622–1634 között azonban az oroszhelyi anyaegyház és filiája Szentkirály, közösen egy katolikus papot kapott,⁶³ amely a katolikusok teljes térnyerését és a reformátusok eltűnését eredményezte mindkét településen.

Bethlenfalván, annak ellenére, hogy a falu többsége katolikus volt, egyes hatalmaskodók elűzték a papot és megtiltották, hogy ott prédikáljon, 1614-ben ezért panasszal fordultak a fejedelemhez. A helyzet időközben az udvarhelyi gyülekezet városbeli kitérésével megoldódott, az 1630-as évekig így jelentős többségbe került az összevont két katolikus gyülekezet, ami azt eredményezte, hogy ezt követően nem találunk reformátusokat a faluban.⁶⁴

Szintén részben reformátusok voltak Dobó, Béta és Vágás lakói, ugyanis 1630-ban, feltehetően egy vitás felekezeti ügy lezárásaként Brandenburgi Katalin bizottságot küldött ki, amely megállapította, hogy a három település lakói többségében a katolikusok, azért a birtokukban hagyta a templomot.⁶⁵

A reformációs folyamatok egy érdekes mozzanatát figyelhetjük meg Szenttamás és filiái, Fancsal, Ülke, Tibód és Kadicsfalva esetében. Az egyházközség lakói, akik 1617-ben többségükben reformátusok voltak, Szászvárosy Gergelyt választották pappá.⁶⁶ A kisebbségbe került katolikusok nem törődtek bele a helyzetbe, erőszakkal elűzték az új lelkészt, majd a templomot is elfoglalták. Annak ellenére, hogy a reformátusok perre viszik a dolgot, a széki bíróság csak pénzbüntetéssel sújtotta az erőszaktevőket. A további történet nem ismert, de annyi bizonyos, hogy a katolikusok többségbe kerültek és a reformátusok ezt követően teljesen eltűntek.⁶⁷

Az erdélyi katolikusok megsegítésére alakult erdélyi misszió, amelyek tevékenységéről Rómába küldött jelentések számoltak be, azzal az előnnyel járt, hogy a helyi viszonyokat megismerve ezen túl pénzügyi és egyéb segítséget is nyújthattak. Ugyanakkor ezek a

59 JUHÁSZ 2008, 37.

60 JUHÁSZ 2008, 38.

61 JUHÁSZ 2008, 38.

62 VESZELY 1860, 394–395.

63 JUHÁSZ 2008, 38.

64 JUHÁSZ 2008, 39.

65 Schem 1882, 193.

66 VESZELY 1860, 285–288.

67 JUHÁSZ 2008, 39.

beszámolok sok esetben az egyetlen forrásai a székelyföldi és egyben az udvarhelyszéki katolikus egyházközségek reformációt követő állapotainak megismeréséhez.

A legelső Leone de Modica 1638-as jelentése, aki Udvarhelyszékről 12 egyházközségről számolt be, amelynek a központja Udvarhely, ahol már *archidiaconus*, azaz fő esperes, Forró Péter irányította az esperességet. Udvarhelyen kívül ekkor katolikus parókiák voltak Zetelaka, valamint Fenyéd és Keményfalva leányegyházai, ahol ekkor egy világi licenciátus látta el itt az egyházi teendőket. Szintén nem volt felszentelt papja Szentkirálynak, két filiájával Oroszhegygel és Diafalvával együtt Fekete István licenciátus alá tartoztak. Máréfalván szintén világi ember, Deák Péter látta el az egyházi teendőket. A lövétei parókián ekkor még licenciátus sem volt, hasonló volt a helyzet Szentegyháza és Kápolnás esetében is. A székelyszenttamási parókiához tartozott ekkor Ülke, Tibód, Kadicsfalva és Székelyfancsal, Szentlélekhez pedig, Farkaslaka, Bogárfalva és Malomfalva. Szintén egy egyházközségbe sorolódtak be Szombatfalva és Lengyelfalva, viszont önálló parókia volt ekkor még Vágás, Gagy és Korond. Az udvarhelyi esperességekbe sorolták be a marosszéki Nyárádremete egyházát is.⁶⁸ A felsorolt települések közül Gagy esete érdekes, itt ugyanis tudomásunk szerint egy igen erős unitárius közösség élt, akik 1667-ben saját templomot építettek és egyházilag önállósodtak is Szentábrahámtól.⁶⁹ Mivel a későbbiekben nem bukkan fel a település semmilyen katolikus összeírásban, minden bizonnyal a katolikusok egy rövid ideig tartó térnyerését láthatjuk.

Az udvarhelyszéki parókiák állapotát jól tükrözi, hogy az esperesen kívül még két pap található, azok közül is az egyik megnősült. Az ekkor létező esperességek közül itt a legalacsonyabb a papok száma, és csak itt fordulhat elő olyan eset, hogy egy nagy lélekszámú településen, mint Lövéte, vagy Szentegyháza még világi személy se legyen, aki az egyházi feladatokat ellássa.

Az érezhető paphiány enyhítésére, és a feladatok szakszerűbb ellátása érdekében Szalainai István vikárius elindítja a fehéregyházi kolostor szomszédságában a licenciátusok szervezett képzését. A néhány hétig tartó képzés után megbízólevelet kaptak, viszont az egyházi szolgálatba lépett világiaknak a területi esperes előtt évente vizsgát kellett tenniük.⁷⁰

A ferences szerzetesek és Bethlen Gábor uralkodása alatti folyamatos helyzetjavulás következménye lehet Atyha rekatolizációja. A falu a 17. század első felében többségében unitárius, Korond leányegyházaként tagozódott be az egyházszervezetbe. 1625-től fokozatosan kezdenek megerősödni a katolikusok a faluban, 1631-ben Rákóczi Györgynél eléri egy olyan oklevél kibocsájtását, amely biztosítja, hogy az unitáriusok ne zaklassák őket hitükben.⁷¹

Közben, 1651-re többségbe kerülve Olasz Pál esperes segítségével pénzgyűjtési akcióba kezdtek egy új templom építésére, amelyre már a következő esztendőben sor is került.⁷²

A szomszédos Korond többségében szintén unitárius hitre tért, megkapták a középkori templomot is, viszont lakóinak egy része vagy katolikus maradt vagy visszatért a katolikus vallásra. 1635-ben, mint parókia említik.⁷³ Fokozatosan megerősödve 1648-

68 TÓTH 1994, 252.

69 Matrix 1779, 143.

70 MARTON – JAKABFFY 1999, 58.

71 SÁVAI 1997, 29.

72 VESZELY 1860, 146.

73 TÓTH 1994, 252.

ban kápolnát építettek, amelyhez Ferenczi György vikárius, a pénzügyi támogatás mellett Lengyelországból hozatott egy negyed mázsás harangot, Brassóból pedig egy kisebb, tíz fontosat és a korondi templomnak adományozta.⁷⁴

A kápolnának való helyet Sükei Imre, Sükei Lukácsné és Ravasz István adományozták. Cserébe azt kérték, hogy haláluk után betemessék őket a kápolnába.⁷⁵

A szerzetesek missziós tevékenységének módszertanát és lényegét jól szemlélteti a következő eset. Az udvarhelyszéki Küsmödtől északnyugatra a Siklód fele vezető gerincút felkapaszkodik egy konglomerátum tömbre, melyet a hagyomány *Barátdüllőnek* nevez. Egy református lakosság körében egy ilyen dülönév igen beszédes lehet. Ha jobban szemügyre vesszük a forrásokot, és a terület helyrajzát azt látjuk, hogy nem túl messze található Mikháza, ahol 1636-ban ferences szerzetesek telepedtek le. Ők egy Charostonia nevű katolizált asszony 180 forintos adományából, fából és vesszőfonatból templomot építettek és egy házat a szerzeteseknek nyolc cellával, reflektóriummal. Az új missziós központból, amely egyben oktatási központja volt a térségnek, térítő munkát láttak el. Nemsokára Szovátán is épült egy fatemplom, ide is kijártak misézni a szerzetesek.⁷⁶

Stefano a Lopara obszerváns ferences szerzetes jelentésében olvashatjuk 1654-ben, hogy a hívek növekedésével az adomány is nőtt, amiből fel tudták építeni a Szentháromság tiszteletére szentelt kápolnát Siklódon. Ennek hozzávetőleges méreteit is említik, amely 6 lépés széles és 8 lépés hosszú volt. Ezt követően az atyák kijártak ide misézni, gyóntatni vagy más szertartásokat tartani, és az évek során harangot is tettek föl, hogy azzal hívják össze a híveket és együtt dicsőítsék az Istent.⁷⁷

Minden bizonnyal ez a kápolna lehet a Siklód és Küsmöd közötti területen a Barátdüllő oldalban a hagyomány által emlegetett szerzetesi épület.

2012-ben a régészeti terepbejárásunk alkalmával a bozótos területen az őskori kerámia töredékeken kívül a korszakba illő leleteket nem találtunk, azonban megfigyeltünk egy szabályosan kialakított téglalap alakú felületet, amelyen könnyen elképzelhető a fent leírt épület. A források és a hagyomány, valamint a terepbejárások adatai csupán egy kisebb régészeti feltárással lennének igazolhatóak.

A szerzetesek terjeszkedését és a térítés módszerét vizsgálva láthatjuk, hogy a központból haladva sugárszerűen terjeszkedtek, alkalmi és könnyen hozzáférhető anyagokból emelve templomokat, amelyek kisebb központjai lettek a térítésnek és a hívek lelki gondozásának. Így a mikházi szerzetesek a Nyárad, a Peres és a Maros menti településeken gondoztak kápolnákat és templomokat.⁷⁸

A jezsuiták terjeszkedése a 17. század közepén Székelyföldet is elérte. Mivel a csíki medence a ferencesek befojása alatt volt, a nagyrészt protestáns Székelyudvarhelyet

74 VESZELY 1860, 145.

75 Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei Hivatala, Csíkszereda, F 52– Egyházi anyakönyvek 152. 14–15.

76 TÓTH 1994, 287–288.

77 „*Con l'accrescimento de fedeli si andavano accrescendo anco l'elemosine, onde con esse erigessimo un altara chiesa in Segled da 3 miglia in circa lontando dal sudetto convecto, questa chiesa, perchè fu cominciata a fabricare il giorno della Santissimi Trinità, ha ritenuto questa nome, è di larghezza da 6 passi incirca e di lunghezza quasi 8. Sono ancora in questa tre altari, e di quando in quando secondo li bisogni et occorenze i padri vi vanno a celebrare, amministrar, sacramenti, far essortationi e prediche a quelli contadini, havendo gli anni passati provistola d'una campana per convocare li detti contadini dalle loro fatiche a gl'esercitii spirituali.*” (Stefano a Lopara obszervás ferences szerzetes jelentése 1654. TÓTH 1994, 287–288).

78 MEDGYESI 2005, 254.

választották letelepedésük színhelyének. Tartva viszont a reformátusok ellenreakcióitól titokban tervezték az udvarhelyi misszió megszervezését. Az előkészületek 1649-ben kezdődtek meg. A feladattal Sámbar Mátyást bízták meg, akinek jezsuita voltát a hívek előtt is titokban tartva, először Lövétén tölti be a plébánosi tisztelet, majd innen gondos előkészületek után Udvarhelyre választják papnak. A terv része volt, hogy a közelben egy parókián egy másik jezsuita atya is segíti működését, így került Szentlélekre Bucsányi György jezsuita. Sámbar működése rögtön felpezsdíti a város és a környék katolikus életét, számos lakos tért át a katolikus hitre, elindult az elemi oktatás is. Négyosztályos gimnáziumot működtettek, amely lehetővé tette a környék fiataljainak középfokú képzését, amely mintegy előkészítése volt a tovább tanulni óhajtóknak a felsőfokú tanulmányuk előtt.⁷⁹

A jezsuiták jelenléte mély nyomot hagyott a városon, a plébániatemplom is jelentős átalakításokat végeztek. Xavéri Szent Ferencnek szentelt oldalkápolnát emeltek,⁸⁰ amelyet még Sámbar Mátyás kezdett el, de a reformátusok ellenkezése miatt csak Bucsányinak sikerült befejeznie. A nyugati homlokzat elé kőtornyot építettek, amelyet a 17–18. században igen kedvelt négy fiatoronnyal díszítettek. A templombelsőben is jelentős átalakításokat végeztek, nekik köszönhető a 18. században említett oltárok, szószék, gyóntatószék és karzat, valamint a hajó kazettás mennyezete.⁸¹

A jezsuiták jótékony hatását mutatja az 1657-es Domokos Kázmér Rómába küldött jelentése. Ekkor az esperesség a 15 parókiájának mindegyikében volt felszentelt pap. Egyháziilag önállósodott időközben Oroszhegy, Bethelenfalva, katolikus hitre tért és megerősödve önállósodott Atyha, a szomszédos Pálfalva, és Homoródremete is.⁸² A században már nem történik jelentősebb átalakulás az egyházi beosztásban, csupán Bethelenfalva és Kadicsfalva Udvarhely leányegyháza lettek. Érdekes, hogy ekkor nem említik Szentegyházát, Kápolnást, és Keményfalvát, mint anyaegyházakat. 1670-ben viszont már említik a két Oláhfalut is.⁸³ A jelentés megbecsüli a katolikus lelkek számát is a székben, amelyet 7500 körülire tettek. Időközben az egyházközségekben a paphiány ismét jelentőssé vált, a 14 plébánián csupán hat felszentelt pap található, a többi licenciátusok vezették.

A HABSBERGOK ÉS A 18. SZÁZADI RESTAURÁCIÓ

Apafi Mihály fejedelem 1690-es halálával gyakorlatilag megszűnt Erdély önálló fejedelemsége. A kormányzást egy 12 tagú főkormányzók vette át, élén a gubernátorral. A Lipótféle diploma egyben meghatározta a térség betagozódását is a Habsburg birodalomba.⁸⁴ A felekezeti ellentétek kiújultak: a protestáns rendek a helyzet megszilárdítását, a katolikusok elsősorban a püspökségük helyreállítását és az iskolaügyük rendezését sürgették.

A helyzet megoldására a császár kiadta a pótdiplomát, amely szerint, ha a felek nem tudnak egyezsége jutni felekezeti ügyekben, akkor az uralkodó fenntartja magának a döntés jogát, illetve döntőbíró szerepet vállal.⁸⁵ Ezek a döntések többségükben nyilván a katolikusoknak kedveztek, egyre jobban felgyorsítva a katolikus restaurációt. Ennek

79 MOLNÁR 2009, 199–202.

80 LAKATOS 1942, 15–16.

81 ENTZ 1943, 102.

82 TÓTH 1994, 300.

83 TÓTH 1994, 391–392

84 BÍRÓ 1925, 105.

85 BÍRÓ 1925, 105–106.

első mozzanata az 1699-ben Bécs által elfogadott Mikes-féle diploma, amely a fontos hivatalokba katolikusokat is jelölt, eltörölte az érvényben levő fejedelemségkori katolikus ellenes törvényeket, illetve ugyanakkor visszaszolgáltatta a katolikusoknak a kolozsvári nagytemplomot.⁸⁶

A törökök elleni sikerek megerősítették a Habsburgok pozícióit Erdélyben is, ekkor született az első kísérlet a püspökség visszaállítására. 1697-ben Illyés Andrást az alvinci kastélyban püspökként iktatták, aki igen gyorsan Székelyföldre látogatott, és Csíksomlyón zsinatot hívott össze, amely számos rendelkezést is tartalmazott.⁸⁷

A püspök jelenléte és működése igen nagy felháborodást váltott ki a protestáns rendek köreiből, ezért a Főkormányzók jobbnak látták, hogy Erdély elhagyására szólítsa fel Illyést.⁸⁸

A püspökség visszaállításának tervezete csupán Rákóczi Ferenc vezette szabadságharc bukása és az osztrákok erdélyi hatalmának megerősödése után került újból napirendre. A habsburgok a püspökség visszaállításában eszközt láttak a birodalom politikai egységének megszilárdításához. Ehhez első lépés volt a csíkkarcfalvi születésű Mártonffi György prépost erdélyi püspökké való kinevezése, amelyhez III. Károly, a nagyobb tekintély érdekében bárói címet is adományozott. Második lépésben 1715-ben visszaszolgáltatta a gyulafehérvári uradalmat, amelyhez ekkor 14 falu és 6 részjóság tartozott. Még szintén ugyanabban az évben, decemberben egy rendelet a káptalant is helyreállította, amely a katolikus egyházmegye újraalapításával volt egyenlő. Mártonffi tekintélyét és hatalmát fokozta, hogy a Főkormányzókban a gubernátor után első tanácsosi rangot kapott, annak hiányában ő volt a helyettese.⁸⁹

Az új püspökkel, akinek beleszólása volt a közügyek irányításába is, megkezdődött az egyházmegye gyors újjászervezése és ezzel beköszöntött a látványos és életerős fejlődés korszaka.

Kezdetben a fejlődést nagyban visszafogta az 1717–1719 közötti szárazság és pestisjárvány. Az Udvarhelyszéken tevékenykedő hat felszentelt papból kettő meghalt, az Erdélyben működő 54 világi papból ekkor 13 a járvány áldozata lett. A papok száma 1722-re érte el újra a pestis előtti számot.⁹⁰

A Habsburgok jelenléte még a püspökség visszaállítása előtt éreztette hatását, mivel a rekatolizációban kezdetben a szerzetesség játszotta a főszerepet a világi papsággal szemben. Erdélyben 1753-ig a tényleges papnevelés intézményesüléséig zömmel szerzeteseket szenteltek pappá.⁹¹ Ennek a folyamatnak a része volt a ferences rend terjedése, amely 1705-ben Székelyudvarhelyen is mutatkozott. Itt egy ferences kolostor alapítottak Lakatos Istvánnak köszönhetően, aki a piactér sarkán levő házat és telkét a ferenceseknek adományozta. A házat kápolnává alakította át, ezt követően fából négy kis cellát, konyhát, csúrt és istállót állíttatott a telekre a szerzetesek számára, akik Csatári Kelemen missziós atya vezetésével be is költöztek.⁹² Később Fábián Bernardin kolostorfőnök vezetésével fából új cellákat és refektóriumot építettek, amely az 1730-as évekig állott.⁹³

86 BÍRÓ 1925, 118.

87 MAGYARI 2004, 306.

88 BÍRÓ 1925, 119.

89 MAGYARI 2004, 307–308.

90 FERENCZI 2009, 64.

91 FERENCZI 2009, 66–67.

92 KOVÁCS 2007, 9–10.

93 GYÖRGY 1930, 340.

A szerzetesek, miután elegendő tér adódott számukra, rögtön elkezdtek az oktatást is, amely mellett a helybéli hívek ellátásán kívül, a környékbeli plébániákon és magánosoknál is teljesítettek szolgálatot: „*alig van hely Udvarhely megyének katolikus közössége, hol állandó lakhellyel egy-egy páterrel ne találkoznánk*” – írta az egyre javuló helyzetről Boros Fortunát.⁹⁴

Az udvarhelyi példa jól érzékelteti, hogy mit is jelentett tulajdonképpen egy-egy vidék hívei számára egy szerzetesrend. Sok esetben fontos szerepet játszottak a települések egyházi berendezkedésének újjászervezésében is. Jó példa erre Homoródremete, ahol az egyházi hagyományok egyenesen megtérítésként emlékeznek meg Ágotha János obszerváns ferences tevékenységéről 1776-tól kezdődően,⁹⁵ noha tudjuk, hogy a település már a 17. század közepén római katolikus plébánia volt.⁹⁶ Ágotha 1784-ben plébániát létesít, romjaiból újjáépíti a faluban a kis kápolnát,⁹⁷ leányegyházakká szervezte Abásfalva és Gyepes katolikusait.⁹⁸

Az udvarhelyi kolostor mellett egy másik ferences szerzetesrend alapítására is sor került, a nagyobb településektől távol, egy zömmel protestáns környezetben a Firtos tetőn. Orbán Balázs szerint már a középkorban szerzetesek laktak itt, 1714-ben jezsuiták telepedtek meg, akik 1725-ig lakták Firtost.⁹⁹ Konkrét adatunk nincsen a jezsuiták középkori jelenlétére, az mindenképp bizonyos, hogy a 17. században nem tartózkodnak szerzetesek itt, korábbi ittélétükről nyilvánvalóan beszámoltak volna a Rómába küldött erdélyi jelentések.

1725-ben Atyhai István gyergyói esperes a tetőn Keresztelő Szent János tiszteletére egy kápolnát építtetett.¹⁰⁰ Feltételezhető, hogy ez a kápolnaépítés összefüggésben lehet a minoritákkal,¹⁰¹ akiket 1729-ben említenek. Ebben az esztendőben Ladányi Eleket választották meg a magyar rendtartomány főnökévé, aki négy örségre osztotta fel azt, egyik volt közülük az erdélyi a Szentháromságról nevezett örség, amelyet a kézdivásárhelyi, a firtosi, a besztercei, a nagyenyedi és a marosvásárhelyi kolostorok alkottak.

A minoritákról újból 1737-ből van adatunk Firtoson.¹⁰² A templomuk harangja 1739-ből való és szintén Atyhai István adománya volt.¹⁰³

1747-ben összetűzésbe keverednek az udvarhelyi ferencesekkel, mivel egyrészt átlépi annak kolduló területeit, másrészt világosan kifejezik kolostoralapítási szándékukat Udvarhelyen, amely a firtosi kolostor beköltöztetését jelentette volna a városba. Erről 1763-ban születik végleges döntés, miszerint a városba nem költözhetnek be.¹⁰⁴

Pontosan nem ismerjük a firtosi kolostor méreteit és elrendezését. Az egyetlen ismert hiteles adatunk az I. osztrák katonai felmérés és annak országleírása (1769–1773), amely

94 KOVÁCS 2007, 11.

95 JÁNOSFALVI 2003, 29.

96 TÓTH 1994, 300.

97 Az alig több mint 100 négyzetméter alapterületű, téglából és kőből készült templomocska fölépítéséhez a plébános hathatós támogatást kapott a község akkori földbirtokosaitól, gróf Bethlen Imrétől, gróf Rhédei Lászlótól, a gróf Tholdi családtól és báró Wesselényi Józseftől.

98 Schem 1882, 180.

99 ORBÁN 1868, I. 128.

100 SÓFALVI 2006, 120–121.

101 Feltételezhető, hogy a kolostoralapítási kísérlet első hulláma Kelemen Didák rendtartományi főnök vezetésével történik, ugyanis 1724-ben Besztercén, 1725-ben Kolozsváron és 1727-ben Nagyenyeden telepedtek le. Ez az első kísérlet a protestáns környezetben nem járt sikerrel, ezért újból csak 1737-ben próbálkoztak a letelepedéssel.

102 SÓFALVI 2006, 122.

103 ORBÁN 1868, I. 145.

104 BOROS 1927, 141–142.

Firtoson a középpontban egy kolostortemplomot ábrázol, körülötte pedig öt kisebb nagyobb faépületet.¹⁰⁵

A firtosi minoriták, mivel nem sikerült városi környezetbe költözniük nem tudtak megfelelni egy koldulórend elvárásainak és így, távol a településektől nem sok esélyük volt a megmaradásra. Az 1780-as években fokozatosan Etédre költöztek, az 1784–1787 között készített első népszámlálás öt papot talált a faluban,¹⁰⁶ amelyek közül egy mindenképp református, négy pedig a faluba költöző szerzetes volt. Etéden imaházat alapítanak, majd 1794-ben kápolnát, ide került fel a firtosi harang is.¹⁰⁷ Az addig többségében protestáns lakosságú településen tehát sikerült létrehozni egy kis katolikus közösséget, amely a későbbiekben is életképesnek bizonyult.¹⁰⁸

A firtosi szerzetesek hatására Küsmődön is megjelennek a katolikusok, ahol Heisz András¹⁰⁹ tulajdon birtokán épített nekik egy kis imaházat fából.¹¹⁰ Az itteni rekatolizációs kísérlet nem járt sikerrel, a későbbiekben nem találunk katolikusokat a faluban.

A jezsuita és ferences szerzeteseknek a 18. század első felében nagy érdemek tulajdoníthatók egyes falvak rekatolizációjában is. Hasonló esettel találkozunk Böződújfalú esetében is, ahol 1729-ben a részben unitárius és szombatos településen Kozlovsvári Pál jezsuita szervezkedésbe kezd.¹¹¹ Egy 1732-es unitárius egyházi vizitáció arról számolt be, hogy „ezen helynek nagyobb része szombatos volt, az szombatosok az országtól kemény sententiát vevén az után hogy maradhattak az Hazában Catholicusoknak declaraltattak magokat, mely alkalmatossággal potentia mediones az Catholicus papok templomunkat (...) elfoglalták.”¹¹²

Ezt követően a maradék unitárius gyülekezet papot ugyan tarthatott, de annak sem háza sem temploma nem volt, így az istentiszteleteket a faluban lakók házánál tartották. Ezt követően Kőröspatak leányegyházává sorolták, a két faluban összesen 36 unitárius család maradt.¹¹³

Egy 1732-ben készített katolikus vizitáció szerint 1729-ben szerezték meg az unitáriusok fatemplomát, arra hivatkozva, hogy többségben vannak a faluban. A templomot a Szentháromság tiszteletére szentelték fel, mellette kis fa toronnyal, benne két haranggal.¹¹⁴ A katolikus egyházközség fokozatosan annyira megerősödik, hogy 1784-ben kő-

105 *Anhang zu der Kriegs des Gross Fürstenthum Siebenbürgen. Drittes Buch vorinnen verschiedene Anmerkungen über Sectiones 151–159 und so weiter biss inclusive 208 enthalten.* Kézirat. Bécs, K. u. k. Kriegs-Archiv. 159.

106 DÁNYI-DÁVID 1960, 363–365.

107 A harang felirata *Me curavit ord. Min. Conv Firtosiensium ex munifi. Ad. Rdi. D. Steph. Attyhai et aliorum in honor S-ti Ioan. Bapt. 1739.*

108 1875-ben saját plébániatemplomot építettek Vitos Mózes lelkész idejében.

109 Az udvarhelyi Heisz András 1726 március 8-án kapott címeres levelet. (PÁLMAJ 2003, 102).

110 „*Ibidem exstat oratorium ex lignis et asserbibus erectum Domini Andrae Hais in propria residentia, personae due cum Domino Barabas, ibi peraguntur. Divina, dum religiosi, vel parochi diversuntur.*” KOVÁCS-KOVÁCS 2002, 115.

111 Schem 1882, 177.

112 UELtKv 1715, 177.

113 KÉNOSI-TÖZSÉR 2009, 445.

114 „*Die 27 eiusdem in sede Udvarhely, filiali Keresztur, pago Böződújfalú eccllesia 1729 die 29 Septembris ab arianis resignata juxta articulos patriae, qui articulos sonat: Ut ubi pluralitas est, assignetur iisdem. Ecclesia dicta honorem Sanctissimi Trinitatis, lignea, habet turrim ligneam et duas campanas, dotem nullam habet, neque proventus, nam actu est praedicans calvinista in matre Böződ, qui possidet templum, plebaniam et proventum nempe ex donatione principum annuatim cub. tritici 20, lapides salis 300.*” KOVÁCS-KOVÁCS 2002, 114–115.

templomot emelnek a fatemplom helyére.¹¹⁵ Ez a parókia egyben a környék katolikusait is ellátta, így leányegyházai közé Csókfalva, Bözöd, Erdőszentgyörgy, Makfalva, Szentistván Nagysolyos katolikusai is besorolódtak.¹¹⁶

A középkori Udvarhelyszék északnyugati szélén a 18. század első felében a többségében unitáriusok és reformátusok lakta településeken folyamatban volt egy erőteljes rekatolizációs tevékenység a minoriták és ferencesek vezetésével. Ennek kezdetben a mozgója a Szentdemeteren kastéllyal rendelkező katolikus Gyulaffy László, udvarhelyszéki főtitest volt,¹¹⁷ akinek a segítségével 1723-ban visszanyerik a középkori templomot az unitáriusoktól, amelyet a templomban a felújítást követően a diadalíven elhelyezett felirat is tanúsít.

A minoriták irányításával a szentdemeteri parókián megindult a környező falvak katolikus egyházainak megszervezése,¹¹⁸ így a szomszédos bordosi katolikusok a szentdemeteri egyház leányegyházává váltak,¹¹⁹ és az anyaegyház támogatásával fokozatosan megerősödtek. Nagy segítséget nyújtott ehhez a falusi birtokos Gyulaffy László is, aki Udvarhelyszék főkirálybírója, báró Henter Antal¹²⁰ közbenjárását kérte az ügyük előremozdítására. 1781-ben a régi templomukat az unitáriusoktól egy vegyes vallású bizottság át is adta a katolikusoknak.¹²¹ A templom és a hozzá tartozó birtokok megszerzésével fokozatosan terjeszkedtek a faluban,¹²² 1820-ban már önállósodik korábbi anyaegyházától és 1857-ben Loyolai Sz. Ignác tiszteletére új templomot is építettek.

A bordosi katolikusok megerősödése további terjeszkedést eredményezett. 1788-ban „*az azon funduson volt oratoriumat az Unitaria Csöbi Ekleisiának erőszakosson a Romano-Catholikusok, vagyis két barátok levágták vala, szintén ugy mostan ezen folyó 1789.dik esztendőben egy néhány napokkal ennek-előtte az irt filiális Ekklesia Haranglábját ezen előbbeni helyéről, holott volt erőszakos parantsokkal, és ilyen fenyegetőzéssel, hogy ha azon nap (csütörtök nap lévén) ezen régi helyről az unitariusok el nem viszik tehát más nap pénteken ok a Catholikusok levágják.*” Ezért az unitáriusok a haranglábát elköltöztették, a területet a katolikusok veteményesnek kerítették el.¹²³ Az unitáriusok a kis fa kápolnácskát 1789-re újból felépítették,¹²⁴ azonban a konfliktusok a két felekezet között tovább folytatódtak. 1825-ben a bordosi plébános, Lőrinc Mihály híveivel elfoglalja és leromboltatja a kis boronafából készített oratóriumot és a fából készült haranglábát is. Az unitáriusok nem hagyták annyiban a dolgot, keresetet indítottak a Szék tisztsége előtt. 1828-ban egy bizottság szállt ki a helyszínre a kárpótlás megállapítása végett. Felmérték a templomhelyet, amelyért cserébe máshol adtak hasonló méretű területet. A Bordsóból és Ravából összehívott 17 személyből felállított testület pedig az elbontott épületeket becsülte fel.¹²⁵

115 Schem 1882, 177.

116 Schem 1882, 177.

117 PÁLMAJ 2003, 91.

118 BENKŐ 1999, II. 60.

119 DÁVID 1981, 74.

120 PÁLMAJ 2003, 102.

121 DÁVID 1981, 74.

122 Az 1789. június 13-án itt tartott unitárius vizitáció nem tesz említést unitárius templomról, csak egy 1640-es évszámú ónkannát, egy cserefa ágason levő harangocskát, majd a filia, Csöb javait vette leltárba UELtKv 1788–1789, 816–819.

123 UELtKv 1788–1789, 819–820.

124 UELtKv 1788–1789, 819–820.

125 VÉGH 1895, 226–227.

A faluban az unitárius felekezet hanyatlásnak indult, 1850-ben a 384 lakosból 376 katolikus és csupán 8 volt unitárius.¹²⁶ Az elpusztult templom helyére már újat nem építettek, amelynek a közelében épült fel 1836-ban a katolikusok temploma.

A környék egy másik katolikus központjává vált Székelyvécke, ahol előzőleg nagyrészt unitáriusok éltek. Tőlük 1729-ben a katolikusok szerzik meg a templomot a ferencesek missziója, és a faluban birtokos Horváth család segítségével.¹²⁷ Ebben az esztendőben már saját plébánost is kaptak Tibád Mihály személyében.¹²⁸ A megerősödött katolikusok 1792-ben újjáépítették templomukat is, amelyet Kisboldogasszony tiszteletére szenteltek fel.¹²⁹ Leányegyházaként megszervezik Székelyszállás katolikusainak lelki ellátását. 1747-ben már Jézus mennybemenetele tiszteletére szentelt imaházban szolgálták ki a szentségeket.¹³⁰

A katolikusok Magyarzákodon is próbálkoznak a középkori templomuk visszaszerzésével, de nem járnak sikerrel, ezért Horváth Zsigmond és neje, Apor Borbála kápolnát építtettek. Az unitáriusokkal való sok vita után ezt a kápolnát építik át 1826-ban templommá.¹³¹

Pontosan nem ismerjük Hidegkúton a katolikusok térnyerésének körülményeit, annyi bizonyos, hogy 1839-ben már Magyarzákod leányegyházaként találunk róla feljegyzéseket.¹³²

A katolikusok Udvarhelyszék más részein is sikerrel szereztek vissza régi templomaikat és erősödtek meg a településeken az addig többségben levő felekezet rovására. Ilyen példával találkozunk a sóvidéki Korondon, ahol 1707-ben a katolikusok szervezkedésbe kezdtek.¹³³

1719-ben már követelik az unitáriusoktól vissza régi templomukat és kapják is meg azt. Az unitáriusok beadványokat intéznek a Guberniumhoz, végül 1720-ban egy bizottság szállt ki a faluba az egyházi javak békés megosztása érdekében.¹³⁴ Ekkor a faluban levő kápolna kisebbik harangját és a toronyban levő szintén kisebbik harangot az unitáriusoknak adták. A katolikusoké lett a parókia a telekkel, az iskolaház és a torony is, amelyért 100 forintot kellett fizetniük kárpótlásként. A korondi unitáriusok Gegesi Szabó Istvánné adományozta telken voltak kénytelenek új templomot építeni.¹³⁵

Keresztúron Mária Teréziától kérték vissza a templomot a katolikusok azzal az indokkal, hogy romladozóban van és, hogy az unitáriusok nem tudják fenntartani. 1767-ben az ítéletábla arról számolt be, hogy „a Székelykeresztúr helységben levő templomot, külső és belső hozzátartozandóságaival, továbbá egykor a katolikusoknál maradt, s ma az unitárius válásához tartozók birtokában levő készletekkel együtt” átadták az udvarhelyi főesperesnek.¹³⁶

A katolikusok térnyerése néhol vallási türelmetlenséghez erőszakos cselekedetekhez vezetett. Ez történt a homoródminti Karácsonyfalva unitárius többségű településén, ahol a helyi katolikusok a hagyomány szerint úgy kerültek a faluba, hogy Tamási Márton unitárius

126 VARGA 1998, 517.

127 Schem 1882, 135.

128 Schem 1913, 178.

129 LÉSTYÁN 2000, I. 358.

130 Schem 1882, 135.

131 Schem 1882, 132.

132 LENK 1839, 11.

133 VESZELY 1860, 292.

134 FORRÓ 2008, 38.

135 KÉNOSI – TÖZSÉR 2009, 454.

136 KÉNOSI – TÖZSÉR 2009, 461.

lakos, miután elvándorolt Rómába és hazatért, áttért a katolikus hitre és saját birtokán katolikus kápolnát épített, amelyet az unitáriusok leromboltak. Barabás István a jezsuitákkal közösen gyűjtést szervezett, és 1739-ben a kápolnát újjáépítették. A következő években számos összetűzés alakult ki a két felekezet között, amely a templom birtoklása során emberéleteket is követelt.¹³⁷ 1768-ban a régi templomukat fegyveresen visszafoglalni akaró katolikusokat az unitáriusok visszaverték. Az ezt követő kormányászéki rendelet a templomot az unitáriusok tulajdonában hagyta, a katolikusok részére közös erőből kellett új templomot építeni, amihez 1779-ben Battyhányi Ignác 500 forintot adományozott, 1200 forintba kerültek az összköltségek. A templom és az egyházközség kiépítésével kialakult a környék katolikusainak anyaegyháza, amelyhez Almás, Oklánd és Szentmárton katolikusai csatlakoztak.¹³⁸

Vallási türelmetlenségek erőszakos tettlegességbe fajulására más településen is találunk példát. Magyarzárásokon 1729-ben a katolikusok berontottak az unitárius templomba és paplakba, elfoglalva azokat és a papot is bántalmazták.¹³⁹

Firtosváralján 1722-ben néhányan a katolikus vallásra tértek át, a tornyot fegyveres csapattal megtámadták és a harangot a katolikusok javára akarták megszerezni, de tervük kudarcot vallott.¹⁴⁰ Feltehetően az erőszakos cselekedetnek is szerepe lehetett abban, hogy a katolikus vallás huzamosabb ideig nem tudott gyökeret verni a faluban.

A hasonló erőszakos fegyveres foglások emléke mély nyomot hagyott a népi emlékezetben is. Egy hasonló azt beszéli el, hogy az atyhai katolikusok és a firtosi szerzetesek megtámadták Küsmöd templomát, hogy visszafoglalják azt, de a kezdeményezés sikertelenül végződött. A helyi hagyomány a történetet visszavetítette a középkor végére, a reformáció kezdeteire,¹⁴¹ de mivel a 18. század előtt nem laktak a környéken szerzetesek, egy rekatolizációs kísérlet emlékének kell tekintenünk ezt a történetet.

A 18. század második felében többnyire lecsillapodik a rekatolizációs hullám és elkezdődik egy békés építkezés, amely az udvarhelyszéki templomokon nagy hullámban söpört végig. Erre az időszakra már minden egyházközségben jövedelemmel rendelkező plébános látja el a hívek gondozását.¹⁴²

A habsburg rekatolizációval szorosan összefügg a barokk elterjedése, amely egyszerre képviselte a főúri igényeket és a vallásosság mind fenségesebb, monumentálisabb megjelenítésére irányuló egyházi törekvéseket. A barokk templomok monumentalizmusa egyben az egyház erejét is hivatott volt demonstrálni.¹⁴³

A vallási ügyek hathatósabb kézbe tartására 1767-ben Mária Terézia létrehozta az erdélyi vallásalapot, amelynek kamatjából templomok és plébániák építését támogatták.¹⁴⁴

137 DÁVID 1981, 155.

138 Schem 1882, 181.

139 KÉNOSI – TÖZSÉR 2009, 457.

140 KÉNOSI – TÖZSÉR 2009, 456.

141 PIROSKA 1994 12–13.

142 1755-ben a szentléleki Lakatos Ferenc, jövedelme 66 ft; zetalaki Bálintfi János jövedelme 32 ft; a szentkirályi Bodó Györgynek 30 ft; a szenttamási Jakab Jánosé 31 ft; Atyhában Mátyás Andrásnak 20 ft a jövedelme; Vécékén Péterfi Józsefnek 27 ft 8 dn; Vágásban Hajdó Jánosnak 30 ft; Máréfalván Gábor Jánosnak 33 ft 10 dn; Oroszhegyen Péterfi Zsigmondnak 40 ft; Lövétén Lukács Györgynek 49 ft; Parajdon Gabos Andrásnak 15 ft; Karácsonyfalván Szabó Józsefnek 14 ft. Ekkor egyedül Korondon nincsen pap, de itt is el van különítve a jövedelme, amely 20 ft volt. (SAVAI 1997, 268).

143 BALLA 2005, 2–8.

144 A Vallási Alap vagy Luzitániai Alap a portugáliai jezsuiták indiai missziós pénzéből származik, amelyet a jezsuiták elűzése után Mária Terézia az erdélyi egyházmegye számára adományozott. Ehhez járult még az 1773 után felszámolt jezsuita rend vagyona, valamint majd a II. József által eltörölt pálosok és trinitáriusok vagyona is, amely kezdetben 437.000 forint volt. (MARTON 1993, 104).

A pénzügyi és a törvénykezési háttérnek köszönhetően a 18. században egy nagyarányú építkezési hullám következett be,¹⁴⁵ amelynek háttérében az újjáéledt, megerősödött, hívek számában megnövekedett katolikus egyházszervezetet állt.

1727-ben királyi engedélyhez kötik az új templomok építését: „*minden recepta religion lévöknek hogy senki királyi engedelem nélkül templomot, oratoriumot, scholat, collegiumot*” nem építhet.¹⁴⁶

Udvarhelyszék barokk templomépítésére jelentős hatással volt az anyavárosban felépített ferences kolostortemplom és plébániatemplom. A kolostortemplom építését 1730-ban kezdték el, mivel a korábbi, már romos állapotba került épület szűkös volt a falvakból is bejáró hívek számára.¹⁴⁷ 1734-re már tető alá hozták a templomot, és a templommal egyidejűleg a kolostorépületet is újjáépítették.¹⁴⁸ Az új épületegyüttes meghatározója lett a kialakulóban levő modern városképnek.

Udvarhely egy másik meghatározó épületévé vált a már késő barokk, klasszicista és romantika stíluselemeinek felhasználásával 1787-ben elkezdett katolikus plébániatemplom építése, amelynek Schmidt Pál marosvásárhelyi építőmester volt a kivitelezője. A templom munkálatai 1791-ig tartottak, melynek barokkos főoltára és az egyszerűbb mellékoltárok Hoffmayer Simon (1740–1800) kolozsvári szobrászművész munkái, a főoltár tabernákuluma pedig 1793-ra készült el.¹⁴⁹

1760–1767 között építették újjá Barót templomát, elbontva a középkori épületet, az új szentélyt Keserű György nagyváradi kanonok költségével építették meg.¹⁵⁰

A templomok újjáépítését sok esetben a hívek számának növekedése is indokolta. Így került sor 1797–1799 között Atyha templomának újjáépítésére, amelynek a védőszentje Mária Magdolna lett.¹⁵¹

Szintén a szűkössé vált templomot építették Szentegyházán is át 1760-ban,¹⁵² vagy Oroszhegyen 1766–1770 között, ahol Tamássy György, gyulafehérvári kanonok is támogatta az építkezéseket.¹⁵³ A pusztulásnak indult középkori templomot építették át 1796–1799 között Török Ferenc irányításával Székelyszentkirályon is, amely mellé kőtorony is épült.¹⁵⁴

Feltehetően a megnövekedett lakosság miatt építették újjá 1755-ben Bálintffi János plébános idejében Zetelaka templomát.¹⁵⁵

Az új templomok építése egyes esetekben azért volt sürgető, mert az új igényeknek a középkori sokszor romos állapotba került templomok nem feleltek meg. Sok esetben nemcsak a templom mérete, hanem annak helyszíne sem felelt meg, ezért beköltöztetik a templomot a település központjába. Hasonló esettel találkozunk Lövétén, ahol a dombon levő, már romos templomot elbontják és anyagának felhasználásával a központban építették újra 1771-ben.¹⁵⁶ Az új templom építése 3065 ft 36 kr összegbe került, amelyből

145 Schem 1882, 185.

146 Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Hivatala, Kolozsvár, *Fod Colectia unitarienilor*, 161.

147 KOVÁCS 2007, 13.

148 GYÖRGY 1930, 339–343.

149 ENTZ 1943, 104–109.

150 VESZELY 1863, 107–108.

151 Schem 1882, 175.

152 DÁVID 1981, 335.

153 Schem 1882, 186.

154 MIHÁLY 2007, 17.

155 Schem 1882, 193.

156 MIHÁLY 1996, 14–15.

1906 ft 15 krajcárt a vallási alapból viaszszolgáltattak a gyülekezetnek.¹⁵⁷ Szintén támogatásban részesült Máréfalva új temploma is, amelyet a falu északi széléről, a Botosdűlőből költöztettek mai helyére 1763-ban. Az építkezésekre 700 forint segélyt kaptak, a templomot Szent Imre tiszteletére szentelték.¹⁵⁸ Szintén a központba költöztették Szombatfalva templomát 1796-ban, a régi templom helye a település temetőjévé vált.¹⁵⁹

Fenyéden 1763-ban a határából, a Csonkatemplom dűlőből szállítják át a romossá lett középkori templom számos elemét a Fenyéd dombtőre, ahol az új templomot a Szentháromság tiszteletére szentelték fel.¹⁶⁰

Bethlenfalván a szűkössé vált középkori kápolnát bontják le és költöztetik a templomot megfelelőbb helyre 1774-ben.¹⁶¹ A régi kápolna a mai templomtól feljebb, jóval keletebbre helyezkedett el, a Kápolnakert nevű helyen.¹⁶² Hasonlóan történt a szomszédos Kadicsfalván, ahol 1778–1780 között a falu fölé magasodó dombra költöztették át a templomot.¹⁶³

A templomépítések egy másik oka az egyházi önállósodással függött össze. Pálfalván egy középkori eredetű kápolna anyagának felhasználásával építettek új templomot, így 1775-ben önállósodtak a korábbi anyaegyházától, Korondtól.¹⁶⁴

Szintén az egyházi függetlenedés szándékával épült Farkaslakán 1759-ben új templom. A falu 1762-ben, az első plébánosának a beiktatásával önálló egyházközséggé vált, elhagyva addigi anyaegyházát, Székelyszentléleket.¹⁶⁵

A plébániatemplomok mellett a leányegyházakban is számos építkezés zajlik a század folyamán. Ezeket az egyházi épületeket az egyházi források *capella*-nak, kápolnának nevezték. Hasonló épületet Szentlélek leányegyházában, Nyikómalomfalván találunk, ahol az 1809-es önállósodása után saját templomot épített.¹⁶⁶

Székelyszenttamás leányegyházában Tibódon Török Pál építtetett kápolnát, Szent Erzsébet tiszteletére szentelve.¹⁶⁷ 1784-ben Szováta leányegyházában Parajdon említettek kápolnát, amelyet majd 1800-ban építettek újjá.¹⁶⁸

1766-ban Szentkirály leányegyházában, Fancsalban építettek kápolnát a Szent Kereszt tiszteletére.¹⁶⁹ Szintén kápolnákkal találkozunk továbbá Küküllőkeményfalván, Tibódon és Ülkén.¹⁷⁰

A leányegyházak kápolnáin kívül a 18. században több, funkciójukban a középkori kápolnákra hasonlító kis épületeket is emeltek. 1765-ben Lázár János örmény katolikus

157 Schem 1882, 183–184.

158 KOVÁCS 2008, 74–75.

159 NYÁRÁDI 2009, 118–119.

160 Schem 1882, 180.

161 DÁVID 1981, 323–324.

162 NYÁRÁDI 2009, 92.

163 Schem 1882, 181.

164 DÁVID 1981, 293.

165 MIHÁLY 2008, 7.

166 Schem 1882, 189.

167 Schem 1882, 190.

168 *1784 in capella ad latus domus salis perceptoris peregebantur, tum erecta alia domo, et capella destructa in laterali cubili novi aedificii oratorium apertum est, cui dein a 1800 moderna ecclesia sumptibus aerarii regii aedificata successit.* (Schem 1882, 187).

169 Schem 1882, 189.

170 Az említett településeken már az I. katonai felmérés (1769–1773) egyházi épületeket ábrázol.

polgár a gyógyulása emlékére Homoródfürdön Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt épületet emeltetett.

Oroszhegy határában egy gyógyító forrás mellett – feltehetően egy középkori kápolna romjaira – építtetett 1723-ban Karry Miklós egy kápolnát.¹⁷¹

Zetelakán 1772-ben a temetőkápolnát újíttatja fel Bándi András és felesége Szeredai Veronika.¹⁷² Temetőkápolnával találkozunk Lövétén, ahol az egyházi vizitáció szerint a falu alsó felében a Szentléleknek szentelt kápolna található, körülötte temetővel.¹⁷³

Szintén a romos állapotban levő középkori kápolnát újítják fel a felszámolt Dobó területén. 1701-ben a baróti hívek kérvényt nyújtottak be a püspökhöz, hogy a dobói kápolnához évi négyszeri búcsújárást engedélyezzen.¹⁷⁴ Az engedély megadása után 1733-ban a Haller család támogatásával az épületet felújították és a század folyamán végig használták.¹⁷⁵

Udvarhelyen Szeles Márton városi polgár a gyermekek számára egy kis imaházat építtetett Nepomuki Szent János szobrával.¹⁷⁶

Baróton a templomtól észak-nyugatra található Palkó cseréje nevű dombon egy korábbi Szent Ilona kápolnája helyett 1755-ben Tima György kőműves egy új kápolnát épített.¹⁷⁷ Ez az épület megjelenik az I. osztrák katonai felmérésen is.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk a középkori Udvarhelyszék katolikusainak a történetét vizsgálta a reformáció és az ellenreformáció évszázadaiban, felvázolva magát a folyamatot, beleillesztve a fejedelemségkori erdélyi viszonyokba Székelyföld egy részének felekezeti történéseit. A püspöküket is visszanyert katolikus egyházmegyében a Habsburg fennhatóságú Erdélyben a barokkal új távlatok és lehetőségek nyíltak. Sorra visszakapták a reformációban elvesztett templomaikat, melynek következtében egész falvak tértek vissza a katolikus hitre. Az új politikai iránynak köszönhetően a régi, már barátságossá vált felekezeti együttélés felbomlott. Ennek következménye a sorozatos összetűzés, amelyek sok esetben halálos kimenetlűvé is váltak.

A rekatolizációnak köszönhetően a 18. század végére 24 katolikus plébánia alakult ki, az udvarhelyszéki falvak közül ekkor 41 település teljes egészében vagy részben katolikusá vált. Ezek szervesen betagozódtak az erdélyi egyházmegye anyaegyház és leányegyház rendszerébe.

Területileg ekkor már nemcsak a szék keleti felében, hanem a nyugati és északi részeken is találunk katolikus falvakat, mintegy félkörben átkarolva a területet. Az addig protestáns tömbökben, mint a Homoród-mente (Karácsonyfalva), vagy a Küküllő-mente (Székelykeresztúr) is kialakulnak katolikus központok, amelyek a környék katolikusainak lelki gondozását is ellátták.

171 BÁRTH 1996, 73–83.

172 DEÁK 2000, 64.

173 *Est aliam caemeterium inferioris partis pagi Ecclesiae (...) ubi est Sacellum S. Spiritus.* (Gyulafehérvári Érseki és Székeskáptalani levéltár, Canonica visitatio 1753, 6. kötet. 293).

174 BERNÁRD 2006, 132.

175 DÁVID 1981, 96.

176 VESZELY 1860, 389.

177 VESZELY 1863, 111.

A kutatásaink egyben rávilágítottak arra is, hogy egy-egy környék rekatolizációjának megértéséhez elengedhetetlenül szükséges a protestáns felekezet egyházi anyagait is vizsgálat alá vetni, hogy egy egységes, túlzásoktól mentes képet kaphassunk a történekről.

Az egyházközségi levéltárak anyagának részletes feldolgozásával számos új információ várható a reformációt követő évszázadokról. Ezek, valamint a művészettörténeti és régészeti eredmények összevetése új adatokkal szolgálhat majd a témakört illetően.

BIBLIOGRÁFIA

ALSJ

- 1921 *Annuae Litterae Societatis Jesu de rebus Transylvanicis temporibus principum Báthory (1579–1613)*. A Jézus Társasága Évkönyveinek jelentései a Báthoryak korabeli erdélyi ügyekről (1579–1613). Gyűjtötte és közrebocsátja Verness Endre. Veszprém.

BALLA Lóránt

- 2005 *A barokk Erdélyben*. In. Keresztény Szó, 2005/8, 2–8.

BÁRTH János

- 1996 „*Urusos kút*”, *határbeli kápolna és a Szent László hagyomány*. In. Ethnographia. CVII. 1–2, 73–83.

BENCZÉDI Gergely

- 1878 *A kissolymosi, bözödi, bözödújfalui, újszékelyi és szentdemeteri unitárius templomok elvétele iránt 1697. január 19–22-én felvett tanúvallomások*. In. Keresztény Magvető. 362–365.

BENEDEK Fidél

- 2002 *Az erdélyi ferences rendtartomány*. I. köt, Szerk. Sas Péter. Kolozsvár.

BENDA Kálmán

- 1994 *Az 1568. évi tordai országgyűlés és az erdélyi vallásszabadság*. In. Erdélyi Múzeum LVI. 3–4. 1–4.

BENKÓ József

- 1999 *Transilvania specialis*. I–II. Fordította és közzétette Szabó György, Bukarest–Kolozsvár.

BERNÁRD Rita

- 2006 *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára*. II. Gyulafehérvár-Budapest.

BÍRÓ Vencel

- 1925 *A Báthoryak kora*. In. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton. 46–60.
- 1925 *Az impériumváltozás kora (1690–1716)*. In. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton. 104–124.

BOROS Fortunát

- 1925 *A protestáns fejedelmek kora*. In. Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene. Dicsőszentmárton. 61–82.
- 1927 *Az erdélyi ferencrendiek*. Kolozsvár.

DANKÓ Imre

- 2001 *Székelyudvarhely felekezeti viszonyai a 16. századtól napjainkig*. In. Néprajzi látóhatár. 10. 1–4. 427–440.

DÁNYI Dezső – DÁVID Zoltán

1960 *Az első magyarországi népszámlálás*. Budapest.

DÁVID László

1981 *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest.

DEÁK Ferenc

2000 *Zetelaka. Népélet–Gazdasági élet*. Székelyudvarhely.

DEMJÉN Andrea – NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András

2008 *Cercetarea bisericii medievale în scaunul Odorhei (jud. Harghita)*. In: *Arheologia Medievală* 7. 79–119.

ENDES Miklós

1938 *Csik-, Gyergyó-, Kászon-Székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Budapest.

ENTZ Géza

1943 *A székelyudvarhelyi római katolikus plébániatemplom*. In: *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiséggyűjteményéből*. Szerk. Roska Márton. III. 1. 99–112.

EOE

1875–1898 *Erdélyi országgyűlési emlékek*. I–XXI. Szerk. Szilágyi Sándor. Budapest.

FERENCZI Sándor

2009 *Az Erdélyi Egyházmegye római katolikus papsága az 1716–1753 közötti időszakban*. In: *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az Erdélyi Egyházmegye történelméről*. Budapest–Kolozsvár, 62–80.

FORRÓ Albert

2008 *Adatok a korondi katolikus egyház történetéhez*. In: *Areopolis*. VIII. Székelyudvarhely, 35–49.

GYÖRFFY György

1984 *A pápai tizedlajstromok demográfiai értékelésének kérdéséhez*. In: *Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc. Budapest, 141–159.

GYÖRGY József

1930 *Ferencrendiek élete és működése*. Kolozsvár.

HEGYI Géza

2012 *A pápai tizedjegyzék tévesen azonosított székelyföldi helynevei*. In: *Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméről*. Szerk. Sófalvi András, Visy Zsolt. Énlaka–Székelyudvarhely. 97–115.

HORVÁTH Sándor

1916 *A szent Domonkos-rend múltjából és jelenéből*. Budapest.

JAKAB Elek

1901 *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Budapest.

JÁNOSFALVI Sándor István

2003 *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett*. Székelyudvarhely.

JUHÁSZ István

2008 *A székelyföldi református egyházmegyék*. Székelyudvarhely. (reprint kiadás)

KARÁCSONYI János

1923–1924 *Szent Ferenc Rendjének története Magyarországon 1711-ig*. I–II. köt. Budapest.

KÉNOSI TÖZSÉR János- UZONI FOSZTÓ István

2009 *Az erdélyi unitárius egyház története*. II. köt, Kolozsvár.

KONCZ József

1884 *A musnai orthodoxus és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. században*. In. Keresztény Magvető. 94–97.

KOVÁCS Árpád

2007 *A székelyudvarhelyi ferences templom*. Székelyudvarhely.

KOVÁCS Piroska

2008 „*Orzád veritékével*” *Máréfalva a történelem sodrában*. Székelyudvarhely, 74–75.

KÖVÁRY László

1867 *A szombatosok Erdélyben*. In. Keresztény Magvető. 244–261.

KOVÁCS András – KOVÁCS Zsolt

2002 *Erdélyi római katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek és okmányok. I. (1727–1737)*. Kolozsvár.

LAKATOS István

1942 *Székelyudvarhely legrégebb leírása (1702)*. Latinból fordította Jaklovcszky Dénes, Erdélyi ritkaságok. 6. Kolozsvár.

LENK, Ignaz von Treuenfeld

1839 *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orthographisches Lexikon*. Wien.

LÉSTYÁN Ferenc

2000 *Megszentelt kövek: A középkori erdélyi püspökség templomai*. I–II. 2. bőv. kiadás. Gyulafehérvár: Római Katolikus Érsekség.

MAGYARI András

2004 *Az erdélyi katolikus püspökség helyreállításának körülményei a XVIII. század elején*. In. Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Pál Judit, Sípos Gábor. Kolozsvár, 301–309.

MARTON József – JAKABFFY Tamás

1999 *Az erdélyi katolicizmus századai*. Gyulafehérvár.

MARTON József

1993 *Az erdélyi (gyulafehérvári) egyházmegye története*. Gyulafehérvár.

Matrix

1779 *Matrix seu Inventarium bonorum Univerorum (...) Ecclesiarum Unitariae Religionis in Inclyta Sede Siculicali Keresztur Anno 1779*. Kolozsvári Unitárius Egyházmegyei Levéltár.

MEDGYESI-SCHMIKLI Norbert

2005 *A mikházi kolostor missziós munkája 1766–1785 között – eddig ismeretlen forrás alapján*. In. A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I. köt. Szerk. Öze Sándor, Medgyesi–Schmikli Norbert, Piliscsaba–Budapest.

MOLNÁR Antal

2009 *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest.

MonVat.

1885 *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I. Bev.*: Fejérpataky László. Budapest.

MefTrans

- 1978 *Metamorphosis Transylvaniae*. Apor Péter. Előszóval és jegyzetekkel ell. Kócziány László, a szöveget gond. Lőrinczy Réka. Bukarest.

MIHÁLY János

- 1996 *Lövete középkori emlékei*. Székelyudvarhely.
 2007 *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról*. I. In. Areopolis. 7–27.
 2008 *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról*. II. In. Areopolis. 7–23.

NYÁRÁDI Zsolt

- 2009 *Középkori falvak Székelyudvarhely árnyékában*. In. A Csíki Székely Múzeum Évkönyve Csíkszereda. 83–128.
 2012 *A perished medieval settlement in Udvarhelyszék*. In. Marisia. 155–193.

NYÁRÁDI Zsolt – SÓFALVI András

- 2009 *Régészeti kutatások a telekfalvi református templomban*. In. Kutatások a Nagy-Küküllő felső folyása mentén. Molnár István Múzeum kiadványai. 1. Szerk. Körösfői Zsolt. Székelykeresztúr. 107–117.
 2012 *A régészet szerepe a középkori és fejedelemségkori székely falvak történetének kutatásában. Esettanulmány négy Székelyudvarhely melletti település vonatkozásában*. In. Tanulmányok a székelység középkori és fejedelemség kori történelméből. Szerk. Sófalvi András, Visy Zsolt, Énlaka–Székelyudvarhely, 149–169.

ORBÁN Balázs

- 1868 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból*. Pest – Budapest.

ORTVAY Tivadar

- 1891–1892 *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején*. Budapest.

PÁLMAJ József

- 2003 *Udvarhely vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy.

PIROSKA József

- 1994 *A reformáció, avagy egy fegyveres összetűzés faktorai*. In. Hazanéző. 5. 12–13.

POKOLY József

- 1904 *Az erdélyi református egyház története*. Budapest.

TÓTH István György

- 1994 *Relationes Missionarium de Hungaria et Transilvania (1627–1707)*. Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–IV. Edidit: István György Tóth (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma Fontes 4.), Roma–Budapest.

SÁVAI János

- 1997 *A Székelyföldi katolikus plébániák levéltára*. I. köt. Szeged.

SÓFALVI András

- 2006 *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*. Székelyudvarhely.
 2007 *A székelyudvarhelyi Csonkavár*. In. Castrum. 2. sz. 63–80.

Schem

- 1882 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Transilvaniensis*. Albae Carolinae.

SZABÓ György Piusz

- 1921 *Ferencrendiek a magyar történelemben. Adalékok a magyar ferencrendiek történetéhez*. Budapest.

SzOkI

1872–1934 *Székely Oklevéltár*. I–VIII. Szerk.: Szabó Károly, Szádeczky Kardoss Lajos, Barabás Samu. Budapest – Kolozsvár.

SZÖGI László

2006 *A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi katolikus Státus Levéltára*. I. Gyulafehérvár–Budapest.

UELtKv Unitárius Egyház Levéltára, Kolozsvár

1715 *Liber generalis visitationis* 1715–1725.

1788–1789 *Az 1788 és 1789 években Torda-Aranyos, Keresztúr és Udvarhely kö-
rökben Lázár István püspök által tett Generális Visitatio Jegyző Könyve*.

VARGA Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. (1850–1992)*. Budapest, Csíkszereda.

VÉGH Mihály

1895 *A csöbi oratorium elpusztítása és kápolnája*. In: Keresztény Magvető. 226–227.

VESZELY Károly

1860 *Erdélyi egyháztörténelmi adatok*. I köt., Kolozsvár.

1863 *A baróti plébánia*. Brassó.

ZAYZON Ferenc

1893 *A Székelyudvarhelyi Evangélikus Református Egyházközség Története
megalakulásától 1780-ig*. Székelyudvarhely.

ZSOLT NYÁRÁDI

CATHOLICS IN THE 17-18TH CENTURY UDVARHELY SEAT

Present study discusses the history of the Catholics in Udvarhely Seat in the centuries of Reformation and Counter-Reformation. Besides presenting the changes in religious composition, it places the changes of this region of the Szeklerland to the wider context of Transylvania. The diocese was led by an appointed bishop in the Habsburg ruled Transylvania, which together with the changes taking place in the Baroque period opened new horizons. Former Catholic churches were regained from the Protestants resulting in the re-conversion of whole villages. Due to the new denominational politics the earlier multid denominational cooperation disappeared. Severe, sometimes deadly conflicts took place regularly. As a result of recatholisation 24 parishes were formed until the end of the 18th century. 41 settlements in Udvarhely Seat partly or totally converted to Catholicism. They became an integral part of the parish system in the Diocese of Transylvania.

TENGELY ADRIENN

A PÉCSI MÁRIA-KONGREGÁCIÓK A DUALIZMUS KORÁBAN

A Mária-kongregációk olyan vallásos társulatok, melyek célja tagjait Szűz Mária tisztelésének mélyebb gyakorlása által a hit és a lelki élet magasabb fokára emelni. Az egyes kongregációk egyazon társadalmi helyzetű és műveltségű tagokat tömörítettek magukban, így könnyítve meg a közös cél elérését. A szervezet eredete a 16. századba nyúlik vissza: 1563-ban Leunis János, a római jezsuita kollégium tanára egy ifjúsági Mária-társulatot alapított buzgóbb tanítványai számára. A társulatot XIII. Gergely pápa 1584-ben jóváhagyta és a jezsuita iskolák révén hamarosan az egész katolikus világban elterjedt.

A kongregációk szervezetének lényegi elemeit a pápai bullák állapították meg és a pápától nyert felhatalmazás alapján a jezsuita általános rendfőnök által kiadott kongregációs szabályok körvonalazták, de minden megyéspüspöknek jogában állt külön szabályzatot adni. Az eredeti római főkongregációba való csatlakozáshoz azonban – amely a kongregációknak engedélyezett búcsúk elnyerésének feltétele – szükséges volt, hogy a szabályok lényegileg egyezzenek a római főkongregáció szabályaival. Mária-kongregációt – a jezsuita rendházakon kívül – csak a megyéspüspökök alapíthattak és annak vezetése is a püspök joghatósága alá tartozott. A jezsuita rendtől idővel azonban „eltávolodtak” a kongregációk: a 20. században döntő többségük már független volt a jezsuitáktól, de a rend szellemi irányítása továbbra is érvényesült a jezsuiták által szerkesztett Mária-kongregáció című társulati közlönyön keresztül.

A Mária-kongregációk a barokk korban Magyarországon is az egyik legnépszerűbb katolikus hitbuzgalmi társulati formának számítottak. II. József ugyan a többi társulattal együtt ezeket is feloszlatta, de a 19. század közepétől, különösen a katolikus megújulás éveiben újra elterjedtek. A magyar Mária-kongregációk 1907-ben már szövetségbe tömörültek és többször rendeztek országos kongresszust, valamint hivatalos közlönyt is megjelentettek Mária-kongregáció címen.¹

Pécssett az első Mária-kongregációt a török alóli felszabadulás után jezsuita atyák alakították meg gimnáziumukban 1698. július 26-án, a vallásosság és erényesség fejlesztésére, valamint a tudományos munkáldokás előmozdítására. Temploma az akkor a jezsuita rendhez tartozó mai belvárosi plébániatemplom volt. A társulat vasárnaponként tartotta gyűléseit, ahol ismertették a havi védőszent nevét, imádkoztak az elhunyt tagokért és

1 MOHL Antal: *A Mária-kongregációk története. Különös tekintettel hazánkra.* Győr, 1898; HERMANN Egyed: *A Katolikus Egyház története Magyarországon 1914-ig.* Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I. München, 1973. 332., 373., 442., 496.; TÖSKÉS Gábor – KNAPP Éva: *Vallásos társulatok Magyarországon a 17–18. században.* In: Néprajzi Látóhatár I. 3–4. 28., 33–34.; PETRUCH Antal: *Száz év a magyar jezsuiták múltjából I.* Anima Una könyvek 4. Korda, Kecskemét. 1992. I. 141–142., 260–261., II. 161–168., 335–348.; *Katolikus Lexikon* III. köt. 279.; *Magyar Katolikus Lexikon* VIII. köt. 651–654.

buzdító beszédeket tartottak, Szűz Mária nagyobb ünnepein pedig társulati lobogó alatt együtt vonultak templomba. A kongregáció nem bírt állandó jövedelemmel, ha a tagok valamit jószántukból adtak, azt gyertyák, olaj és egyéb templomi cikkek vételére és a beteg szegény tagok kezelésére fordították. A rend 1773-as feloszlása után még több mint tíz évig a társulat tagjai mindazon gyakorlatokat megtartották – feltehetően a világi papi szolgálatot vállaló volt jezsuiták vezetésével –, amelyek korábban szokásosak voltak, de II. József 1784-ben végleg feloszlatta ezeket.²

A jezsuiták kongregációjának megszűnése után több mint száz évvel, 1901-ben alakult újra Mária-kongregáció a városban, a Miasszonyunk rend Tanítónőképző Intézetében. Ez rövid időn belül olyan népszerűségere tett szert, hogy hamarosan a Mária-kongregáció vált a város legnépszerűbb hitbuzgalmi szervezeti formájává, időszakunk végén hozzávetőlegesen másfélezer kongreganista élt Pécsen.³ A kongregációk két nagy csoportja alakult ki: az iskolai kongregációk – szinte minden közép- és felsőfokú iskolában működött kongregáció – és a felnőtt kongregációk, ide tartozott az Urak, az Úrinők, a Felnőtt Leányok és a Leányalkalmazottak Mária-kongregációja.

A kongregációk elterjedése három szakaszban játszódott le. 1901–1903 között alakultak meg az első, példaadó szervezetek egyelőre még csak a kimondottan katolikus jellegű középiskolákban: a Miasszonyunk rend Tanítónőképző Intézetében (1901) és Belső Polgári Iskolájában (1903), valamint a Püspöki Tanítóképző Intézetben (1902). A második 1906–1908 között zajlott le, amikor újabb négy kongregáció alakult, a katolikusok mellett immár az egyik állami iskolában és a felnőttek körében is (Miasszonyunk rendi Külső Polgári iskolai Mária-kongregáció 1906, Pécsi Úrinők Mária-Kongregációja 1906, Jogakadémiai hallgatók Mária-kongregációja 1908, Pécsi Állami gr. Széchenyi Reáliskola Erősség Tornyáról nevezett ifjúsági Mária-kongregációja 1908). Ez az alapítási hullám feltételezhetően az 1907-ben Pécsen tartott Katolikus Nagygyűléssel volt összefüggésben, amely a katolikus értékekre irányította a város lakosságának figyelmét. Ezt követően csak két, szórványos alapítással találkozunk: a Jó Tanács Anyjáról nevezett Pécsi Urak Mária-kongregációja 1911 előtt és a Pius Főgimnázium Mária-kongregációja 1914-ben. A kongregációalapítás legjelentősebb, harmadik hulláma azonban éppen a legnehezebb, 1917–1921 közötti évekre tehető, amikor az I. világháború elvesztése, az öszi-rózsás forradalom és a szerb megszállás a legnagyobb terheket róta Pécs lakosságára. Ekkor összesen tíz kongregáció alapult a városban: 1917-ben a Felnőtt Leányok Szent

2 SZENTKIRÁLYI István: *Őseink buzgósa III.* Katolikus Tudósító 1922/augusztus, 108–109.; MOHL Antal: *A Mária-kongregációk* i. m. 173.; HORVÁTH István – KIKINDAI András – SÜMEGI József: *Vallási élet a barokk korban.* In: *A Pécsi Egyházmegye ezer éve.* Pécs, 2008. 112.; HORVÁTH István – KIKINDAI András: *A felvilágosodás és a liberalizmus kora.* In: *A Pécsi Egyházmegye ezer éve* i. m. 130.

3 A kongregációkon kívül az alábbi hitbuzgalmi társulatok működtek még Pécsen ebben az időszakban: Ferences harmadrend (1727), Boldogságos Szűz Szeplőtelen Szívének Társulata (1845), Krisztus Szent Vére Társulat (1870), Jézus Szent Gyermeksége Műve (1886), Jézus Szíve Társulat (Székesegyház) (1894), Jézus Szíve Társulat (Szigeti plébánia) (1894), Pécs-egyházmegyei Papok Missziós Egyesülete (1899), Oltáregylet (1899), Pádai Szent Antal Szövetség (1899), Kármel-hegyi Skapuláré Társulat (1900), Mária Leányok Társulata (1904 körül), Keresztút Társulat (1904), Szent Kereszt Hadsereg (1904), Krisztus szenvedéséről nevezett Skapuláré Társulat (1908), Jézus Szíve Társulat (Pécs-bányatelep) (1911), Jézus Szentséges Szívének Tiszteletőrsége (1918). Schematismus cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad annum a Christo nato MCMXIV. Dunántúl R. T., Quinque-Ecclesiis. 1914. 179–201.; Működésüket részletesen ld. TENGYEL Adrienn: *A katolikus hitbuzgalmi társulatok Pécsen a dualizmus korában.* In: *Elkiségek, elkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában.* Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged. 2014. Megjelenés alatt.

Ágnes pártfogása alatt álló Kongregációja, a Ciszterci Főgimnázium Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett Mária-kongregációja és a Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Mária-kongregációja, 1918-ban a Leányalkalmazottak Mária-kongregációja, 1918 és 1921 között a Ciszterci Főgimnázium Szeplőtelen fogantatásról nevezett Mária-kongregációja,⁴ 1919-ben a Pius Főgimnázium Háromszor Csodálatos Anyáról nevezett kongregációja,⁵ 1920-ban a Női Felsőkereskedelmi Iskola Szent Erzsébetről nevezett Mária-kongregációja⁶ és a Pécsi Úrileányok Kongregációja,⁷ 1921-ben a Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Szent Máté pártfogása alatt álló Mária-kongregációja,⁸ 1921–22-ben pedig az Akadémikus urak kongregációja.⁹ Figyelemreméltó, hogy ezek az alapítások ellentétben állnak több korabeli leírás egybehangzó véleményével, miszerint az egyházmegye más részein bár a világháború kitörésekor – érthető lelki okokból – minden társadalmi rétegben hirtelen megnőtt a vallási buzgalom, de 1916-tól már fásultság vett erőt a lelkeken és a legtöbb helyen az ürességtől kongtak a templomok.¹⁰ Ezzel szemben Pécsen a Mária-kongregációk óriási alapítási hullámát láthatjuk. Mi lehet ennek az ellentmondásnak a magyarázata? Feltehetően az, hogy az ekkor keletkezett kongregációk elsősorban a fiatal korosztályokhoz kötődtek és rajtuk feltehetőleg életkorukból adódóan még nem lett úrrá az általános lelki fásultság, azonban a háborús évek borzalmaival – az elszegényedést, a bizonytalanságot, a gyászt – már megtapasztalták, így a nehéz években figyelmük még inkább a vigaszt nyújtó vallás felé fordult. Ehhez a lelki indíttatáshoz hozzájárult az is, hogy a korábbi iskolai kongregációk sok esetben ekkorra a felmenő rendszer miatt már túl népe ssé váltak, valamint túl nagy különbség is kialakult a tagságban, így nem egy esetben a korábbi kongregációk kettéválását láthatjuk: a Ciszterci és a Pius Főgimnáziumban a már meglévő Mária-kongregációkból külön kongregációk váltak ki a kisebb növendékek számára, illetve a Miasszonyunk rend Polgári Iskolai Mária-kongregációjából kivált a Felnőtt Leányok Mária-kongregációja, az Urak kongregációjából pedig az Akadémikus Urak kongregációja. Ezt követően már csak néhány új kongregáció létesült a városban, hiszen eddigre a középiskolások és a középosztály – melyeket elsősorban megcéloztak az elitnevelést nem titkolt céljuknak tartó kongregációk – szinte már minden csoportja „lefedésre” került. A két világháború között jött létre a Pécsi Iparos Asszonyok Mária-kongregációja (1924),¹¹ a Pozsonyból Pécsre költözött Erzsébet Tudományegyetem férfi és a női hallgatóinak Mária-kongregá-

4 Ezen, még a dualizmus korában alakult kongregációk forrásait lásd. lentebb az egyes társulatok ismertetésénél.

5 *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1919–1920-iki iskolai évről.* Pécs, 1920, 8.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek Pécsen.* Pécsi Katolikus Tudósító 1927/július-augusztus, 6–7.

6 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 6.; *1575 tagja van a Pécsi és Pécsegyházmegyei Mária-Kongregációknak.* Pécsi Katolikus Tudósító 1927. szeptember 18., 6.; Meghívó a Pécsi városi Női Felsőkereskedelmi Iskola Szt. Erzsébetről nevezett Mária-kongregációja műsoros ünnepélyére (1927. november 26.) (Csorba Győző Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény Aprónyomtatványtára)

7 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 3–4.; *Az Úrileányok Kongregációja.* Pécsi Katolikus Tudósító 1922/április, 53.; *Kongregációi élet Pécsen.* Pécsi Katolikus Tudósító 1925. május 10., 5.

8 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 6.; *1575 tagja van* i. m. 6.; A Fiú Felsőkereskedelmi Iskola Szent Máté pártfogása alatt álló Mária-kongregációja Szent Imre jubiláris ünnepélye (1930. május 17.) (Csorba Győző Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény Aprónyomtatványtára)

9 *Akadémikus urak kongregációja.* Pécsi Katolikus Tudósító 1922/április, 53.; *Kongregációi élet* i. m. 5–6.; *Az Urak Mária-Kongregációja.* Pécsi Katolikus Tudósító 1927. május 1., 6.

10 Pécsi Püspöki Levéltár (továbbiakban: PPL) Esperesi jelentések 1918-ból; PPL 5102/1918

11 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 4.; *1575 tagja van* i. m. 6.

ciói (1923–1925 között),¹² a Községi Polgári Leányiskola és Nőipariskola Magyarország Nagyasszonyáról nevezett Kis Szent Teréz pártfogása alatt álló kongregációja (1933–34-es tanév),¹³ valamint a Községi Polgári Fiúiskola Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett Szent Imre pártfogása alatt álló kongregációja (1941 előtt).¹⁴

A fentiekből kitűnik, hogy ez a társulati forma az országos jellemzőknek megfelelően Pécsen is elsősorban a fiatal korosztályhoz, illetve a középosztályhoz kötődött. Nemi megoszlásban úgy tűnik, hogy a kongregációk inkább a nők körében voltak népszerűek: erre utal, hogy a felnőtt korosztály számára alapított kongregációk közül öt kötődött nőkhöz, míg csupán egy – illetve 1922–25 között, mikor az Akadémikus urak kongregációja külön működött, kettő – a férfiakhoz. Időszakunkban Pécsen a női kongregációk fő központja mindvégig a Miasszonyunk rendi zárda volt, ahogy bővült a rend iskoláinak szervezete, úgy alakultak sorra az újabb társulatok: 1903-ban a Belső Polgári Iskolában, 1906-ban a Külső Polgári Iskolában, 1917-ben pedig megalakult a már végzett növendékekből a Felnőtt Leányok kongregációja, szintén a rend felügyelete alatt, de a Leányalkalmazottak kongregációja is a zárdához kapcsolódott. A női kongregációk közül egyedül az Úrinők kongregációja nem kötődött a rendhez.

A kongregációk alapszabálya hasonló volt, a püspöki engedélyek tanúsága szerint a Tanítónőképző Intézet még 1901-ben jóváhagyott alapszabályát vette át mindegyik leánykongregáció kisebb módosításokkal. A fiúiskolai kongregációkban is hasonló szabályzatot alkalmaztak, amelynek alapja a város első fiúkongregációja, a Püspöki Tanítónőképző Intézetben működő kongregáció szabályzata volt. Természetesen a lényeges célkitűzések, a működési és a szervezeti leírás alapvetően megegyezett mindegyikben, de a pécsi fiúiskolai szabályzatokban olyan azonos, speciálisan férfiaknak szóló kikötések is voltak, amelyek a női szabályzatokból teljes mértékben hiányoztak. Kifejezetten tiltott volt például a tagok számára a szerencsejáték, az ún. rossz könyvek és sajtótermékek olvasása, illetve ilyen színdarabok látogatása, „rossz vagy kétes hírűek társasága”, a sikamlós beszéd és a durva kifejezések. De szintén kimondottan a fiúknak szólt az a kitétel is, hogy vendéglőkben és más nyilvános helyeken követeljék a katolikus lapokat.

A Mária-kongregációk legfontosabb általános szabályai: Szűz Máriát szívből szeretni, hozzá engedelmes szívvel és rendületlen bizalommal ragaszkodni, erényeit utánozni és erre másoknak is példát mutatni. Emellett a tagok számára kötelező volt a különféle kongregációs összejöveteleken való pontos megjelenés, a szertartásokon őszinte buzgóság, rendszeres imádkozás, havonta gyónás és áldozás, egymás között pedig testvéri szeretet. A tagok közötti közösségi érzést erősítette, hogy közösen és egyénileg is imádkoztak az elhunytakért, testületileg megjelentek temetésükön és különösen odafigyeltek a beteg tagokra, hogy a szentségekben részesüljenek. A kongregációk lényegét jól példázza egy kongreganista általános napirendje: reggel felajánlja magát Szűz Máriának és anyai áldását kéri egész napjára, majd felindítja magában a hit, a remény és a szeretet erényét, valamint elmond néhány meghatározott imát. Napközben úgy él, hogy mindent Isten dicsőségére és Jézus nevében tegyen. Este hálát ad és komoly lelkiismeretvizsgálatot tart, majd pedig szintén meghatározott imák után magát Szűz Mária anyai oltalma alá ajánlja.

12 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 5.; *Kongregációi élet* i. m. 5–6.

13 *Pécs Szab. Kir. Város Községi Polgári Leányiskolájának és Nőipariskolájának értesítője az 1934–35. tanévre.* Pécs, Dunántúl R. T., 1935. 14.

14 *Pécs Szab. Kir. Város Községi Polgári Fiúiskolájának évkönyve az 1941–42. tanévről.* Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Müintézet – Mayer A. Géza és Társai, 1942. 20.

Az egyes Mária-kongregációk szervezete is alapvetően megegyezett. Minden kongregáció élén a megyéspüspök – vagy szerzetesi alapítású kongregáció esetén a rendfőnök – által kinevezett elnök (prézes) állt, aki mindig papi személy volt. Mellette a tanácsadó és végrehajtó szerv a tisztikar (magisztrátus) volt, melyet a tagok választottak, az iskolai kongregációk esetében a tanév elején. A tisztikar havonta egyszer, rendkívüli esetben többször gyűlésezett a társulat ügyeinek megbeszélése végett. A tisztikar állandó tagjai: a felügyelő (prefektus), aki az elnök után az első ember volt és a felügyelő két segédje (asz-szisztensek). De kívülük az elnök kinevezhetett vagy a társulat választhatott különféle más előljárókat is: például a tagok száma szerint 6–12 tanácsost, újoncmestert, aki a jelöltekkel foglalkozott, titkárt, aki az adminisztrációt végezte és a tagok névsorát vezette, pénztárost, aki a bevételeket és kiadásokat kezelte és a szükséges tárgyakat beszerezte, sekrestyést, aki a kongregáció kápolnájának viselte gondját, könyvtárost, aki a társulat könyvtárát kezelte – szinte minden kongregációnak volt saját könyvtára¹⁵ –, háznagyot, aki elkészítette és gondozta a névtáblát, olvasót, aki az összejöveteleken felolvasta a prefektustól rendelt könyvet és zászlótartót, aki a kongregáció zászlóját tartotta az ünnepeken.

A kongregációk rendes tagjainak számítottak azok, akik Szűz Máriaának mindenkorra felajánlották magukat és akiket a tagok közé törvényesen felvettek. Mellettük voltak jelöltek, akik részt vettek a társulat rendes gyűlésein, de a tisztikar megválasztásakor még nem szavazhattak és nem részesülhettek a kongregáció búcsúiban és kiváltságaiban sem. A jelöltek felvételéről az elnök és a tisztikar döntött, mivel tilos volt felvenni olyan személyt, aki botrányos magaviseletet tanúsított vagy nem rendelkezett komoly szándékkal. A jelöltek közül a rendes tagok felvételéről szintén a tisztikar határozott: felvehette, esetleg meghosszabbíthatta jelöltségét, illetve eltanácsolhatta. Ha valakinek a jó híren csorba esett, a magisztrátus kizárhatta bűne súlyának megfelelően: vagy négy szemközt küldték el vagy a gyűlésen minden formaság nélkül bejelentették kizárását, esetleg a legsúlyosabb esetekben hivatalosan és ünnepélyesen felolvasták a tagok előtt ennek okát. De kisebb kihágások miatt is megfoszthatták a tagokat egy időre jogaiktól és búcsúiktól. A tagok a kongregáció főünnepén – rendszerint Szűz Mária valamelyik ünnepén – ünnepélyes keretek között újították meg fogadalmukat, ennek három éven keresztül való elmulasztása automatikusan kizárást vont maga után. Ha valaki hosszabb időre vagy teljesen elhagyta a kongregáció székhelyét, azt be kellett jelentenie az elnöknek vagy a prefektusnak, akitől egy igazolványt kapott, amellyel új lakóhelyén beléphetett egy másik kongregációba.¹⁶

Az egyes kongregációk működése hasonló volt egymáshoz: a tagok egy vagy kétfetenként – ritkán havonta – közös ájtatosságra gyűltek össze, melyek központjában az elnök lelki beszéde állt. Ehhez áhitatgyakorlatok és gyakran vallásos és apostolkodási tárgyú megbeszélések csatlakoztak. Az egyesületi élet élénkítésére a kongregációkon belül gyakran különböző szakosztályokat is létesítettek: például eucharisztikus-, missziós-, karitatív- és sajtó-szakosztályt.

15 TENGELY Adrienn: „A jó könyv – levél a jó Istenről.” *A katolikus hitbuzgalmi társulati könyvtárak a 20. század első felében Pécsen*. In: *Ötöröny vonzásában*. Pécs, Csorba Győző Könyvtár, 2014. 116–126.

16 *A Mária-kongregáció és a leánynevelés*. In: *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1902–1903. iskolai évről*. Pécs, 1903, 3–24.; *A „Miasszonyunkról” nevezett nőzárdaiban a Szeplőtelenül fogantott Boldogságos Szent Szűz Címe, Szent Imre herceg és magyarországi bold. Margit védnöksége alatt álló Mária Kongregáció szabályai*. Pécs, 1902; *A Pécsi Uri Nők Mária-Kongregációjának szabályai*. Pécs, 1931; *A Boldogságos Szent Szűz Szeplőtelen Fogantatásáról elnevezett Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézetrel kapcsolatos Mária-kongregációnak szabályai*. Pécs, 1903; *Az Erősség Tornyaról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja*. Pécs, 1908.

A város különböző Mária-kongregációi bár egymástól teljes mértékben függetlenek voltak és nem alkottak semmilyen közös szervezetet, de időnként megnyilvánultak egységesen: például 1917-ben Gyümölesoltó Boldogasszony ünnepén a Hágai Urak kongregációja felhívására a székesegyházban az összes helyi kongregáció együtt imádkozott a békéért,¹⁷ az 1920-as években pedig már arról hallunk, hogy december 8-án, Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén az összes pécsi Mária-kongregáció tagjai együtt járultak a szentáldozáshoz a székesegyházban.¹⁸ De forrásaink tanúsága szerint működött, vagy legalábbis időnként összeállt egy száztagú énekkar is a pécsi férfikongregációk tagjainak részvételével, Báter János tanítóképezdei tanár vezetésével.¹⁹

I. AZ ISKOLAI MÁRIA-KONGREGÁCIÓK

A Miasszonyunk rend Tanítónőképző Intézetének Szeplőtelenül Fogantatott Szent Szűzről nevezett Mária-kongregációja:

Alapítása: 1901

A kongregáció megalapítása már egy évtizede foglalkoztatta az iskola vezetését, mivel úgy vélték, hogy „*a női erények ápolására, a vallás-erkölcsi élet megszilárdítására és általában a kath. intézeti – vagy mondjuk – zárda-nevelés irányának biztosítására jobb és hathatósabb eszközt nem ismerünk a Mária-kongregációnál*”.²⁰ Az előkészületek után 1901 novemberének végén kérték Hetey Sámuel püspöktől a társulat kidolgozott szabályzatának engedélyezését, aki azt december 8-án – Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén, mely a társulat főünnepé lett – jóvá is hagyta és Mayer György székesegyházi sekrestyeigazgatót, a Tanítónőképző Intézet hitoktatóját kinevezte a társulat első elnökének. Fél évvel később, 1902. május 17-én szabályszerűen csatlakoztak a római anyakongregációhoz is, mivel a tagok csak így részesülhettek búcsúiban.

Azonban a tényleges megalakítás némi nehézségbe ütközött: a legfontosabb és legkényesebb kérdésnek az számított, hogy kiket és mi alapján vegyenek fel a társulatra. Az iskola vezetősége végül abban állapodott meg, hogy csak azok az intézeti növendékek kérhetik felvételüket, akiknek viselkedése és szorgalma nem kifogásolható. Ezek után a negyedévesek közül tizenegyen jelentkeztek. Miután az iskola tantestülete a jelentkezők ellen nem emelt kifogást, az elnök velük egy értekezleten a kongregációt megalapított-nak nyilvánította. Ezek után az alsóbb osztályokból is többen jelentkeztek, kiket nemcsak az előjáróság, hanem a negyedéves tagok is elbíráltak, mivel ők jobban ismerték növendéktársaikat. Ezt követően nyilvánosságra hozták a felvettek névsorát és egy közgyűlésen a kongregáció szabályszerűen megalakulván megkezdte működését.

A kongregációt a Szeplőtelenül Fogantatott Szent Szűzről nevezték el és az ő oltalma alá helyezték, „*mint aki a legméltóbb arra, hogy az iránta tanúsított tisztelet és gyakorlandó erények által az ifjúság lelki életét irányítsa és azt megszilárdítsa*”.²¹ A kongre-

17 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanintézetének értesítője az 1916/1917. iskolai évről.* Pécs, 1917, 11–12.

18 *1575 tagja van i. m. 6.; A pécsi kongregációk közös ünnepélye.* Pécsi Katolikus Tudósító 1921/december, 144–145.

19 *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1911/12-iki tanévről.* Pécs, 1912, 61.

20 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1902–1903 i. m. 22.*

21 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1902–1903 i. m. 17.*

gációs szokásoknak megfelelően pártfogó szenteket is választottak a társulat számára, akiknek személyét illetően azonban eltérnek forrásaink: az iskola 1902–1903-as értesítője Árpád-házi szent Erzsébetet és boldog Margitot nevezi meg, mivel ők egyrészt példaképekül szolgálnak erényeikkel, másrészt pedig származásuknál fogva a magyar nőkhöz legközelebb állnak, ezzel szemben a kongregáció nyomtatásban megjelent szabályzata Margit mellett szent Imre herceget jelöli meg a társulat védőszentjének. De mivel a kimondottan a kongregáció részére készült oltáron Szűz Mária szobra mellett két oldalt boldog Margit és szent Erzsébet alakja állt, ezért minden valószínűség szerint szent Imre herceg pártfogása csupán tévedésből szerepelt a szabályzat címlapján, és őt egyébként is elsősorban a fiúk védőszentjének tartották, a Tanítónőképző Intézet kongregációjához sokkal jobban illett szent Erzsébet alakja. A társulat fővédnökének Hetey püspököt kérték fel, aki ezt örömmel el is fogadta.

A társulat szervezete megfelelt a kongregációk fentebb ismertetett általános felépítésének,²² de a többi, nem a zárdához kötődő kongregációhoz képest azzal a különbséggel, hogy ebben az elnökön kívül a legfontosabb szerep a zárda főnökasszonya által az apácák közül kinevezett igazgatónak jutott, akinek jogában állt felülbírálni a tagok magatartását. A kongregáció elnökének tisztségét a Tanítónőképző Intézet mindenkor hitoktatója töltötte be. Az alapító Mayer György az 1903-04-es tanévben átadta tisztségét Czernohorszky Józsefnek, mivel kinevezték szabolcsi plébánosnak, így elhagyta hitoktatói állását. 1906-tól Kiss Lajos töltötte be a posztot, majd őt 1912-től Gábor György követte, akinek helyébe 1917-ben Bencze László lépett.

A kongregáció rövid időn belül nagy népszerűsége tette szert. A jelentkezők száma egyre gyarapodott, olyannyira, hogy 1902. december 8-a után 1903. március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén újabb díszes tagfelvételi ünnepet tartottak a „*piazar fényvel feldíszített kápolnában*”. Az elkövetkező években is gyakorlatban maradt, hogy a december 8. után tavasszal tartottak egy második tagfelvételt is. Szokássá vált az is, hogy a tanév végén a végzett tanítónők a kongregációból való távozásuk előtt égi gyermyával a kezükben a kápolnában Szűz Máriának komoly ígéretet tettek arra, hogy hozzá mindvégig hűek maradnak és arra törekednek, hogy tiszteletét mások között is terjesszék.

Az első adatot a kongregáció pontos létszámára az 1902-03-as tanévből, működése második évéből ismerjük. Ekkor 39 rendes tag és 10 jelölt alkotta a társulatot. Az elkövetkező években rohamosan nőtt a taglétszám, az 1905-06-os tanévben már a jelöltekkel együtt meghaladta a százat, öt év múlva, az 1910–11-es tanévben a kétszázat, az utolsó időszakunkból ismert adat szerint pedig az 1915–16-os tanévben már 311 tagja volt a társulatnak.²³ A létszám folyamatos emelkedése csak 1915-ben esett vissza, de ekkor sem jelentősen. Az egyre növekvő számok érthetőek, mivel a végzett tanítónők továbbra is a társulat tagjai maradtak, legtöbbször a főünnepen – szóban vagy írásban – megújították fogadalmukat. Csak ritkán fordult elő ennek elmulasztása, illetve némely

22 A kongregáció első ismert tisztviselői kara (1902-03-as tanév): felügyelő: Krautzak Mária, segítők: Jüngling Margit, Schwáb Katalin, újoncmesternők: Steindl Mária (belső), Kayser Laura (külső), titkárok: Bereczky Júlia, Hanel Ida, tanácsosok: Miller Mária, Borsy Gizella, Urtika Emília, Fent Blanka, Koller Teréz, Oberst Ida, sekrestyések: Lestyán Málvin, Dohóczky Margit, Meixner Vilma, pénztáros: Halusz Paula, olvasók: Egri Jolán, Gyuris Gizella, zászlótartó: Kruck Paula, könyvtárosok: Kálmán Gizella, Gritzmann Janka.

23 1902–03-as tanév: 49, 1903–04-es tanév: 37; 1904–05-ös tanév: 58; 1905–06-os tanév: 132; 1906–07-es tanév: 134; 1907–08-as tanév: 161; 1908–09-es tanév: 172; 1909–10-es tanév: 187; 1910–11-es tanév: 205; 1911–12-es tanév: 203; 1912–13-as tanév: 233; 1913–14-es tanév: 304; 1914–15-ös tanév: 331; 1915–16-os tanév: 284 rendes tag és jelölt összesen.

tag más kongregációba való átlépése. Rendszerint azok a végzett tagok, akik Pécssett maradtak, a legtöbb heti ájtatosságra továbbra is visszajártak és havi gyónásukat, áldozásukat a növendékekkel együtt végezték a kápolnában, valamint részt vettek a társulat ünnepein is.

A társulat tulajdonképpen életét a rendszeres közös ájtatosságok képezték. A kongregáció hetente tartott ilyen összejövetelt minden vasárnap délután 3 órától 3/4 4-ig a zárdatemplomban lévő kongregációs kápolnában. Ezt a templommal szomszédos oratórium helységéből alakították át nagy költségekkel kimondottan a társulat céljaira – ebből is látszik, hogy az intézet vezetősége milyen fontosnak tartotta a kongregációt –, mivel úgy vélték, hogy a kongregációs ájtatosságokat különlegessé kell tenni, ezért nagyon kívánatos, hogy egy külön e célra berendezett kápolnában tartsák azokat, amely szépségével nemcsak emeli a tagok vallásos lelkületét, hanem arra maradandó benyomást is gyakorol. Brunner Gabriella főnöknő nagyon bőkezűen járult hozzá ennek megteremtéséhez, a kápolnába Jiratko Albin szobrászművésszel egy szép neoromán stílusú oltárt készíttetett a Szeplőtelenül fogantatott Szűz Mária és a társulat két pártfogója, Árpád-házi szent Erzsébet és boldog Margit szobraival. Az 1906-07-es tanévben megváltozott a rendes heti ájtatosságok időpontja, vasárnapról átkerült szombatra, az 1910–11-es tanévtől kezdve pedig az intézetben életbeléptetett folytatólagos tanítás következtében csak kéthetente tartottak ájtatosságot. 1915 szeptemberétől a Pécssett tartózkodó végzett tagok külön tartottak gyűlést havonként egyszer a kápolnában.

A szokásos heti ájtatosságok menete a következő volt: miután mindenki elfoglalta a rendes helyét, az elnök az oltár zsámolyánál a Szentlelket segítségül hívva megkezdte az áhítatot, majd a felügyelőnök elimádkozta a hozzá tartozó oratiót és a liturgikus időszaknak megfelelő Mária-antifónát. Ezután 2–3 percig tartó szentségimádást végeztek, mivel közel volt a templomban elhelyezett Oltáriszentség, azt csak egy ablak választotta el a kápolnától. Ezt követően elénekelték egy Mária-éneket, majd az elnök elfoglalva székét a Szent Szűz szolozsmájából kijelölt egy részt, amelyet felváltva mondtak el karban a felügyelőnök és a két olvasó irányításával. Ezután az elnök beszédet tartott a tagoknak, különös tekintettel Mária életére, bemutatva azon eszközöket, amelyek a hibák és rossz szokások legyőzésére, a bűnök kiirtására és főleg a megfelelő erények elsajátítására és gyakorlására vonatkoztak. Végül megjelölte a hét folyamán végzendő ájtatossági vagy önmegtartózkodási gyakorlatot azon szándékkal együtt, amelyre a tagok az összes heti imákat felajánlották. Végül egy Mária-énekkkel ért véget az ájtatosság.

A tagok havonta egyszer és minden nagyobb ünnep előtt gyónást és szentáldozást végeztek a kápolnában, de sokan gyakrabban is. A társulatban nagyon erős volt az Oltáriszentség kultusza, a kongreganisták szinte versengtek egymással a szentséglátogatásban, néha egy-egy napra két-három fő is jutott. Ezt még a nyári szünidőben is végezték. Sok tag végzett Szent Alajos-ájtatosságot is, amely keretében hat egymást követő vasárnapon mindig megáldoztak.

A társulat főünnepét, Szűz Mária Szeplőtelen fogantatásának napját a kongregáció tagjai mindig nagy ünnepélyességgel ülték meg a kápolnában, már előre készülve rá: kilenc napi novéna után az ünnep előestéjén mindannyian meggyóntak és másnap a kápolnában a szentmise alatt megáldoztak. Ránk maradt az 1902. december 8-i ünnepség leírása, mely nagyszerűen megidézi a kongregáció külsőségeit:

„A kápolna virágözönben és fényárban uszott; a tagok fehér ruhába öltözöttek koszorús fályollal fejükön várták az ünnepi szertartás megkezdését. Az ünnepély programja a következő pontokból állt. A Szent-Lélek segítségül hívása után nagys. és főtiszt. Wajdits

Gyula kanonok-plébános intézeti igazgató úr rövid beszédben kifejtvén az ünnep kettős nagy jelentőségét, megáldotta a társulat gazdag aranyhímzéssel diszitett gyönyörű fehér selyem zászlóját, mely egyik oldalán a szeplőtelen Szent Szűz, másik oldalán pedig Magyarországi szent Margit olajfestésű képét viseli ezen körirattal: «Szeplőtelen Szent Szűz könyörögj értettünk! Szűz Szent Margit, esedezzzél értettünk!» A zászló rúdjára alkalmazott szalag fehér és égkék színben az aranyhímzés művészetének valóságos műremeke. A zászlószalag egyik oldalán a következő jelmondat van arannyal kihimezve:

«Áldott a tisztaság szépséges Arája,

Boldog, ki életét-üdvét bizza rája!» (Virág F.)

A zászlóanya magasztos tisztét Dulánszky Mária úrhölgy vállalta magára, ki a társulat remek kivitelű zászlóját fejedelmi bőkezűséggel 900 koronáért Deiller József bécsi egyházi ruha-készítő cégnél készítette. A szeplőtelen Szent Szűz eszközölje ki a nemes lelkű Úrhölgynek, társulatunk szeretett zászló-anyjának eme meg nem hálálható bőkezűségéért a mennyei boldogság aranykoronáját.

A zászló-szentelés után 17 jelölt lépett az oltár elé égő gyertyával kezükben, hogy az ünnepélyes ígéret és hitvallás letétele után átvegyék a társulat két selyem szalagon függő szentelt érmét; mely után a régi tagok megújították fogadalmi ígértüket és a feledhetetlen emlékü ünnepély a Magnificat énekével véget ért.²⁴

Hasonló fényes külsőségek között folyt le az elkövetkező években is a Szeplőtelen fogantatás ünnepe, ahova a társulat távollevő tagjait is meghívták, azon felkéréssel, hogy ha személyesen nem tudnak megjelenni, tartózkodási helyükön végezzék el a gyónást és az áldozást, valamint újítsák meg Szűz Máriának tett ígértüket. 1904-ben, a Szeplőtelen fogantatás dogmájának 50 éves jubileumán külső hívek részvételével a szokásosnál is nagyobb ünnepélyességgel ülték meg az ünnepet.

A társulat bekapcsolódott az országos kongregációs életbe is: 1910. november 1-én a magyarországi Mária-kongregációk első kongresszusán részt vett Kiss Lajos elnök vezetésével három tag – Csizmadia Jolán, Tolnay Erzsébet és Warga Frida –, 1913 novemberében pedig a 12. Országos Katolikus Nagygyűlés keretében megtartott Mária-kongregációk IV. országos értekezletére 16 tag utazott fel Budapestre. Az országos események sem hagyták érintetlenül a társulatot: az 1905-06-os politikai válság napjaiban buzgón imádkoztak Mária segítségéért, az 1910-es évek második felében pedig a tagok nagy lelkesedéssel karolták fel a Bangha Béla által meghirdetett katolikus sajtómozgalmat. Időszakunk végén, az 1917–18-as tanévben a tagok óhajára a kongregáció kebelében különböző szakosztályok is alakultak: eucharisztikus-, missziós- és sajtó-szakosztály.

A kongregáció az iskolai vezetőség és a pécsi katolikus hívek áldozatkészségének köszönhetően igen jól felszerelt volt: az oltár mellett magáénak mondhatott istentisztelet végzéséhez szükséges fehérneműket és miseruhákat öt színben, melyekből ötöt Walter Antal prelátus-kanonok bőkezűségéből a székesegyháztól, egy szép kivitelű Mária-kazulát pedig Deiller József bécsi egyházi ruha-készítő cégétől kaptak ajándékba, de rendelkeztek egy díszes névtáblával, egy aranyozott ezüst és egy aranyozott bronz kehellyel, szép faragású tölgyfa szószékkel, zászlószekrénnel és két gyóntatószékkel is.

Az iskolai vezetőség gondoskodása folytán könyvtár is létesült a kongregáció tagjainak számára. 1903 januárjában kezdték meg az adományok gyűjtését és egy hónap múlva már 230 kötettel büszkélkedhettek, melyeket négy csoportba osztottak: hitbuzgalmi,

24 A *Miasszonyunkról* nevezett pécsi nőzárda 1902–1903 i. m. 30–33.

vallástudományi, szépirodalmi és történeti-útleírás.²⁵ Az 1906-07-es tanévben Dulánszky Mária, a kongregáció zászlóánya 50 koronás adománya jóvoltából ismét jelentősen gyarapodott a könyvtár, de kisebb beszerzések és adományozások folyamatosan történtek. A könyvtárba különböző katolikus lapok is jártak: a Zászlónk, a Nagyasszonyunk, a Katolikus Népszövetség, a Mária-kongregáció, A mi lapunk és a Dolgozó Nők Lapja.²⁶

*A Miasszonyunk rend Belső Polgári Iskolájának Mária-kongregációja
(később Felsőbb Leányiskola Mária-kongregációja, majd Szent Erzsébet Leánygimnázium
Mária-kongregációja):*

Alapítása: 1903

Régi vágya volt az iskola vezetőségének, hogy a leendő tanítónők mellett a belső polgári iskola növendékei is részesülhessenek a Mária-kongregációk áldásaiban. Ezért Czernohorszky József hitoktató 1903-ban megalapította a zárda ún. kisebb kongregációját a polgáris növendékek valláserkölcsei életének elmélyítése, az intézeti nevelés segítése és a katolikus jótékonyági egyesületek utánpótlásának kinevelése céljából. Hamarosan az új társulat megkapta az egyházhatalmasági engedélyt is és 1904 nyarán egyesültek a római anyakongregációval.²⁷ Az 1909–10-es tanévben az iskola átszervezéséből kifolyólag

25 Fő adományozók: Hetey Sámuel püspök 8, Hanny Gábor prelátnak kanonok 46, Wajdits Gyula kanonok 3, Rada István veszprémi kanonok 7, Magenheim József apátplébános 12, Liebbald Lajos káplán 18, Ábrahám István karkáplán 10, Angster Józsefné 15, Pécsi Katolikus Kör 38, Buday Dezső 7, Melhard Dénes 2 kötetet adott. Pénzadományt adtak a könyvtár céljaira: Hanny Gábor, Szeifritz István prelátnak, Spies János apátkanonok, Döbrössy Alajos t. kanonok, Wajdits Gyula kanonok és Hanuy Ferenc teológianánár.

26 *A „Miasszonyunkról” nevezett nőzárdaiban a Szeptőlétlenül fogantott Boldogságos Szent Szűz Czime, Szent Imre herceg és magyarországi bold. Margit védnöksége alatt álló Mária Kongregáció szabályai.* Pécs, 1902; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1902–1903 i. m. 15–21., 30–33.; A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1903–1904. iskolai évről.* Pécs, 1904, 21–25.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1904–1905. iskolai évről.* Pécs, 1905, 27–32.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1905–1906. iskolai évről.* Pécs, 1906, 22–27.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1906–1907. iskolai évről.* Pécs, 1907, 19–20.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1907–1908. iskolai évről.* Pécs, 1908, 36–37.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1908–1909. iskolai évről.* Pécs, 1909, 21–25.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1909–1910. iskolai évről.* Pécs, 1910, 21–22., 46–48.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1910–1911. iskolai évről.* Pécs, 1911, 14–15., 45–47.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1911–1912. iskolai évről.* Pécs, 1912, 42–43.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1912–1913. iskolai évről.* Pécs, 1913, 50–51.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1913–1914. iskolai évről.* Pécs, 1914, 51–52.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1914–1915. iskolai évről.* Pécs, 1915, 42–43.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1915–1916. iskolai évről.* Pécs, 1916, 41–43.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1916/1917. iskolai évről.* Pécs, 1917, 42.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda nevelő- és tanítézetének értesítője az 1917/1918. iskolai évről.* Pécs, 1918, 30.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN: *A pécsi Notre-Dame Nőzárda és iskolái.* Pécs, Pécsi Notre-Dame Nőzárda, 1908. 155–162.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek i. m. 6.*

27 Az új társulat első tisztikara: elnök: Sipos István, igazgató: Frank M. Paula, felügyelő: Bérty Gizella, segítők: Grosch Margit és Zwicker Alice, titkár: Brigits Myra, tanácsosok: Innfeld Stefánia, Lénárd Etel, Wéber Margit, Brigits Myra, pénztáros: Harer Aranka, sekrestyések: Málics Elza és Leisching Elza, újoncmesternő: Zwicker Alice, könyvtáros: Náray Teréz, olvasók: Trexler Mária és Scholz Mária, zászlótartó: Steindl Anna.

a Belső Polgári Iskola kongregációja átalakult a Felsőbb Leányiskola kongregációjává, majd később a Szent Erzsébet Leánygimnázium kongregációjává.

A társulat vezetését a Tanítónőképző intézeti kongregációhoz hasonlóan a Belső Polgári Iskola mindenkori hitoktatója látta el. Az alapító Czernohorszky Józsefet a tantesületben beállt változások folytán hamarosan, még az 1903-04-es tanévben Sipos István váltotta fel, akit 1906-tól Schäfer József követett. Zichy püspök az 1910–11-es tanévben Gábor Györgyöt nevezte ki elnöknek, mert az előbbi hógyérszi plébános lett. 1913-tól Kéthelyi József töltötte be az elnöki tiszteletet, akit – mivel pécsváradí plébánossá neveztek ki –, 1915-ben Bencze László követett. Időszakunk végén, az 1917–18-as tanévben Lippai Ferenc vezette a társulatot.

A kongregáció az első évben 42 rendes tagból és 2 jelöltből állt. Nem rendelkezünk minden tanévből pontos adatokkal a létszámmal illetően, de az megállapítható, hogy töretlen növekedést mutatott a társulat, 1913-ban a rendes tagok és a jelöltek száma már meghaladta a kétszázat.²⁸ A folyamatos létszámnövekedés egyrészt annak tudható be, hogy a végzett tagok döntő többségükben továbbra is a kongregációhoz tartozónak érezték magukat és fogadalmukat évről-évre megújították, de a belépés iránti érdeklődés sem csökkent. A társulatnak csekély veszteségei voltak: az 1911–12-es tanév adatai szerint alapítása óta 42-en léptek ki: 25 tag más kongregációba lépett át, 14-et töröltek, 3 pedig meghalt.

A társulat szombatonként tartotta rendes heti ájtatosságát énekekkel és elmélkedéssel a zárda kongregációs kápolnájában – amelyet az 1915–16-os tanévben, bizonyára a megnövekedett igény miatt megnagyobbítottak és felújítottak –, de később a tanítás rendjének átalakulása folytán ez minden második szombatra helyeződött át. A kongregáció főünnepének Gyertyaszentelő Boldogasszony napja (február 2.) számított. Ekkor tartották az ígéretmegújítást és az ünnepélyes tagfelvételt is, amelyen a jelöltek a Tanítónőképzői kongregációhoz hasonlóan fehér ruhában, koszorúval és kezükben égő gyertyával fogadtak örök tiszteletet Szűz Máriának. A tanév végén a végzetek és a vakációra indulók ismét ünnepélyesen megújították fogadalmukat. A kongreganisták nagy buzgóságról tettek tanúbizonyságot: bár havonta volt kötelező a gyónás és áldozás, ők gyakrabban végezték, májusban, Szűz Mária hónapjában pedig különféle erénygyakorlatokat – lelkiismeretvizsgálatot, önmegtadást – is végeztek. Emellett az 1910-es években minden hónap első vasárnapján részt vettek azon a szentségimádáson, amelyet a székesegyház Corpus Christi kápolnájában az Oltáregylet és az Urak Kongregációja szervezett.

A társulat tagjai komolyan kivették részüket a jótékonykodásból is: pártolták a pogány gyermekek megtérítéséért küzdő Jézus Szent Gyermeksége Művét, adakoztak a budapesti Mária-kongregációs Otthon létesítésére, a szegény templomok részére pedig kisebb egyházi ruhákat készítettek. Sajtóapostolkodást is végeztek: az intézetből távozók leírtak egy, az elnök által összeállított „jó”, vagyis megfelelő szellemiségű katolikus könyv- és folyóiratlistát és azt az imakönyvükbe ragasztották, hogy adandó alkalommal azokat terjesszék. Ezen kongregáció számára is létesült adományokból egy szerény könyvtár.

A kongregáció később is nagyon sikeres és népszerű társulatként működött: az 1920-as években – ekkor már a Szent Erzsébet Leánygimnázium kongregációjaként – havonként két műsoros gyűlést is szerveztek, ahol a tagok beszédeket, felolvasásokat tartottak, szavaltak, énekeltek, zenéltek. Három szakosztály is működött a kongregáción belül: ka-

²⁸ 1903–04-es tanév: 44, 1907–08-as tanév: 103, 1908–09-es tanév: 119, 1909–10-es tanév: 145, 1913–14-es tanév: 206, 1915–16-os tanév: 242 rendes tag és jelölt.

ritatív, amelynek fő célja az elsőáldozók megvendéglése volt, hitbuzgalmi, amely tagjai a székesegyházban részt vettek az első vasárnapi szentségimádáson és vezették a kicsik Szivgárdáját és missziós, amely a pogány missziók céljaira gyűjtött.²⁹

*A Miasszonyunk rend Külső Polgári Iskolájának Mária-kongregációja
(később: A Miasszonyunk rend Polgári Iskolájának Mária-kongregációja):*

Alapítása: 1906

Szemben a zárdában működő két korábbi kongregációval, a Külső Polgári iskolai Mária-kongregáció megalakításának gondolata nem az iskola vezetőségétől származott, hanem a növendékek maguk kérték ennek megszervezését, mivel „*ma hősök és hősnők kellene, kiket a krisztusi élet ihlet, kik hadat üzenjenek a honromboló vallásközönynek; kik szembe mernek szállni a társadalom érzékies gondolatvilágával, mely már-már a Krisztusi elveket feszíti keresztfára.*” – ahogy az egyik kongreganista fogalmazott.³⁰ Gábor György polgári iskolai hitoktató ezért kérte Zichy Gyula püspök engedélyét az új társulat megalakításához, aki azt a legnagyobb örömmel jóvá is hagyta: „*Őszinte örömmel értesültem a kongregáczió megalakulásáról, meg lévén győződve, hogy a B. Szűz hathatós pártfogása mellett meg fogja a kongregáció most és a jövőben az üdvös gyümölcsöket teremni, a melyek tulajdonképpen czélját képezik.*”³¹ Miután Gábor György a szükséges egyházhatalmasági engedélyt megkapta, 1906. november 24-én megalakult a társulat, 1907. február 19-én pedig egyesült a római anyakongregációval is.³² A kongregáció védőszentjének Fourier Szent Pétert, a Miasszonyunk Női Kanonokrend alapítóját és Árpád-házi boldog Margitot, a társulat főünnepének pedig Magyarok Nagyasszonya ünnepét, október második vasárnapját választották.

A kongregáció tagjai a Külső Polgári Iskola III. és IV. osztályos tanulói közül kerültek ki. 1907. február 3-án tartották első tagfelvételi ünnepélyüket, hasonló külsőségek közepette, mint amely a zárda másik két kongregációjában szokásban volt. Május 26-án, a második tagfelvételi ünnepélyen megáldották a kongregáció fehér selyem zászlóját is, Cseh Marianna zászlónya segédletével. A zárda többi kongregációjához hasonlóan

29 *Áhítatgyakorlat a pécsi R. k. Szent Erzsébet Leánygimnázium kongregánistái részére.* Pécs, 1931; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1903–1904.* i. m. 21–25.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1904–1905.* i. m. 27–32.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1905–1906.* i. m. 22–27.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi 1906–1907.* i. m. 21–22.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1907–1908.* i. m. 86–87.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1908–1909.* i. m. 21–25.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1909–1910.* i. m. 21–22.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1910–1911.* i. m. 14–15.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1911–1912.* i. m. 14–15.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1912–1913.* i. m. 18–19.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1913–1914.* i. m. 16–17., 51–53.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1914–1915.* i. m. 15.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1915–1916.* i. m. 11–12.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1916–1917.* i. m. 11–12.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1917–1918.* i. m. 7.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN: *A pécsi Notre-Dame* i. m. 174–176.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 5.; PPL 2815/1915

30 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1907–1908.* i. m. 69.

31 PPL 3399/1906

32 A társulat első tisztikara: elnök: Gábor György, igazgató: Lippay Mária Terézia, felügyelő: Galba Katica, segédek: Koszter Melánia és Göbel Margit, titkár: Bokor Mária, tanácsosok: Dolenszky Júlia, Plichta Margit, Szabó Erzsébet, Herbert Anna, újoncmesternő: Lange Ida, pénztáros: Horváth Mariska, könyvtáros: Hoffman Ernesztin, beteglátogató: Pinterich Ilona, sekrestyések: Schiffrich Margit és Kovács Gabriella, organista: Páhok Marianne.

évente kétszer – februárban és májusban – tartottak tagfelvételi ünnepélyt, a tanév végén, júniusban pedig a végzősök ünnepélyesen elbúcsúztak és megújították ígérteiket. Az 1910–11-es tanévben az iskola átszervezésével a társulat átalakult a Polgári Iskola Mária-kongregációjává. Az 1916–17-es tanévben pedig kolóniát kaptak: a nemrég Farkas Lenke tanítónő által alapított szentdénesi leány-kongregációt csatolták hozzá.

Az első évben, az 1906-07-es tanévben a társulat 72 rendes tagból és 7 jelöltből állt, de ez a szám rohamosan gyarapodott, nemcsak a végzetek hűsége, hanem a jelentkezők nagy száma miatt is, például az 1915–16-os tanévben 80 növendék kívánt a társulat tagja lenni. Az 1916–17-es tanévben a társulat létszáma – a rendes tagok és a jelentkezők együtt – már jócskán meghaladta a négyszázat is, így azt két csoportra osztották: az iskola növendékeire és a már végzetekre, akik ezentúl külön tartották összejöveteleiket, együtt csak a nagy ünnepeken vettek részt.³³ 1917-ben az idősebbek csoportjából alakult meg a Felnőtt Leányok Mária-kongregációja.

A zárda másik két kongregációjához hasonlóan a társulatot a Külső Polgári Iskola mindenkor hitoktatója vezette. A kongregáció alapító elnökét, Gábor Györgyöt 1910-ben a Felsőbb Leányiskola hitoktatójává nevezték ki, így helyére Zichy püspök Müller Károly hittanárt nevezte ki. A következő tanévben ismét megváltozott az elnök személye, mivel Müller laskafalui plébános lett, helyébe Gaál Jánost nevezték ki. A következő években is évenként változott az elnök személye, az 1912–13-es tanévben Kéthelyi József, egy évvel később Tihanyi János, majd még ugyanebben a tanévben az ő sokirányú elfoglaltsága miatt Bencze László töltötte be a tiszteket, akit – mivel hadbavonult – az 1915–16-os tanévben Sperai János követett, majd őt az 1917–18-as tanévben Fejes Károly hazatért tábori lelkész.

A kongregáció szombatoként tartotta rendes heti ájtatosságát a zárda kongregációs kápolnájában, de az 1910–11-es tanévtől kezdve a tanrend átalakítása miatt ennek a kongregációnak is csak minden második szombaton volt módja a kápolnában ájtatosságra összegyűlni. Ezen kongregáció tagjai is nagy buzgóságról tettek tanúbizonyságot, a kötelező havi gyónáson és áldozáson felül is gyakran járultak a szentségekhez és időnként máriagyűdi zárándoklaton is részt vettek. Az 1908-09-es tanévben ún. Önképző-üléseket is indítottak: azoknak a tagoknak, akik irodalmi vagy művészeti téren kedvet éreztek magukban, havonta egyszer egy félórás fellépésre adtak alkalmat. Az 1915–16-os tanévben megalakították a kongregáció eucharisztikus szakosztályát, amelynek tagjai „*a szentségi Jézusnak iparkodnak sok örömet szerezni*”. De a korszakban nagyon népszerű sajtóapostolkodásból is kivették részüket: előfizetőket gyűjtöttek a katolikus lapokra.³⁴

33 Nem minden évből rendelkezünk pontos adatokkal a kongregáció létszámát illetően: 1906-07-es tanév: 79, 1907-08-as tanév: 103, 1908-09-es tanév: 123, 1911–12-es tanév: 191, 1912–13-as tanév: 213, 1913–14-es tanév: 282, 1916–17-es tanév: 436 rendes tag és jelölt.

34 *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1906–1907.* i. m. 23–24.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1907–1908.* i. m. 69.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1908–1909.* i. m. 21–25.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1909–1910.* i. m. 46–48.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1910–1911.* i. m. 45–47.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1911–1912.* i. m. 43–44.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1912–1913.* i. m. 51.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1913–1914.* i. m. 52–53.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1915–1916.* i. m. 69.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi nőzárda 1916/1917.* i. m. 74–75.; *A Miasszonyunkról nevezett pécsi 1917–1918.* i. m. 49.; SZENTKIRÁLYI ISTVÁN: *A pécsi Notre-Dame* i. m. 135–137.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 5–6.; PPL 3399/1906; PPL 3626/1914; PPL 2799/1915; PPL 3096/1917.

A Pécsi Püspöki Tanítóképző Intézet Mária-kongregációja:

Alapítása: 1902

Nem sokkal a Tanítónőképző intézeti kongregációt követően a Püspöki Tanítóképzőben is megalakult a Mária-kongregáció Komócsy István intézeti hittanár vezetésével 1902. május 5-én 37 taggal, de még csak ideiglenes jelleggel.³⁵ Bár Döbrössy Alajos intézeti igazgató már április 6-án kérte Heteyi püspöktől a szabályzat jóváhagyását, de a püspök ezzel nem volt megelégedve, ezért utasította Döbrössyt, hogy a Tanítónőképző intézeti kongregáció szabályzatának figyelembevételével dolgozzák azt át úgy, hogy domborítsák ki jobban a kongregáció célját, ugyanazokat a kifejezéseket használják az egyes tisztségekre, az újoncmester és zászlótartó tisztségét vegyék fel a szabályzatba, a tagok erénygyakorlatát pedig foglalják külön fejezetbe. Az ennek megfelelően módosított szabályzatot a püspök novemberben kiadta véleményezésre Komócsy Istvánnak és Mayer Györgynek, a Tanítónőképző intézeti kongregáció elnökének, akik kisebb formai javításokkal jóváhagyásra javasolták azt. Így Heteyi püspök végül engedélyezte az új társulatot, amely 1903. február 2-án a római anyakongregációba is felvételt nyert. Ezt követően megtarthatták első ünnepélyes tagfelvételüket 1903. március 25-én, Gyümölcstó Boldogasszony ünnepén a belvárosi templomban, a zárdai kongregációhoz hasonló külsőségek közepette: az új tagok égő gyertyával a kezükben fogadták a kongregációs érme kifizését mellükre. De a fogadalommegújító ünnepélyüket rendszerint december 8-án tartották. Az új püspök, Zichy Gyula is mindvégig nagyon pártolta a társulatot, például 1908. március 25-én a frissen felavatott tagokat külön kihallgatáson is fogadta a püspöki palotában. A kongregáció pártfogóinak boldog De La Salle Jánost, az iskola-testvérek megalapítóját és szent Imre herceget, a magyar ifjúság védőszentjét választották.

A társulat rövid idő alatt olyan népszerűsége tett szert, hogy az 1903-04-es tanévben az iskola ifjúságának nagy része már tagjai közé tartozott. Azonban úgy tűnik, hogy a kezdeti buzgalom a legtöbb tanítójelöltből hamar elszállt: a következő tanévben már arról hallunk, hogy kevés tagja van a társulatnak, mert a vezetőség csak kifogástalan magaviseletű ifjakat vesz fel. Később lassú emelkedés figyelhető meg a rendes beltágok számát illetően – a már végzett, ún. kültagokra vonatkozóan csak nagyon kevés adat áll rendelkezésünkre –, a legtöbb, 55 taggal a kongregáció az 1909–10-es tanévben rendelkezett. Azonban ez után egy gyors létszám-csökkenés figyelhető meg, amely azzal magyarázható, hogy az iskolában is apadt a tanulók létszáma, a világháború kitörése pedig még inkább csökkentette az idősebb tagok számát, akik nagyrészt bevonultak. De az ismert adatok alapján megállapítható, hogy a legtöbb tanévben az iskola tanulóinak közel fele tagja volt a kongregációnak.³⁶

1904 szeptemberétől az alapító Komócsy István helyett – akit elfoglaltságai máshová szőlítottak – Gyömörey Zsigmond intézeti tanár lett a társulat új elnöke. Az 1906–1907-es tanévben őt Jakab Béla váltotta fel, akit Gábor György székesegyházi karkáplán követett, mert Jakab egy évi szabadságot kapott. Ő 1911-ig töltötte be tisztségét, amikor visz-

35 Az első előljárást Pápa György, Nagy József és Reitzki György tanítójelöltek alkották.

36 Nem minden évből rendelkezünk adatokkal, illetve a már végzett kültagok számát csak ritka esetben tüntették fel, így azokat nem közöljük: 1902: 37 rendes beltág; 1905-06-os tanév: 16 rendes beltág, 6 jelölt; 1906-07-es tanév: 25 rendes beltág, 7 jelölt; 1907-08-as tanév: 29 rendes beltág, 30 jelölt; 1908-09-es tanév: 40 rendes beltág, 12 jelölt; 1909–10-es tanév: 55 rendes beltág, 5 jelölt; 1911–12-es tanév: 46 rendes beltág, 12 jelölt; 1912–13-as tanév: 37 rendes beltág, 1 jelölt; 1913–14-es tanév: 26 rendes beltág, 17 jelölt; 1914–15-ös tanév: 29 rendes beltág.

szaadta azt Jakabnak. Az 1912–13-as tanév ismét változást hozott az elnök személyében: Bódy Istvánt nevezték ki, akit a következő tanévben Hajós György követett, mivel Bódy püspökbogádi plébános lett. Hajós egészen időszakunk végéig betöltötte ezt a tiszteletet, kivéve az 1916–17-es tanévet, amikor Galambos Kálmán volt a társulat elnöke.

Az elnök személyéhez hasonlóképpen a kongregáció otthona is gyakran változott: gyűléseit kezdetben ideiglenes jelleggel a Matessa árvaház díszes házi kápolnájában tartották, de hamarosan a székesegyház Szent Mór-kápolnája vált társulati otthonukká. 1908-ban Zichy püspök ezt a szeminárium házikápolnájába tette át, majd az 1913–14-es tanévben a Lyceum-templomba költöztek át.

A kongregáció tagjai a fentebb említett kápolnában gyűltek össze hetente közös ájtatosságra, valamint a lelkiolvasmányt és az elnök beszédét meghallgatni, melyek általában azt célozták, hogy a tagok önmagukban kialakítsák a vallásos-hazafias tanító ideális jellemét. 1909-től szerda délutánonként gyűléseztek a Papnevelő Intézet egyik termében, ahol az elnök aktuális társadalmi kérdésekről beszélt, majd a kápolnában közösen részt vettek az ájtatosságon. Májusban, Szűz Mária hónapjában naponta tartottak Mária-ájtatosságot a Havi-hegyi templomban, később pedig a másik Mária-hónapban, októberben is. Havonta egyszer vasárnap, illetve a Mária-ünnepeken ünnepélyes litániát tartottak, a háborús években pedig képviselőjük részt vett minden hónap első vasárnapján az Urak kongregációjának eucharisztikus szakosztálya által szervezett adorációkon is.

A kongregációban élénk élet folyt: külön énekkart és könyvtárat működtettek, az 1907-08-as tanévben Szűz Mária lourdes-i megjelenésének jubileuma alkalmából irodalmi pályázatot írtak ki, november 5-én mindig igen emlékezetes szent Imre-ünnepélyt rendeztek a tanári kar és az intézeti ifjúság részvételével, szép időben pedig gyűléseik egyrészét mecseki kirándulásokkal kapcsolták össze. Tanügyi szakosztályt is alakítottak, amely keretében az önként vállalkozó tagok rászoruló társaikat ingyenes otthoni oktatásban részesítették. A társulat belépett a Katolikus Népszövetségbe is, hogy tanítóként annak kiadványaiból a nép bajait és igényeit jobban megismerjék. 1912. március 24-én a budapesti egyetemisták Mária-kongregációjának küldöttei keresték fel a társulatot, hogy velük a kongregációs élet legújabb áramlatait megbeszéljék. Az 1910-es évek derekán hitvédelmi szakosztályt is akartak létesíteni, de – mivel az erre fogékony idősebb tagok nagyrésze hadbavonult – ez nem látszott időszerűnek, ezért csupán önként vállalkozók tartottak ilyen témájú előadásokat. A világháború idején bekapcsolódtak a gyűjtésekbe is, sok szükséges növényt és pénzt összeszedve különféle háborús célokra. A háborús jótékonykodásból is kivették részüket: a kongreganisták végezték a kántori teendőket a Katolikus Kör, a Ferenc József Laktanya és a Mária utcai Leányiskola épületében működő hadikórházak kápolnáiban és sok olvasnivalót, főleg imakönyvet gyűjtöttek össze és osztottak szét a betegeknek.³⁷

37 *A Boldogságos Szent Szűz Szeplőtelen Fogantatásáról elnevezett Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézettel kapcsolatos Mária-kongregációnak szabályai.* Pécs, 1903; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1901–1902-iki tanévről.* Pécs, 1902, 30.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1902–1903-iki tanévről.* Pécs, 1903, 8–10.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1903–1904-iki tanévről.* Pécs, 1904, 9.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1905–1906-iki tanévről.* Pécs, 1906, 7–8.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1906–1907-iki tanévről.* Pécs, 1907, 14–16.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1907–1908-iki tanévről.* Pécs, 1908, 8–11.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1908–1909-iki tanévről.* Pécs, 1909, 10–13.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1909–1910-iki tanévről.* Pécs, 1910, 7–11.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1911–1912-iki tanévről.* Pécs, 1912, 8–11.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet ér-*

Az Állami Főreáliskola Erősség Tornyáról nevezett Mária-kongregációja:

Alapítása: 1908

Zichy Gyula püspök 1908. február 10-én hagyta jóvá a főreáliskolai kongregáció szabályzatát, mely szinte szóról szóra megegyezett a Püspöki Tanítóképző intézeti kongregáció szabályzatával. Tagjai a Főreáliskola felsőbb osztályos növendékei lehettek. Bár időszakunkból nem ismerünk adatokat a társulat létszámára vonatkozóan – az iskola értesítői nem ismertetik a kongregációt –, de abból kiindulva, hogy 1927-ben csupán 38 tagból állt, a város kevésbé népes kongregációi közé tartozott.

Az új társulat főünnepé Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának napja lett, pártfogójuknak pedig – a legtöbb fiúiskolai kongregációhoz hasonlóan – szent Imre herceget, a magyar fiatalság védőszentjét választották.

A társulat tagjai szombatoként az iskolában tartották gyűléseiket, májusban pedig a Havi-hegyi templomban gyűltek össze hetente áhítatra. Az összejöveteleken a közös ájtatosságon és az elnök lelki beszédén kívül a tagok is szerepeltek vallásos tárgyú értekezésekkel, szavalatokkal, sőt olykor zeneszámokkal is. Közös szentáldozásukat minden hónap első vasárnapján a Lyceum-templomban végezték.³⁸ A korabeli tudósító szerint a társulat „*munkájának iránya elmélyítő jellegű volt: kevés kovásznak lenni: a hitközöny izetlen lisztjét átjární, élvezhetővé, Isten szemében kedvessé tenni*”.³⁹

A Pécsi Püspöki Joglyceum ifjúsági Mária-kongregációja:

Alapítása: 1908

A joglyceumi Mária-kongregáció megalakításának kezdeményezése Tuka Béla közjogtanár nevéhez fűződik, aki buzdító beszédekkel igyekezett az iskola ifjúsága körében népszerűsíteni a kongregáció eszméjét, amely hivatva lenne „*a kath. öntudatot ápolni, fejleszteni és vallástudományos előadások révén kath. jogászainkat a vallás ellen mindenfelől intézett támadásokkal szemben felvértezni és vallásgyakorlatokkal belőlük élő hitű gyakorlati katolikusokat képezni*”.⁴⁰ 1908 novemberében 17 hallgatót sikerült is összehoznia Szövényi Ferenc hallgatónak az iskola legkomolyabb és legvallásosabb tanulóiból és december 2-án ideiglenesen megalakították a kongregációt a berlini egyetemi kongregáció szabályzata alapján a káptalantól e célra átengedett egyházmegyei alapítványi hivatal tanácstermében. A kongregáció Késmárky Istvánt, a Joglyceum igazgatóját kérte fel a társulat vezetésére, aki azt szívesen el is vállalta, a prefektusi tisztséget pedig a szervező Szövényi Ferenc töltötte be. Később azonban – nem tudni, milyen okból kifolyólag –, a berlini szabályzat helyett az Erősség Tornyáról nevezett Főreáliskolai

tesítője az 1912–1913-iki tanévről. Pécs, 1913, 17–19.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1913–1914-iki tanévről.* Pécs, 1914, 18–19.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1914–1915-iki tanévről.* Pécs, 1915, 21–23.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1915–1916-iki tanévről.* Pécs, 1916, 20–22.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1916–1917-iki tanévről.* Pécs, 1917, 19–21.; *A Pécsi Püspöki Tanítóképző-Intézet értesítője az 1917–1918-iki tanévről.* Pécs, 1918, 20.; *1575 tagja van* i. m. 6.; PPL 190/1903; PPL 4707/1913; PPL 4816/1913; PPL 2899/1916.

38 *Az Erősség Tornyáról elnevezett Pécsi Állami Főreáliskola ifjúságának Mária Kongregációja.* Pécs, 1908; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 7.; *1575 tagja van* i. m. 6.; PPL 2299/1919.

39 *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 7.

40 *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1908/9-iki tanévről.* Pécs, 1909, 58.

Mária-kongregáció a püspök által már jóváhagyott szabályzatát léptették életbe. 1910. december 3-án Késmárky István kérte Zichy püspököt, hogy hivatalosan is engedélyezze a társulat megalakulását. Zichy jóvá is hagyta a megfelelően módosított szabályzatot és Gere Gábor teológiatanárt nevezte ki a társulat elnökévé, aki a kongregáció működése alatt mindvégig betöltötte ezt a tiszteletet. Néhány nappal később, december 8-án az első jelölteket személyesen a püspök avatta fel a szeminárium kápolnájában. A társulat szintén szent Imre herceget választotta védőszentjének.

A szervezet kezdetben csekély működést fejtett ki, de azt elérte, hogy megkedveltette a fiatalokkal a kongregációs életet, például 1908. december 8-án és 1909. február 7-én közös áldozást végeztek, melyen több tanár is részt vett. Kezdetben kéthetente, később pedig minden szerdán a rendes gyűléseken rövid ájtatosság után – eltérően a többi pécsi iskolai kongregációtól, a jogakadémiai hallgatók szellemi igényeinek megfelelően – vallási témájú vitákat, felolvasásokat és előadásokat tartottak, amelyek rendszerint az iskola tanárai közül is sokan részt vettek.⁴¹ A kongregáció tagjai minden májusban elzarándokoltak Máriagyúdre, ahol elvégezték a havi gyónást és áldozást, majd a keresztúti ájtatosságot, utána pedig vidám kiránduláson vettek részt a környéken. Az 1911–12-es tanévben megalakult a társulat könyvtára is, amelynek alapját Gere Gábor elnök könyvadománya vetett meg, Zichy püspök pedig előfizetett a tagok számára az Egyházi Közlöny, a Mária Kongregáció és a Religio című lapokra. 1912. március 25-én léptek ki először a nagy nyilvánosság elé egy szép ünnepély keretében a Katolikus Kör dísztermében, amelyen Zichy püspökkel az élen sok egyházi és világi előkelőség is megjelent.⁴²

A kongregáció élénken részt vett az országos katolikus életben is: kilenc tagja részt vett 1912 áprilisában Kassán a III. Katolikus Diákkongresszuson, Weigand Béla prefektus pedig a II. Országos Kongregációs Nagygyűlésen képviselte a társulatot. Néhány hónappal később képviselőik részt vettek Budapesten a Főiskolai Kongregációk Kongresszusán is, 1913 novemberében pedig a Katolikus Nagygyűlésen. 1912. március 20-án nagy megtiszteltetés érte a társulatot: Bangha Béla jezsuita atya, a hazai katolicizmus egyik legfőbb szellemi vezetője látogatta meg őket.

A világháború kitörése ennek a pécsi kongregációnak az életében hozta a legnagyobb változást, mivel a társulat tagjai életkorukból adódóan nagyrészt hadba vonultak – csakúgy, mint Gere Gábor elnök – és katonaságot szállásoltak be a Joglyceum helységekbe is, ezért az iskola ifjúsági egyleteinek jórésze, közöttük a kongregáció tevékenysége is megbénult. Egy három tagból álló gondnokságot állítottak fel az egyletek, hogy jogfolytonosságuk megmaradjon, de tényleges működést nem fejtettek ki. A világháború és a szerb megszállás után, 1922 elején a kongregáció összejöveleit egyelőre beszüntette,

41 Az ülések témái például az 1908-09-es tanévben: Késmárky István joglyceumi igazgató: A Ne temere pápai bulláról; Fájth J., teológia tanár: A legújabb syllabusról; Szentkirályi István teológia tanár: A német szocialisták legújabb támadásairól a Biblia ellen; Komócsy István kisszeminárium igazgató: A katolicizmus állítólagos inferioritása a kultúra mezején; Késmárky István: A magyar egyházi birtokok jogi természete; Kápolnai Zsigmond, tanítóképezdei tanár: Az erkölcsiség helyes alapelve.

42 Az ünnepély műsora: Műsor: 1. „Vineta”, éneklé a pécsi kongregációk száztagú férfikara Báter János képezdei tanár vezetésével, 2. Megnyitó beszéd, tartja Neusidler Jenő joghallgató, kongregációs asszisztens, 3. Reviczky: Pán halála, szavalja Perényi Vilmos joghallgató, 4. D’Ambrozio: Chansonetta, Dvorzak: Humoresce, hegedűn játsza Huba Aladár joghallgató, zongorán kíséri Alacs Ervin joghallgató, 5., A kongregánisták a társadalomban, felolvassa: Haják Andor joghallgató, a budapesti egyetemi kongregáció küldötte, 6. Haller: Ave Maria, éneklé a férfiakar, 7., A celli búcsú, szavalja Böbel Miklós joghallgató, 8. Himnusz, közének.

mert a tagok majdnem teljes számban beléptek a honvédségbe és így az esti gyűléseiket nem tudták megtartani, majd 1923-ban a Joglyceum bezárásával a társulat hivatalosan is megszűnt.⁴³

A Pius Főgimnázium Mária-kongregációja:

Alapítása: 1914

A jezsuita rend Pius Főgimnáziumában az intézet 1912-es megalapítása után szinte azonnal megkezdte az iskola vezetősége a Mária-kongregáció megszervezését. Az érdeklődők az iskola kápolnájában hetenként gyűlést tartottak, ahol megismerkedtek a kongregáció céljaival és lelki buzdítást kaptak, majd közös ájtatosságot tartottak. Az első év fő törekvése az volt, hogy a „máriás” jellemet és a mély hitéletet a diákok önmagukban tudatosan kialakítsák. E cél szolgálatában állt az elnök legtöbb beszéde, a tagokkal folytatott magánbeszélgetései, a házi lelkiolvasmányok és a gyakori, sokszor napi szentáldozás.

A társulat 1914. december 8-án alakult meg hivatalosan ünnepélyes keretek között, ekkor felavatták az első rendes tagokat is.⁴⁴ Elnökké Cséfalvy Nándor jezsuita atyát nevezték ki, akit az 1915–16-os tanévtől Hauer Ferenc követett.

A kongregáció taglétszáma folyamatos emelkedést mutatott, a kezdeti 16 rendes tag és 25 jelölt helyett az 1917–18-as tanévben már kereken 80 taggal büszkélkedhetett.⁴⁵ A kétszeresére duzzadt létszám miatt 1919 őszén a kongregáció kettévált: az alsóbb osztályosok megalakították saját, a Háromszor Csodálatos Anyáról elnevezett kongregációjukat Kosztka szent Szaniszló pártfogása alatt.

A kongregáció hetente tartotta gyűléseit, Szűz Mária ünnepein pedig különböző erénygyakorlatokat is végeztek. A világháború rányomta bélyegét a kongregáció életére is: minden összefogóval imádkoztak a katonákért, szentáldozásukat gyakran ajánlották fel Jézus Szívének kiengesztelésére a győzelemért és a békéért, májusban pedig a gyűlések előtt ún. „kis akadémiát” tartottak, ahol szavalat után a harctéren küzdő kongreganista társak élményeiből tartottak érdekes és buzdító felolvasásokat.

Hamarosan megalakították a kongregáció missziós szakosztályát is, melynek különösen az internátusi tagjai buzgólkodtak nagy lelkesedéssel: például az 1918–1919-es tanévben az összegyűjtött 930 koronának 9/10-ét ők adományozták. A társulat tagjai az iskola nem kongreganista növendékei között is teljesítettek sikeres missziót, mert buzgólkodásuk eredményeképpen sokan vállalkoztak arra, hogy elmondanak naponta egy

43 *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve 1908–1909.* i. m. 58–60.; *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1909/10-iki tanévről.* Pécs, 1910, 27–28.; *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1911/12-iki tanévről.* Pécs, 1912, 60–63.; *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1912/13-iki tanévről.* Pécs, 1913, 67–76.; *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1913/14-iki tanévről.* Pécs, 1914, 66–67.; *A Pécsi Püspöki Joglyceum évkönyve az 1914/15-iki tanévről.* Pécs, 1915, 7.; *A jogakadémiai hallgatók Mária-kongregációja.* Pécsi Katholikus Tudósító 1922/január-február, 35.; *Kongregációi élet* i. m. 5–6.; TENGYEL ADRIENN: *A Pécsi Püspöki Joglyceum Mária-kongregációja.* In: *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833–1923.* Pécs, PTE ÁJK, 2009. 231–237.; PPL 4592/1910; PPL 1189/1912.

44 A társulat első tisztikara: Prézés: Cséfalvy Nándor S.J., prefektus: Cizek Antal III. osztályos tanuló, aszisztensek: Schmidt Jenő és Tombi Ferenc III. osztályos tanulók, titkár: Heckenberger József II. osztályos tanuló.

45 1914–15-ös tanév: 41, 1915–16-os tanév: 45, 1916–17-es tanév: 62, 1917–18-as tanév: 80 rendes tag és jelölt.

tized rózsafüzért Szűz Mária boldog országának eljöveteléért. Később eucharisztikus- és a katolikus folyóiratok terjesztésén munkálkodó Jézus Szive-szakosztály is alakult a kongregáció kebelében.⁴⁶

A Ciszterci Főgimnázium Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett Mária Kongregációja:

Alapítása: 1917

A gimnázium vezetősége már egy ideje tervezte az iskolai kongregáció megalapítását az ifjúság vallásosságának elmélyítésére, és azért, hogy külön lelkigondozásban részesítse azokat, akik az iskola által előírt vallási kötelezettségeknél többet igényelnek. Ezt azonban akadályozta, hogy nem rendelkeztek megfelelő helységgel – valószínűleg olyan külön kongregációs kápolnát szerettek volna, mint amilyen a Miasszonyunk rend zárdájában volt –, az iskola bővítésének lehetőségét pedig a világháború meggátolta. Így más megoldást kellett keresniük: az 1915–16-os tanév végén a szomszédos belvárosi plébániatemplom igazgatójával, Galambos Kálmán káplánnal megállapodtak abban, hogy vasárnaponként délután fél 3-tól fél 5-ig a templomot zavartalanul használhatja a megszervezendő kongregáció. Az 1916–1917-es tanév elején így megkezdhetők az előkészítő munkálatokat. A IV–VIII. osztályból önként jelentkezőkkel kéthetenként gyűlést tartottak, amelyeken ismertették a kongregáció eszméjét, szabályait és működését, valamint az előírt imákat és énekeket. A jelöltek havonként közösen szentáldozáshoz is járultak. Félévi próbaidő után Békefi Remig főapát – aki anyagiakkal is nagymértékben támogatta a társulatot⁴⁷ – engedélyezte a kongregációt és Zichy püspök is jóváhagyta azt 1917. március 3-án. A főapát a társulat elnökévé Baumgartner Alán főgimnáziumi hittanárt nevezte ki, amelyet Zichy püspök is jóváhagyott.⁴⁸

A kongregáció első tagjait Zichy püspök avatta fel 1917. április 22-én a belvárosi plébániatemplomban. A diszes ünnepélyen jelen volt Szlivek Lajos kanonok, a főgimnázium püspöki biztosa, a főgimnázium tanári kara, sok szülő, az Urak, az Úrinők, a Pius Főgimnázium, a Főreáliskola és a Püspöki Tanítóképző Intézet kongregációinak képviselői, valamint a főgimnáziumi tanulók jelentős része. 41 fiatal avattak fel ekkor, bár a jelöltek többen voltak, de közülük sokaknak be kellett vonulniuk. A következő évben 27

46 *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1913–1914-iki iskolai évről.* Pécs, 1914, 11.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1914–1915-iki iskolai évről.* Pécs, 1915, 32., 38.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1915–1916-iki iskolai évről.* Pécs, 1916, 17.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1916–1917-iki iskolai évről.* Pécs, 1917, 11.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1917–1918-iki iskolai évről.* Pécs, 1918, 9.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1918–1919-iki iskolai évről.* Pécs, 1919, 7.; *A Jézus-társasága vezetése alatt álló pécsi Pius-alapítványi kath. főgimnázium értesítője az 1919–1920-iki iskolai évről.* Pécs, 1920, 8.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek i. m.* 6–7.

47 Békefi Remig főapát első ízben 200, majd pedig újabb 250 koronát küldött a kongregáció megalakulásával kapcsolatos költségek fedezésére, de később is komoly összegekkel támogatta azt.

48 Az első ideiglenesen megalakult tisztikar: prefektus: Kovrig János VIII. osztályos tanuló, első asszisztens és titkár: Kopári Jenő VIII. osztályos tanuló, második asszisztens: Hal József VIII. osztályos tanuló, háznagy: Mintál János VII. osztályos tanuló, pénztáros: Mandeville Frigyes VII. osztályos tanuló, tanácsnokok: Mahotka Jenő, Pataki János VI. osztályos tanulók, Jellachich László, Schilling János V. osztályos tanulók, Somssich Andor, Varga Imre IV. osztályos tanulók.

új tagot avattak fel. Hamarosan – valamikor 1919 és 1921 között – az idősebbek társulata mellett megalakult az iskolában a kisebb diákok Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett és Szent Alajos pártfogása alatt álló Mária-kongregációja is Révész Amadé cisztercita pap-tanár vezetésével, amelynek tagjai szintén kéthetente tartották gyűléseiket.

A kongregáció főpártfogója természetesen Szűz Mária volt, akit Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepének titkában akartak különösen tisztelni. Azért választották ezt főünnepüknek, mert a százötven évvel korábban, a gimnázium akkor még jezsuita irányítás alatt álló elődjében működő Mária-kongregációnak is ez volt a főünnep. Pártfogóként szent Bernátot, a cisztercita rend megalapítóját és szent Imre herceget tisztelték.

A társulat kéthetenként tartott rendes gyűlést ájtatossággal, és néhány vitaülést is rendeztek, amelyen felkért előadók, néha pedig a tagok tartottak a vallási és a társadalmi élet különböző problémáiról előadásokat. Díszes ünnepélyeket is rendeztek az új tagok felavatásának napján szavalatokkal, ének- és zeneszámokkal és színelőadásokkal. A társulat tagjai – hasonlóan a város más iskolai kongregációihoz – részt vettek a sajtóapostolkodásban is katolikus sajtórészvényeket jegyezve.

A szerb megszállása alatt a kongregáció beváltotta a megalakításához fűzött reményeket: a korabeli tudósítások szerint az ifjúság valláserkölcsei életének jelentékeny előmozdítója volt a megszállók által pártfogolt vallásellenes irányzattal szemben.⁴⁹

A Magyar Királyi Honvéd Hadapródiskola Magyarok Nagyasszonyáról nevezett Mária-kongregációja:

Alapítása: 1917

1917. január 29-én Mándoky Sándor honvédplébános, a Hadapródiskola hittanára levelben fordult Zichy püspökhöz, melyben kérte, hogy engedélyezze az iskolában a Mária-kongregáció megalakítását. A következőkkel indokolta kérését: „*Ha valakinek, ugy első sorban a minden testi-lelki vésszel szembeszállni hivatott harcosnak van legnagyobb szüksége az imádság mindent legyőző fegyverére. Miután az édes haza majd minden vidékéről összesereglett növendékeink között 34 fölavatott és 15 már egy próbaévet betöltött kongreganistajelölt van, hogy ezeknek jó irányba indult lelki élete meg ne szakítassék, sőt jó példájukkal minél több növendéktársukban indítsák nagyobb tevékenységre a tiszt- és tanári kar által oly melegen és minden eszközzel ápolat keresztény vallásosságot.*”⁵⁰ Zichy püspök már másnap örömmel engedélyezte az új kongregáció működését.

A társulat életéről sajnos szinte egyáltalán nem rendelkezünk forrásokkal, csak arról értesülünk, hogy a kongregációt a találoan Magyarok Nagyasszonyáról nevezték el és a katonai iskolához leginkább illő szent, László király oltalma alá ajánlották. A társulat otthonának a Hadapródiskola kápolnáját jelölték meg.⁵¹

49 *A Ciszterci rend pécsi róm. kath. főgimnáziumának értesítője az 1916/17. iskolai évről.* Pécs, 1917. 24–26.; *A Ciszterci rend pécsi róm. kath. főgimnáziumának értesítője az 1917/18-ik iskolai évről.* Pécs, 1918., 9.; *A Ciszterci rend pécsi róm. kath. Nagy Lajos-Főgimnáziumának értesítője az 1921–22. iskolai évről.* Pécs, 1922, 10.; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek i. m. 6.*; PPL 871/1917.

50 PPL 397/1917.

51 PPL 397/1917.

II. FELNÖTT MÁRIA-KONGREGÁCIÓK:

Felnőtt Leányok Mária-kongregációja:

Alapítása: 1917

A Miasszonyunk rend Polgári Iskolájában végzett leányok továbbra is egy kongregációba jártak az iskolásokkal, de 1917 szeptemberében azzal a kéréssel fordultak Zichy püspökhöz, hogy engedélyezze egy külön kongregáció megalakítását számukra a nagy korkülönbség és a megnövekedett létszám miatt. Eddig ennek ellensúlyozására – mint fentebb láttuk – két csoportban tartották a kongregációs gyűléseket, de jobban megfelelt volna igényeiknek egy külön társulat. 1917. november 3-án fel is terjesztették alapszabályukat engedélyezésre a püspöknek, aki azt kisebb módosítások után jóváhagyta és kinevezte Fejes Károly hazatért táborigazgatót az új társulat elnökévé. De a Felnőtt Leányok kongregációja továbbra is a Miasszonyunk rendhez kapcsolódott és ennek megfelelően a zárda többi kongregációjához hasonlóan a főnökszervezet igazgatóját is kinevezett az élére az apácák közül. Az erényes leányok példaképét, Szent Ágneszt és szent Józsefet választották társulatuk pártfogójának.

Az új kongregáció tagjai középiskolát – gimnáziumot vagy polgárit – végzett leányok lehettek és minden 16. évét betöltött leány, „*kinek társadalmi állása és erkölcsi viselete ellen kifogás nem tehető*”.⁵² Férjhezmenetel esetén a leányok megszűntek a kongregáció tagjai lenni. A társulat létszámára vonatkozóan időszakunkból sajnos nem rendelkezünk adatokkal, de népszerűségét bizonyítja, hogy évekkel később, 1927-ben 179 taggal működött.

Gyűléseiket minden második vasárnap a Miasszonyunk rendi zárda kongregációs kápolnájában vagy előadótermében tartották, ahol az ájtatosság után megbeszélték a társulat belső ügyeit. Közös áldozásukat minden hónap első vasárnapján a székesegyház Corpus Christi kápolnájában végezték és hasonlóképpen teljes taglétszámmal vettek részt a székesegyházi adorációkon is. Évente elzarándokoltak Máriagyűdre is. Tagfelvételi és fogadalommegújítási ünnepélyüket illetően eltérnek forrásaink, egyesek szerint ezt védőszentjük, szent Ágnes napján a székesegyházban tartották, más lapokon arról tudósítanak, hogy májusban vették fel az új tagokat a zárda templomában, míg 1917-es szabályzatuk szerint ez Nagyboldogasszony ünnepén, augusztus 15-én történt.

Két szakosztály működött a kongregációban alapítása óta: az eucharisztikus, mely az Oltáregyletet támogatta agitáció és munkavállalás által és a sajtó-szakosztály, mely a katolikus sajtó érdekében fejtett ki tevékenységet. Később missziós szakosztályt is szerveztek a külföldi missziók támogatására, mely érdekében színdarabokat és műsoros teadélutánokat tartottak, amelyek bevételét a magyar misszióknak juttatták – a források szerint ebből több pogány rabszolgagyermek kiváltását is sikerült elérniük. A farsangi műsoros teadélutánjuk bevételével meglehetősen gazdag könyvtárukat gyarapították.

A társulat tagjai karitatív munkát is végeztek, elsősorban a szegénysorsú gyermekek körében: karácsony előtt élelmiszereket, ruhákat gyűjtöttek és osztottak szét közöttük, a szegény kislányoknak pedig fehér ruhát készítettek elsőáldozásra. De a kórházi betegek sorsát is igyekeztek enyhíteni, számukra katolikus lapokat gyűjtve.⁵³

⁵² PPL 3504/1917.

⁵³ *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 4.; *Kongregációi élet* i. m. 5–6.; *1575 tagja van* i. m. 6.; *Szent Ágnes Mária-kongregáció*. Pécsi Katolikus Tudósító 1931. április 1., 5.; PPL 2898/1917 (In: PPL 3504/1917); PPL 3504/1917.

Úrinők Mária-kongregációja (A Szeplőtelen Szent Szűz oltalma és szent Erzsébet pártfogása alatt álló női Mária-kongregáció):

Alapítása: 1906

A pécsi művelt katolikus hölgyek egy részének már régi óhaja volt, hogy alakuljon számukra Mária-kongregáció azon célból, hogy „*tagjait a b. Szűz szolgálata és tisztelete útján állapotuknak megfelelő ker. tökéletességre*” segítse.⁵⁴ Ők részben korábban is kongregációs tagok voltak, de onnan kikerülve nem volt lehetőségük kongregációs keretek között gyakorolni ájtatosságukat. Ezért felkérték 1906 őszén Sipos István hittanárt, hogy szervezze meg számukra a kongregációt. 24 hölgy ki is mondta megalakítását a Mária Leánynevelő Intézet kápolnához kapcsolódva. Sipos kérte Zichy püspök engedélyét az új társulat működéséhez, amit a püspök azt szívesen meg is adott 1906. december 5-én, így 1907. november 26-án a római főtársulathoz is csatlakozni tudtak. Sipos István lett a társulat elnöke, aki évtizedeken át vezette azt.

A kongregáció tagjai a „*művelt hölgyek*”, vagyis az ún. úri középosztály hölgytagjai közül kerültek ki, közülük többen a város prominens személyiségeinek családtagjai közé tartoztak. Ennek megfelelően – minden bizonnyal, hogy őrizték a társulat elit-jellegét – a tagfelvétel is két rendes tag ajánlásához volt kötve.

Sajnos nem ismerünk pontos adatokat a társulat létszámára vonatkozóan, de azt megállapíthatjuk, hogy a kongregáció nagy népszerűségnek örvendett a katolikus pécsi úrinők körében, erre utal, hogy az 1920-as évek második felében közel kétszáz taggal működött.

A társulat tagjai hetente tartottak összejövetelt a székesegyház Mária-kápolnájában – bár eredetileg a Mária Intézet kápolnáját választották otthonuknak –, ahol „*a hit és erkölcsi igazságokról felvilágosítást, az erényes életre buzdítást nyernek és gyakorolják magukat a szent Szűz iránti áhítatban*”.⁵⁵ Később ennek helyszíne megváltozott, gyűléseiket az 1920-as években már nem itt, hanem a közben megalakult Szociális Missziótársulat helységében tartották hétfő délutánonként. Fő ünnepeiket Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepén és a társulat védőszentje, szent Erzsébet napján, november 19-én tartották.

Három szakosztály működött a társulat kebelében: sajtó-, misszió-, és karitatív-szakosztály. Ez utóbbi később átalakult lelkigyakorlatos szakosztállyá, az 1920-as évek végén pedig tervbe vették egy, az utcaseprőket felkaroló szakosztály létesítését is. A kongregáció könyvtárral is rendelkezett, melyben főleg a keresztény lelkiélettel kapcsolatos irodalmat gyűjtötték.⁵⁶

54 *A Pécsi Uri Nők Mária-Kongregációjának szabályai.* Pécs, 1931, 3.

55 *A Pécsi Uri Nők* i. m. 3.

56 *A Pécsi Uri Nők* i. m. ; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 3.; *Pécsi Úrinők Mária-Kongregációjának könyvtárjegyzéke.* Pécs, 1941; *1575 tagja van* i. m. 6.; *Az Urinők Mária Kongregációjának 25 éves jubileuma.* Pécsi Katolikus Tudósító 1931. december 1., 6.; PPL 3909/1906 (In: PPL 3985/1906); PPL 4713/1913; PPL 4027/1916.

Leányalkalmazottak Mária-kongregációja (Iparos Leányok Mária-kongregációja, Szegénysorsú Leányok Mária-kongregációja):

Alapítása: 1918

A Leányalkalmazottak Mária-kongregációját 1918 végén a varróleányok, cselédek, üzleti és hivatali alkalmazottak és más, hozzájuk hasonló műveltségű és társadalmi helyzetű leányok számára alapították a Miasszonyunk rend zárdájában. Az új társulat vezetését Percsics Vince jezsuita atya vállalta el. Bár forrásainkból nem tűnik ki egyértelműen, de minden bizonnyal ez volt az a „Szent Katalin Kongregáció”, amely az 1920–30-as években igen aktív működést fejtett ki és amelynek tízéves jubileumáról a Dunántúl 1929. március 24-i száma is megemlékezett. Erre utal, hogy ekkor titkára ugyanaz a Schein Terézia volt, akit korábbi forrásaink a Leányalkalmazottak Kongregációjának prefektájaként neveznek meg.

A társulat kisebb kongregációnak számított időszakunkban, 1919 elején még csak harmincegynéhány tagja volt, amely az 1920-as évek második felére azonban több mint száz főre gyarapodott. A többi kongregációtól eltérően ennek tagságát kimondottan a szerény anyagi körülmények között élő leányok alkották, ezért Percsics az egyházmegyétől kért anyagi támogatást a társulat számára, mert úgy vélte, hogy tőlük nem lehet beszélni a tagdíjakat, az anyagi nehézségek pedig a szervezet fejlődését hátráltathatják. Zichy püspök adott is céljaikra 200 koronát.

A társulat kéthetenként tartotta gyűléseit vasárnap délután a zárda munkatermében. Ezeken az elnök tartott beszédet, lelkiolvasmányt olvastak és a folyó ügyek megtárgyalása után a kongregációs kápolnában ájtatosságot tartottak. Gyóntatásuk és ünnepélyes áldozásuk kezdetben a székesegyház Corpus Christi kápolnájában történt, amelyet később a kórházkápolna váltott fel, ahol minden hónap második vasárnapján közös szentáldozást végeztek reggel 7 órakor. A nyári hónapokban havi közös áldozásaikat a Havi-hegyi kápolnában tartották. A társulat tagjai évente máriagyűdi zarándoklaton is részt vettek.

Szűz Mária tiszteletének bensőségebbé tétele és a lelkiélet elmélyítése mellett karitatív tevékenységet is kifejtett a társulat, elsősorban a kórház betegei között. Gyűjtötték számukra a kiolvasott katolikus lapokat, gyűléseik után pedig uzsonnát osztottak szét a szegény betegek között. Énekkart is működtettek, mely ünnepélyeiken és közös szentmiséjükön szerepelt, valamint évente előadtak egy keresztény szellemiségű színdarabot is. Külső szereplésük köre az Arany János Kör és a keresztényszocialisták egylete volt.⁵⁷

A Jó Tanács Anyjáról nevezett Pécsi Urak Mária-kongregációja:

Alapítása: 1911 előtt

Sajnos nem rendelkezünk a kongregáció megalakulásának pontos időpontjára vonatkozó adatokkal, de az bizonyos, hogy 1911-ben már működött, összejöveteleiről már tudósít az ekkor induló Dunántúl című lap. A társulat védőszentje szent István király volt.

Az Urak kongregációja a város közepes nagyságú kongregációihoz tartozott, bár az 1910-es évekből nem rendelkezünk taglétszám-adatokkal, de 1927-ben 79 taggal és 3

⁵⁷ *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 4–5.; *1575 tagja van* i. m. 6.; *Leányalkalmazottak Mária-kongregációja*. Pécsi Katolikus Tudósító 1922/április, 54.; *Leányalkalmazottak kongregációja*. Pécsi Katolikus Tudósító 1922/szeptember-október, 134.; Dunántúl 1929. március 24., 4.; PPL 164/1919.

jelölttel rendelkezett. Számuk eltérően az iskolai kongregációk legtöbbször nem növekedett, hanem stagnált, 1931-ben 72-en tartoztak a társulat kötelékébe. Összetételét tekintve azonban annál előkelőbb volt: 1927-ben 6 bíró és bírósági fogalmazási tisztviselő, köztük egy felsőbbíró tanácselnök, 13 tanár és tanító, ebből 3 egyetemi tanár és 1 tanársegéd, 48 köztisztviselő, 10 szabad pályán lévő – ügyvéd, mérnök, kereskedő, gyáros, gyógyszerész – és 5 nagyrészt vezető állást betöltő magántisztviselő alkotta a kongregációt, vagyis tagjai a város katolikus férfilakosságának elsősorban értelmiségi és tisztviselői rétegéből kerültek ki. Sokan tagjai voltak a város más katolikus szervezeteinek is, sőt, abban vezető tisztségeket töltöttek be, például az egyik tag, Imrefi Imre ítélőtáblai tanácselnök a pécsi plébániák központi választmányának és a belvárosi Katolikus Körnek is az elnökeként tevékenykedett. „*A tagok mindnyájan meglelt, komoly, lebiggadt férfiak*” – jellemzi őket Kaffka József, a kongregáció titkára.⁵⁸ 1922-ben kivált belőle az Akadémikus Urak kongregációja, de 1925 októberében újra egyesültek.

Az Urak kongregációja a jezsuita rendhez kapcsolódott, elnöki tisztségét jezsuita atyák töltötték be. Havonként kétszer tartottak közös összejövetelt, amelyen szolozmaszerű ájtatosságot végeztek, az elnök lelkibeszedet tartott és imádkoztak az Oltáriszentség előtt. Havonta, valamint Szűz Mária ünnepein közösen járultak a szentáldozáshoz általában az Irgalmasok templomában, de a tagok egyenként ettől jóval gyakrabban is áldoztak, sokan naponta. A tisztviselői kar havonta tartott ülést, ahol a társulat életét irányító határozatokat hozott és megvitatta a katolicizmust érintő aktuális kérdéseket. Emellett időnként hitvédelmi előadásokat és máriagyúdi zarándoklatokat is szerveztek.⁵⁹

ADRIEN TENGYEL

THE MARY-CONGREGATIONS IN PÉCS IN THE ERA OF THE DUALISM

The Mary-congregations were Catholic religious societies which wanted to increase the religious belief of the membership by the marianism. The certain Mary-congregations were contained same social status and cultivation membership. In Pécs thirteen Mary-congregations were active in the era of the dualism which were the most popular Catholic religious societies of the town. These were formed in the beginning of the 20. century, in the era of Hungarian Catholic Revival. The first congregation started in 1901 in the Instructress Educational Grammar School of Notre Dame Convent what the majority of the grammar schools followed. Two groups of the Mary-congregations formed: the student- and the adult-congregations. These were active in social and cultural sphere too the over religious domain so the importance of the Mary-congregations was very great in the church and social history of Pécs.

58 KAFFKA JÓZSEF: *Az Urak Mária-Kongregációja*. Pécsi Katolikus Tudósító 1927. május 1., 6.

59 Dunántúl 1911. szeptember 1. 3., 1911. december 7. 2., 1911. december 20.2., 1912. október 18. 2.; *A „Jó Tanács Anyja”-ról nevezett Pécsi „Urak Kongregációja”-nak ájtatossági kézikönyve*. Pécs, 1933; *A hitbuzgalmi és karitatív egyesületek* i. m. 5.; KAFFKA JÓZSEF: *Az Urak Mária-Kongregációja* i. m. 6.; KAFFKA JÓZSEF: *A pécsi Urak Mária-kongregációja*. Pécsi Katolikus Tudósító 1931. február 1., 5.; *A Ciszterci rend pécsi róm. Kath. főgimnáziumának értesítője az 1916/17. iskolai évről*. Pécs, 1917. 26.; Hrubán Ferenc belépési oklevele a Pécsi Urak Kongregációjába 1923. július 8. (Csorba Győző Megyei Könyvtár Helytörténeti Gyűjtemény Aprónyomtatványtára).

MÓZESSY GERGELY

PROHÁSZKA OTTOKÁR A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEKEN¹

A KATOLIKUS NAGYGYŰLÉSEKRŐL ÁLTALÁBAN

A Magyarországon hagyományosan 1900-tól kezdődően számozott katolikus nagygyűlések többnapos közéleti seregszemlék voltak. Igyekeztek egyfelől a hívek öntudatát erősíteni – ami a vallást lekicsinylően néző, liberális közvéleményű, mind jobban szekularizálódó államban különleges fontosságú volt –, másfelől pedig olyan közéleti fórumot teremteni, amely tematizálhatta a közéletet, s így a kor kihívásaira vallás erkölcsi alapon álló válaszokat adhatott. Segítségükkel hetekre-hónapokra a sajtó és a politikai gondolkodás homlokterébe lehetett emelni a katolicizmus számára fontos elvi kérdéseket. Jellemzőjük volt, hogy mind a felső klérus képviselői, mind a katolikus politizálást vállaló világi előkelőségek vállalták a fellépést az eseményeken.² Németországban 1848-tól, Ausztriában 1877-től tartottak efféle Katholikentag-okat – hazánkban e minták nyomán szerveztek nagygyűléseket.

Az előzmények azonban sokkal konkrétabb, voltaképp a napi politikai szintjén zajló csatározások világába vezetnek. Az 1890-es években az egyházpolitikai törvénykezés körüli viták felrúzták a hazai katolikus közéletet. 1893–1894 folyamán Sopronban, Komáromban, Budapesten, Szabadkán, Zsolnán, Nagytapolcsányban, Pozsonyban és Székesfehérvárott tartottak a katolikusok gyűléseket, amelyek – bár általános érvényű mondanivalóval is bírtak a nagy horderejű kérdésekben – inkább a politikai iszapbirkózás pillanatnyi állására reflektáltak.³ Az 1895 őszén életbe lépett egyházpolitikai törvények az egyház vereségét hozták, de létrejött nyomukban a Katolikus Néppárt, amely e törvények revízióját tűzte ki célul. (A párt tömegbázisának növelésére és erősítésére is használható efféle rendezvényeket azonban nem szerveztek.) – A többnapos, fővárosban tartott, emelkedett hangvételű seregszemlék felé a nagy országos jubileumok nyitották meg az utat. A Magyarországi Katolikus Körök és Olvasóegyletek Országos Szövetsége 1899 végén határozta el, hogy 1900 augusztusában „igazi”, több napig tartó gyűlést szervez. Ez lett később az I. számúnak nevezett nagygyűlés, amelyet jobbára évi rendszerességgel

1 A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült. A 2013. október 10-én Székesfehérvárott előadott előadás szerkesztett és jelentősen bővített változata.

2 SZÓGI László: *A katolikus nagygyűlések Magyarországon*. In: *Egyházak a változó világban. A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom 1991. május 29–31.* Szerk. Beke Margit–Bárdos István. Komárom–Esztergom Megye Önkormányzata–József Attila Megyei Könyvtár, Tatabánya, 1991, 509–512.

3 KLESTENITZ Tibor: *Prohászka Ottokár a komáromi és a pozsonyi katolikus nagygyűlésen*. In: *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012.* Szerk. Mózes Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012, 114–131.

követett a többi. A színhely többnyire Budapest volt, a Vigadó. (Egy ízben az Iparcsarnok adott otthont a rendezvénynek, 1907-ben Pécsre, 1909-ben Szegedre mozdult ki az esemény a fővárosból.) Az időpont pedig zömmel őszre tolódtott a naptárban.⁴

A nagygyűlések történetének jelenleg még alig-alig van szakirodalma.⁵ A korszak néhány egyháztörténeti összefoglalása,⁶ Szögi László velős, 1991-ben publikált előadása,⁷ Adriányi Gábor 2000-ben publikált cikke⁸ azonban egyaránt kritikusan mutat rá arra, hogy e rendezvények csak lassan formálódtak olyanná, amilyenek megálmodták őket. A közvélemény kezdetben csupán néppárti politikai gyűléseket látott bennük, a radikális sajtó ennek megfelelően a „konzervatív klerikalizmus” zászlóbontása miatt igen élesen támadta a seregszemléket. Néha ellentünetésekkel zavarták azok békéjét, 1908-ban pedig baloldali radikálisok tetteleg is bántalmazták a gyűlésre igyekvőket. A politikai tartalomra utal az is, hogy 1905-ben a koalíciós válság elsöpörte a rendezvényt: meghirdették ugyan, de a szervezők a feszült légkörben végül lemondtak megtartásáról. Maguk a gyűlések sem mutatták sokáig, hogy azok az egyetemes magyar katolikusság ünnepi eseményei lennének. A viszonylag drága belépőket nem mindenki engedhette meg magának, így az üléseket főleg arisztokraták látogatták – értelmiségi csak kevés. A vidéki katolikusság szemlélődő szerepe kényyszerült. A primás fővédnöki szerepe formális volt, bizonyos főpapok – pl. Samassa József egri érsek – teljes passzivitást mutattak, a püspökök alig-alig vettek részt az első gyűléseken. 1912-ben pedig – mivel a püspöki kar testületileg vett részt a bécsi eucharisztikus kongresszuson – nem is tartottak nagygyűlést.

A szakirodalom úgy tartja, hogy 1910-es évekre nőtte ki magát a rendezvénysorozat oda, hogy valóban érdemi kérdéseket feszegetessen. Majláth Gusztáv megszólalása az értelmiség passzivitásáról, vagy Csernoch János hercegprimás önkritikus hangvételű beszéde a munkáskérdés kísértetéről 1913-ban valóban kulcsfontosságú.⁹ Úgy véljük azonban, Prohászka Ottokár – alább tárgyalt – korai megszólalásai miatt ezt a nézetet egy kissé árnyalni kell.

A nagygyűlések sorát 1914-től a háború, majd 1918-tól a forradalmak szakították meg. 1920-ban tartottak, 1921-ben a királypuccsok keltette politikai feszültség miatt ismét nem rendeztek gyűlést. 1922-től ugyan újra voltak ilyen rendezvények, de kissé egysíkúvá váltak a „keresztény kurzus”-ban: formálissá lettek, a rendszer (építő) kritikájára kevésbé vállalkoztak. Szervezésüket 1933-tól az Országos Katolikus Szövetségtől az Actio Catholica vette át.¹⁰ A hierarchia ezzel kissé rá is telepedett a fórumra: a tematikát immár erőteljes centralizáció jellemezte, s csökkent a megszólalások sokszínűsége. (Az pedig messzire vezető kérdés, hogy az Actio Catholica világlátása mennyire is tükrözte a valós társadalmi igényeket.)

A nagygyűléseket egy püspök által mondott *Veni Sancte* nyitotta meg. Mindennap egy-egy nyilvános ülésen előre fölkért előadók tartottak főreferátumokat, majd kisebb

4 SZÖGI 1991, 509–510.

5 2013 őszén tartott előadásunk óta – jórészt az OTKA-kutatócsoport munkájának eredményeként – születtek újabb elemzések. Legyen elég itt „A médiatörténet és az egyháztörténet metszéspontjai” konferencia (2013. december 3., Bp., MTA BTK) előadásaira, vagy Klestenitz Tibor Vigilia 2014/2. számában megjelent tanulmányára utalnunk.

6 PL. HERMANN Egyed: *A katolikus egyház Magyarországon 1914-ig*. Aurora, München, 1973, 497–504.

7 SZÖGI 1991, 510.

8 ADRIÁNYI Gábor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon 1900–1943*. In: *Vigilia*, 65. évf. (2000), 10. sz. 739–746.

9 SZÖGI 1991, 510–511.

10 SZÖGI 1991, 511.

csoportok, szakosztályok vitatták meg a témákat. Előterjesztéseiket a nagygyűlés határozatként hozták nyilvánosságra, benne a legfontosabbnak vélt kérdésekre javasoltak vagy kértek megoldást a püspöki kartól vagy a kormányzattól. A nagygyűlések a kezdetektől hangsúlyt fektettek a publicitásra, így a referátumok hamar megjelentek nyomtatásban.¹¹ Mivel a seregszemle sokakat vonzott, a katolikus nagygyűlés központi eseményeit meglehetősen nagyszámú szatelit-rendezvény kísérte. A legkülönbélebb katolikus csoportosulások – egyesületek, társulások, szövetkezetek – tartották hozzá igazítva közgyűléseiket. Prohászka Ottokár a plenáris üléseknek volt rendszeres előadója, a kisebb csoportrendezvények közül leginkább a Szociális Missziótársulat és a Katolikus Hírlapírók Országos Pázmány Egyesületének alkalmain tűnt fel.¹²

PROHÁSZKA OTTOKÁR FELLÉPÉSEI A NAGYGYŰLÉSEK PLENÁRIS ÜLÉSEIN

A Prohászka-kutatás idáig lényegében adós volt a fehérvári püspök nagygyűlési beszédeinek ismertetésével és mélyebb elemzésével. Gergely Jenő 1994-es biográfiájában a püspök 1922 utáni társadalmi nézeteit taglalta – zömében e késői szövegekre támaszkodva,¹³ Adriányi Gábor egy-egy mondatban kísérelte meg összefoglalni 1900–1910 közti beszédeinek magvát egy a nagygyűlésekkel foglalkozó cikkében,¹⁴ Szabó Ferenc SJ pedig 1908-as és 1926-os előadásainak szentelt komolyabb teret.¹⁵ Frenyó Zoltán egy antológiájában közölte újra a Schütz Antal által már kiadott beszédeket – modernizált helyesírással, s a bevezető tanulmányába markáns idézeteket is kiemelve;¹⁶ Fazekas Csaba pedig két, a gyűjteményes kiadásban nem publikált beszéd rekonstrukciójára vállalkozott a közelmúltban – felhívva a figyelmet a szatelit-rendezvényeken elhangzott szövegekre is.¹⁷

A pályakezdő, Esztergomban teológiai tanárként működő Prohászka Ottokár több németországi katolikus nagygyűlésre ellátogatott,¹⁸ az 1885. évi, Münsterben megrendezetttről részletesen tudósított is.¹⁹ A formát magát – és a rendezvényben rejlő lehetőségeket – tehát korán és alaposan megismerte. A hazai viszonyokat azonban ekkor még

11 SZÓGI 1991, 510.

12 Prohászka szerepléseit e szatelitrendezvényeken Klestenitz Tibor ismertette részletesen 2014. április 2-án, a Központi Szemináriumban rendezett tudományos konferencián.

13 GERGELY Jenő: *Prohászka Ottokár: „A napbaöltözött ember”*. Gondolat, Bp. 1994, 211–222.

14 ADRIÁNYI 2000, 740–742.

15 SZABÓ Ferenc: *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Szent István Társulat, Bp. 2007, 126–129. és 338–339. Előbbi a modernizmussal vádolt püspök modernizmus-kritikája, utóbbi végrendelet-jellege és időszerűsége miatt került elemzésre.

16 PROHÁSZKA Ottokár: *Modern pünkösöd*. Szerk. Frenyó Zoltán. Tinta, Bp. 2005, 187–356 (továbbiakban: FRENYÓ 2005).

17 FAZEKAS Csaba: *Prohászka Ottokár a XVI. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1924. október*. In: *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012*. Szerk. Mózessy Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012, 153–174. (továbbiakban: FAZEKAS 2012a); FAZEKAS Csaba: *Prohászka Ottokár a XIII. Országos Katolikus Nagygyűlésen, 1920. október*. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Szerk. Baráth Magdolna, Molnár Antal. Magyar Országos Levéltár, Győr–Moson–Sopron Megye Győri Levéltára, Bp.–Győr. 2012, 415–428. (továbbiakban: FAZEKAS 2012b)

18 NÉMETHY Ernő: *Prohászka Ottokár életrajza*. Stephaneum, Bp., 1927, 11–12.

19 *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*. I–XXV. Szerk. SCHÜTZ Antal. Szent István Társulat, Bp., 1928–1929. (továbbiakban: ÖM) 16, 71–97.

éretlennek tartotta hasonló gyűlések tartására. Úgy vélte: előbb aktív katolikus egyesületi életet kell teremteni, az szükséges előfeltétele a nagygyűlésnek. Felfigyelt ugyanakkor a német katolikus párt erejére és szerepére is.²⁰ A magyarországi, az 1890-es években tartott – s a későbbi nagygyűlések előzménynek tekinthető, ám „számozatlan” – politikai gyűléseken Prohászka Ottokár szerepvállalásának kérdésével a közelmúltban Klestenitz Tibor foglalkozott.²¹ Kimutatta, hogy az 1893-as komáromi seregszemlén Prohászka elsőként fogalmazta meg egy katolikus néppárt szervezésének szükségességét, az 1894-es pozsonyi nagygyűlésen pedig a keresztényszocialista szervezkedési irány lehetőségeit vázolta fel.

Az 1900-tól kezdődően tartott „klasszikus” nagygyűléseknek már Prohászka volt az egyik legállandóbb, legfoglalkoztatottabb szereplője. 1900–1910 között valamennyi megtartott nagygyűlésen fellépett – miközben személyének társadalmi súlya fokozatosan nőtt, hiszen vidéki szeminárium tanárból fővárosi professzorrá avansált 1904-ben, 1906-tól pedig már székesfehérvári püspökként állt a közönség elé.

Első ízben 1911 novemberében nem szónokolt. Távolmaradása természetesen a friss, ez év nyarán kulmináló és közéleti szenzációnak számító index-história következménye volt. (A fehérvári püspök két könyvét és egy hírlapi cikkét problematikusnak tartotta és elítélte az illetékes szentszéki kongregáció 1911 júniusában. A határozat teljesen váratlanul érte a főpapot. Alázatosan alávetette magát a döntésnek és visszavonta a könyvpiacról ezeket a kötetét.²²) Már augusztusban azt írta naplójába: „*Nem akarok reagálni a sok ingerre, melyet másoktól veszek, sem pedig nem akarom kielégíteni mások kíváncsiságát, akik hát ugratni akarnának. Ki is térek alkalmaznak, hol beszélni s félreérteni lehet.*”²³ Nem tudjuk, meddig tartott volna önkéntes kivonulása az egyházi közéletből. E hónapban ugyanis – egy hosszabb tirolói vakáció után hazatérve – az *Alkotmánynak* már úgy nyilatkozott: „... *haladok tovább azon az úton, amelyen haladtam. Eszem ágában sincs, hogy a közéleti tevékenység teréről lelépjek és cserbenhagyjam intézményeinket, melyek bölcsőjénél ott álltam...*”²⁴ Hogy valóban így gondolkodott, azt mutatja, hogy 1911 októberében a Katolikus Népszövetség tisztújításakor ismételten alelnöknek választották, és fellépett egy leányegyesület alakuló rendezvényén is.²⁵ Mivel hazai ellenlábasai teljes elszigetelésére törek – nagygyűlési megjelenésétől pedig tartottak –, a római kúriát tovább hangolták a fehérvári püspök ellen. Ennek következményeként a Zsinati Kongregáció prefektusa, De Lai bíboros 1911. szeptember 22-én levélben kérte arra Prohászkat, hogy működését korlátozza az egyházmegyéjére, „ne szomorítsa meg Öszentsége ősz fejét”. A püspök önértetesen válaszolt: őt egy bizottság hívta meg, amelynek összetételét a püspöki kar hagyta jóvá. „*Elképzelnem sem tudtam, hogy egy beszéd megtartása Rómában nemtetszést vált ki. Nyugodjon meg tehát Eminenciád, hogy nem fogok beszélni. Az azonban bizonyos, hogy valamennyi katolikus igen fog csodálkozni, ha megtudja, hogy egy beszéd megtartását rossznak minősítik, és hogy ezt a rendelkezést velem szemben a*

20 ÖM 16, 46. „Ezen egyletekből, hozzájuk véve a politikus centumpártot, alakul a katolikus nagygyűlés; nélkülök, pláne hiányukban nagygyűlést szervezni pl. Magyarországon, előrelátható kudarc! Vagy mit akarnak a nagygyűléseken? Talán csak beszélni? Ezt megteszik a legtöbben, akik semmit sem tesznek.”

21 Vö.: KLESTENITZ 2012, 114–131.

22 Újabb összefoglalása: MÓZESSY Gergely: *Prohászka Ottokár és X. Pius összeütközése*. In: *Magyar Tudomány*, 174. évf. (2013) 5. sz. 558–562.

23 ÖM 23, 230–231. (Naplójegyzet, 1911. augusztus 17.)

24 [s.n.]: *Prohászka püspök közéleti tevékenysége*. In: *Alkotmány*, XVI. évf. (1911) 195. sz. (VIII.18.) 10.

25 [s.n.]: *A Katolikus Népszövetség közgyűlése Pécsen*. In: *Alkotmány*, XVI. évf. (1911) 245. sz. (X.17.) 5.

kongregáció hozta.”²⁶ A nagygyűlésen azonban nem akarta a közvélemény háborgását szítani, így gégebántalmakra és orvosi tiltásra hivatkozva lemondta a szereplést.²⁷ Csak egy csekély nyilvánosságú szatelit-rendezvényen jelent meg naplója szerint: „*A nagygyűlésen voltam, de nem beszéltem; kivéve, hogy elnököltem a Schulbruder-egyesület gyűlésén a szemináriumban Tóth Károly dr. kedvéért. Jó is volt egyszer a könnyebb végét fogni.*”²⁸ – írta. A liberális sajtó természetesen találgatta távollmaradásának okát; és jól érzékelhető kárörömmel számolt be arról is, hogy távollétében az intelligencia a szokottnál rezignáltabban vett részt a gyűléseken, neve említésekor viszont tüntető tetszésnyilvánítással éltette a tömeg, ami zavarba hozta a jelen lévő püspököket.²⁹

A kényszerű távollét nyomán született Prohászka egyetlen naplóreflexiója a nagygyűlések világáról.³⁰ Mivel naplói inkább lelki írások, mintsem a mindennapok lecsapódásai, ez nem is meglepő. Érzései lelkesítik: „*Mily fölséges emlékek fűznek ezekhez a katolikus nagygyűlésekhez is! Ah, mennyi lélek, tűz és lángolás a keretük.*” – írta, majd felidézett egy konkrét képet is: „*Emlékszem, az elsőkön Budapesten (gondolom 1897 januárban) nem voltam, de gondoltam rá délután a szentgyörgyi mezőn a Duna partján sétálván; hideg volt; beállt a Duna. Akkor a polgári házasság stb. járta; nem az én témám; nem is hittem, hogy később majd engem is előrántanak.*” – Meg kell jegyeznünk, hogy a püspököt kissé megcsalta időérzete. Ez valójában 3 évvel korábban, 1894-ben történhetett: akkor volt az időben első, de a későbbi számozásból kimaradó, még az aktuálpolitika szintjén birkózó fővárosi nagygyűlés. (A nagygyűlések számozásával másnak is volt „baja”: Némethy Ernő Prohászka-életrajza az 1904-est nevezte a legkorábbinak,³¹ Schütz Antal – mint a későbbiekben látni fogjuk – az 1904. évről feledkezett meg...)

1912-ben nem volt nagygyűlés; 1913-ban Prohászkat ismét az előadók közt találjuk. A következő, 1920-as rendezvényen Prohászka ismét fellépett. 1921 őszén, amikor Magyarországon nem volt nagygyűlés, személyesen vett részt Frankfurtban egy hasonló seregszemenlén, a magyar érdekek képviselőjeként.³² 1922-től ismét rendre az előadók között találjuk, egyedül 1925 októberében nem. Hallgatásának pontos okát nem ismerjük, de valószínűsíthető, hogy húszesztendősi püspöki jubileuma áll háttérben. (Ferenc József 1905. október 17-én nominálta Fehérvárra Prohászkat.) A nagygyűlés ideje alatt a Tiszti Kaszinóban a Szociális Missziótársulat által rendezett nagyszabású ünnepségen emlékeztek meg főpapi két évtizedéről. Vélhetően a nyilvános üléstől épp azért maradt távol, hogy személye ne telepedjen rá teljesen a nagygyűlésre, ünneplése szűkebb körben maradjon.

26 ADRIÁNYI Gábor: *Prohászka és a római index*. Szent István Társulat, Bp., 2002, 78–80.

27 [s.n.]: *Miért nem beszél Prohászka püspök az ideai nagygyűlésen?* In: *Alkotmány*, XVI. (1911) évf. 267. sz. (XI.10.) 9.

28 ÖM 23, 231. (Naplójegyzet, hagyományosan 1911. október 17-re datálva, de vélhetően egy hónappal későbből való.)

29 ADRIÁNYI 2002, 80.; HERMANN 1973, 501.

30 Vö.: ÖM 23, 230–231. (Naplójegyzet, 1911. augusztus 17.)

31 NÉMETHY 1927, 14–15.

32 SCHÜTZ Antal: *Sion hegyén*. Szent István Társulat, Bp., 1929. (ÖM 25.) 112. Előadása – Freiheit, Autorität und Kirche címmel – megjelent: *Die Reden gehalten in den öffentlichen und geschlossenen Versammlungen der 61. General-Versammlung der katholiken Deutschlands zu Frankfurt am Main 27. bis 30. August 1921 nebst einer kurzen Einleitung über Vorgeschichte und Verlauf der Lagung*. Fränkische Gesellschafts-Druckerei, Würzburg, 1921, 213–221.

A száraz tények így is megdöbbenőek. Összesen 18 nagygyűlésre kerül sor Prohászka életében – s ebből 16 alkalommal a központi rendezvény aktív szereplőjének tudhatjuk. Ennyire következetesen megjelenő, állandó szereplő nincs is más a nagygyűlések palettáján – leszámítva gróf Zichy Jánost, a nagygyűléseket rendező egyesület elnökét. Prohászka ráadásul nem csak résztvevő volt, hanem reklámozó is: 1901-ben saját lapjában, az *Esztergomban* népszerűsítette a még gyermekcipőben járó kezdeményezést.³³

A Prohászkaival foglalkozó egyháztörténeti irodalom némi pozitív elfogultsággal nézi a püspököt. Ezért az általánosnak mondható jellemzés, miszerint vezérszónoknak tekinthető a nagygyűléseken – azaz: a tömegek az ő előadásait várják a legjobban, ő a legnépszerűbb előadó, ő kapta a legviharosabb tetszésnyilvánításokat, őt nem unták meg soha stb.³⁴ – némi óvatossággal kezelendő. Nem érezzük túlzásnak ezeket megállapításokat, de mindez nem azonnal alakult így. Talán hiba lehet a legelső nagygyűlésekre is visszavetíteni Prohászka későbbi tekintélyét – bár kétségtelen, hogy Prohászka roppant gyorsan maga mellé tudta állítani a tömegeket. Már 1900-as megszólalása kapcsán is készült kedveskedő karikatúra róla – de ez egyrészt elszigetelt eseménynek tekinthető csak még, másrészt tudatosítanunk kell, hogy a rajz egy személye iránt pozitívan elfogult sajtóorgánumban jelent meg.³⁵

A fordulópontot inkább 1902-ben, a III. Katolikus Nagygyűlés idején láthatjuk. Prohászka ekkor már csak percekig tartó taps után juthatott szóhoz, egyszersmind „médiajelenséggé” is vált. Számos lap foglalkozott személyével: az *Új Világ* harcedzett zászlóvivőnek nevezte, és fényképét és közölte.³⁶ Az *Egyházi Közlöny* Zichy Nándor és Majláth Gusztáv mellett az ő arcélét rajzolja meg a résztvevők közül: kiemelve puritánságát, átszellemültségét, egyszersmind megjósolva jövőjét: „*Ambrus egy gyermek kiáltására lett püspökké, Prohászka egy ország fogja kikiáltani.*”³⁷ Ezzel párhuzamosan a neológ zsidóság lapja, az *Egyenlőség* – a korabeli katolikus sajtó megfogalmazása szerint – „tájékozó dühvel” támadta,³⁸ a *Borsszem Jankó* című liberális vicclap egy nem épp hízelgő gúnyverssel illette személyét.³⁹ A legérdekesebb azonban talán az, hogy a lapok polemizálni kezdtek Prohászka körül. A liberális *Budapest Napló* címcímlapján 1902. október 19-én jelenik meg – Vészi József főszerkesztőt rejtő (v.) szignóval – egy a szónokot elismerő írás. A szerző a nagygyűlés csattanójaként említette a fiatal papot, méltatásában egyáltalán nem fukarkodott a szuperlatívuszokkal: tüzes lelkű, tüzes szavú, szilaj fantáziájú, elragadó lendületű jelzőkkel illette. Felfedezni vélte benne azt a katolikus, akinek elve, hogy a hitet közelebb kell vinni a modern korszakhoz, akit tudományos lelkiismeret jellemez, aki egy modern felfogású, tanulni kész egyházat képvisel. S kifejezte egyúttal csodálkozását, hogy Prohászka a konzervatívok – szóhasználatá szerint: ultramontánok – is magukénak érzik. Válaszul a konzervatív-katolikus *Alkotmányban*

33 ÖM 20, 202–204.

34 PL: NÉMETHY 1927, 14–15.; SCHÜTZ 1929, 54–56.; GERGELY 1994, 86–87., SZABÓ 2007, 102–103.; HERMANN 1973, 500.; ADRIÁNYI 2000, 740–744.

35 Vö.: JANCÓS Árpád – JAMBRIK Timea – MÓZESSY Gergely: *Prohászka más élcikloppokban*. In: *Prohászka-tanulmányok, 2009–2012*. Szerk. Mózes György. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012, 111., 337.

36 BIHARI LEWICZKI Béla: *Harcedzett zászlóvivő*. In: *Új Világ*, V. évf. (1902) 39. sz. (X.22.) 1–2.

37 (Dr. K–hy): *Zichy Nándor, Mailáth, Prohászka*. In: *Egyházi Közlöny*, XIV. évf. (1902). 44. sz. (X.31.) 605–606.

38 Vö.: (-ly) [=SZÉKELY Nándor]: *Prohászka jegyében*. In: *Egyházi Közlöny*, XIV. évf. (1902). 43. sz. (X.24.) 595. ZEMPLENI Árpád: *Néppárti álmok*. In: *Egyenlőség*, XXI. évf. (1902) 42. sz. (X. 19) 1–2.

39 [s.n.]: *Prohászka Ottokár*. In: *Borsszem Jankó*, XXXV. évf. (1902) 1820. (43.) sz. (X.26.) 6.

„Konkolyhintés” című írásában Turi Béla Vészi József egyházképét kritizálta. Azt hangsúlyozta, hogy nem ismeri eléggé az egyházat: a katolikusok nagyon is tudják, kit éljenek. A pengeváltás egy további cikkpárral folytatódott, s még az alapvetően mérsékelt hangvételű *Egyházi Közlöny* is ringbe szállt. Prohászka tehát – legkésőbb ekkor, 1902-ben – akaratán kívül „jelenségé” lett.⁴⁰

A későbbiekben a nagygyűlések beszédrendjének összeállítása, valamint a korabeli újságok – kissé sablonos – megjegyzései az elhangzottak fogadtatásáról már kétségkívül igazolják a szakirodalom állítását Prohászka központi szerepéről. Első monográfusa, Schütz Antal költői képekkel mutatja be szónoki sikereit: „*Aki azt meg nem élte, annak bajos tiszta képet adni róla. [...] Azt meg kellett élni: amint a zsúfolt teremnek és a végsőkig fűtött várakozásnak izzó légkörében [...] orkászzerűen fölzúduló tapsok közt megjelent csupa erő, finomság, lelkeség alakja, azzal a páratlan tartással, mely önérzetet és mély alázatot sugárzott egyszerre. Ott állt körülzónólva tapsoktól és várakozástól, minden izmán és idegén vibrált a nagy föladat, mely kidöbbsenni készült, lefogva a tökéletes önfegyelmezés hatalmától. Aztán megcsendült érces és mégis oly gyöngéd és gazdag hangja. Értekező előadásban kezdte körvonalmazni témáját; néma csönd kísérte ezt az ouverture-t. Nem telt bele három perc, megvillantak a fényzőrök, és a tájékozatlanok is kezdtek sejteni a probléma mélységét és komolyságát. Fölvonultak éles körvonalakkal, szinte személyes plaszticitással az ellenfelek. Mikor aztán minden hallgató már bele volt vonva a szellemek csatájába és az arcokon feszült az együttélés: egyszerre megszólaltak a sűrített, de ép[p]enséggel nem letompított ellenérvek, villódzani kezdett a látóhatár, villám villámot követett; egyik zseniális gondolat, kép, ellentét a másik után, közben egy-egy fejtegetés szélsőségre, majd ismét finoman elcsattanó oldalvágások, felsőbbes szatíra szikraesője, és közben termékenyítő és üdítő záporoként hullott a régi igazság áldása a lelkekre. Mintha a terem ama szellem-harcoknak vált volna színhelyévé, melyet a Jelenések könyve ír le Szent Mihály serege és az alvilág hatalmai közt. Itt Szent Mihály lovagiának vezérsége alatt a hallgatóság magamagát érezte győztesnek, mikor elhangzottak az utolsó fegyvercsattogások; és az a tapsvihar, mely végigdörgött a termen, csak halvány szimbóluma volt annak a viharoknak, mely a lelkeket kavarta föl.*” – Schütz végül így összegzi Prohászka fellépésének hatását: „*mint búgó harangszó hívta és vont a templomba azokat a liberalizmus-szülte intelligens férfiakat, kik templomtól és harangszótól rég elszoktak. De akik hívására jöttek, azokat nem hagyta elalélni az úton. Gondoskodott számukra útravalóról és otthoni kenyérről. Kiteljesedett szellemének megérett irodalmi gyümölcseivel ajándékozta meg őket, és akiket templomba szoktatott, azokat most odaédesgette a teológiai olvasmányhoz – Pázmány kora óta első eset.*”⁴¹

40 (v.) [=VÉSZI József]: *Prohászka*. In: *Budapesti Napló*, VII. évf. (1902) 287. sz. (X.19.) 1–2; TURI [Béla]: *Konkolyhintés*. In: *Alkotmány*, VII. évf. (1902) 253. sz. (X.24.) 1–2.; (v.) [=VÉSZI József]: *Megint Prohászka*. In: *Budapesti Napló*, VII. évf. (1902) 293. sz. (X.25.) 1–2.; TURI [Béla]: *Konkolyhintés – de öntudatlanul*. In: *Alkotmány*, VII. évf. (1902) 255. sz. (X.26.) 5.; (-ly) [=SZÉKELY Nándor]: *Prohászka jegyében*. In: *Egyházi Közlöny*, XIV. évf. (1902). 43. sz. (X.24.) 595–596.

41 SCHÜTZ 1929, 54–56.

FORRÁSAINK

Prohászka nagygyűlési beszédeit Schütz Antal az Összegyűjtött Munkák 13. kötetében *Élet ígéi* címmel adta ki, kordokumentumnak tekintve sorozatukat.⁴² E szövegkiadással szemben azonban két tekintetben is kritikuskak kell lennünk – amire egyébként maga a szerkesztő hívja fel figyelmünket.

Egyrészt egy beszédközlés szinte soha nem lehet tökéletes. Kétféleképpen születhet egy írott verzió: gyorsírástól alapján, amely – a műfaj sajátosságai miatt – gyakorta töredékes és pontatlan; vagy az előadó saját jegyzetei alapján. (Szerencsésebb sajtóorgániumok ugyanis dolgozhattak a szónok jegyzeteiből is.) Prohászka előadói stílusa azonban még az ilyen szövegközlések pontosságát is megkérdőjelezi. A püspök ugyanis, mint Schütz mondja: „nem kötötte magát az előre elkészített szöveghez, hanem ott a pillanat termékenyítő hevében alkotott, titáni géniuszának teljes latbavetésével”.⁴³ Prohászka maga így vallott szónoki szokásairól: „Tanulom-e a beszédeket? Kidolgozom a javát, be is tanulom, de nem kötöm magam hozzá. A szónoki léleknek az aktusban kell produktívnek, termelőnek lennie, s szónokolni nem annyit tesz, mint szónoklatokat írni. A szónoklat a szó-akcióban van. De jó előkészület, jó anyag és jó anyagkezelő tudás kell hozzá; azután pedig a szónoki érzéket szabadjára kell bocsátani: alakítson, teremtsen, szórjon tüzet és szórja magát.”⁴⁴

A másik probléma abban rejlik, hogy Schütz Antal szövegkiadása nem teljes. Schütz ugyanis írtozott attól, hogy általa nem autentikusnak tartott beszédszöveget közöljön. A dolog hátterében a személyes tapasztalata állt: a püspök lelki gyakorlatos beszédeit közlő *Dominus Jesus* címmel megjelent kötet sajtó alá rendezésében maga is részt vett, és pontosan tudta, hogy a gyorsírástól tisztázatai Prohászka mennyit javított még, mire azok nyomdakésszé értek.⁴⁵ Schütz a nagygyűlési beszédek esetében a hivatalos kiadványokban (*Alkotmány, Szövetségi Értesítő, Magyar Katolikus Almanach*) megjelent, a szónok által jóváhagyottnak tekintett verziókat közölte újra. Az 1923-as beszéd esetében a *Magyar Kurír*ra támaszkodott, s jelezte: nem éri hibátlannak a lap gyorsírástól feloldását. Tudatosan mellőzte viszont az 1920. és 1924. évben elmondott nagygyűlési beszédek közzétételét. Kiadói végjegyzetében úgy fogalmazott, hogy ezekről csak „kínosan hiányos stenogram” állt rendelkezésére.⁴⁶ A közelmúltban Fazekas Csaba igyekezett e szövegeket több korabeli sajtótermék híradásainak párhuzamba állításával rekonstruálni – elég jó eredménnyel.⁴⁷

Ennél is érdekesebb – és a jelek szerint eddig nem tűnt fel senkinek –, hogy Schütz Antal mellőzte az 1904-es katolikus nagygyűlés megemléztését. Szerkesztői jegyzete arról tanúskodik, hogy úgy vélte: a belpolitikai válság által elsodort – előkészített, ám meg nem tartott – 1905. évi volt az V. nagygyűlés.⁴⁸ Valójában az V. Katolikus Nagygyűlés az 1904. október 20–23. közt megrendezett volt, ennek keretében került sor a Keresztény

42 ÖM 13, VII.

43 SCHÜTZ 1929, 54–55.

44 ÖM 24, 12–13. (Naplójegyzet, 1919. november 8.)

45 ÖM 13, VI.

46 ÖM 13, V. és 381–382.

47 FAZEKAS 2012a, 153–174.; FAZEKAS 2012b, 415–428. Fazekas Csaba bizonyos megállapításaival a szöveg értelmezése, hallgatóság általi dekódolása kapcsán nem tudunk egyetérteni, de a szövegrekonstrukcióra irányuló munkáját nagyra értékeljük és ezúton is köszönjük.

48 ÖM 13, 381.

Szociális Egyesületek Országos Szövetségének alakuló kongresszusára.⁴⁹ Prohászka ekkor a katolikusok praktikus társadalmi, tudományos és szociális feladatairól szólva a keresztényszocialista szövetkezeteket is pártfogásába emelte. Nem tételezzük fel a tudós piaristáról, hogy tudatos megfontolás eredményeként hallgatta volna el ezt a beszédet. Tartalmi szempontból mindössze két olyan mozzanata van a szövegnek, amely az összkidás megjelenésekor, 1920-as évek végén problémás megítélésű lehetett. Egyrészt ilyen Prohászka tudatos kiállása a keresztényszocializmus mellett – de Schütz másutt több témába vágó cikket is közölt Prohászkatól ezekből az évekből,⁵⁰ tehát ez a tény nem hátrálthatta. Másrészt 1911 eseményeinek fényén át visszánézve fájdalmasan groteszknak hat Prohászka egy megjegyzése az indexre tétel fenyegetéséről. Elhangzásakor ez teljességgel irréálisnak tűnt, a tömeg „általános derű”-vel fogadta... Elvben tehát állhatna a szöveg mellőzésének hátterében valamiféle tapintat – de a teljes mellőzésnél sokkal egyszerűbb szerkesztői megoldással is orvosolható lett volna ez a nehézség.⁵¹ E megfontolásból – és Schütz jegyzetéből – kiindulva egyszerűen szerkesztői hibának tartjuk a történeteket, amit a munka méretének és tempójának ismeretében nem csodálhatunk.

A hiányzó szöveg egyébként elérhető a korabeli katolikus politikai napilapban, az *Alkotmányban*.⁵² Ennek nyomán a források másik jelentős csoportjának, a sajtónak a jelentőségét is meg kell említenünk. A különböző világnézetű és pártállású politikai orgánusok természetesen reflexként a nagygyűlésekre. Gyakran közölték az elhangzott beszédeket – vagy legalább ismertették gondolatmenetüket –, és saját szemléletük szerint kommentálták is azokat. Az elhangzottak fogadtatásáról is adnak információkat.

PROHÁSZKA BESZÉDEI

Összesen 16 beszédet kell tehát vizsgálnunk, amelyek első ránézésre meglehetősen szerteágazó témákról születtek 27 év leforgása alatt, 1900 és 1926 között. Ez egy roppant zavaros, igen sok mély társadalmi és politikai változást hozó emberöltő. Egyáltalán nem mellékes, hogy melyik szöveg mikor hangzott el; de mérlegelnünk kell az előadó szerepét is – hiszen társadalmi súlya is változott az idők folyamán.

1900–1904 között Prohászka egyszerű teológiai tanárként vett részt a nagygyűléseken. Még nem volt püspök – csak szaktudósnak számított, akinek munkássága ugyan messze túlmutatott a szeminárium falain, és a sajtó révén többé-kevésbé ismert is volt – de olyan ranggal még nem rendelkezett, hogy megfellebbezhetetlen tekintéllyel szólhasson. 1906-tól Székesfehérvár püspökeként már lényegesen nagyobb súlya volt; 1920-tól pedig meghatározó egyéniséget láthatunk benne. Prohászkat gyakran aposztrofálják a Horthy-korszak rendszerideológusának, de ez kissé leegyszerűsítő: a csak jelszavaiban

49 Néhány említés: PÁL Ferenc: *A politikai katolicizmus kezdetei Vas megyében*. In: *Vasi Szemle*, 63. (2009) 1. sz. 66–78.; *Magyarország a XX. században*. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István (<http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/238.html> – utolsó letöltés 2013. szeptember 24.

50 Lásd pl. ÖM 21, 267–276. Az itt közölt szövegek csaknem egykorúak a hiányzó beszéddel.

51 Egyetlen felsorolás két félmondatnyi elemét kellett volna elhagyni mindössze. „*Ne féljenek, mondjuk azoknak...*” – kezdte Prohászka egyik körmondatát, s több címzett után jutott el az alábbi módon megszólítottakhoz: „*...kik haragusznak az indexre, s nem bíznak őszinteségünkben; – kik azt mondogatják: „no csak lassan, még maga is rákerül az indexre”*”. Fel sem tűnt volna a szövegrész hiánya az olvasóknak, a gondolatmeneten sem tett volna erőszakot elhagyásával a szerkesztő.

52 *Prohászka Ottokár beszéde*. In: *Alkotmány*, IX. évf. (1904) 253. sz. (X.22.) 6–8.

keresztény kurzust gyakran kritizálta maga is; a politika pedig gyakorta járt más úton, mint amit e beszédeiben kijelölt.

Prohászka korai beszédeinek ismertetését egy általunk igazságtalanul csipkelődőnek és kissé pikírtnek tekintett szakirodalmi megállapítás cáfolatának jegyében végezzük el. Hermann Egyed gigantikus egyháztörténeti monográfiájának végén szót ejtett a nagygyűlelekről. Kissé leegyszerűsítően csoportosítva az itt elhangzottakat Prohászka beszédeit azok közé sorolta, amelyek „nem törekedtek közvetlen gyakorlati cselekvésre birni, hanem inkább az elmélet, a tanítás, felvilágosítás terén maradtak.” Hozzábiggyesztette azonban: „de hallgatói azzal az öntudattal szédtek szét, hogy világnézetük győztes maradjon az eszmék harcában.”⁵³ – Ezt az összegzést egyáltalán nem osztjuk. Egyfelől úgy véljük, hogy a Prohászka pusztán elvi síkon kimondott útmutatásai is roppant hangsúlyosak, a maguk korában fontosak és gyakorta kifejezetten újszerűek voltak. Másfelől pedig azt állítjuk, hogy Prohászka következetesen aktivitásra, tettekre szólította fel hallgatóit. Beszédei egyáltalán nem pusztán azzal a szándékkal hangozzak el, hogy kellemesen elzsibbasszák, s győzelmi mámorba ringassák a hallgatókat. Célja sokkal inkább az volt, hogy cselekvő, gyakorlati kereszténységre indítsa őket.

Már a korábban említett 1885-ös németországi nagygyűlés kapcsán is arra hívta fel a figyelmet: „De hiszen beszéd elég volt Münsterben, s másfelé is mondanak eleget; a nagygyűlés súlypontja nem a beszédben, hanem a különféle célokra irányuló szervezetekben, a munka ügyes megosztásában, a munkaképes férfiaknak a kitűzött feladatokra való egységes csoportosításában fekszik.”⁵⁴ Saját, hazai beszédeinek is következetesen megjelenő eleme és célja, hogy rámutasson azokra a szervezetekre, egyesületekre, amelyekhez való csatlakozással a hívő közönség aktivitásra sarkallható.

A teológiai tanár megnyilatkozásai

Prohászka 1900-ban *Katolikus földatok a tudománnyal szemben* címmel tartotta meg beszédét.⁵⁵ A kérdés roppant aktuális volt: a 19. század természettudományos eredményei szembefordították az értelmiséget az egyház hagyományos tanításával. A felfedezések interpretációi gyakorta gúny tárgyává tették vallást, s ezért széles tömegek bizonytalanodtak el hitükben. Prohászka 1902-ben megjelent, *Föld és Ég* című kötetével reflektált legalaposabban a kérdésre. Annak népszerűsége (1914-ben már a 4. kiadása készült el) mutatja, mennyire égető is volt a téma a századelőn. E korai beszéd természetesen nem lehet olyan részletes és kiérlelt, mint a későbbi kötet – de velős tartalma már iránymutató.

Prohászka a tudományt nagy hatalomnak nevezte, amivel szemben a katolikusoknak tisztázniuk kell helyzetüket. Felhívta a figyelmet a tudományban 19. századra eluralkodó pozitivisták irányultságra, amely „el akarja felejteni a végtelent”. Tudatosította hallgatóiban, hogy ez a hozzáállás eltompította az egész nemzedék metafizikai érzékét: a tudomány módszertanának népszerűsége nyomán pedig általánossá vált kételkedés – az élet minden területén. Az értelmiség ellenszenvvel, de egyébként tájékozatlanul nézi a

53 HERMANN 1973, 501.

54 ÖM 16, 78.

55 A beszédek újabb kiadásainak bibliográfiai adatait a tanulmány függelékében közöljük. Az idézeteket tanulmányunkban az ÖM helyesírása szerint közöljük.

vallást. Ennyi a helyzetfelmérés, a „kórisme”; s innen Prohászka a receptadás, a tennivalók felé fordult.

Elsőként felhívta a katolikusok figyelmét arra, hogy a tudományt nekik is művelniük kell, tanulniuk kell maguknak is – de közben nem veszíthetik szem elől soha a metafizikai alapot, a végtelent. Másodszer hirdette: a természettudomány kellően bizonyított eredményeit nem szabad bizalmatlanul fogadniuk. A legfontosabb gondolata azonban az volt, hogy a kereszténységnek kitartóan kell nyújtani a tudomány számára mindazt, ami hiányzik belőle, amit nem vesz észre szakirányú szöszmötölésében: azaz szüntelenül rá kell mutatnia Istenre, az eszményekre, a teremtés dicsőségére. – Nem hisszük, hogy passzív lenne az a Prohászka, aki így zárta gondolatait: „*Rajta, tehát dolgozzunk! [...] Haladjon a kereszténység öntudatosan a maga útján [...]! A tudományt pedig tekintse az isteni értelem ragyogó sugarának!*”

1901-ben az alig megkezdődött huszadik század és a katolicizmus jövőbeni viszonyáról fejtette ki vízióját Prohászka. Visszaulva előző beszédére azt állapította meg, hogy az ember természetfölötti felé való nyitottsága ellen két erő hat. Egyrészt a tudomány nyers materializmusa – melyet majd csak legyőz a belátás –, másrészt az erkölcsi individualizmus elterjedése nyomán megromló etika. Azt taglalta, hogy a változóban lévő társadalomhoz miként viszonyuljon az egyház. Tudatosította hallgatóiban, hogy a túltengő individualizmus eredeti bölcsője maga a kereszténység, amely az emberben Krisztus testvérét fedezte fel, s így méltóságot adott neki.

Innen indult ki programadó szavaival: testvéreink felé szociális érzéket kell kifejlesztenünk, az egyháznak is a szociális munka terepére kell lépnie. Hermann Egyednek annyiban igaza volt, hogy Prohászka ez esetben nem adott konkrét tennivalólistát – de szemlélete alapvető változást sürgetett, s megdöbbenően erős szavakat használt. Beszédében követelte, hogy szeresse az Egyház a küszködő népet, a falut jobban, mint Budapestet; és szeresse a munkásosztályt is. (Prohászka ezt 1894 óta hirdette cikkeiben, és élte meg hitelesen. A nagygyűléseken követőkre csak lassan talált, Csernoch János hercegprímás önkritikus hangvételű eszme-futtatása a kérdésről csak 12 évvel később hangzott el.)

Prohászka beszédének volt egy fontos, politikai csengésű mondata is: semmi kifogása nincs a modern állam és intézmények demokratikus kiépítése ellen. Külön foglalkozott az egyház és állam viszonyrendszerével. Utóbbi – természet szerint – egy terjeszkedő hatalom, amely ellen az egyén csak a szabadságjogokkal bátyázhatja körül magát. Az állam azonban túlteng, mindenről gondoskodni akar. E gondoskodás azonban eltompítja az egyént, aki hajlamos a visszavonulásra. Prohászka az állam ellenében az egyén szabadságának garanciáját csak független társadalmi intézményekben és szervezetekben látta, így ezek alakítására buzdított. Fellépett az egyház szabadságáért is az állammal szemben, ami az ekkoriban újra éledő katolikus autonómia-mozgalom felé való nyitottságát mutatja. Az államegyházat nyomorúságosnak láttatta, mint ami béklyója az egyház modernizálásának.

Mint már kitértünk rá, 1902-es beszéde keltette fel az egyházon kívüli érdeklődést Prohászka személye iránt. Ekkor voltaképp előző évi beszéd egyik gondolatát vitte tovább. A liberális állam a „semlegességet” hirdetve igyekezett a közéletből kiszorítani a vallási elveket, s erre válaszul Prohászka belga és német példákra utalva sürgette, hogy „*a katolikus elveket érvényesíteni kell minden téren: magánéletben, közéletben, államban, családban, politikában, iskolában, tudományban – mindenütt.*” Arra buzdított, hogy a közszereplők – politikában, tudományban, karitásiban működők egyaránt – legyenek

hitvallók. Ismét csak aktivitásra sarkallt. Hangsúlyozta: a katolicizmus világnézet, tehát az egész embert kívánja – s ha Nietzsche vagy Goethe ezt megteheti, hát Krisztus még inkább. S mivel a katolicizmus rátermettségét bizonyította már az egyéni életben, a tudományban, a karitásában – jogot szerzett arra, hogy „az állami életben, a politikában, az iskolában, mindenütt” éppúgy követelje elveinek érvényesítését. Szóvá tette a kettős mércét: a világnézetek közötti szabad versenyben – amelyet maga is hangsúlyozottan elfogadott! – a politika lényegében csak a katolicizmus elveinek érvényesülését tagadta meg, miközben Európa kultúrájának gyökerei keresztények.

A kérdéskör komplex, s átvezet a mindennapi etika világába. Mint Prohászka mondta: *„Mi azt akarjuk, hogy a keresztény kultúra a keresztény tiszta erkölcsöt óvja meg az egész vonalon; hogy az állam, a család, a pápa, a miniszter és az Opera intendánsa mind a keresztény erkölcsöt védje. Mi azt akarjuk, hogy a szemetet seperjék ki mindenünnen. Nekünk a köztisztaság közegészségi ügy, nemcsak a csatornában, de képes levelezőlapokon is. Nálunk tilos köpködni nemcsak a villamoson, hanem újságokban is. Mosakodni illik nemcsak az embernek, de a képzeletet és az izlést sértő művészetnek is.”*

1903-ban *A világiak apostolkodása* című beszéde egyrészt egyenes folytatása a megelőzőnek, másrészt tekinthetjük az ez évben megjelent *Diadalmas világnézet* című műve tömörített verziójának is. A könyv e szavakkal kezdődik: *„Lehet-e a keresztény világnézetet beállítani a mai kultúrvilágba?”* Itt azonban sokkal konkrétan tette fel a kérdést: *„ez ellenszenves kultúrában rehabilitálható-e még a kereszténység; hogy ez aposztata szellemi áramban lehet-e a keresztény világnézet az értelmiségnek vezető s megnyugtató csillaga? Lehet-e ez új pogány világot megkeresztelni, s ki legyen apostola?”* – Az első válasza valóban csak a hallgatók megnyugtatót célozta – ennyiben igaza van Hermann Egyednek. Bízsanak ennek sikerében: a kereszténység már keresztelt meg pogány világot, megteszi újra majd – mondta Prohászka.

De nem állt itt meg, a hallgatóságot apostoli aktivitásra sarkallta ismét. Véleménye az volt, hogy miként a társadalom maga hordozza az egyházellenes tendenciákat (tudományban, művészetben, irodalomban, színészetben, szabadkőművességben, léha életben), úgy magának a társadalomnak kell az ellenmozgalmakat is megvalósítania. A klérus ehhez kevés, szükséges a hívek aktivitása. Egészen konkrét programot adott: az első tett a hiteles, keresztény életvitel; majd a következő keresztény generáció kinevelése (amelynek jegyében népszerűsített bizonyos egyesületeket és – katolikus egyetem híján – a katolikus kollégiumokat); a következőkben a szociális tevékenység lehetséges terepeit sorolta fel; végül pedig a közéleti szolidaritásra figyelmeztetett: *„Segítsék egymást a keresztény érzésű férfiak. Hisz ezt szabad; ez nem gyűlölködés. Segítik egymást a zsidók, helyesen teszik; segítik a szabadkőművesek – de ezeket már nem dicsérem meg; segítsük mi is egymást!”*

Prohászka 1904-es – Schütz által mellőzött – beszéde hasonló szerkezetű: egy korának racionalizmusra való irányultságát bemutató elméleti háttér után a katolikusok gyakorlati feladatairól szolt, sok tekintetben ismételve korábbi önmagát. Sürgette, hogy a katolikusok ismerjék meg jobban hitüket, értsék és éljék át azt. Sürgette ennek tanítását iskolákban, sajtóban. Sürgette egyáltalában magát a tettet: csak a világra kiható kereszténység, a gyakorlati vallásosság képes szembeszállni a korszellemmel. *„Az a praktikus kereszténység, mely érdeklődik a szociális élet, a kultúrföldadatok iránt”* – mondta. S ismét sorolta az eszközöket, az egyleteket, a létező formákat, amelyekhez csatlakozhattak hallgatói. A konkrétumok közt új programként a főváros katolizálása, a nőtársadalom megszervezése, a népszövetség megalakítása, a szövetkezetek felkarolása és a gazdál-

codó középosztály műveltségének emelése került elő. Általános érvényű összegzésében arról szólt, hogy a katolikusoknak a kor tudományos, szociális és kulturális-nemzeti törekvéseiben egyaránt keresztény szellemmel, a kereszténységet érvényesítve kell aktívan részt venniük.

A püspök – a világégés előtt

Az 1906-os nagygyűlésre Prohászka már székesfehérvári püspökként érkezett. Ez nagyobb tekintélyt, s egyben nagyobb rá irányuló figyelmet is jelentett. Szavait e helyzetben akár programbeszédként is lehetett értelmezni. Prohászka ekkor szakított korábbi előadásainak irányával és szerkezetével. Ezúttal nagyon élesen és konkrétan szólt. Súlyos erkölcsi kérdéseket feszegető, szókimondó beszéde utóbb kis füzetként is kinyomtatásra került, s nagy példányszámban fogyott. Címe: *Úri és női divatmoral.*

A beszéd alapvetően a prostitúcióról szólt. Azt a képet vázolta fel, hogy a társadalomban megbomlott a hagyományos szexuális erkölcs. Kialakult egy kettős mérce, amely a kilengést frivol módon elnézi a férfiaknak; a nőknek nem, de idővel „*a nő a férfi után emancipálódik, s az egyenlőség a romlásban teljes lesz*” – vizionálta prófétai erővel Prohászka. Ennek nyomán pedig a házasság konvencionális hazugsággá rohad, amelyből korcs nemzedék ered. E folyamatot az orvostudomány, a pedagógia, a szociáldemokrácia, a művészetek csak erősítik eszközeikkel.

E dekadens közmorállal szemben lépett fel a püspök. Erőtéljes, sőt erőszakos (violencia) erkölcsi nevelést sürgetett. Felemlítette külön problémaként, hogy a lányokat szinte üvegházban nevelik, így nincsenek felkészülve mindarra, ami a társadalomba kilépve rájuk tör. Öntudatos vallási élettel (gyónással, áldozással) akarta a férfitársadalom erkölcsét erősíteni; szólt az anyákhoz és orvosokhoz, hogy nevelői eréllyel lépjenek fel. A nők számára pedig azt hirdette: igazi feminizmus nem a jog-, hanem az etikai egyenlőség kivívása lenne a társadalomban. Jelezte azt is, hogy a kérdésben bizony az egyháznak is bőven van tennivalója – ám ezt már nem részletezte.

1907-ben *A kereszténység kultúrfőadatai* című beszédében visszatért a püspök a korábbi, fennkölt stílusához – de nem hagyta el előző évi kényes témáját sem. A beszéd elméleti részét figyelemreméltó kultúrafogalommal kezdte: „*A kultúra erőkifejtés és világgfoglalás, s erőkifejtés és világhódítás révén az embernek szebb, jobb és harmonikusabb élete. Az élet a cél, a többi eszköz mind. [...] De mikor szédítő gyorsaságban foglalja el az ember a világot, akkor elváltozik pszichéje is.*” Ezt követte a feladatok meghatározása: e felboruló viszonyok közt kell embert nevelni. Mert mind a technikai haladás, mind a jogok kiterjesztése – ekkor egész konkrétan a választójogé volt napirenden – a gyöngye jellemű tömegek esetében csak pusztulásba visz. Az erkölcsi világrend védelme minden keresztény feladata: egyfelől megállítani a romlást, másfelől „belevinni” a közerkölcsbe az isteni törvényt és a hitet.

Prohászka társadalmi szinten is gondolt az erkölcsre. Két téren szólt róla: előbb az általános szociális érzéket kívánta mélyíteni. Kijelentette – és ez óriási, politikai tartalmú mondat –: „*Nem filozófia, hanem szenvedés vitte osztályharcba a munkásságot.*” Tehát nem a munkásosztály ellen, hanem a rossz szociális rendszer ellen kell fellépni: kenyérrel, ruhával, betegellátással, munkaközvetítéssel, biztosítással, rokkant- és nyugdíjgyeletekkel, leánykereskedelem és alkoholizmus elleni tettekkel. Megannyi konkrét feladat, amelyek egyikének-másikának megoldására történtek ekkoriban kísérletek – csak nem az

egyház, hanem a filantróp szabadkőművesség kezdeményezésére. Bele kell kapcsolódnunk ezekbe a mozgalmakba, hirdette Prohászka, mert „*passzivitással semmire sem megyünk*”. (Itt találjuk a magyarázatát annak is, hogy az alapvetően liberális hátterű szabadtanítási kongresszuson miért lépett fel a püspök ugyanez évben.) – A szociális kérdések mellett a másik tárgyalt téma a szexuális erkölcsé. Prohászka a nő tárgyasításával szemben egyéniségének megbecsülését hirdette; a házasság védelmében lépett fel. Felhívta a figyelmet a vadházasságokat rendező Régis Szent Ferenc egyesület sikeres működésére.

Prohászka 1908-as beszédének bemutatásától e helyen eltekintünk. Részben azért, mert tematikájában nagyon elüt a többitől: teológiai-filozófiai terepre visz; részben pedig azért, mert már többször avatottan ismertette azt Szabó Ferenc.⁵⁶ Ekkor X. Pius pápa *Pascendi dominici gregis* enciklikája nyomán a modernizmus kérdésköréről szólt a püspök. A sors kegyetlen fintora, hogy pár évre rá – tiszta szándékai ellenére – épp ő keveredett a modernizmus gyanújába, amely végül az indexig juttatta.

1909-ben már ugyanazzal Prohászkaival találkozhatunk, mint két évvel korábban. A társadalmi és egyéni etika javításáért szólalt fel *A keresztény erkölcs a kultúrában* címmel. A beszéd eszmei felvezetésben arról szólt, hogy az egységes keresztény világrend a 18. század közepén bomlott meg, a felvilágosodás kora óta az emberiség új kultúra kialakítására tör – tagadva vagy semmibe véve a kereszténységet. Fel kell vetni a kérdést – mondta – hogy szükség van-e még a kereszténységre a szekularizálódó világban? A válasza természetesen igenlő, mint mondta: „*minden kultúra értéke s virága az ember*”, ám annak harmóniáját nem teremtette meg az új világ. „*Kontár az ember a lélek körül*” – jegyezte meg epésen. Úgy ítélte meg: ami tartása még van a modern emberiségnek, az a kereszténység öröksége. A kereszténység hivatása nem változott meg: hordoznia kell az emberiség erkölcsi értékét.

Hangsúlyozta: pusztán a parancsok és utasítások közvetítése kevés, láttatni kell a tetteink Isten felé vezető voltát. Az erkölcsnek dogmák kellene. Prohászka nem ítélte el a dogmák nélküli – „polgári” – erkölcsöt, mert úgy vélte, származhat abból sok jó tett; de jelezte, hogy vallási alap nélkül az erkölcs halálraítél: óhatatlanul rideggé lesz, mert nincs mögötte Krisztus szeretete. Másfelől viszont – hirdette Prohászka – ahogy dogma nélküli morált nem akar, úgy morál nélküli vallást sem, mert az csak kompromittálja önmagát. A cél tehát az, hogy tegyük etalonná újra a keresztény erkölcsiséget a köznapi életben – az örök célok miatt. Ám a kereszténység nem keltheti azt a látszatot sem, hogy megveti az emberi élet világi céljait, sőt munkálkodnia is kell a földi lét, a kultúra felvirágoztatásán.

Összefoglalva ismét csak azt látjuk, hogy Prohászka aktivitást sürgetett. A krisztusi morál megélése ugyanis harc a mindennapokban: „*a keresztény élet nem virágos rét, hanem építési telek*” – mondta sommásan.

Talán 1910-es beszéde az, amelyre először áll maradéktalanul Hermann Egyed kritikája. *A hitetlen világ útjai Krisztushoz* című szöveg nem több annál, mint amit a címe sugall. Prohászka alap gondolata itt az volt, hogy a Gondviselő Isten a „*képtelenségek s lehetetlenségek megtapasztalásának útján, csalódások és bukások, dekadencia s szenvedések vargabetűin át*” is képes hatni a világra. A modern korban az egyént Krisztushoz vezető utakat elsősorban pszichológiai természetűeknek nevezte. Megrajzolta a lázadó lélektípusokat, és próbálta lehetséges jövőjüket feltérképezni. Az intellektualista majd belefárad a szkepszisbe; az anyagi értékeket és kényelmet hajszoló ember világa elvisel-

56 SZABÓ 2007, 126–129.

hetetlenül kiüresedik majd; a korlátlan és féktelen individualisták – az übermensch-ek – fellépése nyomán pedig olyan társadalmi bomlás támad, amely visszamutat az elhagyott krisztusi tekintélyre.

Következő, 1913-as beszédében az 1909-ben feltett kérdéséhez nyúlt vissza. Címe is ez: *Miért van szükség ma is a katolikus egyházra?* Azt vette sorra, mivel szolgálhatja az egyház a jelenkort. Elsősorban azzal, hogy van célja (és útja is hozzá) – mondta Prohászka, mert ez már önmagában is jel abban a kultúr-káoszban, ahol semmiben nincs egyetértés; ahol miként mindenkinek más a filozófiája, – úgy teológiája, vallása is. E szellemi miliőben a felületesség és a tiszteletlenség az úr. Ezzel szemben az Egyház alapos Credo-jában és tekintélyt is képvisel. Az egyéni vallásosságok mind kontaktust akarnak az abszolútummal, de kezdeményezéseik bizonytalanok – szemben az Egyházzal, amely a szentségek által ezt biztosan nyújtani tudja. Hangsúlyozta Prohászka azt is, hogy az egyház szervezeti keretet ad a vallási életnek, így akcióképesebbé és hatékonyabbá teheti.

Csak filozofált volna a püspök? A beszéd fő sodrában talán igen. De itt is megjelent a praktikus hang. Arra biztatott, hogy az egyház megmerevedését kritizálókkal szemben ne szóval, hanem tettel mutassanak a hívek cáfolatot. Munkára hívott: *„Itt van aztán a nőkérdés s a társadalmi és kulturális problémák egészerdeje. Ebben az erdőben nemcsak sétálni s énekelni s búgni, hanem fát is kell vágni.”*

A püspök – a keresztény kurzusban

1913 után hosszú szünet következett a nagygyűlések folyamatában, s egy alapvetően megváltozott politikai helyzetben folytatódott soruk 1920-ban. Korábban egy liberális berendezkedésű államban kellett védelmezni az egyház kikezdett értékeit – 1920-ra szét-esett a Monarchia; de már megbukott egy féktelen terrorral kísért kommunista társadalomszervezési kísérlet is. A megfogyatkozott, számos gonddal küzdő Magyarország egy harmadik eszme jegyében próbált erőre kapni: a nemzeti-keresztény gondolatkörben. E viszonyok között Fehérvár püspökének jelentősége már messze túlmutatott egyházmegyéje határain.

Prohászka 1920-as nagygyűlési beszédét – mint említettük – Schütz Antal nem közölte. A Fazekas Csaba által hírlapokból rekonstruált szöveg sokkal rövidebb, mint a korábbi beszédek. Talán ezért is érezte a Magyar Kurírban megjelenteket erősen hiányosnak Schütz. Egyetértünk Fazekas Csabával abban, hogy ez egy politikai jellegű beszéd. Azzal viszont egyáltalán nem, hogy Fazekas a szöveg antiszemitizmusára hívja fel a figyelmet.⁵⁷ Úgy véljük, e tekintetben nem a szöveg egészének elemzése és a politikai folyamatokban való elhelyezése vezet.

A beszédben Prohászka visszatekintett az előző évek megpróbáltatásaira. Hálát ad, hogy valahogy kilábalt belőle az ország; majd örömét fejezi ki a felett, hogy most a magyarság igazi lelke, a keresztény kultúra lelkesülése a vezető erő. Hogy mit mond az antiszemitizmusról ennek kapcsán, azt idézzük fel szó szerint: *a keresztény nemzeti kultúra [...] nem csak antiszemitizmus. Nem! A mi kereszténységünk, ismétlem, nem az antiszemitizmusban merül ki. Az antiszemitizmus az tulajdonképpen nacionalizmus, megérthető reakció – de ebből a reakcióból nem élhetünk, a nemzetek lélekből, eszményekből élnek,*

⁵⁷ FAZEKAS 2012b, 421–425.

a nemzetek az erős akarat forrásaiból merítenek, az antiszemitizmus pedig az elkeseredettség, az a nacionalizmus, mely a maga elszigeteltségében sem a keresztény nemzeti kultúra kifejezése, ha nem valami járulék, valami megérthető vonás.”

Fazekas mindezt úgy értelmezi, hogy az antiszemitizmust Prohászka a keresztény kultúra „integráns részének” tekinti. A dolog annyiból érthető, hogy mai a közgondolkodásunkban rutinszerűen egészítjük ki a „nem csak” kifejezést a „hanem is” szófordulattal, amely valóban pusztán a gondolat első felének kiegészítését jelenti újabb elemekkel. Ez a rutin azonban e szöveghely értelmezését nem segíti. Prohászkanak ugyanis gyakori szónoki fordulata volt, hogy – vélhetően közönsége megdöbbenése érdekében –, hogy egy „nem csak” kezdetű mondatot úgy folytatott, hogy annak mondanivalóját nem pusztán kiterjesztette, hanem gyökeresen új síkra terelte. Ilyen esetekben a szöveg mai szóhasználatunkban sokkal inkább a „nem – hanem sokkal inkább” vagy egyenesen a „nem – hanem épp ellenkezőleg” kifejezéssel válik értelmezhetővé.⁵⁸ Véleményünk szerint ez érvényes itt is: az 1920. évi beszéd fent idézett szakasza tehát nem arról szól, hogy – Prohászka szerint – a keresztény kultúrának integráns része lenne az antiszemitizmus.

Vessünk egy pillantást a történeti helyzetre is: 1919 vörösterrorijának borzalmai után Prohászka valamelyest megértéssel fogadta, hogy az indulatok ingája visszalendült. Megértése nem azt jelenti, hogy tetszett volna neki, hiszen már 1919 augusztusában óvott a bosszútól: a fehérterror akarata ellen való volt. A beszéd elhangzásakor, 1920 októberében is voltaképp a terror ellen emel szót, 1919. augusztusi önmagát idézve a megnyugtató szándékával lépett fel. A történeteken való túllépést sürgette már – mert azt vallotta, hogy hosszú távon országot valami ellenében nem lehet építeni.

A beszéd folytatása is ezt az értelmezést erősíti: Prohászka ugyanis felsorolta, mi minden fenyegette korábban a keresztény kultúrát. *„Nem a zsidó fenyegette azt régen...”* – kezdte e gondolatot. A felsorolás időben a liberalizmust nevesíti először, a szovjeturalmat (a Tanácsköztársaságot) utószor. Azaz: a zsidóságot önmagában és egészében egyikkel sem azonosította! (Tény ugyanakkor, hogy megemlítette a „zavarosban halászó” zsidókat. A szövegközlések közt e helyen mutatkozó eltérések arra utalnak, hogy ez a szónoki lendület rögtönzésében történhetett.)

Prohászka ezután beszélt a keresztény kultúra egyes elemeiről. Példatár ez: mi a miénk, mi az „övék”. Csakhogy nem a szerzők – keresztény vagy zsidó – származása miatt sorol valakit az elfogadható vagy az elutasítandó kategóriába. Számára a művek erkölcsi minősége vált kritériummá. Antiszemitizmust sejtteni a felosztás mögé már csak azért is kár, mert a kárhozzátottak közé kerül a – Prohászka szavai szerint – „fajmagyar” Ady Endre is. Róla azt mondta: „galilei-zsidó” eszmékkal fertőzött – ahol a hangsúly egy-

58 Példaként említhetjük erre egyik első művét: *„A kozmológiai ervek nemcsak alakító, de teremtő ősokot bizonyítanak”* – írta fejezetcímként az *Isten és világban*. (ÖM 1, 39.) Vagy – a nagygyűlési beszédeknel maradván – 1913-ban így fogalmazott: *„Nekünk az ideál nemcsak reflexe a világnak, hanem princípiuma. [...] Hasonlóképp nekünk a vallás nemcsak érzület és hangulat, hanem objektív kapcsolat, a végtelen realitás megfogása, melyből lelket s erőt merítünk, s melyből élünk. Krisztus nekünk nem mítosz s fényből szőtt legenda, melyet szétszed a történeti kritika, hanem a testté lett Ige, telve igazsággal – tehát valósággal – s malasztal. S tovább megyek: ránk nézve mind ez a reális ideái nem a múltban létezik csak, hanem a jelenben van. Mindez nekünk nemcsak történet és emlékezet, hanem jelenvalóság; valóság, mellyel kapcsolatban állunk, valóság, mellyel érintkezünk s közlekedünk, valóság, mely mint erő és élet hatol belénk, hogy belőle s általa éljünk Nekünk tehát a vallás nemcsak tan, nemcsak biblia és történet, nemcsak hit és ima, hanem kapcsolat, érintkezés, közlekedés, szóval szakramentális kötelék.”* (ÖM 13, 252.) – E kifejezések sokkal inkább átírhatóak mai nyelvezetünkre „nem – hanem épp ellenkezőleg” jelentéstartalommal, mint a hagyományos „nemcsak – hanem is” fogalom párral.

általán nem a „zsidón” van, hanem a „Galilei”-n. A kifejezés a radikális gondolkodást képviselő, Polányi Károly által alapított, 1908–1919 közt működő Galilei Kör hatására utal, melynek tagjai közt történetesen nagy százalékban voltak zsidók.

Prohászka művészeti osztályozását, minőségi ítéleteit vitatni persze lehet; de nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy nem esztétikai, hanem etikai jellegű kategóriákban gondolkodva osztályozott. Ha Adyt leszámítva történetesen többi nevesített „elitelt” művésze zsidó is, azok megbélyegzése egyáltalán nem a szerzők származásának, hanem műveik keresztény erkölcsi mércéit áthágó, tabudöntögető jellegének, tartalmának szólt. Előzményként e tekintetben az úgynevezett „Fehér Színház” ügyének pártolását tekinthetjük a Prohászka-életműben.⁵⁹ – Úgy véljük, a szöveg hely által felvetett problémák értelmezéséhez Gergely Jenő adta meg a kulcsot, aki kifejtette: Prohászka számára a társadalom alapvető törésvonalai nem ott húzódnak, hogy valaki zsidó vagy keresztény; hanem ott, hogy tisztességes-e vagy nem, hazafias-e vagy nemzetietlen, etikus-e vagy nem...⁶⁰

1922-ben a katolikusok egységének útját választotta nagygyűlési beszéde tárgyának a püspök. Ekkorra már túl volt egy komoly politikai kudarcon: pártelnökként képtelen volt egyben tartani a föld- és királykérdésben végletesen megosztott kormánypártot. A nagygyűlésen – talán épp ezért – hangsúlyozottan nem pártpolitikai megközelítést választott. Visszatért régi beszédei szerkezetéhez: egy eszmetörténeti korrajzot villantott fel először, kijelentve: „*A nyugati kultúrának meghúzták a lélekharangot*”. A krízis mélyén a tömegek hittagadását látja, amelynek történetét hasonlóan rajzolta meg, mint korábban. Kiutat nem látott mást: „*A dekadens világ vagy tönkremegy, vagy megtér*”. Megmentése a hívők felelőssége, akiknek közösen kell, nagy tettekkel fellépniük.

A kereszténységet szellemi értelemben lenéző liberalizmus, a szabadkőművesség és a bolsevizmus ellen hirdetett továbbra is következetes harcot. Az európai világ zűrzavaráról érzékletesen szólt, azt főként az erkölcsi zuhlésen keresztül mutatta be. S ismét tettek-ről beszélt, hogy milyen kultúrmunkát végezhet a világ megmentéséért az egyház. Erkölcsi téren a nevelésről és a házasság védelméről szólt nagyobb vonalakban – de konkrét társadalmi bajokat is felemlített. Csak a gyónás törheti meg pl. az egykézést – véleménye szerint. A népmissziók sikerének tudta be azt, hogy a katolikusoknál tartósabbak a házasságok, mint a protestáns felekezetekben. Más síkra térve szólt gazdasági világnézetek (liberális kapitalizmus és szocializmus) harcáról és az ebből levonható tanulságokról. Prohászka szinte azonnal a tanácsköztársaság bukása után kijelentette, hogy itt nem a munkásszót győzték le, és hogy a munkásság szociális mozgalmainak helyét kell adni. Ezt képviselte továbbra is: s immár a munkásság szellemi színvonalának emelését is programmá tette. Korának közgondolkodását meghazudtoló módon, társadalmi osztályokon és vallási felekezeteken átívelő összefogást hirdetett egyfelől a megtépzott keresztény Magyarországon, másfelől az egész nyugati kultúra védelmében.

1923-as beszéde kapcsán úgy érezzük: már nem mondott újat a fehérvári püspök. Más és más oldalról indulva mindig ugyanoda lyukadt ki, csak ismételte önmagát. Két dolgot követelt következetesen: az erkölcsi rend helyreállítását és a szociális struktúra javítását – szavajárása szerint – „minden vonalon”, azaz a társadalom egészében. Itt így összegezte a programját: „*a katolikus hitélet kimélyítését a destrukcióval szemben, a*

59 Vö.: [s.n.]: *A Fehér Színház hangversenye*. In: *Alkotmány*, XIX. évf. (1914) 11. sz. (I.13.) 13.

60 GERGELY Jenő: *Prohászka Ottokár közéleti működése*. In: *Prohászka ébresztése*. Szerk. Szabó Ferenc. Távlatok, Bp., 1996. 201.

katholikus hit vallását és gyakorlását az élet egész vonalán a liberalizmussal szemben, a katolikus keresztény szeretetet, az igaz szociális érzést minden szociális törekvésben és a társadalom egész életében.”

Gergely Jenő mutatott rá e beszéd kapcsán, hogy Prohászka akkor is a keresztényszocialista elveket népszerűsítette, amikor a kormányzat már régen úgy vélte: a szociáldemokráciával való kiegyezés segíthet a szociális struktúra feszültségeinek levezetésében.⁶¹ (A Bethlen-Peyer paktumot 1921 decemberében kötötték, de nyilvánosságra csak ennek az évnek – 1923-nak – a végén került.)

Prohászka meglehetősen rövid 1924-es beszéde ismét Fazekas Csaba rekonstrukciójában olvasható csak. Ez a szöveg párhuzamba állítható az 1906-os szöveggel, mintha annak egyenes folytatása lenne. Eltelt közben 18 év, s a társadalom szexuális erkölcsi viszonyait talán még sötétebben írja le benne, mint korábban. A háború brutalitása és a forradalmak felvilágosító-népnevelő eszméi megtették (tovább) romboló hatásukat. Prohászka ekkor már annyira sem óvatoskodott a megfogalmazásokkal, mint 1906-ban: néven nevezte a vérbajt, a szifiliszt, a bárcát, hús-reklámot... Nemes egyszerűséggel bárna tartotta saját korának szexuális szokásait.

Ez utóbbi két beszédét már nem érezzük lelkesítőnek és erőteljesnek. Mintha ráborult volna a világ ezernyi kínja, már kevésbé volt képes úgy lelkesíteni környezetét, mint előbb. Talán ez is egy adalék, háttér lehet 1925-ös hallgatásához. Prohászka élete alkonyán küzdött a depresszióval: élete utolsó évének naplójegyzeteiben „elsötétedésről” írt.⁶²

Utolsó nagygyűlési beszéde 1926-ban azonban remekbeszabott. Magyarország újjáépítésének napi politikában gyakran hangoztatott jelszavával párhuzamosan a hit rekonstrukciójáról szólt benne. Mint mondta: a vallásnak ősi elvek az alapjai, de falai kulturális képződmények, amelyek elavulhatnak, újragondolásra szorulnak néha. Úgy ítélte meg, hogy a 19. század kihívásával, a tudomány és hit szintézisével sikerrel megbirkózott az egyház. Sorra vette a friss kihívásokat. Elsőként a tömeges indifferentizmust – vallási közönyt – említette, mellyel szembe az aktív hit állítható; majd az álmisztikát és spiritizmust, mely a vallási szubjektívizmus következményeként hódít. Ezek csalásaival szemben csak az Egyház közösségéhez tartozás védhet meg – hirdette.

Prohászka megítélése szerint azonban voltak ezeknél összetettebb kihívások is a hit számára. Ilyen a tömegapozitívia problémája, amelyet az ateista szociáldemokrácia terjesztett el. Prohászka rámutatott, hogy a szociáldemokrácia és a proletariátus problémája eredendően más. Előbbi elvi, azzal nincs mit kezdeni; de utóbbi gondja gyakorlati: a nyomor, amely táptalajt adott előbbi terjedésének. Ezzel pedig tud mit tenni az Egyház: a kapitalista anarchiát meg kell fékeznie XIII. Leó szociális tanítása szerint. „*Hirdetjük, hogy a proletariátusnak joga van emberhez méltó életre, joga az otthonra, a család fönntartására, a munká[s]nak a termelés gyümölcseiben való igazságos részesedésére.*” – vallotta ezt újra is újra, egy 1919 után alapvetően munkásellenes társadalmi közegben. Hogy mindez gyökeres reformokat igényel, tudta. Korrekten kijelölte a magántulajdon védelmének határait is, de felvetette annak korlátozhatóságát.

Hasonló kihívást jelent az Egyház számára a laicizált kultúra. Prohászka felidézte, hogy az ősegyház is egy ellenséges kultúrában terjedt el – lélektől lélekig hatva. Készerűtényszerűséggel állapította meg: „*a modern világban kevés van ebből az infekciós s tér-*

61 GERGELY 1994, 214.

62 ÖM 24, 240. (Naplójegyzet, 1927. január 15.)

foglaló kereszténységből.” A papság a hagyományos pasztoráció útján jár, ellátja a templomba járókat – de nem megy az emberek után. Az Egyháznak, hogy hathasson, szükség van apostoli lelkületű hívekre. Prohászka az egyház „holt terheinek”, „anyakönyvi rovatölteléknek” nevezte azokat, akik katolikusnak vallják ugyan magukat, de unottak, blázirtak. Hangsúlyozta: magas műveltségű és lelkes hívek kellene, akiket az egyházi szervezetekben, egyletekben lelt meg. Új típusú pasztorációt sürgetett: házanként, utcánként, foglalkozásonként, civilek és papok összefogása által. Hangsúlyozta azt is, hogy az egyháznak érzékkel kell rendelkeznie arra, hogy a laicizált kultúra újabb és újabb felvetődő kérdéseire reagáljon. Ilyennek tekintette a nacionalizmus problémáját. Véleménye az volt, hogy a felbuzduló nemzeti érzést nem démonizálni kell, hanem megkeresztelni. Magyarországon ez akkor – néha azóta is – (új)pogány, „turáni” köntösben vetődött fel. Prohászka szerint nem helyes a kérdésfelvetés, hogy mi előbbre való: a kereszténység vagy a hazafiság. A kettő nem zárja ki egymást.

Összegzés

Kijelentettük korábban, hogy Prohászka Ottokár nagygyűlési beszédeit Hermann Egyed osztályozásának kritikája jegyében kívánjuk elvégezni. A jeles premontrei egyháztörténész szerint a beszédek „nem törekedtek közvetlen gyakorlati cselekvésre bírni, hanem inkább az elmélet, a tanítás, felvilágosítás terén maradtak.”⁶³ Úgy véljük, a híveket következetesen aktivitásra sarkalló Prohászka beszédekre ez egyáltalán nem áll. Hermann monográfiája 1914-ig tárgyalja a katolikus egyház történetét Magyarországon. Az általa is vizsgált időszakra eső 11 beszédeből csupán kettő (1908, 1910) tekinthető teljességgel teoretikusnak; a többi kilencet – ha eltérő mértékben is, de – áthatja a hallgatóság aktivitásra sarkallásának szándéka. Az, hogy mindennek végül mennyi foganatja lett, már nem a szónok felelőssége. (Ilyen hatástörténeti megközelítésű elemzésre jelen tanulmányunk kereteiben nem is vállalkozhatunk.)

Hangsúlyoztuk azt is, hogy Prohászka pusztán elvi síkon kimondott útmutatásai is a maguk korában kifejezetten újszerűek és előremutatóak voltak. Legyen elég itt az utolsó nagygyűlési beszédének mai történeti, illetve teológiai értékelésére utalnunk. Gergely Jenő az 1926-os szövegben az 5 évvel később, 1931-ben kiadott pápai szociális enciklika, a *Quadragesimo Anno* gondolatainak elővételezését fedezte fel. Szabó Ferenc ugyanezen szöveg más aspektusairól pedig egyenesen úgy beszél, mint Prohászka Ottokár mána szóló üzenetéről, benne II. János Pál pápa kultúra evangelizálásáról szóló teológiai tanításának előképét látva.⁶⁴

A tizenhat tárgyalt beszéd meglehetősen nagy spektrumot fog be. Összevetve e szövegeket mindazzal, amiért élete során Prohászka erőit megfeszítve küzdött, két témában lehet hiányérzetünk. Egyrészt csak elvétve és feltűnően kevés szót ejtett a katolikus sajtó ügyéről e fórumon. Ennek főként az az oka, hogy e szerep másokra volt kiosztva: őt másra tartogatták a rendezők. Másrészt egyáltalán nincs szó itt a társadalmat feszítő, égető földkérdésről, amelyben meglehetősen radikális álláspontot képviselt a fehérvári püspök. (Ismert: 1920-ban saját birtokainak egy részét fel is parcelláztatta.) A komplex kérdésben egységre nem tudtak volna jutni az egyházi vezetők – és Prohászka volt annyira úriem-

63 HERMANN 1973, 501.

64 GERGELY 1994, 222.; SZABÓ 2007. 338.

ber, hogy ne kampányoljon, ne hergelje a tömegeket nézeteivel. A politikai klíma nem adott esélyt a megoldásra, a feszültségteremtés pedig – vélhetően talán – többet árthatott volna, mint használhatott. S nem csak a konkrét kérdésnek, hanem a magyar kereszténység egészének.

EPILOGUS: PROHÁSZKA EMLÉKE AZ 1927-ES NAGYGYŰLÉSEN

1927-ben két korszakos jelentőségű főpap is az örökkévalóságba költözött. Csernoch János esztergomi érsek július 25-én, míg Prohászka Ottokár már április 2-án. Természetes, hogy a magyar katolicizmus soron következő, október közepén tartott ünnepi seregszemléje mindkettőjükéről megemlékezett.

Megnyitóbeszédében gróf Zichy János kényes feladatot vállalt magára, amikor megpróbálkozott kettejük összehasonlításával. A primást bölcsnek, a fehérvári püspököt zseniálisnak nevezte. Előbbit mélyen szántónak, utóbbit magasan szárnyalónak. Emlékükbe kapaszkodva a nagygyűlésnek bensőséges, már-már lelkigyakorlatos hangulatot kívánt adni.⁶⁵ Cesare Orsenigo apostoli nuncius kongresszust üdvözlő beszédében szintén felidézte az elhunytakat. Prohászkat szép és ragyogó, meggyőző erejű emberként mutatta be, aki „felülmúlhatatlan lelkesítője volt az Egyházhoz való hűséges ragaszkodásnak és a rendületlen hazafiasságnak; az intenzív bensőséges [sic!] katolikus lelki életnek ébresztője, a nagy határtalan szeretet példaképe volt ő minden lélek iránt.”⁶⁶ Érdekes módon a rangban első hazai főpap, a nagygyűlés zárszavát mondó Szmrecsányi Lajos egri érsek már csak Csernochra utalt – igaz, épp a primás halála miatt hárult rá a seregszemle bezárásának feladata.

Azt tapasztalhatjuk azonban, hogy Prohászka más módon, más síkon jelen volt a nagygyűlésen. Témái ugyanis tovább éltek, csak stafétabotját vették át mások: Glattfelder Gyula szólt a szociális kérdésekről, Mikes János a világiak lelkipásztorkodásáról, Bangha Béla a katolikus kultúra erejéről... De még a megboldogult fehérvári püspök szavai is visszhangzottak néha. Huszár Károly a család válságáról szóló beszédében – forrásmegjelölés nélkül – idézte Prohászka gyakori szófordulatát és programját: „vissza a praktikus kereszténységhez”.⁶⁷

65 ZICHY János: *A XIX. Országos Katolikus Nagygyűlés megnyitó beszéde*. In: *Magyar Katolikus Almanach* II. (1928) 297–298.

66 ORESNIGO, Cesare üdvözlő beszéde a XIX. Országos Katolikus Nagygyűléshez. In: *Magyar Katolikus Almanach* II. (1928) 304.

67 HUSZÁR Károly: *A család válsága és a katolicizmus*. In: *Magyar Katolikus Almanach* II. (1928) 348.

FÜGGELÉK I.

PROHÁSZKA NAGYGYŰLÉSI BESZÉDEINEK NEM EGYKORÚ SZÖVEGKIADÁSAI

Év	Cím ¹ / <i>téma</i>	Megjelenés helye
1900.	Katolikus föladatok a tudománnyal szemben	ÖM 13, 158–167.; FRENÓ 2005, 187–198.
1901.	A XX. század és a katolicizmus	ÖM 13, 168–176.; FRENÓ 2005, 199–210.
1902.	A katolikus elvek érvényesítése	ÖM 13, 177–184.; FRENÓ 2005, 211–220.
1903.	A világiak apostolkodása	ÖM 13, 185–192.; FRENÓ 2005, 221–230.
1904.	A katolikusok társadalmi, tudományos és szociális feladatai	Lásd Függelék II.
1906.	Úri és női divatmórák	ÖM 13, 193–200.; FRENÓ 2005, 231–240.
1907.	A kereszténység kultúrfeladatai	ÖM 13, 201–208.; FRENÓ 2005, 241–250.
1908.	A modernizmus és keresztény katolicizmus	ÖM 13, 209–218.; FRENÓ 2005, 251–263.
1909.	A keresztény erkölcs a kultúrában	ÖM 13, 219–234.; FRENÓ 2005, 264–282.
1910.	A hitetlen világ útjai Krisztushoz	ÖM 13, 235–245.; FRENÓ 2005, 283–296.
1913.	Miért van szükség ma is a katolikus egyházra?	ÖM 13, 246–259.; FRENÓ 2005, 297–314.
1920.	Keresztény nemzeti kultúra	FAZEKAS 2012b, 425–428.
1922.	A katolicizmus ideáljai alapjai a katolikus egységnek	ÖM 13, 260–272.; FRENÓ 2005, 315–330.
1923.	Katolikus orientáció a világháború után	ÖM 13, 273–279.; FRENÓ 2005, 331–339.
1924.	Katolikusok és az erkölcsi dekadencia	FAZEKAS 2012a, 169–173.
1926.	Időszerű katolikus konstrukciók	ÖM 13, 280–292.; FRENÓ 2005, 340–356.

FÜGGELÉK II.

PROHÁSZKA OTTOKÁR 1904. ÉVI NAGYGYŰLÉSI BESZÉDE

A katolikusok társadalmi, tudományos és szociális feladatai

(Alkotmány, IX. évfolyam (1904) 253. szám (X. 22.) 6–8 oldal.)

A kereszténység a legnagyobb hatalom, mely eddig a hadak útján járt, s addig küzdött, szenvedett, addig harcolt és törtetett, míg az életet el nem foglalta s azt kultúrává ki nem alakította. A keresztény kultúra az ő koszorúja. De ezt a koszorút békében nem bírhatta. A hirdetett ideál s a gyöngye valóság közti ellentét, az egyházban érvényesülő emberi nyomorúság meggyöngítette a vallásos érzést, s egy profán kultúrának adott létet:

68 A helyesírást valamint a központozást – itt is és a szövegközlés során is – a könnyebb kezelhetőség érdekében kissé modernizáltuk.

mely a kereszténység mellett s vele szemben terjed, mely szétöri a korlátokat. Kiterjeszti a szellemi életnek tereit, lefoglalja a jótékonyt, irányt ad a szociális szervezkedésnek, érvényesül minden bajban s oly nagy sikerrel foglalja le az intelligenciát, hogy a keresztény kultúra elárvul: intelligenciájának száma csökken, a népek szellemi életében talajt veszít. S ezzel az egyház tényleg a legmodernebb s ugyanakkor legkiáltóbb probléma elé állítatik: a katolikus intelligenciának újból való megteremtése elé.

E probléma elől ki nem térhetünk! Mi is lenne a hatalmas intelligencia nélkül a keresztény kultúra? Válgék tán új „paganizmus”, a falvaknak alsóbb rendű kultúrájává? A paganizmus a pogányság útja, s reá illik Krisztus Urunk szava: „*in viam gentium ne abieritis*”.⁶⁹ Vagy alkosson szárnyaló platonikus komtemplátoroknak⁷⁰ akadémiát, s hagyja el, mint a sas a földet, hogy a felhők közt ússzék, s felejtse a világot? De a sas fészke sincs a felhők között, s bár magasan szárnyal, fiait soha nem felejt. Vagy a pusztába vonuljon s anatemizálja⁷¹ a kevély s a kemény világot? De az Úr nem a pusztába, hanem a világba küldte tanítványait.⁷² Az egyház missziója is a világ, neki is az a himnusza, hogy „*itt élnek, halnod kell*”.⁷³ Az ő élete a világ meghódítása. Elfoglalta azt már egykor – de most csökkent hatalma a lelkek fölött, küzdenie kell s dolgoznia kell tehát újra, ki kell árasztania a népek hervadó életébe szellemét s visszafoglalnia az elveszett tért, visszafoglalni a világot.

Az ilyen világhódító kultúrtevékenységnek a XX. században két irányzatot kell szem előtt tartania: az egyik az eszméknek járása, melyek a gondolkodásnak irányt adnak; a másik a vajúdó, küszködő élet vulkanikus világa, mely enyhülést keres. Az előbbi eligazít aziránt, hogy miképp állítsuk az uralkodó eszmék káprázatos fényébe a kereszténységet, hogy megértsenek; a másik irányt mutat, hogy mi tegyünk, s mint hódítsuk meg a szíveket. E két révén nyúlunk majd le az életbe gondolataink s testesülnek meg törekvéseink; ezáltal válnak világmozgató hatalommá. S ugyan mi a kornak szellemi iránya?

Minden korszaknak megvan a maga pszichológiája. Mondják, hogy a középkor teologikus, a XVII. század matematikus, a XVIII. század filozofikus, a XIX. század biologikus hajlandóságokkal fogott a világ megértéséhez. Annyi tény, hogy korunknak nagy hajlama van a racionalizmusra: fölvilágosodás után eped; látni, érteni akar. Az ilyen korszak lelkesül a tudományért és bizik a haladás csillagában, mely a civilizációt előbbre viszi, s új néz[ő]pontokat nyújt világnézetek kialakítására. Épp azért az értelmi munka imponál neki, s nem éri be a régi igazságok ismételtetésével, s a tekintélyre való hivatkozással.

Ne fogjuk rá azért, hogy nincs érzéke a vallás iránt, s hogy nem érzi a megadás szükségességét. Dehogyan nem érzi! Nézzétek Tolsztojt, Ibsent, Hauptmann: ⁷⁴kik a költészet derűs világát elhagyják, s leszállnak a létproblémák feszegetésébe! Nem hirdetik-e ők a megadást? Nézzétek Richard Wagnert, ⁷⁵ki '48-ban még a korlátlan öntelt szabadság csillagában bizik, s később a Parsifalban katolizál! S maga a természettudomány nem mélyíti-e ki a világ értelmét, midőn az embert – ki önmagában a teremtés koronája, s a

69 A pogányokhoz vivő utakra ne lépjete rá! – latin (Mt 10, 5).

70 Értsd: elmélkedőknek (latin, eredetije helyesen: contemplator).

71 Értsd: átkozza meg.

72 Vö. Mk 16, 15.

73 Vö.: Vörösmarty Mihály: Szózat.

74 Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910) orosz író; Henrik Ibsen (1828–1906) norvég író, Gerhart Hauptmann (1862–1946) német író.

75 Wilhelm Richard Wagner (1813–1883) német zeneszerző.

természet dómjának keresztrózsája – a természet nagyságának fölfogása által magának e dómnak papjává avatja? „*Er war die Krone, jetzt ist er der Priester in Domes Hallen.*”⁷⁶ Megadással van telve a világ, a lét örvényei nincsenek áthidalva – s azok bizony észben, s szívben is az utolsó emberek, kik a Fölséges előtt, a lét titka előtt térdre esni nem tudnak, „*trop petts, pour s’agenouiller.*”⁷⁷

De ami ez örvényeken innen van (kérdés, probléma, nehézség, érdek), ezt lehet tudományosan vitatni és fokozott értelmi munkával kiművelni. S nekünk ebbe nagylelkűen bele kell mennünk: elő kell adnunk a kereszténységet a maga vonatkozásaival a modern filozófiához és tudományhoz, történethez és irodalomhoz. *A keresztény igazságból* semmit sem tagadunk – de a tudás szerepét minél jobban kívánjuk kitágítani. *Valljuk a tekintély elvét* – de ugyanakkor valljuk, hogy az ember szabad, s hogy joga van kutatni, s megtudni, amit egyáltalán kikutatni s fölfogni lehet. *Hiszünk* – de hitünkben meg nem dermedünk, mert tudjuk, hogy a szellem nem mechanizmus. S ha mechanikus gépszerűséggel bánunk vele, elveszti ruganyosságát, letargiába és szkepszisbe esik. Szolgaszellelem nem érheti föl az igazságot, mert az igazság szabaddá, s nem szolgává tesz. A haladás az ő posztulátuma, a haladásnak útján meg nem állapodik, mert meg nem állapodhatik. Ugyan hol állapodjék meg? A klasszikus korban nem volt megállapodásunk, s nem sajnáljuk. A középkorban meg nem állapodhattunk, mert a középkor is haladási fokozat volt a vajúdas századai fölött, s a korszaknak szükségleteiből fejlődött. A modern kultúra maga a föld. Föld – s ismét csak föld-ízével, a maga immanenciájával, szintén ki nem elégít senkit, s újabb lendületeket keres és vesz transzcendenciába. Sehol megállapodás, de ami értéket produkálnak a kultúrák, azt lefoglalták előttünk is szent és hatalmas szellemek; s le kell foglalnunk nekünk is és hasznosítanunk. A Vazulok és Gergelyek⁷⁸ a klasszikus kor műveltségét foglalták le és egyesítették a keresztény gondolattal; Szent Tamás⁷⁹ az arisztotelészi bölcsészetet kombinálta a keresztény teológiával; mi pedig többet tudunk, mint Arisztotelész,⁸⁰ Szent Tamás s a Gergelyek; nekünk ezt a modern tudást kell felhasználnunk a keresztény kultúra terjesztésére.

Tehát segítségük az értést, az elmélyedést a vallásba, a hitbe, a tekintélybe! Segítsük az áttekintést a keresztény hit és kultúra csodálatos ágazatain és összeköttetésein! Ne csak ajánljuk az áhítat kedves, illatos gyakorlatait, hanem világítsuk meg a fogalmakat Istenről, Krisztusról, a megváltásról, az áldozatról! Ne csak hirdessük, hogy az Isten ezt vagy azt kinyilatkoztatta; hanem pillantsunk be a bájvilágba, mely tele van fénnel és lélekkel! Ne csak hajtogassuk, hogy ezt meg azt tenni kell, mert különben pokolba jutunk; hanem szőjük ki az eszményi szépségnek s belső jóságnak képét, mely mint erő és öröm jelentkezik majd bennünk!

S ne féljünk, és ne reszkessünk, mialatt az igazságot szeretjük! A félelem csúnya szenvedély – mondotta egy jeles angol. Az a félelem pedig, mely megernyeszt, mely a munkakedvet elveszi s letargiába kerget, nemcsak csúnya szenvedély, hanem már magában bűn. „Ne féljete!” – mondjuk azoknak, kik a katolicizmus tudományos szabadságában nem bíznak, kik fölpanaszolják, hogy meg van kötve kezünk, kik haraguznak

76 Ő volt a korona, most ő a pap a dóm csarnokában. – német. A mondas eredetét ezidáig nem sikerült felderíteniük.

77 Túl kicsik ahhoz, hogy letérdeljenek – francia.

78 Nagy Szent Vazul (Bazil) (329 k.–379) Cesarea püspöke, Pontosz exarchája, arianizmus ellen fellépő teológus; Nagy Szent Gergely (540 k.–604) pápa, teológus.

79 Aquinói Szent Tamás (1225–1274) domonkos rendi filozófus, teológus.

80 Arisztotelész (i. e. 384–i. e. 322) görög filozófus.

az indexre s nem bíznak őszinteségünkben, kik azt mondogatják: „*no csak lassan, még maga is rákerül az indexre*”, kik a diadalmas világnézet híveit Zola Péter abbéjával hasonlítják össze,⁸¹ aki szintén lendíteni akart a kereszténységen, de sikertelenül. Félre, kicsinyhitűek, – mondom ezeknek – dolgozzatok, s ne gyanúsítsatok! De ugyancsak így biztatom azokat, kik megint a mi sorainkban magát a kereszténységet féltik ez irányzat-tól. Ne féljete; hanem dolgozzatok s engedjete másokat dolgozni! Buzdítsuk tehetséges embereinket, s ne gyanúsítsuk őket! Intézmények, melyek a legjobbakat fölhasználni nem tudják, betegek s nem produkálnak tehetségeket.

Dolgunk roppant sok van. Gyerekes formalizmus s szerénytelen ignorancia uralkodik sokakban a vallásos eszmék terén. Szörnygondolatok és képtelenségek töltik ki a credok és hitvallások formuláit. Előkelő lapok sokszor oly teológiát tálnak föl tárcáikban, hogy teológusok, ha Újszövetségről szól a tárcacikk, *Bolond Istók s Urambátyám* helyett, ha pedig Ószövetségről, akkor *Herkó Péter* helyett bátran olvashatják.⁸² Ily állapotokkal szemben igazán helyén van Woeste, a volt belga miniszterelnöknek⁸³ szava: „*Je voudrais, que les catholiques fussent des chrétiens plus instruits et plus pieux*”.⁸⁴ Magyarán mondva: Értsék és éljék át a katolikusok a kereszténységet! S hogy értsék és átérezzék, tanítsuk őket! Tanítsuk őket iskoláinkban, akár katolikus, akár állami iskolák legyenek azok: minden hittanár képzett teológus és filozófus legyen! Tanítsuk őket az egyetemen: támogassuk a kereszténységet a legjobb érvekkel, melyeket a legjobb filozófia s a legjobb irodalom szolgáltat! Tanítsuk őket szabad katolikus liceumainkban s Katolikus Köreinkben, hogy ezek ne felekezetlen tarok-partikra, hanem a katolikus világnézet kifejlesztésére szolgáljanak. Tanítsuk az irodalom terén, s nevezetesen a sajtó által. Van küzdő sajtónk, mellyel szemben – elismerem – méltán támaszthatunk magasabb igényeket; de amely viszont fokozott mérvben emelhet vádat a katolikusok indolenciája ellen. Mi nem kényszerítünk senkit bojkottálással, terrorizálással, szekatúrákkal, hogy csak egy krajcárt is áldozzon az *Uj Lapra*; mi nem dolgozunk ökölrel és azzal az altruizmussal, mely a kenyeret kiragadja mások szájából – de méltán appellálunk a keresztény kultúra szükségleteire és lelkesülésünkre hitért és kereszténységért, mely áldozni is tudjon.

Másodsor: a katolikus tevékenység akkor fog hódítani, ha „tettekkel lesz tényező”; s ha egész szívével és minden energiájával rálép annak küzdelmes, szenvedő, szociális, családi, nemzeti életnek porondjára, melyen a mai nemzedék, ez a modern – itt magyar – nemzedék él, s ha mint komoly s gyakorlati életáram vonul végig a világon! Mutasson föl az égre! Kell oda mutatnia, mert ez a legnagyobb valóság; de úgy mutasson oda, hogy azáltal az embert a földi életre is alkalmasabbá és erősebbé tegye! „*Was die Neuheit die Religion verlangt, ist vor allem, dass sie den Menschen nicht nur für den Himmel präparire, sondern mütig und lebenskräftig in die Mitte der Lebensarbeit stelle, das sie den modernen Bestrebungen Impuls und Bewegung gehe*.”⁸⁵ – mondja egy hatalmas né-

81 Émile Zola (1840–1902) francia író. Péter abbé *Róma* című, 1896-ban megjelent regényének alakja. (Néhány évvel később, 1910-ben Csányi Mátás operát írt a regény nyomán e címmel.)

82 *Bolond Istók, Urambátyám, Herkó Péter*: korabeli élclapok címei. Vö.: JANCSÓ – JAMBRIK – MÓZESSY 2012. 103–112.

83 Charles Woeste (1837–1922) belga katolikus politikus, 1891–1894 közt miniszterelnök.

84 Azt szeretném, hogy a katolikusok tanultabb és lelkibb keresztények legyenek – francia.

85 [Abból,] „amit a vallás újdonsága megkövetelt, különösen fontos, hogy az az embert nem csak a mennyországba készítse elő, hanem bátorra és életerőssé tegye, és így állítsa az élet munkás napjainak középpontjába. Ez a törekvés a modern erőfeszítések lendületéből és mozgásából ered.” – német. A szerző kilétét ezidáig nem sikerült felderítenünk.

met. Adjon a vallásosság erőt, bátorságot, lelkesülést, lendületet a földi élet kialakítására – ne csak vigaszt a tört szívűeknek, hanem eszményt, s nagyobb erőt az erősöknek!

Vannak, akik csak sírnak és szenvednek, s a világot, mint egy nagy aposztáziát⁸⁶ tekintik. Azoknak Krisztus csak a szenvedő, alázas ember, de nem a király, kiről a zsolttár mondja: „*dabo tibi gentes in possessionem*” – népek a te örökséged.⁸⁷ Azoknak Krisztus Nietzsche⁸⁸ szerint csak alázas szolga, de nem a győzedelmes Úr, aki mondja: „*Confidite, ego vici mundum*” – bátorság, én legyőztem a világot.⁸⁹ Le kell győzni a szenvedő, a hitetlen, a szociáldemokrata, az anarchista világot; a hátrálás s az elvonulás nem győzelem, legfölj]ebb az orosz telegramokban.

Vannak, akik csak az Egyházhoz ragaszkodnak, de különben a világra ki nem hatnak. Ezeknek egyháziassága megfér a nagy gondolati röstéssel és kényelmes tehetetlenséggel. Mi nem ilyen kereszténységért lelkesülünk, hanem olyanért, ami kihat, mely életet alakít, melyet maga az Úr jellemzett: „*spiritus et viva*” – élet mert szellem!⁹⁰

Erre csak komoly s gyakorlati vallásosság képes. De a legtöbb ember vallásossága sem nem komoly, sem nem gyakorlati. Nem komoly: mert csak keresztlevél, sematizmus, formula és ceremónia; nem gyakorlati: mert nem nyúlik a tettek, a tények világába – szóval formalizmus! Az ilyen formalizmustól fázik a világ, s nem tudja tisztelni. Sőt: formalizmusnak nézi aztán az egész egyházat, s tévesnek tartja irányát. Mihelyt egyházzól van szó, pápai politikára s papi uralomra gondol – s eszébe sem jut a mélyeséges, bensőséges élet. Jézusról szívesen hall beszélni – de az egyházzól nem; a szentírás nagyszerű – de a hierarchia kiállhatatlan; vallásosság kell neki – de a papságot nem szereti, „*kein nutzes Pfaffentum...*”⁹¹ – dörgi. Tehát „unnützt”,⁹² ez a kifogása. Van-e igaza? „*Kein unnützes Pfaffentum und Kirchentum*”⁹³ – felelem rá én is. S akceptálom a tekintetben, hogy igen, léptesse az egyház a maga egész energiáját a világba, hol az emberek gondolkoznak, éreznek, élnek; szolgálja az Isten gondolatai az emberi élet összes intézményeiben; állítsa lábra a beteg társadalmat; enyhítse kínjait és szenvedéseit! Akkor nem örülök majd meg a kereszténység egyrészt a „Weltflucht”⁹⁴, másrészt a hitetlenség malomköve között.

Mikor e nyáron amerikai utunkon⁹⁵ Buffalóban is megfordultunk, egyikünk egy hírhedt magyar szocialistát is ment meglátogatni, aki azt mondotta: „*Hej, ott Magyarországon a papok még élnek világot, napszámba[n] lopják a napot. Itt Amerikában az a jó idő már letűnt; itt látom, hogy dolgoznak: járnak a hívek után, tanítanak, szerveznek.*” Hál’ Istennek, a buffalo-i szocialista téved; az „unnützes Pfaffentum” nálunk is pusztul. A korszellem s a kereszténység komolyba kezdi venni Szent Pál szavát, hogy aki nem dolgozik, az ne egyék.⁹⁶ „Kein unnützes Kirchentum”, teszem hozzá – s látom, hogy nálunk is tért foglal az a praktikus kereszténység, mely érdeklődik a szociális élet, a

86 Értsd: hittagadás.

87 Zsolt 2, 8b.

88 Fridrich Nietzsche (1844–1900) német filozófus.

89 Jn 16, 33.

90 Jn 6, 63b.

91 Nincs szükség csuhásokra – német.

92 Szükségtelen – német.

93 Nem szükségtelen a papság és az egyház – német.

94 A világtól menekülő – német.

95 Prohászka két paptársával tett amerikai körutat. Beszámolóját lásd: ÖM 16, 272–302.

96 2Tessz 3, 10.

kutúrföladatok iránt; s a társadalom megjavítására gátra hív asszonyt, leányt, ifjút, papot, világít.

Van is dolog rengeteg sok. Kultúrfeladat a társadalom minden szellemi és anyagi bajának enyhítése: legyen az betegség, szegénység, bűn, alkoholizmus, leánykereskedés, gyermekvédelem, pauperizmus, munkáslakások, szövetkezetek, kivándorlás, vadházasság, cselédügy – s általában harc a butaság s a nyomorúság ellen! Íme a széles tér, telve csontokkal, melyekből élet nem fakad, ha nem száll rájuk a lélek, az élet, a szeretet melegével.⁹⁷ Szinte elrémülök, ha erre gondolok! A társadalomban már van érzék e föladatok iránt, de a keresztény társadalomnak meg éppen lángra kellene gyulladnia, s minden követ megmozgatnia, hogy e föladatokat méltóan megoldhassa. Valamit már mi is teszünk. Tessék átlapozni a *Katholikus Budapestet*, ott föl vannak sorolva budapesti intézményeink. De nem csak átlapozni tessék, de okvetlenül meg is venni! S remélem, hogy a legtöbben már meg is vették, hála a *Magyar Szó* kollegiális reklámjának, mely három cikkben méltatta buzgóságunkat. Azután pedig folytatjuk műveinket, a minden rendű és rangú Mária-egyleteket s ezeknek központi szervét, a Regnum Marianumot, a nyitrabajnai iskolatestvérek házát, Tóth Károly dr. művét, az egyetemi internátust, a jótékonyági egyleteket, a munkásegyleteket az *Igaz Szó* című újsággal, melyeket főleg oly világi és papi uraknak ajánlok, kik takarékbetéti füzetekkel s végrendelet-irodalommal foglalkoznak!

Azután meg kell teremtenünk a keresztény nők szervezkedését országszerte. Nagy fontosságú ügynek tartom, már csak azért is, mert a lelkes és gyakorlati kereszténységet ők sokkal jobban képviselik. Az erkölcsi tisztaság terén „Vera”⁹⁸ emelte fel a küzdelem zászlaját az ideálért: „*Ein Mädchen hat dem Ruf ertönen lassen und nimmer wird er aus dem Weltall schwinden*” – írja róla a kritikusz.⁹⁹ Egy leány merészsége ébresztette fel az erkölcsi reakciót az elrothadás ellen. Leányok, asszonyok, vegyék kezükbe a vallási ideálok s szociális törvények zászlaját a blazírtság ellen! De meg azért is fontos a keresztény nők szervezkedése, mert aránylag könnyebben vihető keresztül, mint a férfiaké, ahol a politika mindent agyonüt. Egy francia író szerint a modern világ „*frisé, parfumé et blasé*”.¹⁰⁰

Am legyenek a mi hölgyeink „*frisé, parfumé, mais – pas blasé*”,¹⁰¹ hanem munkáságukkal karolják fel a katolikus ügyet. Hiszen ha a katolikus hölgyeinket akár hitbuzgósági egyletek révén – milyenek a Mária-egyletek –, akár karitatív alapon – amelyen a szent Erzsébet-egyletek állanak – egymáshoz közelebb hozzuk, ezzel a szervezésnek első s legaktuálisabb lépését már megtettük.

További gondolatunk a „népszövetség” kérdése, mely tényleg sok nehézségbe ütközik. Némelyek csak politikai alapon óhajtják megvalósítását, mások ettől eltekintve lelkesülnek érte. Egy ilyen intézmény a keresztény népben az összetartozandóság érzetét rendkívül emelné, s ugyanakkor nagy szolgálatot tenne az egyeseknek ügyes-bajos dolgaikban. Nem is emelhetne ellenünk senki sem kifogást, hogy pártokra szakítjuk az országot, mert ha a zsidóknak van „Association universelle”-jük (nemzetközi egyletük),

97 Vö.: Ez 37, 1–6.

98 Utalás KURTH, Betty [=Bettina]: *Eine für Viele. Aus dem Tagebuche eines Mädchens* című, 1902-ben Lipszében megjelent naplóregényének főhősére. Magyar fordítása 1910-ben jelent meg Gyomán, *Egy leány naplójából, Vera* címmel. Ezúton is köszönöm Ásványi Ilona segítségét a mű meghatározásában.

99 Egy lány meghallotta a hívást, és ez [a hívás] már nem fog eltűnni a világegyetemből. – német.

100 Göndörített, illatos és megcsömörlött – francia.

101 Göndörített, illatos – de meg nem csömörlött – francia.

s ha a szabadkőműveseknek van internacionális „Schutz- und Trutz-Bündniss”-ük (tehát megint csak nemzetközi egyesületük), akkor már csak nem szúr szemet a keresztény népek nemzeti alapon álló szövetsége? De míg ez meg nem lesz, addig karoljuk fel szívvel-lélekkel a szövötteket! A szövöttek az életrevalóságának iskolái, népegyletek, valóságos népfelzabarádítást szolgálnak. Felzabarádítást nem politikai szabadságra, melyeket olyannak is lehet megadni, aki azzal bánni nem tud; hanem felzabarádítást a szociális szabadságra, mely szabadság csak felvilágosult népben lehet!

Azután szükséges, hogy előkelő családjaink ifjú sarjadékai komolyan foglalkozzanak a nagy nemzetgazdászati s keresztény szociális kérdésekkel, hogy tanuljanak, s mint vezető elem vegyenek részt az ország irányításában, hogy minél több Károlyi Sándorunk és Mailáth Józsefünk legyen.¹⁰² Hasson oda a művelt középosztályunk, hogy ifjaink kártya és cigány helyett az eszményi irányzatok iránt érdeklődjenek, s iparkodjanak a jövőben vállalkozni gyakorlati pályákra is, milyenek a kereskedelem, a gyárpar, az iparművészet! Hassunk oda mindnyájan, hogy az egészséges fizikummal és értelmiséggel megáldott magyar nép fiaiból többen emelkedjenek a közélet, kereskedelem, gabonakereskedés pályáira, s ne engedjenek át minden zeget-zugot bármilyen jött-mentnek!

Ezek volnának nagyjában föladataink. S én szívből kérem a katolikusokat, ne forduljanak el a praktikus életnek e befolyásolhatásától, s ne gondolják, hogy ez nem tartozik hozzájuk! Ellenkezőleg: forradjunk össze a korszaknak *tudományos, szociális, kulturális* törekvéseivel, s érvényesítsük azokban a mi elveinket! Vegyünk részt a kultúra *tudományos* irányzatában, hogy ne mondassák: *der Ultramontanismus is unwissenschaftlich!*¹⁰³ Fogják-e azt mondani még soká, ha többször részt veszünk az oly kongresszusokban, amilyen a szünidőben a genfi filozófiai kongresszus volt; s ha azokon úgy vesszük ki részünket, mint Genfben? Vegyünk részt a kultúra *szociális* törekvéseiben! S adjunk irányt a sokszor félrevezetett, s elszigetelődésünk által még ellenségesebbé lett szociáldemokratikus radikalizmusnak vagy anarchista idealizmusnak! Vegyünk részt a kultúra *nemzeti* irányzatában! A nemzeti érzés a korszaknak egyik hatalmas megnyilatkozása. Aki azt nem érti és nem érzi, az idegen köztünk. Egyesítsük a nemzeti törekvésekkel a mi katolicizmusunkat, hogy erősek legyünk! Senki se mondja ránk: *der Ultramontanismus ist unpatriotisch!*¹⁰⁴ Legyünk mi katolikusok itt édes hazánkban anynyira magyarok, mint ahogy a katolikusok Németországban németek, Irlandban¹⁰⁵ írek, Amerikában amerikaiak! Ne hagyjuk magunkat háttérbe szorítani a nemzeti tevékenységnek mezején senkitől sem! Így azután nem ellenségesen laicizálva, hanem helyesen modernizálva lesz az ősi – de nem öreg, mert örök –, a törhetetlen – mert mindig ifjú – keresztény kultúra.

102 Károlyi Sándor (1831–1906) politikus, a Hangya Szövöttek atyja; székhelyi gróf Mailáth József (1858–1940) főrendiházi tag, szociológus, zeneszerző.

103 Az ultramontanizmus tudománytalan – német.

104 Az ultramontanizmus hazafiatlan – német.

105 Értelemszerűen javítva. A lapban „Islandban” alakban jelent meg.

GERGELY MÓZESSY

OTTOKÁR PROHÁSZKA ON CATHOLIC CONGRESSES

Catholic Congresses were general public conferences lasting for several days organised in Hungary from 1900 onwards, following German and Austrian examples. These congresses played an important role in strengthening the identity of the believers and in thematising current social discourse. Ottokár Prohászka (1858-1927) was the most active and most popular clerical speaker of these events. His prestige changed a lot during these years: from a teacher of the seminary in Esztergom he became a professor in Budapest, and then was appointed to bishop in 1906. He was present in 16 congresses out of the 18 organised in his lifetime. Present study analyses his speeches held in these congresses. In most of the cases he started his speeches with a theoretical argumentation which discussed the situation of the Church in secularising society. Then he continued with detailing the tasks of the believers: Prohászka urged for an active, practical Christian life. He called attention to the moral and social circumstances of his age in detail. He considered the cooperation between the clerics and laity as the only solution. He supported several new movements, associations, institutions and pastoral methods.

PETES RÓBERT

BÚZÁS JÓZSEF GYŐRI EGYHÁZMEGYÉS PAP TANÚSÁGTÉTELE
A NÁCI ÉS A KOMMUNISTA DIKTATÚRA IDEJÉN¹

„KOCKÁZATOK LATOLGATÁSA NÉLKÜL”

A kereszténység születésétől egészen napjainkig megszámlálhatatlanul sokan tettek tanúságot – akár életük kockáztatása árán is – arról az emberségről, amelyre az Evangélium kötelez. Az egyház két évezredes történelmét vértanúk; börtönt, üldöztetést átéltek, sokasága kíséri. A 20. század a kereszténység kezdeteihez hasonlóan a vértanúság százada² lett, hiszen az Egyház – amennyiben hivatásához hű marad – szükségszerűen szembekerül a háborúk, a diktatúrák embertelenségével, életellenességével; így szembekerült a közelmúltat uraló két nagy totális rendszerrel, a nácizmussal és a kommunizmussal is.

Jelen tanulmány egy győri egyházmegyés pap, Búzás József élettörténetét mutatja be, aki nemzedékével együtt átélte ezt a századot, megtapasztalta mindkét hatalom agresszivitását, és tetteivel olyan választ adott rá, amelynek története bármely korban például szolgálhat, és segítséget, iránymutatást nyújthat szolidaritásból, emberségből és hűségéből. Munkámmal e személyes tanúságtétel emlékét, illetve történetét szeretném megőrizni az utókor számára.

A fennmaradt, írott vagy szóbeli források esetenként részletesen, máskor egészen csekély mértékben teszik lehetővé, hogy e hosszú és viszontagságokkal teli életpályát megismerjük. Búzással kapcsolatosan a második világháború idejéről alig maradtak fenn írott források, ezért jobbára saját szűkszavú, szóbeli közléseire támaszkodtam, továbbá alapul vettem Hetényi Varga Károly ugyancsak szóbeli közlésekből nyert, *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*³ című munkájában összefoglalt információit. Mivel a győri egyházmegyés pap életének ezen szakasza teljes életpályája szempontjából döntő jelentőségű, közzétételét szükségesnek tartom, annak ellenére, hogy írott forrásokkal csak részben támasztható alá.

A pártállami diktatúra korszakából már lényegesen nagyobb mennyiségű – az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött –, írásos dokumentumanyag áll a kutató rendelkezésére. Ezen források közül a legtöbb információval Búzás József vizsgálati dosz-

¹ Köszönöm Vörös Géának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársának, valamint Czene-Polgár Viktóriának és Cúthné Gyóni Eszternek a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét.

² A kifejezést Andrea RICCARDI alkalmazza az alábbi munkájában: *Keresztények a vértanúság századában*. In: *Új Ember*, Bp., 2000.

³ HETÉNYI VARGA Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I.* Új Ember – Márton Áron Kiadó, Bp., 2004. (a továbbiakban: HETÉNYI 2004.) 387. A szerző elsősorban Búzás József öccse, Búzás György szóbeli közléseire támaszkodott.

sziéja szolgál, amelyet a politikai rendőrség 1957 tavaszán nyitott meg. A kihallgatási- és tanúkihallgatási jegyzőkönyveket, valamint a politikai rendőrség különféle feljegyzéseit, határozatait és értékeléseit tartalmazó irategyüttes elsősorban a győri egyházmegyes pap 1956-os forradalomhoz köthető tevékenységéről és annak megtorlásáról ad részletes tájékoztatást, de találhatóak a dossziében Búzás Józseffel kapcsolatosan más adatok is. Az 1950-es évekre vonatkozóan információkkal szolgál még két további csoportdosszié, és néhány ügynöki munkadosszié, amelyek főként a Kádár-korszak megfigyeléseibe engednek bepillantást.

A viszonylagos forrásbőség ellenére azonban akadnak olyan kérdések, amelyek dokumentumok hiányában megválaszolatlanul maradnak.

Kutatásaim során segítséget kaptam Koór Sándortól, aki Búzás József hagyatékának egy részét őrzi, valamint Búzás József több régi ismerősétől és különböző levéltárak munkatársaitól.

Nagy ajándéknak tekintem, hogy az idős, akkor már kilencven éves, a győri egyházmegye papi otthonában, ágyhoz kötve élő Búzás Józsefet megismerhettem. A világ elől őt nemcsak a szociális otthon falai zárták el, de önmaga is rejtette mindazt, amit átélt, és amit tett. Mivel vele a róla szóló írott források jelentős részének áttanulmányozása után találkoztam először, így módomban állt beszélgetéseink fonalát újra és újra visszavezetni a nehéz idők eseményeihez, ezáltal rés nyílt a történeteket rejtő falakon.

CSALÁD ÉS DIÁKÉVEK

Búzás (Broz) József 1920. július 28-án született a Komárom megyei Felsőgallán.⁴ Édesapja Broz József horvát származású péksegéd, édesanyja Dalla Anna, egy bányász-család gyermeke.⁵ Az édesapa rokonságban állt a vele azonos nevű Jugoszláv kommunista vezetővel, Josip Broz Titoval.⁶

A szülők első gyermeke József mindössze öt, öccse György pedig két éves volt, amikor elveszítették édesapjukat. Az özvegy édesanya nagy nehézségek között nevelte két fiát. Később kapcsolatba került Slachta Margittal és a Szociális Testvérek Társaságával, az ő segítségükkel munkához jutott és támogatást kapott gyermekei megfelelő taníttatásához.⁷ Az idősebb fiú, József középiskolai tanulmányait a budapesti bencés reálgimnázium magántanulójaként kezdte, majd a budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Madách Imre Gimnáziumban folytatta és 1939-ben a bencések győri gimnáziumában, a győri egyházmegye kizszipináriumának növendékeként fejezte be.⁸

Ugyanebben az évben családi nevét a magyar királyi belügyminiszter 284. 386–1939 II. a számú rendeletével Búzásra változtatta.⁹

4 Búzás József születési anyakönyvi kivonatát Koór Sándor bocsátotta rendelkezésemre.

5 Búzás édesapja Horvátországban, Zágráb megyében, a Sziszeki járás Odra községében született, 1899-ben. A szülőkre vonatkozó adatokat Búzás születési anyakönyvi kivonata tartalmazza.

6 Búzás József szóbeli közlése, 2011. június 21., Koór Sándor szóbeli közlése, 2012. január 17. vö. KOLBAI Mária: *A végső kig hűségesen*. In: *Keresztény élet*, XIX. évfolyam, 50. szám, 2011. december 11., 5. (a továbbiakban: KOLBAI 2011.) A rokonság tényét a győri egyházmegye papságának egy része is ismerte.

7 KOLBAI 2011.

8 Győr Egyházmegyei Lt., Szemináriumi iratok, A kisebb papnevelő intézet anyakönyve I. 445. szám. Köszönöm a Győri Egyházmegyei Levéltár igazgatójának, Vajk Ádámnak és Nemes Gábor levéltárosnak a forráskutatáshoz nyújtott segítségét.

9 A dokumentumot Koór Sándor bocsátotta rendelkezésemre. A névváltoztatásról szóló rendeletet e dokumentumon szereplő formában tüntettem fel.

A II. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

Főpásztor, Breier István győri megyéspüspök¹⁰ az érettségizett kispapot teológiai tanulmányok végzésére a hitleri Német Birodalom által megszállt Ausztriába, a bécsi Pázmáneumba küldte. Búzás József nem sokkal később szembekerült a náci hatalommal. Amikor 1941 áprilisában Németország megtámadta Jugoszláviát, a hatóságok háborús érdekből elrendelték a Graz melletti Fähring apácamonostorának kiürítését. A fiatal, mindössze 21 éves kispap bátran tiltakozott az eset miatt, mire a Gestapo letartóztatta.¹¹ Testvére elbeszéléséből tudjuk, hogy fogságának első éjszakáján megöszült.¹²

Arra nézve nem rendelkezünk adatokkal, hogy mennyi időt töltött a náci fogságában, de tény, hogy a papszentelés feltételeként megszabott négy éves teológiai képzést a megfelelő időben be tudta fejezni. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ez néhány hét, legfeljebb néhány hónap lehetett.

1943-ban egy bécsi kórházban magyar munkaszolgálatos sebesülteket látogatott. A doni katasztrófa után ugyanis a magyar kormány a sebesültek egy részét – nagy számuk és állapotuk súlyossága miatt tartva a lakosság felháborodásától – Bécsbe szállíttatta. Az ottani magyar konzulátus felkérte a városban tanuló magyar kispapokat a sebesültek látogatására. A papnövendékek között volt Búzás József, aki a kórházban szót emelt egy súlyos beteg érdekében, akit senki nem akart ellátni. Azt állították ugyanis, hogy öncsonkító, vagyis saját magának okozott sérülést, hogy megszabaduljon a fronton teljesítendő munkaszolgálat kötelezettségétől.¹³ A fiatal kispap kérését elutasították,¹⁴ őt magát pedig a Gestapo kitiltotta a kórházból.¹⁵

Búzás József azonban nem akart szemet hunyni a háború embertelensége és a mások életére törő, pusztító szándék láttán, amely a megsemmisítő táborokban ipari méreteket öltött. Mivel Ausztriában tanult, közelebről értesült arról, hogy mi történik a Német Birodalomban élő zsidókkal. Egy alkalommal egy zsidó származású magyar férfi, nagy valószínűség szerint Vida Jenő – a Magyar Általános Köszénbánya Részvénytársaság egykori vezérigazgatója, az országgyűlés felsőházának tagja – meghívta, hogy beszéljen neki és jövőjük miatt aggódó ismerőseinek tapasztalatairól és sejtéseiről.¹⁶ A találkozóról bővebb információkkal nem rendelkezünk, csupán annyi tudható, hogy Vida Jenőt Magyarország 1944. március 19-ei német megszállása után a Gestapo letartóztatta, majd számos társához hasonlóan koncentrációs táborba hurcolta. 1945 márciusában, Auschwitzban halt meg.¹⁷

10 Az egyházmegye vezetésére 1933. december 14-én kapott megbízást, amit 1940. szeptember 28-án bekövetkezett haláláig gyakorolt.

11 Búzás József szóbeli közlése, 2010. augusztus, vö. HETÉNYI 2004, 387. Több ismerősenek véleménye megegyezik abban, hogy Búzás már pusztán a Titóval való rokonsága miatt, eleve gyanúsnak számított a náci, majd a kommunisták szemében és ebből kifolyólag hátrányt szenvedett. Az állítás konkrét történések összefüggésében, forráshiány következtében nem bizonyítható. Bár rokonság állt fenn kettejük között, ők maguk soha nem találkoztak.

12 HETÉNYI 2004, 387.

13 Búzás József szóbeli közlése, 2010. augusztus, vö. HETÉNYI 2004, 387.

14 Búzás József szóbeli közlése, 2010. augusztus

15 HETÉNYI 2004, 387.

16 Búzás József szóbeli közlése, 2011. április 28., vö. KOLBAI 2011.

17 Vida Jenőről lásd bővebben: *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*, (Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 2001. Szerk.: KENYERES Ágnes <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16241/16755.htm>; *Magyar zsidó lexikon*, (Bp., 1929. Szerk. UJVÁRI Péter), <http://mek.oszk.hu/04000/04093/html/szocikk/15310.htm>

Búzás Józsefet 1943. július 4-én, Bécsben szentelték pappá. Hegyeshalomba került segédlelkésznek, innét Agostyánba szervezőlelkésznek,¹⁸ ahol 1944. március 19-én, a helyi katonai parancsnok az ő lakását tette meg saját főhadiszállásává. A hazaérkező fiatal pap tiltakozott, mire a katonák falhoz állították és le akarták lőni. Életét a parancsnok mentette meg gyors közbeavatkozásával, elhunyt nagybátyja iránt érzett hálából. A parancsnok nagybátyja ugyanis pap volt, korábban ő támogatta unokaöccse tanulmányait. Amikor a fiatal ember a nemzetiszocialisták közé állt, pap nagybátyja megszakította vele a kapcsolatot, de továbbra is taníttatta. A parancsnok azzal köszönte meg azóta elhunyt jótevője nagylelkűségét, hogy az egyház egy másik papjának, a fiatal Búzás atyának megmentette az életét.¹⁹

A vészkorszak idején Búzás édesanyja is felismerte a sürgető szükségét, amikor Slachta Margit munkatársaként részt vett az embermentésben. Budapesten bejárt a gettóba: élelmet vitt a bajba jutottaknak. Amikor fia szabadságon volt, ő is csatlakozott hozzá a gettóba zsúfolt emberek látogatásában.²⁰

Néhány hónappal később – amikor már Mosonszolonokon szolgált káplánként –, Búzás József ismét kockára tette az életét. A halálmenetben hajtott zsidók segítségére sietett, akiket – mint ahogy azt hatvanhat év távlatából felidézte –, a plébánia pajtájában tartottak fogva. Miközben a pajtát előlről fegyveresek őrizték, ő az épület hátsó falából kiemelt egy deszkát, és szólt a halálra szánt embereknek, hogy akinek van bátorsága, meneküljön a Hanság felé, ahová a németek nem mernek bemenni. Később a megmenekültek közül valaki rádión keresztül köszönte meg az ismeretlen pap segítségét.²¹

Szita Szabolcs is említést tett Búzás József embermentő tevékenységéről „Halálmenetek Bécs felé” címmel elhangzott előadásában. Eszerint a hegyeshalmi téglagyárból a helyi plébános, Horváth Vendel és Búzás József mosonszolonoki káplán mentett életeket.²²

A Vörös Hadsereg 1945. április 1-jén, húsvét vasárnapján szállta meg Mosonszolonokot. Délben a szovjet repülők is beavatkoztak a küzdelemben: légiaknákat, valamint gyújtóbombákat dobtak le a falura, amivel tüzet okoztak. A folytatódó harcok dacára Búzás káplán két kispappal együtt a tűz oltására sietett, ekkor egy aknarobbanás következtében megsebesült.²³

A II. VILÁGHÁBORÚ VÉGÉTŐL AZ 1956-OS FORRADALOM KITÖRÉSÉIG

A második világháborút követően hazánkban kiépülő pártállami diktatúra korszaka Búzás József számára a korábbi évekhez hasonlóan, a tanúságtétel ideje lett.

Még a háború végén, Mosonszolonokon nyújtott segítséget baloldali üldözötteknek. A helyi kommunisták ezért ígéretet tettek neki arra, hogy hatalomra jutásuk esetén nem

18 *Győregyházmegyei Almanach*. Szerk.: NÉMETH Gyula. Palatia Nyomda, Győr, 2011. (a továbbiakban: *Győregyházmegyei Almanach* 2011.) 179.

19 Búzás József szóbeli közlése, 2010. április 28., vö. HETÉNYI 2004, 387.

20 Búzás József szóbeli közlése, 2010. április 28.

21 Búzás József szóbeli közlése, 2010. április 28. A rádió alatt nagy valószínűséggel a korban általánosan hallgatott Kossuth, vagy Petőfi adót kell értenünk. Köszönöm Sávoly Tamásnak, az MTVA Központi Irattára levéltárosának a forráskutatáshoz nyújtott segítségét.

22 XX. Század Intézet „A múlt árnyai” konferencia, 2004. október 15. http://www.xxszazadintezet.hu/rendezvenyek/a_mult_arnyai_konferencia/szita_szabolcs_halalmenetek_be.html

23 PERGER Gyula: „...félelemmel és aggodalommal...” *Plébániák jelentései a háborús károkról 1945*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Palatia nyomda, Győr, 2005, 96.

esik bántódása.²⁴ Amíg egy Horváth vezetéknevű, feltételezhetően helyi vagy környékbeli párttitkár élt – minthogy ő emlékezett a történetekre –, a fiatal káplán valóban védelmet élvezett.²⁵ A kommunizmus egyházellenessége és a diktatúra könyörtelensége azonban rövid időn belül – sok más pap drámai történetéhez hasonlóan –, az ő életútját is meghatározta. Életpályáját igen, de őt magát nem sikerült megtörni.

1946-ban plébánoshelyettesi kinevezést kapott Vértessomlóra, majd még ugyanebben az évben Komáromba helyezték hitoktatónak. 1947-ben teológiai doktori fokozatot szerzett, és prefektus lett a soproni Szent Imre Kollégiumban.²⁶ Amikor az intézményt 1949-ben államosították, tiltakozott az intézkedés ellen, ezért a hatóságok megfenyegették és a város huszonnégy órán belüli elhagyására szólították fel, azzal, hogy ha ennek nem tesz eleget, internálják.²⁷ Ezután került Győrbe, ahol püspöki levéltáros, illetve hitoktató lett.²⁸

Az Államvédelmi Hatóság Győri Megyei Osztálya²⁹ 1951-ben személyi dossziét nyitott megfigyelésére „ellenséges beállítottsága és a Bulányi-féle szervezkedésben való részvétele” indokával.³⁰

A katolikus egyházon belül Bulányi György piarista szerzetes, néhány társával együtt egy, az egész ország területére kiterjedő kisközösségi mozgalmat indított el. A tevékenység felderítésére az Államvédelmi Hatóság „Lombardisták” fedőnéven csoportdossziét nyitott. Itt olvashatjuk „Polgár” fedőnevű ügynök 1955. január 12-én adott jelentését, amely alapján az államvédelem megállapította, hogy Győrött öt ilyen kisközösségi csoport működik. Az egyiket Búzás József vezeti, mellette kisegítő Dombos Kázmér kármelita szerzetes és Kováts Erazmus győri egyházmegyes pap.³¹ „Polgár” információit kiegészítette, illetve megerősítette „Cserkeszölösi” fedőnevű ügynök, aki arról tájékoztatta az államvédelmet, hogy tud Búzás és Dombos illegális tevékenységéről, bővebben azonban nem beszélhet róla, mert értesüléseit gyónásból nyerte.³²

Az államvédelem a „Lombardisták” fedőnevű csoportdosszié tanúsága szerint Búzást a Bulányi György nevével fémjelzett szervezkedés egyik aktív győri tagjaként tartotta számon, aki a kármelita templomban rendszeresen vezetett középiskolás lányok számára összejöveteleket, amelyeken Szentírás-magyarázatot tartott.³³

A püspöki levéltáros megfigyelésére nyitott, már fentebb említett személyi dosszié nem maradt fenn, ám később keletkezett, Búzásra vonatkozó iratok utalnak rá; például ismerjük annak 1956. szeptember 14-én történt irattárba helyezését.³⁴ Ez az eljárás nem volt egyedülálló, hisz a forradalmat megelőző hónapokban – éppen az enyhülés jegyében –, sok korábban megfigyelt személy anyagával kapcsolatosan hasonló módon jártak el. Figyelmet érdemel azonban az irattározás indoklása, amely szerint Búzás a szervezke-

24 HETÉNYI 2004, 387.

25 Búzás József szóbeli közlése, 2011. április 28. Földes Mihály Mosonszolnok helytörténeti kutatója közlése szerint a második világháborút követő néhány évben nem alakult meg a helyi kommunista párt, és a Horváth vezetéknevű párttitkár kiléte sem állapítható meg.

26 *Győregyházmegyei Almanach* 2011, 179.

27 Búzás József szóbeli közlése, 2010. augusztus

28 *Győregyházmegyei Almanach* 2011, 179.

29 Az elnevezés 1951. november 1-én Győr-Sopron Megyei Osztályra módosult.

30 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 35.

31 ÁBTL 3.1.5. O–11959 „Lombardisták” 31.

32 ÁBTL 3.1.5. O–11959 „Lombardisták” 32.

33 ÁBTL 3.1.5. O–11959 „Lombardisták” 153.

34 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 35.

désben nem végzett munkát.³⁵ Ha ezt a megállapítást egybevetjük azzal a ténnyel, hogy a püspöki levéltárost a szervezkedés leleplezésekor nem tartóztatták le, feltételezhetjük, hogy az általa heti rendszerességgel tartott találkozók „Polgár” információjával ellentétben nem tartoztak a Bulányi György piarista szerzetes nevéhez kapcsolódó mozgalomhoz. A Búzás tevékenységére irányuló megfigyelések viszont mindenképpen beleilleszkednek a korszakban a papság ellen általánosan hozott intézkedések sorába.

FORRADALMI SZEREPVÁLLALÁS ÉS ÁLLAMI MEGTORLÁSA

Amikor 1956 októberében kitört a forradalom, a győri püspökség – földrajzi helyzeténél és korábról meglévő kapcsolatainál fogva –, fontos szerephez jutott. Nagy számmal érkeztek ide a különböző külföldi segítség szervezetek által gyűjtött élelmiszer- és ruhaadományok. Papp Kálmán győri megyéspüspök³⁶ a segélyakció irányításával Lányi János Győr-belvárosi plébánost bízta meg. Ekkor Lányi létrehozta az egyházmegyei karitászirodát, majd az érkező adományokat a városi tanács szociálpolitikai osztályának közreműködésével osztotta ki a lakosságnak. Az egyházmegyei karitász népkonyhát állított fel Győrött, Sopronban és Mosonmagyaróváron, ahol a rászorulóknak részére csaknem fél éven keresztül naponta meleg ebédet biztosítottak.³⁷

1956 novemberre és 1957 februárjának vége között, négy alkalommal járt illegálisan Ausztriában az Isteni Megváltó Leányai szerzetesrend egy tagja, Rétháti Katalin, aki a győri püspökség nevében különböző tárgyalásokat folytatott. Ennek eredményeként nagy mennyiségű valutát és forintot hozott a karitász, illetve az egyházmegye számára. Negyedik külföldi útja során eljutott Rómába is, ahol a Pápai Magyar Intézet vezetője, Zágón József – az 1949-ben disszidált egykori győri egyházmegyei irodaigazgató – megismertetett vele egy titkos írásmódot. Így lehetőség nyílt az állam megkerülésével a kapcsolattartásra Zágón, és közvetetten a Vatikán és a győri püspökség között.³⁸

Búzás József forradalom alatti tevékenysége nem tartozik az egyházmegye központi irányítása alá, szerepvállalása egyéni kezdeményezéséből indult.³⁹ Ahogy a II. világháború idején, úgy most is készen állt arra, hogy a kiszolgáltatottak érdekében munkálkodjon. A forradalom kitérősekor éppen Budapesten tartózkodott. Itt élő édesanyja lakását a harci cselekmények idején látogatni kezdte, amelyben minden ingósága megsemmisült. Búzás a fővárosból november 1-jén érkezett vissza Győrbe, ahol előbb barátai hívták tolmácsnak, amikor külföldi újságírókkal tárgyaltak, majd 1956. november 2-án Bogcha Novák Zoltán, a Győr-Sopron Megyei Tanács főgyógyászereje kérte fel ugyanerre a szerepre, és arra, hogy kísérje el Ausztriába, ahol gyógyszereket szeretne kérni a rászorulóknak számára. A főgyógyász megbízását a Győr-Sopron Megyei Tanács egészségügyi osztálya-

35 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 35.

36 1946. május 3. és 1966. július 28. között állt a győri egyházmegye élén.

37 BFL XXV.4.f. Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont ügyek iratai 8076/1958 Dr. Lányi János és társai 31–34., 1138–1140., 1177–1178. A téma bővebb kifejtésére Petes Róbert készülő doktori dolgozatában kerül sor. „Egy nagy jó érdekében – Illegális tevékenység a győri egyházmegyében az 1956-os forradalom után” címmel.

38 ÁBTL 3.2.7. Cs–2/1 „Hontalanok” 167–169.

39 A katolikus egyház szerepvállalásáról a forradalomban bővebben lásd: BALOGH Margit: *Az egyház és a forradalom. Magyar Katolikus Egyház, 1956.* A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány Évkönyve 2007. Szerk.: SZABÓ Csaba. Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Újember Kiadó, Bp., 2007.

tól kapta. Eszerint a határ melletti Nickelsdorfba kellett utazniuk, hogy meghatározott gyógyszereket szerezzenek be. Amennyiben ott nem járnának eredménnyel, a bécsi vöröskeresztnél próbálkozzanak.⁴⁰

Hegyeshalomnál a magyar határőrizeti szervek feltartóztatták őket, majd amikor Búzás ismertette kiutazásuk célját, egy ott tartózkodó osztrák finánc érintkezésbe lépett az osztrák hatóságokkal, és megszerezte a határátlépéshez szükséges engedélyt számukra.⁴¹ A későbbi kihallgatási-, illetve tanúkihallgatási jegyzőkönyvek szerint Búzások délután három óra körül jutottak át a határon, majd a közeli Nickelsdorf római katolikus plébániáját keresték fel.⁴² Itt a karitás képviselőjével, egy 1952-ben disszidált pappal, Mácsady Istvánnal tárgyaltak, aki azt kérte, írásban, német nyelven adják meg a gyógyszerigényt, és közölte, hogy a kért gyógyszereket vonaton fogják megküldeni. Miközben Búzás a kérelmet fordította, egy másik, szintén jelenlévő, 1952-ben disszidált pap, Vecsei József – élve az alkalommal, hogy egy Magyarországról érkezett paptársával beszélhet – azt kifogásolta, hogy a győri papok nem állnak a forradalmárok oldalára.⁴³ Vecsei feltehetőleg azt várta volna az egyházi személyektől, hogy a politikai események aktív résztvevői, esetleg irányítói legyenek. A győri papok ebben az értelemben valóban nem szerepeltek az eseményekben,⁴⁴ de számos egyházi megnyilvánulás, békére, nyugalomra intő beszéd, illetve más konkrét cselekvés bizonyítja a felkelők melletti rokonszenvedését.

Amíg a győri küldöttség Nickelsdorfban tartózkodott, az osztrák rádió bejelentette, hogy szovjet páncélosok tartanak a magyar-osztrák határ irányába. A bécsi érsekségről telefonon hívták a plébániát, tudakolva, hogy mi igaz a hírből. Mácsady István azzal erősítette meg az információt, hogy a szovjetek már le is zárták a Magyarországról nyugat felé vezető utakat. Mácsadytól arról is érdeklődtek: tartózkodik-e a plébánián olyan pap, aki vissza szándékozik térni Magyarországra, mert üzenetet szeretnének oda küldeni. Így került szóba a győri egyházmegyes Búzás József neve. Mácsadyn keresztül megkérték Búzást; értesítse Mindszenty József bíboros-prímás esztergomi érseket:⁴⁵ útban van Magyarországra XII. Piusz pápa két személyi küldötte, akik november 3-án, szombaton, délelőtt tizenegy órakor szeretnének vele zárt körben beszélni. Addig is tartózkodjon a politikai tartalmú nyilatkozatoktól, illetve rádióbeszédektől.⁴⁶ Búzás jelen tanulmány szerzőjével 2010 augusztusában, szóban azt közölte, hogy a római Pápai Magyar Intézet vezetője, Zágon József – az 1949-ben disszidált, egykori győri egyházmegyei irodaigazgató – állt a kérés mögött.⁴⁷

Búzás a nickelsdorfi plébánián beszélt az érdeklődőknek a forradalom eseményeiről: a harci cselekményekről, arról, hogy a Parlamentnél a karhatalmisták beelöltek a fegyvertelen tüntetőkbe, ismertette a rádió elfoglalásának valamint a Sztálin szobor ledöntésének történetét. Elismerően nyilatkozott a felkelők fegyelmezett viselkedéséről, illetve arról, hogy a betört kirakatokból senki sem vitte el az árut.⁴⁸ Búzás fenti szavait később a

40 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 8–9.

41 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 9. Bár a forrásban a finánc megnevezés szerepel, nagy valószínűség szerint határőr lehetett.

42 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 9.

43 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 9.

44 Kivételként említhető – a teljesség igénye nélkül –, az egyházmegye egyik papja, Horváth Lajos szereplése, aki a győri városháza erkélyéről mondott beszédet az ott összegyűlt embereknek.

45 1945. augusztus 16. és 1974. február 5. között esztergomi érsek.

46 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 10.

47 Búzás József szóbeli közlése, 2010 augusztus

48 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 22.

nyomozhatóságok a népi demokratikus államrend nemzetközi megbecsülését sértő kijelentéseknek vették és ezzel indokolták letartóztatását.

Végül a győri küldöttség a Nickelsdorfban kapott gyógyszerekkel délután öt óra körül indult vissza Magyarországra. Mosonmagyaróvár előtt szovjet páncélosok tartóztatták fel őket, ezért kénytelenek voltak visszafordulni és a közeli Levél község plébániáján kértek szállást. Itt Búzás megpróbálkozott Szalai Ferenc plébános segítségével telefonösszeköttetést teremteni Mindszenty primással, de nem járt sikerrel. Másnap Hegyeshalom érintésével akartak visszatérni Győrbe, először eredménytelenül, majd amikor a páncélosok előretolták állásaikat a határig, szabaddá vált az útjuk hazafelé.

Amikor a küldöttség megérkezett a városba, Búzás Papp Kálmán győri püspök, valamint Póka György püspöki titkár keresésére indult, mert az ő segítségükkel akarta a Rómából küldött üzenetet a primásnak eljuttatni. Mivel egyiküket sem érte el, tett még egy utolsó, ugyancsak sikertelenül végződő kísérletet, telefonon, a postán keresztül.⁴⁹

A rendelkezésünkre álló források anyaga alapján így foglalható össze Búzás József forradalmi szerepvállalása.

A kommunista önkényuralom megszilárdulása után a hatóságok arra törekedtek, hogy minél pontosabban kiderítsék, milyen események zajlottak a forradalom napjaiban. Az 1957 tavaszán történt országos letartóztatási hullám részeként, a Győr-Sopron megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya – a forradalom alatt tanúsított magatartásuk vagy tevékenységük alapján – preventív őrizetbe helyezett több győri papot, köztük Búzás Józsefet.⁵⁰

Arról, hogy a püspöki levéltárossal a letartóztatását követő néhány napban mi történt, alig van információnk. Annyi bizonyos: aláírt egy együttműködési nyilatkozatot arról, hogy kiszabadulása után az állambiztonságnak ügynöki jelentéseket ad. A levéltári források között fellelhető Búzás 6-os kartonja, ami a beszervezésével kapcsolatos fontosabb adatokat tartalmazza. Ez alapján ismert a beszervezés pontos dátuma: 1957. április 3., ügynöki fedőneve: „Molnár Ferenc”; a beszervezését végrehajtó tiszt kiléte: Varga Sándor rendőr-hadnagy; valamint az, hogy beszervezését terhelő adatok alapján hajtották végre. Ezen kívül olvashatjuk, hogy a Győr-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó osztályának 1. alosztálya a belső elhárításnál, egyházi vonalon kívánja foglalkoztatni.⁵¹

Ha a fiatal pap jellemét, meggyőződését, valamint korábban a közvetlen életveszélyben tanúsított bátor magatartását figyelembe vesszük, akkor fölmerül a kérdés: mivel érthették el mindezt. Miután szabadlábra helyezték, teljesen visszahúzódott, nem beszélt senkivel, környezetében mindenki szomorúnak látta.⁵²

„Havaji Ferenc”, és „Rieger József” fedőnevű ügynökök Búzás letartóztatásáról, illetve kiszabadulásáról egyaránt informáltak az állambiztonságot. „Havaji” április 17-én az alábbiakat jelentette: „Szabadulása után Búzás azt a nyilatkozatot tette a szeminárium ebédlőjében a nyilvánosság előtt, hogy öt külföldi kapcsolat miatt hallgatták ki. Járt Miklóshalmán⁵³ és Zágón után érdeklődtek nála.”⁵⁴ „Rieger” ügynök azt is tudni vélte, hogy a nyomozók összefüggést kerestek Zágón 1956. november 1-jei győri látogatása, il-

49 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 10–11.

50 ÁBTL 3.1.5. O–11538 Győr Római Katolikus Egyházmegye 177.

51 ÁBTL 2.2.2. 6-os karton 060061 „Molnár Ferenc”

52 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 15.

53 Nickelsdorf magyar neve.

54 ÁBTL 3.1.5. O–11538 Győr Római Katolikus Egyházmegye 175.

letve Búzás másnap tett ausztriai útja között.⁵⁵ Mivel az állambiztonság Zágont vatikáni hírszerzőnek tartotta, mindenkire gyanakvással tekintett, aki kapcsolatban állt vele. Ezért természetesen keresték azokat a papokat, akik információkat szolgáltatnak neki a hazai helyzetről. Így fontosnak tartották kideríteni azt is, hogy Búzással összekötetésben volt-e.

Kiszabadulása után, Búzás az állambiztonság által megszabott feladatot nem teljesítette, inkább néhány hét elteltével Budapestre utazott az édesanyjához, és feltárta előtte nehéz helyzetét. Visszaérkezve Győrbe a pályaudvarról rögtön a politikai rendőrségre ment, és a biztos börtönbüntetésre felkészülve visszavonta a kényszerűségből aláírt együttműködési nyilatkozatot.⁵⁶

Az esetet követően, 1957. április végén egy szemináriumi tanár kollégájának, Németh Pálnak négyszemközti beszélgetésben azt mondta, hogy sikerült egy fontos lelkiismereti kérdést rendeznie. Szavai magyarázatául megmutatta neki azt az írást, amelyet a politikai rendőrségen állítottak ki számára arról, hogy semmisnek tekintik a velük való együttműködésre tett nyilatkozatát.⁵⁷ Mivel a püspöki levéltáros tisztában volt tettének várható következményeivel, a beszélgetésben arra is kitért, hogy valószínűleg hamarosan őrizetbe veszik. Egyre csak azt ismételte: nem tud olyan feladatra vállalkozni, amelyet a lelkiismeretével összeegyeztethetetlennek tart. Továbbá „Nem tudnám elviselni, [...] hogy a paptársaim arcul köpnének.”⁵⁸ Arra kérte a teológiai tanárt, letartóztatása esetén tájékoztassa Papp Kálmán megyéspüspököt az eset hátteréről, de senki ne próbálkozzon tenni az érdekében semmit.

Az együttműködés megtagadása valóban súlyos következményekkel járt. 1957. április 29-én, a népi demokratikus államrend nemzetközi megbecsülését sértő bűncselekmény vádjával ismét letartóztatták.⁵⁹ Ebből az időből fennmaradtak a kihallgatási jegyzőkönyvek, amelyek tartalmazzák Búzás vallomásait a forradalom alatti tevékenységéről, illetve annak beismeréséről, hogy közölte Németh Pállal: visszavonta az állambiztonsággal való együttműködésre tett nyilatkozatát. Tanúként kihallgatták Bogcha Novák Zoltánt és Németh Pált. A vallatásokat, tanúkihallgatásokat többségében a Búzás beszerzését végrehajtó tisz, Varga Sándor rendőrhadnagy folytatta le.⁶⁰ Az utolsó – 1957. július 1-jei – kihallgatást Tomasis István rendőr-főhadnagy, fővizsgáló hajtotta végre, majd meghozta a határozatot a vádlott terheltként való felelősségre vonásáról, a népi demokratikus államrend és a népköztársaság nemzetközi megbecsülésének csorbítása, valamint államtitok megsértése miatt indított bűnügyben.⁶¹ Ez utóbbit akkor követte el, amikor közölte Németh Pállal, a politikai rendőrségen visszavonta a velük való együttműködésre tett nyilatkozatát.

Búzás ellen a vizsgálatot a Győr-Sopron Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztályán folytatták le, majd – érdekes módon – az ügyet a budapesti katonai ügyészségnek küldték át. Egy 1957. július 2-án kelt határozat viszont már azt igazolja,

55 ÁBTL 3.1.5. O–11538 Győr Római Katolikus Egyházmegye 177.

56 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 14., Búzás József szóbeli közlése. Az adatközlés 2010. július 28. és 2011. július 28. között történt.

57 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 14.

58 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 15.

59 ÁBTL 2.5.7–2013 (Tököl) Búzás József.

60 A beszerzés és a vizsgálat két külön osztályhoz tartozott. Búzás esetében feltételezhetően azért végezte mégis mindkettőt ugyanaz a személy, mert a rendőrség személyi állománya a forradalom miatt kialakult zűrzavaros helyzetből adódóan még nem állt helyre.

61 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 6.

hogy a katonai ügyészség a bünygyi iratokat a Győr-Sopron megyei ügyészségnek adta át. Az indoklás szerint: A megküldött bünygyi iratok alapján az állapítható meg, hogy a vádlott, mint polgári személy nem tartozik a katonai bíróságok hatáskörébe, valamint cselekménye közvetlenül nem veszélyezteti, illetve nem sérti a honvédelem érdekeit.⁶²

Búzás letartóztatása alatt számos megaláztatást szenvedett el: több hónapon át sötétzárkában tartották, szabad levegőre sem mehetett. Egy-egy kihallgatás gyakran huszonnégy órán át folyt, egy hetet pedig a siralomházban töltött.⁶³ Megverték, aminek következtében maradandó testi sérüléseket szenvedett.⁶⁴

Bírósági ítélet végül mégsem született. 1957. július 31-ei dátummal előzetes letartóztatását közbiztonsági őrizetre módosították, amit a tőköli internáló táborban töltött.⁶⁵

Egy 1957. augusztus 8-ai dátummal keletkezett állambiztonsági jelentés Búzás forradalmi tevékenységéről és letartóztatásáról a következő rövid összefoglalást adja: „Dr. Búzás József az ellenforradalom alatt Ausztriában járt, ahol a pápai küldöttek megbízásából vállalta, hogy üzenetet hoz Mindszenty hercegrímás részére. Dr. Búzás József áruló ügynök. Internálva lett, jelenleg büntetését tölti.”⁶⁶

Búzás az internáló táborból négy hónap után, 1957. november 21-én szabadult.⁶⁷ A közbiztonsági őrizetet ekkor rendőrhatalósági felügyeletre mérsékeltek. Rövid időre visszatérhetett Győrbe, ahol a Hittudományi Főiskolán tanított. Hamarosan véget ért azonban teológiai tanári pályája, és egyházmegyéje perifériájára került lelkipásztornak. 1958-ban az állam nyomásának engedve Tatabánya-Felsőgallára helyezték káplánnak. Rendőrhatalósági felügyeletét 1959-ben szüntették meg.⁶⁸

A KÁDÁR-KORSZAK ÉVTIZEDEI

Bár a püspöki aulától távol került, a kádári-diktatúra titkosszolgálat a következő évtizedekben – félve a jövőben kifejtendő rendszerellenes tevékenységétől – sok más paphoz hasonlóan, őt is megfigyelés alatt tartotta. Egy 1960 szeptemberében keletkezett hálózati jelentés szerint Búzás az iskolán kívüli hittanoktatás megszervezésére, a környékbeli papokból egy csoportot akart létrehozni, amelybe be kívánta vonni a feloszlott férfi és női szerzetesrendek tagjait is. Búzás az iskolán kívüli katekézis lehetőségét azért tartotta fontosnak, mert sok szülő munkahelyi beosztásából fakadóan nem merre gyermekét beírtni a hivatalos, vagyis az állam által nyilvántartott hitoktatásra.⁶⁹

Két évvel később, 1962 áprilisában, az állambiztonság Búzás fokozottabb ellenőrzésére figyelődossziét nyitott. Megállapították, hogy politikai felfogása az utóbbi időben sem változott, a papi békemozgalom tagjainak tevékenységét pedig továbbra is elítéli.⁷⁰

62 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 28.

63 HETÉNYI 2004, 387.

64 Koór Sándor szóbeli közlése, 2012. január 17.

65 Búzás József jelen tanulmány szerzőjével 2011. április 28-án szóban közölte: a katonai bíróság halálra akarta ítélni, de csodával határos módon az ügyész az édesanyja kezébe adta a tárgyalás elmaradásáról szóló végzést.

66 ÁBTL 3.1.5. O–11538. Győr Római Katolikus Egyházmegye 197.

67 ÁBTL 2.5.7–2013 (Tököl) Búzás József.

68 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 35.

69 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 35–36.

70 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 36.

1964-ben Vértessomlóra helyezték plébánosnak. Itteni működését a politikai rendőrség röviden így értékelte: „Új munkahelyén is a hitélet fokozásán munkálkodik, ami sikerrel jár.”⁷¹ A hatalom félelmét – ugyanakkor erejét és mindenre kiterjedő ellenőrzési szándékát – mutatja, hogy megfigyelését továbbra is szükségesnek tartották. Búzást hat évvel később, 1970-ben a Komárom megyei Kecskédre helyezték plébánosnak.⁷²

Figyelmet érdemel – a papság köréből beszerezett – „Kis János” fedőnevű ügynök titkosszolgálatnak végzett tevékenysége. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában őrzött két munkadossziájából kitűnik, hogy „Kis János” 1959 és 1973 között, tartótisztjei utasításainak megfelelően, kapcsolatot tartott az egykori püspöki levéltárossal. A csaknem másfél évtized alatt váltakozó gyakorisággal kapott feladatot vele kapcsolatban; olykor szinte havi rendszerességgel utasították Búzás megfigyelésére, de előfordult, hogy egy-két év is eltelt anélkül, hogy ilyen irányú utasítást kapott volna. A frissen beszerezett ügynököt először 1959. augusztus 12-ei dátummal bízta meg akkori tartótisztje, Tóth Lajos rendőrnagy, hogy keresse fel Búzás káplánt, és az előre meghatározott szempontok alapján beszélgesse el vele általános, valamint politikai kérdésekről, majd jelentse diskurzusuk tartalmát.⁷³

A következő egy év alatt „Kis János” három alkalommal kapott hasonló utasítást. A részére megszabott feladatokból látható, mi után érdeklődött elsősorban az állambiztonság: kezdetben börtönbüntetésével kapcsolatos megnyilvánulásait figyelték, és a politikáról alkotott véleménye mellett igyekeztek fölterképezni családi, baráti, illetve a lelkipásztorkodásból adódó kapcsolatait, de számon akarták tartani szabadidős tevékenységeit is.

Az ügynök 1959. szeptember 23-án adott jelentésében arról informálta tartótisztjét, hogy bizalmas beszélgetést folytatott Búzással, aki fölvetett kérdésére jelezte: külföldi útjával és letartóztatásával kapcsolatosan nem kíván beszélni senkinek. A börtönből egészen más emberként jött ki, azt, aki előtte volt, teljesen eltemette.⁷⁴

Egy újabb jelentésben azt olvashatjuk, hogy Búzás a politikáról alkotott véleményét mások előtt nem fejtí ki. Ha ilyen téma kerül szóba, kitérő választ ad, s inkább az irodalom, a művészetek és a komolyzene érdekli: időnként, amikor Budapestre utazik édesanyjához, ellátogat az Operába is. Szerény és komoly embernek tartják, aki „holmi kalandor politikai véleményt” aligha tenne magáévá. Papi hivatásának él, ehhez kötődően olvas és ír.⁷⁵

A későbbiekben – a fent említett szempontok mellett – időről időre hangsúlyt fektettek arra is, hogy megismerjék a „körülményeiben beállt” változásokat és azt, hogy módosult-e a kommunista államrendről alkotott véleménye.⁷⁶

1964 februárjában az ügynök Búzás Vértessomlóra helyezésének háttéréről tájékoztatta tartótisztjét. Beszámolt neki a káplán és plébánosa Pfemeter Ferenc nézeteltéréséről, amit állítása szerint Búzás igyekszik titkolni.⁷⁷

71 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 36.

72 Győr egyházmegyei Almanach 2011, 179.

73 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 60. Köszönöm Szabó Gyula mezőörsi plébánosnak a forráskutatáshoz nyújtott segítségét.

74 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 65.

75 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 100.

76 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 238.

77 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 176.

„Kis János” két évvel később adott jelentése bepillantást nyújt számunkra a módszerekbe, ahogy az ügynökök megpróbálták közel férközni azokhoz, akikről, vagy akiktől információkat akartak szerezni: „1966. március 17-én Győrben találkoztam Dr. Búzás Józseffel, és mindjárt hozzá csatlakoztam és megérdeklődtem, mikor, melyik vonattal jön hazafelé. Beszéljessünk, mert már régen találkoztunk. Én is úgy intéztem dolgaimat, hogy azzal a vonattal jöjjek, mint Búzás. Sikerült is az állomáson összejönni és egymás mellé ültünk. Én általános érdeklődésbe kezdtem a beszélgetés folyamán. Hogy él? Megszokott-e már mindent? Kikkel jár össze? Mikor szokott bejönni Tatabányára? Kik járnak ki hozzá?... Természetesen én nem egyszerre tettem fel és nem ilyen módszeresen ezeket a kérdéseket, ahogy leírtam.”⁷⁸ Búzás válaszában beszámolt arról, hogy Vértessomlón gondjai voltak az egyházközségi képviselő testület tagjaival, valamint a hívők egy részével is, mert amikor odahelyezték, nem fogadták szívesen. Az első két évben minden energiáját lekötötte az elhanyagolt állapotban lévő templom és plébániaépület renoválása. Mostanra, látva munkáját, a hívők mellé álltak. Külön barátságot a községben egy családdal sem tart, egyenlő és egyforma viszonyt igyekszik a helyiekkel fenntartani.⁷⁹

1968 áprilisában „Kis János” így ír erről: „Különösebb barátságot nem tart a faluban senkivel, de mindenkivel közvetlen, barátságos, ahogy tapasztalható volt. Mindenkit megszólít az utcán, mindenki szívesen beszélget vele. A gyerekeket is tréfásan megszólítja és mind ismeri őket.”⁸⁰

Az ügynök 1969. február 21-én több pap véleményéről számolt be egy egyházpolitikai szempontból is jelentős eseménnyel, a néhány nappal korábbi négyes püspökszenteléssel kapcsolatban. A jelentés szerint, egy összejövetelen az állam jóindulatáról szólva Búzás arról beszélt, hogy majd az ünnep elmúltával még nagyobbat ütnek vagy rúgnak az egyházon. Keserű tapasztalatát hozta fel példának, ugyanis a helyi tanács és az iskola vele is jó kapcsolatot ápolt mindaddig, amíg meg nem nőtt a hittanra járók száma. Azóta viszont gyakran támadják, még összeesküvéssel is vádolják. Szerinte: „Persze rá kell jönniük, hogy semmi sincsen a világon. Örülök, ha nyugodtan tehetem a dolgomat. Kaptam én már elég pofont úgy az egyháztól, mind az államtól. Nem ütközöm én még egyszer senkivel, az biztos.”⁸¹

Az idő közben titkos megbízottá⁸² átminősített „Kis János” utolsó Búzással kapcsolatos feladatát 1973. augusztus 21-én kapta. Ács Péter rendőrnnyomozó-főhadnagy azzal bízta meg, hogy eddigi ismeretei, illetve paptársaival folytatott beszélgetései alapján jellemezze Búzás József kecskédi plébánost. Jelentse a körülményeiben beállt változást és jelentősebb helyi kapcsolatait.⁸³ A titkos megbízott egy hónappal később már a feladat teljesítéséről számolt be: Egy továbbképzésen találkozott Búzással, aki beszélgetés közben utalt a gestapó által történt letartóztatására.⁸⁴ „Kis János” zzel kapcsolatban arról tájékoztatta az állambiztonságot, hogy ő erről nem tud semmit, valószínűleg a kecskédi

78 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 252.

79 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 252.

80 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 43.

81 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 82.

82 1972-től a hálózati személyeket három csoportba sorolták. Ezen felosztás középső kategóriájába tartozókat titkos megbízott megnevezéssel jelölték. A titkos megbízottak elvi és hazafias alapon vállalták az együttműködést az állambiztonsággal. Megbízhatóságuk és alkalmasságuk eredményezte, hogy összetett feladatok elvégzésével is felruházták őket.

83 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 238.

84 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 239.

plébános saját maga veszi körül ezzel a nimbusszal magát. A jelentés szerint Búzás a párt- és állami szervekkel kapcsolatosan nem mondott semmit, inkább egyes papokkal és az egyházmegyei hatósággal kapcsolatos kifogásának adott hangot. Az utóbbiról megjegyezte: „Semmiiben sem mernek dönten, vagy határozott intézkedést tenni. Ránk bízzák, hogy fájjon, vagy főjön a mi fejünk és csattanjon az ostor a mi hátunkon.”⁸⁵

Mind „Kis János” ügynök megfigyelései, mind pedig a tartótisztek ezekhez kapcsolódó értékelései egy óvatos, zárkózott ember képét rajzolják meg, amit a Kádár-korszak légkörében a titkosszolgálat mindenre kiterjedő érdeklődésével szemben egyfajta – tudatos, vagy szándék nélküli – védekezésnek is értékelhetünk. „Kis János” jelentései sejtetni engedik Búzás tartózkodó magatartásának egyik lehetséges okát; az ügynök ugyanis 1962 decemberében arról adott tájékoztatást Darmó János rendőr századosnak, hogy Búzás azt közölte vele, nincs sok értelme társadalmi kapcsolatokat fenntartani, mert nem lehet tudni, mikor válik kellemetlenné egy pap jelenléte valamelyik családnál. Ezért többnyire csak a rokonait keresi fel, és hozzá is csak elég ritkán téved be valaki.⁸⁶ Néhány évvel később viszont már említ az ügynök néhány nevet, akikkel Búzás személyes barátságot ápol. Említést tesz többek között tatabányai barátokról, budapesti, sőt – akikre a hatalom általában nagy érdeklődéssel és gyanakvással tekintett – külföldi látogatókról is.

Az állambiztonság Búzás személyi dossziéját 1981 márciusában lezárta, ezzel külön megfigyelése megszűnt. Ebben szerepet játszhatott az állam és az egyház viszonyának – az állam számára – kedvező alakulása és talán azok a szempontok is, amelyeket alább a kecskédi plébános nyilvántartásának 1988-as törlésénél olvashatunk. E szerint: „az utóbbi években betegségéből, valamint korából adódóan kapcsolataitól nagymértékben elszigetelődött. Ennek következtében befolyásolási lehetősége, így a társadalomra való veszélyessége megszűnt.”⁸⁷

TEVÉKENYEN, CSENDEN, AZ EGYHÁZMEGYE PERIFÉRIÁJÁN

Ha egybevetjük a fennmaradt írott forrásokat és a szóbeli közléseken alapuló információkat, megállapíthatjuk, hogy egyházmegyéje perifériáján évtizedeken át a barátság lelkületével szolgálta a rábizottakat. Németből fordított teológiai és egyéb műveket, köztük a misztikus Adrienne von Speyr írásait, amelyek nagy hatást gyakoroltak rá. Ő fordította magyarra „A Trapp család – A muzsika hangja” című könyvet is.⁸⁸ Jelentős a történettudomány területén végzett kutatómunkája is: a Soproni, a Mosoni és a Locsmáncsi Főesperesség plébániáinak kánoni vizitációit dolgozta fel, ami Ausztriában került kiadásra német nyelven.⁸⁹

Érdekes, hogy a magyar katolikus pap az 1980-as évek derekán egy olasz újságban kapott figyelmet. A *Jesus* kulturális havilap 1986. januári számának egyik cikke arról

85 ÁBTL 3.1.2. M–38642/2. „Kis János” 239.

86 ÁBTL 3.1.2. M–38642/1. „Kis János” 152.

87 ÁBTL 3.1.9. V–141742 Búzás József 37.

88 Maria Augusta TRAPP: *A Trapp család – a muzsika hangja*. Szent István Társulat, Bp., 1986.

89 – *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert*. I–IV. Druck. Eisenstadt, Rötzer Druck 1966–1969. – *Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem Jahre 1713*. Eisenstadt, Burgenländisches Landesarchiv, 1981. Bár a címek a Győri Egyházmegyére utalnak, tartalmuk tekintve, a kötetek a Mosoni, a Soproni és a Locsmáncsi főesperességek vizitációs anyagát tartalmazzák. Köszönöm a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár igazgatója, Kis Tamás segítségét.

számolt be, hogy a jugoszláv marsall, Tito unokaöccse egy Magyarországon élő katolikus pap. Amíg a nevét Búzásra nem változtatta, ugyanúgy hívták, mint nagybátyját: Joszif Broz. A nyilván némileg szenzációként ható cikk arról is tájékoztatta az olvasókat, hogy Búzás korábban teológiai tanárként működött, később pedig egy kis falu plébánosa lett, és szerény anyagi körülmények között él. Időnként német papok pénzt és gyógyszereket küldenek neki.⁹⁰

1988-ban, mialatt szolgálati helyén, Kecskéden a templomban misézett, megpróbáltak betörni a plébániára, majd nem sokkal később ez újra megismétlődött. A történetek megviselték a vele együtt élő, idős, szívbeteg édesanyját, aki rövid idő múlva (még 1988-ban) meghalt.⁹¹

A harmadik betörést követően 1989-ben Búzás József nyugállományba vonult és a győri püspökség papi otthonába költözött. Miközben fordítói munkáját tovább folytatta,⁹² 1989 és 1996 között az Egyházmegyei Könyvtár igazgatója volt.⁹³

Egyre fokozódó, súlyos betegsége után, amely miatt utolsó öt évét ágyhoz kötve töltötte, 2011. október 3-án halt meg. Végakarátának megfelelően utolsó szolgálati helyén, Kecskéden temették el.

ZÁRSZÓ

Áttekintve Búzás József hosszú, a 20. század jelentős részét átívelő életpályáját, személyében olyan embert ismerhettünk meg, aki nem akart passzív szemlélője maradni a történelem eseményeinek, s már fiatalon készen állt arra, hogy a kockázatok latolgatása nélkül – saját biztonsága, illetve élete veszélyeztetése árán is – az üldözöttek védelmére keljen. Később elutasította a börtöntől való megmenekülés és az érvényesülés kollaborálás árán felkínált lehetőségét, így osztozott azok sorsában, akiket a kádári egyházpolitika rendszerellenesnek, reakciónak minősített. A hatalom ezen egyházpolitika jegyében mindent igyekezett megtenni annak érdekében, hogy a tanúságtévő papok mozgásterét, lehetőségeit – mind az egyházban, mind pedig a társadalomban – korlátozza.

Búzás József alakja azon keresztények sorába illeszkedik, akik a hazai egyház közelmúltjában tettek hitből fakadó tanúságot az élet, illetve az élet védelme mellett, és ezzel a háborúktól és diktatúráktól terhes 20. század keresztény mártírjainak és tanúságtévőinek sorába léptek.

90 „Jesus”, mensile di cultura, gennaio 1986. („Jesus”, kulturális folyóirat, 1986. január)

91 KOLBAI 2011.

92 Kiadták még a következő fordításait: Henry MORTON: *A biboros*. Szent István Társulat, Bp., 1988; Leo Maria SCHÖLZHORN: *Szűz Mária Efezusban*. Opus Mistici Corporis, Bécs, 1990; Christian SCHÜTZ: *A keresztény szellemiség lexikona*. Szent István Társulat, Bp., 1993; Christoph SCHÖNBORN: *Isten elküldte fiát*. Agapé Kiadó, Szeged, 2008; Adrienne VON SPEYR: *Az Úr szolgáló leánya*. Sík Sándor Kiadó, Bp., 2010.

93 *Győregyházmegyei Almanach* 2011, 179.

RÓBERT PETES

THE TESTIMONY OF JÓZSEF BÚZÁS, PRIEST OF THE DIOCESE OF GYŐR,
DURING THE NAZI AND COMMUNIST DICTATORSHIP

József Búzás did not want to stay a passive observer during the historic changes. Already in his youth he was ready to protect the ridden – even with risking his life. Later he refused to collaborate and as a result he was imprisoned. Thus he shared the fate of those who were proclaimed seditious or reactionist in the Kádár regime. The regime tried to limit the activity of the priests whose life served as a testimony both within the Church and in the society. József Búzás was one among those Hungarian Christians from the near past who stood firm to protect life drawing on their deep personal faith. He is also one among the war and dictatorship troubled 20th century Christian martyrs and testifiers

GREGOSITS GÁBOR

A SPANYOL KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS AZ ÁLLAM KAPCSOLATA
AZ 1953-AS KONKORDÁTUM UTÁN
JESÚS IRIBARREN EMLÉKIRATAIBAN

BEVEZETÉS

A konkordátum „egy állam és a Szentszék kétoldalú megállapodása, mely a kapcsolatok egész körét rendező tartós jelleggel, ünnepélyes formában”¹, a részleges megállapodás pedig olyan „kétoldalú megállapodás, mely egy állam és a Szentszék kapcsolatainak csak bizonyos részleteire vonatkozik”².

1953. augusztus 27-én a Vatikán részéről Domenico Tardini,³ a rendkívüli egyházi ügyek államtitkára, Spanyolország részéről pedig Alberto Martín Artajo külügyminiszter és Fernando María Castiella y Maíz szentszéki nagykövet írta alá a konkordátumot⁴, amely Franco első látványos külpolitikai sikerének tekinthető a II. világháború után. Keletkezésekor egyesek tökéletesnek tekintették, míg mások elavultnak tartották. Ez a dokumentum valóban nem illeszkedik a XI. Pius pápa által elkezdett „új korszak” konkordátumainak sorába, inkább kivételnek tekinthető.⁵ 1976-ban és 1979-ben öt részleges megállapodás váltotta fel a konkordátumot, amelyek összhangban állnak az 1978-as alkotmánnyal, azóta ezek a dokumentumok szabályozzák a spanyol állam és a katolikus egyház viszonyát.

Írásomban Jesús Iribarren (1912–2000) baszk pap és újságíró emlékiratainak tükrében foglalom össze a spanyol állam és a katolikus egyház viszonyának 1953 és 1979 közti történetét.⁶ Iribarren Villarreal de Álavában született, 1936-ban szentelték a vitoriai egyházmegye papjává. Először szemináriumban tanított, majd 1942-től az *Acción Católica Ecclesia* című folyóiratát szerkesztette.

1 *Magyar Katolikus Lexikon*, <http://lexikon.katolikus.hu/K/konkord%C3%A1tum.html>, 2013. december 3-ai megtekintés.

2 *Magyar Katolikus Lexikon*, http://lexikon.katolikus.hu/R/Részleges_megállapodás.html, 2013. december 3-ai megtekintés.

3 1888–1961, 1944-től 1958-ig a rendkívüli egyházi ügyek államtitkára.

4 *Concordato entre la Santa Sede y España*, http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19530827_concordato-spagna_sp.html, 2013. december 3-ai megtekintés.

5 Csak a Dominikai Köztársasággal 1954-ben kötött konkordátum íródott hasonló szellemben. GIMÉNEZ Y MARTÍNEZ DE CARVAJAL, José: *El Concordato español de 1953*. In: RUÍZ GIMÉNEZ, Joaquín: *Iglesia, Estado y Sociedad en España. 1930–1982*, Editorial Argos Vergara, S. A., Barcelona, 1984, pp. 137–155.

6 IRIBARREN, Jesús: *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España: 1936–1986*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1992.

A KONKORDÁTUMRÓL

Iribarren leírja, hogy mozgalmas és hosszadalmas folyamat után a kormány végre aláírta a konkordátumot, amely az Egyesült Államokkal megkötött szeptemberi egyezményvel együtt később a rendszer mesterséges lélegeztetését fogja jelenteni. Alberto Martín Artajo külügyminiszter arra kérte Iribarrent, hogy szentelje az *Ecclesia* különszámát a konkordátumnak, amelyet saját személyes diadalának érzett. Pla y Deniel toledói érseknek⁷ nem volt ellenvetése a különszámmal kapcsolatban, mert kánonjogászként pontosan tudta, hogy milyen fontosak az írott megállapodások a politikában. Iribarrent meglepte több püspök passzivitása a különszámmal kapcsolatban, amely végül 1953. október 31-én jelent meg. A különszám tartalmazza Regatillo jezsuita atya⁸ lelkes írását, de García Barbera salamancai professzornak a püspökök kinevezésével kapcsolatos állami befolyást nyíltan elutasító írását is. Ez egy olyan adat, amelyről elfeledkeznek azok, akik megbotránkoznak az egyház szolgálalelkűségén a Franco-rendszer alatt.⁹

KONFLIKTUS AZ ÁLLAMI CENZÚRA MIATT 1954-BEN

1954-re az *Ecclesia* megerősödött, és Iribarren azt tervezte, hogy ezentúl inkább statisztikával foglalkozik. Erről a szándékaról a toledói érseket is tájékoztatta. Erre valóban sor került, bár nem egészen úgy, ahogyan az *Ecclesia* főszerkesztője tervezte. 1954 májusában részt vett a IV. Nemzetközi Katolikus Sajtókongresszuson Párizsban. Iribarren tudta, hogy milyen területre tévedt, ismerte Pla y Deniel érsek kiállítását az 1938-as sajtótörvény mellett és azt is tudta, hogy Franco nem akart engedni ebből a törvényből, mert nem hitt a sajtószabadságban. Ugyanakkor bizalmas viszonyban volt Artajóval, aki korábban az Acción Católica elnöke volt. Mivel a spanyol napilapok már beszámoltak az eseményről, Iribarren az *Ecclesia* május 15-ei számában személyes reflexióit írja le.

A cikk dicséri a kongresszus rendezését, majd megemlíti, hogy furcsán érezte magát, mert sokan az egyetlen cenzúrázatlan spanyolországi folyóirat szerkesztőjeként szólították meg. Ez a megszólítás Iribarren reflexiónak kiindulópontja és felteszi magának a kérdést, hogy nem kell-e alsóbbrendűnek érezni magukat a kongresszuson jelenlévő spanyol újságíróknak az állami cenzúra miatt? Szinte már hallja is a reakciókat, amelyek szerint erre azt lehetne mondani, hogy a magukat szabadnak érző újságírók a hírügynökségek önkényes magatartásának és a rejtett politikai befolyásnak a rabjai. Egyébként pedig vajon nem az egyház-e a legfőbb haszonélvezője az állami cenzúrának? Iribarren megjegyzi, hogy Pla y Deniel már kifejtette az egyház álláspontját, ezért ő ebben a cikkben tisztán újságírószemmel tárgyalja a kérdést. Az újságírás szempontjából sokkal több hátránya van a cenzúrának, mint előnye, hiszen megakadályozza a sajtót tájékoztató feladata ellátásában. A cenzúra éppen azokat az értékeket veszélyezteti, amelyeket védeni kíván. A cenzúra hívei azzal szoktak érvelni, hogy a nép kiskorú. A cenzúrázás ténye megkérdőjelezi a sajtókampányok őszinteségét és csökkenti az újságírás szakmai színvonalát. 10 év alatt a cenzúrázatlan *Ecclesia* csak jót tett Spanyolországnak. A cikk végén

7 Enrique Pla y Deniel (1876–1968), 1941-től toledói érsek.

8 Eduardo Fernández Regatillo (1892–1975).

9 IRIBARREN 1992, 144–145.

megemlíti, hogy a nyugatnémet katolikusok jól használták ki a sajtószabadságot a háború után és az olvasók elnézését kéri, mert talán más tartalmú cikket vártak volna.

A cikk megjelenése után úgy érezte, hogy leszakadt az ég. Többféle reakció érkezett. A „piszkos lelküek” azon szörnyülködtek, hogy mennyire élvezte a párizsi tartózkodást. A „hazafias” reagálók szerint az egyház ellenségei örülhetnek egy ilyen cikknek, baszk szeparatizmust emlegettek, és úgy vélték, hogy a szabadkőművesek gratulálhattak Iribarrennek. A teológusok helyesbítették Iribarren tévedéseit IX. Pius Syllabusa és Aquinoi Szent Tamás tanítása alapján. A cikk miatt Arias Salgado tájékoztatási és turisztikai miniszter is támadta Iribarrent. Visszatekintve Iribarren úgy érezte, hogy igaza volt és szerinte a kritikusai a II. vatikáni zsinat fényében rosszul éreznék magukat. Pla y Deniel bíboros és a nuncius¹⁰ hallgatást javasoltak Iribarrennek, vagyis azt, hogy ne védekezzen és ne is térjen vissza a témára. Iribarren és Pla y Deniel levélváltásából kiderül, hogy a toledói érseket meglepte Iribarren írása, amelyet előzetes egyeztetés nélkül közölt, pedig Pla y Deniel mindig hangsúlyozta az előzetes egyeztetés fontosságát azokban az ügyekben, amelyek konfliktushoz vezethetnek a kormánnyal. Az érsek azt is megjegyezte, hogy előre látható volt a sok helyeslő reagálás, és a cikk a külföldi sajtó figyelmét is fel fogja kelteni. Valamennyi támadás közül Del Pino püspöké¹¹ esett a legrosszabbul Iribarrennek. Del Pino levelében liberalizmussal vádolta az *Ecclesia* főszerkesztőjét és a kormányt védelmezte. Iribarren nem várt volna egy ilyen támadást egy püspöktől. Szeptember 12-én írt a toledói érseknek és szabad kezet adott neki a az *Ecclesia* főszerkesztői állásával kapcsolatos döntéshez, egyrészt azért, mert már elterjedt a híre, hogy lemondott, másrészt a püspökök reakciója miatt.

Camille Cianfarra, a *New York Times* tudósítója nem tudott interjút készíteni Iribarrennel, ennek ellenére arról tudósított, hogy elbocsátották az *Ecclesia* főszerkesztői állásából.¹² Végül Pla y Deniel azt tanácsolja Iribarrennek, hogy az Acción Católica központjánál jelentse be a lemondását, arra hivatkozva, hogy statisztikával kíván foglalkozni, ahogyan azt korábban is jelezte.¹³

EGYHÁZSZOCIOLÓGIA

Iribarren 1955-től 1962-ig egyházzociológiával foglalkozott. Bevezetesként megjegyzi, hogy ha van valami közös a totalitárius rendszerekben, akkor az a tömegtájékoztatás és a szakszervezeti rendszer monopóliuma. 1955-ben jelent meg egyházzociológiai bevezetése.¹⁴ Az *Osservatore Romano* üdvözölte a kötet megjelenését, és francia, belga és mexikói dicséretet is kapott. Egy nyugatnémet újság az elméleti bevezetést dicsérte, Iribarren szerint ritkán ír ilyet német újság. Úgy érezte, hogy a sok támadás után a *Vatikáni Rádió* és az *Osservatore Romano* kegyes csalást követtek el, a könyvet dicsérték, hogy helyreállítsák a szerző megtépzott tekintélyét. Iribarrent hármassal vezérelte, amikor egyházzociológiával kezdett foglalkozni. Egyrészt tájékoztatni akarta a püspö-

10 Ildebrando Antoniutti (1898–1974), 1953-tól 1963-ig madridi nuncius.

11 Aurelio Del Pino Gómez (1888–1971), 1947-től 1967-ig lleidai püspök.

12 *Catholic Editor Ousted in Spain; Bishops Dismiss Priest After He Denounces Censorship of Press by Government*, <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F60C11F83D58157A93CBA9178AD95F408585F9>, 2013. december 3-ai megtekintés. A teljes cikk megvásárolható

13 IRIBARREN 1992, 149–174.

14 IRIBARREN Jesús. *Introducción a la sociología religiosa*. Madrid: Rivadeneyra, 1955.

köket és fontosnak tartotta, hogy az egyház is megjelenjen a hírekben olyan kérdésekkel kapcsolatban, ahol fontosnak tartotta a közvélemény alakítását. A politikusok többféle forrásból tájékozódtak. Miért ne tették volna ezt a püspökök is? Másrészt a statisztika számai is fontosak voltak számára, hiszen az egyháznak is van statisztikája. Harmadrészt az egyházi adatok tudományos kezelése foglalkoztatta, hiszen más országokban már létezett egyházzociológia.

Iribarren először a papság anyagi helyzetével kapcsolatban akart felmérést végezni. A szociológiai intézet¹⁵ 1955 végéig 16935 levelet kapott különböző kérdésekkel. A levelek alapján Iribarren kérdőíveket állított össze. Mennyit keres egy plébános *valójában*? Mennyi könyvet vásárol vagy hány folyóiratot olvas? Mely területeken a legdrámaibb a helyzet? Hogyan lehet legjobban segíteni a plébánosokon? Ezekre a kérdésekre kereste a választ és úgy gondolta, hogy a felmérés adatai hasznosak lesznek a püspököknek mind az egyházkormányzat, mind az állammal folytatott párbeszéd szempontjából. 4900 plébánosnak küldtek ki névtelen kérdőíveket, a legtöbben vidéken éltek. Az adatgyűjtés elérte alapvető célját, bár két püspök megtiltotta a válaszadást.

1956-ban Iribarren kinevezték az 1958-as brüsszeli világkiállítás Civitas Dei nevű vatikáni pavilonjának az előkészítő bizottságába. Hivatalos látogatása alkalmával ő kísértte a toledói érseket a világkiállításon. Liégeben spanyol vendégmunkásokkal találkoztak. 1957 őszén Bécsben tartották a katolikus sajtóvilágkongresszust. A következő kongresszus megtartását Spanyolországban tervezték, ezért Iribarren úgy gondolta, hogy meg kell ismerkednie a világ katolikus sajtójával. A katolikus sajtó jövőjéről gondolkodva megállapítja, hogy Franco rendszere mindenkit katolikusnak nyilvánított, ugyanakkor feleslegesnek tartotta és felszámolta a valódi katolikus egyesületi életet. Iribarren szerint ezekre az egyesületekre egy másik társadalmi rendszerben még szükség lehet később.

A spanyolországi katolikus sajtóvilágkongresszust 1960 júliusában rendezték meg. A püspöki sajtóbizottság mérlegelte a madridi rendezés lehetőségét. Ennek kézenfekvő technikai előnyei és politikai hátrányai voltak, mert nyomasztó lett volna a hivatalos sajtó jelenléte. Senki nem mentette volna meg a kongresszust egy miniszteri beszédétől vagy egy fogadástól. Végül Santander mellett döntöttek. A szervezőbizottságokba nem kerültek be a rendszer emberei, cserébe a kongresszuson nem volt szó a tájékoztatási politika kényes kérdéséről. Egyre fokozódott a felsőpapsággal szembeni kritika a rendszerrel való összecsúszás miatt. A néhány hónappal korábban betiltott montserrati ökumenikus gyűléssel kapcsolatban egy német újságíró azt tudakolta Iribarrentől, hogy ebben az esetben a cenzúrát az állam vagy az egyház kezdeményezte. Iribarren szerint a montserrati apátság nem szokta válasz nélkül hagyni az ilyen támadásokat és védekező propagandája Európa-szerte igen erős volt. Májusban 339 baszk pap nyílt levelet¹⁶ írt a spanyol püspököknek, a madridi nunciushoz és a vatikáni államtitkárságnak. Iribarren szerint itt egyértelműen politikai támadásról volt szó, hiszen a levelet egész Spanyolországban és külföldön is terjesztették. Úgy gondolta, hogy az aláírók szélsőséges csoportokkal is kapcsolatban álltak. A kongresszuson Antoniutti nunciust a püspökök védelmére kelt, a nyílt levél említése nélkül. Július 7-én az egész spanyol sajtó közölte a püspökök írását, amelyben elítélték a baszk papok levelét.

15 Institución Arzobispo Claret.

16 *Documento de los 339 sacerdotes vascos*, <http://www.euskonews.com/0542zbk/339%20sacerdotes.pdf>, 2013. november 30-ai megtekintés.

1962 tavaszán sztrájkhullám söpört végig Spanyolországon (Galicia, Asztúria, Baszkföld, Madrid, Barcelona). Egyetemisták és értelmiségiek is rokonszenveztek a sztrájkolókkal, a külföldi sajtó pedig nagy érdeklődést tanúsított és félelmetes tudósításokat közölt. A spanyol kormány nehézkesen, a spanyol sajtó pedig megdöbbenéssel reagált az eseményekre. Iribarren szerint az 1962-es sztrájkok bebizonyították, hogy nem a teljes spanyol katolikus egyház működött együtt Franco rendszerével. Példának Pablo Gúrpide bilbaói püspök¹⁷ esetét említi, aki 1962 januárjában körlevélben kommentálta XXIII. János *Mater et magistra* kezdetű enciklikáját,¹⁸ és a spanyolok szociális érzéketlenségét, valamint az igazságtalan osztálykülönbségeket kifogásolta. Februárban az HOAC közlönye fizetésemelést követelt, áprilisban pedig nyílt levelet tett közzé Martín Brugarola¹⁹ jezsuita ellen, aki a vertikális szakszervezetek híve volt. Bueno Monreal²⁰ sevillai érsek nagyböjti körlevele pedig visszatért az alacsony fizetések kérdésére, továbbá szólt a nők és a gyerekek munkájáról is. Május 12-én az *Ecclesia* munkaügyi konfliktusokról közölt vezércikket és lehetségesnek tartotta a sztrájk jogosságát. A kormány megpróbálta elkozbuzni az *Ecclesia* május 12-ei számát. Ennek megakadályozása érdekében Pla y Deniel érsek és Antoniutti nuncius találkozott Alonso Vega kormányzati-, Iturmendi igazságügy- és Castiella külügyminiszterrel. Május 25-án Pla y Deniel egy kormányülés szünetében találkozott Francóval.

Francónak az volt a rögeszméje, hogy minden ellenzéki mozgalom mögött a kommunisták állnak, május 27-én arról beszélt, hogy az egyházon felforgató elemek élőködnek. A *Pueblo* és *Arriba* című hivatalos lapok szerint az egyháznak vissza kell vonulnia a templomokba, ezt az *Ecclesia* június 9-ei száma visszautasította. Június 10-én Franco kénytelen volt új kormányt alakítani, először nevezett ki miniszterelnök-helyettest Muñoz Grandes személyében, Arias Salgado helyére pedig Manuel Fraga Iribarne került. Ezután lassan visszatért a nyugalom. Július 13-ai dokumentumukban a spanyol püspökök a *Mater et magistra*-t kommentálták, emlékeztetve a világi hatalmat, hogy köteles a közjót szolgálni és tiszteletben tartani a szubszidiaritás elvét.²¹ Iribarren úgy véli, a korabeli spanyol sajtóból a cenzúra miatt nem látszik világosan a püspökök álláspontja és sajnálatosnak tartja, hogy a korszak spanyol történelmét nem spanyol, hanem inkább külföldi újságok alapján majd lehet megírni, ebből a szempontból többet ér a *Neue Zürcher Zeitung*, mint a *Ya*.

Mivel Iribarren tartott tőle, hogy beleavatkoznak a munkájába, lemondott a statisztikai hivatal vezetéséről. Lemondását 1962. augusztus 31-én elfogadták.²²

17 Pablo Gúrpide Beope (1898–1968), 1955-től bilbaói püspök.

18 Carta encíclica *Mater et magistra* de Su Santidad Juan XXIII sobre el reciente desarrollo de la cuestión social a la luz de la doctrina cristiana, http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/encyclicals/documents/hf_j-xxiii_enc_15051961_mater_sp.html, 2013. december 1-jei megtekintés.

19 Martín Brugarola y Mas (1908–1988).

20 José María Bueno Monreal (1904–1987), 1957-től 1982-ig sevillai érsek.

21 *La Iglesia y la comunidad política*. Instrucción pastoral de la Conferencia Episcopal Española, 20 de enero de 1973, <http://dpt.archimadrid.es/wp-content/uploads/2009/10/1973-Iglesia-y-comunidad-politica1.pdf>, 2013. december 3-ai megtekintés.

22 IRIBARREN 1992, 175–221.

A II. Vatikáni Zsinat és közvetlen következményei

A II. vatikáni zsinat meghirdetése Iribarrent is meglepte és úgy ítélte meg, hogy a zsinat látókörének bővülésével fog járni. A zsinati spanyol sajtóiroda munkatársaként közelről figyelhette az eseményeket. Egyrészt a *Ya* főszerkesztője, másrészt Manuel Fraga Iribarne tájékoztatási miniszter kérte fel erre. Iribarren nem utasította el a minisztérium anyagi támogatását, de szakmai függetlenséget kért. A spanyol sajtóiroda naponta tájékoztatta a spanyol püspököket és ezt az ingyenes tájékoztatót a spanyol lapok is megkapták. Később a CELAM kérésére heti tájékoztatókat is készítettek a spanyol-amerikai résztvevők számára. Két hónap alatt 61 könyvet és cikket tekintettek át, amelyekben katolikus, protestáns, ortodox, kommunista és laikus álláspontokat ismertettek. Politikai írásokkal nem foglalkoztak. 1962. december 8-ára, az első zsinati ülészak végére több hasonló – nemzeti és regionális – sajtóiroda alakult. Ezeknek a koordinálását a spanyol sajtóirodán keresztül oldották meg. Iribarren bizalmas jelentéseket küldött Fragának és Artajónak, aki akkor a *Ya* című lapot kiadó Editorial Católica tanácsosa volt. A kormány a zsinat kezdetén a spanyol püspökökön keresztül azt kérte a spanyol sajtóirodától, hogy vonassa vissza Iñaki de Azpiazu ismert baszk pap²³ akkreditációját, akit szeparatizmussal vádoltak. Október 17-ei bizalmas jelentésében leírja, hogy kommunisták, zsidók és agnosztikusok is kaptak zsinati akkreditációt, ezt senkitől sem fogják visszavonni, aki nem követ el a zsinattal kapcsolatos szakmai vétéséget. A szentszéki sajtóhivatal nem köteles figyelembe venni egy újságíró politikai előéletét. Ha egy baszk paptól megvonnák a zsinati akkreditációt, akkor ez világszerte a spanyol kormány számára kellemetlen sajtókampányt váltana ki. Ezenkívül a szentszéki sajtóhivatal bejáratánál nem ellenőrzik az akkreditációt, tehát Azpiazu továbbra is ugyanazokhoz az információkhoz jutna hozzá. Végül nem vonták vissza Azpiazu akkreditációját. Súlyosabb politikai nézeteltérések is előfordultak. A zsinat megnyitásának előestéjén Montini bíboros²⁴ arról beszélt a római önkormányzati képviselőknél, hogy a Pápai Állam 1870-es megszűnése látszólag verecség az egyház számára, valójában azonban az egyház visszanyerte a függetlenségét, az államnak le kell mondani az egyházi funkcióiról, az egyháznak pedig a világi hatalmáról. A Rómában tartózkodó Castiella külügyminiszter helyesbítést kért Montinitól, akit Franco-ellenesként tartottak számon. Helyesbítést nem kapott, ehelyett Montini négy spanyol bíboros levelére reagálva megmagyarázta az álláspontját. Montini úgy érezte, hogy Castiella megsértette és fájhlalta, hogy a spanyol bíborosok hazájuk politikai érdekét előtérbe helyezték az egyház érdekével szemben. Iribarren szerint ezen mulhatott, hogy a spanyol politikusok nem tudták megszerezni a későbbi VI. Pál barátságát. Montini sértődöttsége teljes összhangban állt XXIII. János pápának az újságírók előtt elmondott beszédével, amelyben emlékeztette őket, hogy bár egyes politikusok jóhiszeműen szándékoznak védeni az egyházat, végül többnyire mégis saját hasznukat keresik.²⁵

A tájékoztatás megszervezésén és a politikai nézeteltéréseken kívül a spanyol püspökök szerepéről is olvashatunk. Megtudjuk, hogy a spanyol püspökök felkészületlenül érkeztek a zsinatra. Tarancón bíboros 25 kifejezetten maradi spanyol püspökről beszél. A

23 1910–1988, 1947-től Argentínában élt.

24 Giovanni Battista Montini (1897–1978), 1954-től 1963-ig milánói érsek, 1963-tól 1978-ig VI. Pál néven pápa.

25 Discurso del Santo Padre Juan XXIII a los periodistas llegados a Roma para la apertura del Concilio, http://www.vatican.va/holy_father/john_xxiii/speeches/1962/documents/hf_j-xxiii_spe_19621013_giornalisti_sp.html, 2013. december 1-jei megtekintés.

francia integristák erőteljes kampányt indítottak, a pápát és Montinit is támadták. Maurice Pinay *Complotto contro la Chiesa*²⁶ című könyvét terjesztették, bár Iribarren szerint feltételezhető, hogy a szerző nem francia, hanem spanyol volt. Iribarren egyetért a zürichi jezsuita folyóiratnak az első zsinati ülészakot értékelő cikkével, amely szerint nemcsak a spanyol állam és a katolikus egyház között van feszültség, hanem az egyházon belüli generációs különbség is feszültséget okoz.²⁷ A kinyilatkoztatás forrásáról szóló vitával kapcsolatban Iribarren részletesen beszámol a spanyol püspökök felkészületlenségéről. Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a spanyol püspökök nem minden kérdésben voltak maradiak, például megszavazták a liturgikus reformot.

Egyes résztvevők az utolsó ülészakig arra törekedtek, hogy a zsinat ne csak általában az ateizmust ítélje el, hanem a kommunista rendszereket is. Bár Iribarren szerint a Vatikán keleti politikájában igazi fordulat csak II. János Pál alatt következett be, a kommunistaellenes zsinati atyák már 1962-ben ilyen jeleket észleltek, ugyanis XXIII. János fogadott egy lengyel politikust, de az *Osservatore Romano* nem tudósított erről, és a keleti blokk kényszerűen távollévő püspökeiről sem emlékeztek meg.

Iribarren december 5-én José Luis Martín Descalzótól²⁸ kapott egy olasz nyelvű röplapot, amelyen névtelen spanyol katolikusok arra kérték az átutazóban esetleg Spanyolországban tartózkodó zsinati résztvevőket, hogy spanyolországi tartózkodásuk alatt ne tegyenek politikai nyilatkozatokat, mert a spanyol társadalom megosztott és alapvető szabadságjogok hiányoznak. Morcillo²⁹ érsek először a vatikáni sajtóirodától akarta kérni a röpirat állításainak a cáfolatát, majd a spanyol sajtóirodájához fordult. Iribarren nem volt hajlandó erre, mert úgy gondolta, hogy egy ilyen nyilatkozat kiadása tönkreteszti az addig elvégzett munkát. December 6-án Antonio Monteroval³⁰ meglátogatta Pla y Deniel érseket, hogy meggyőzze erről. Véleménye szerint névtelen röplapokra nem szokás válaszolni. Másrészt provokációnak tűnt, hogy a röplapot csak a spanyol püspökök között terjesztették. Nem használna a spanyol püspöki kar amúgy sem túl jó megítélésének, ha politikai nyilatkozattal zárnák le a zsinati ülészakot. Ha válaszolnának a röpiratra, azzal reklámot csinálnának neki. Ha a püspökök mégis válaszolni akarnak, akkor ezt a saját sajtóirodájukon keresztül megehetik. Pla y Deniel elfogadta az érveket, az első zsinati ülészak befejeztével néhány nappal később Madridba visszatérő Iribarrennek Fraga mégis szemrehányást tett az elmaradt válasz miatt.

Franco rendszere és a spanyol katolikus egyház számára a vallásszabadság kérdése is kényes volt, hiszen a katolicizmus államvallás volt, ezt az 1953-as konkordátum is rögzítette. 1964 októberében VI. Pál Quiroga³¹ érsekhez címzett üzenetében kérte a spanyolokat, hogy ne féljenek a vallásszabadságtól. A pápa jelezte, hogy ismeri a különleges spanyolországi viszonyokat és támogatásáról biztosította a spanyolokat, cserébe hasonló támogatást kért. Iribarren a *Ya* hasábjain tudósított erről. Egyes spanyol püspökök ezt úgy értelmezték, hogy a zsinat mégsem fog dokumentumot elfogadni a sajtószabadságról. Néhány spanyol püspök 1965. október 17-én levelet írt VI. Pálnak, melyben

26 Összeesküvés az Egyház ellen.

27 SIMOES, Tancredo: „*Spannung und Krise im spanischen Klerus*”, *Orientierung*, 1/1963, pp. 7–10, http://www.orientierung.ch/pdf/1963/JG%2027_HEFT%2001_DATUM%2019630115.PDF, 2013. december 2-ai megtekintés.

28 Pap, újságíró, és író, 1930–1991. 1966-tól az *ABC* munkatársa.

29 Casimiro Morcillo González (1904–1971), 1964-től haláláig Madrid-Alcalá érseke.

30 1928-ban született, 1958-tól 1967-ig az *Ecclesia* főszerkesztője.

31 Fernando Quiroga Palacios (1900–1971), 1949-től Santiago de Compostela érseke.

aggodalmuknak adtak hangot a vallásszabadságról szóló tervezet miatt. Korábbi pápák megnyilatkozásait idézték, a protestáns térítéstől tartottak, kétségbe vonták az Egyházak Világtanácsa jóhiszeműségét, végül azzal érveltek, hogy a tervezet elfogadása esetén a kommunisták egyházi jóváhagyással szervezkedhetnek. Iribarren feltételezi, hogy a levelet egy jezsuita írta.

Tájékoztató munkájával kapcsolatban vegyes vélemények fogalmazódtak meg. 1965 decemberében egy bánatos olvasó megbocsátja neki az ellenségességet Spanyolországgal és az akkori rendszerrel szemben, amelynek az egyház annyit köszönhet. Az olvasó szerint szomorú, hogy egy világi hívőnek kell megbocsátania egy papnak. A spanyol zsinati tudósítóknak az volt az aggodalmuk, hogy olvasóik nehezebben fogják magukévá tenni a zsinat tanítását. Ez a félelem be is igazolódott, hiszen a zsinat után jelentős akadályokba ütköztek Spanyolországban. A problémák három területen jelentkeztek. Egyrészt kiszámíthatatlanok voltak a rendszer reakciói az egyház új magatartásával szemben. Másrészt számolni kellett azzal, hogy a hagyományos vallásosság hívei nehezen fognak alkalmazkodni az új gondolkodáshoz és a vallásgyakorlás új formáihoz. Ugyanakkor vitára kerülhetett sor a reformpárti csoportokkal is, ha a zsinat szándékát és tanítását konzervatívabb módon értelmezik. A zsinat után megalakult a Spanyol Püspökkari Konferencia. Iribarren kiemeli ezt az eseményt és hozzáteszi, hogy egyesek szívesen látták volna a nunciust is a testület tagjai között, míg mások a Konzisztoriális Kongregáció³² egyszerű tanácsadó testületként képzelték el a Spanyol Püspökkari Konferenciát.

Egyes katalán papok és hívek Marcelo González³³ barcelonai segédpüspökké történő kinevezése ellen tiltakoztak. Ezt idegengyűlölő gesztusként értékeli Iribarren. Ettől függetlenül ugyanabban a hónapban 130 katalán pap tüntetett Barcelonában. Egy írásos tiltakozást akartak átadni a rendőrségnek, de a rendőrség szétverte a tüntetést. Az eseménynek nagy visszhangja volt a világsajtóban, a spanyol sajtóhírek a cenzúrához igazodtak. Szerencsére mindkét fél készített feljegyzéseket, ezeket sokszorosították, így a lényeg megmaradt.

Iribarren véleménye szerint a szabadságjogokért és a rendőri erőszak ellen folytatott jogos harc negatívuma volt, hogy ebben a papoké volt a főszerep, pedig nekik hatékonyabb csatornák is a rendelkezésükre álltak a véleményük kifejtésére. A zsinati érvelés utcai tiltakozások során történő alkalmazása csökkentette a reformok megvalósításának hatékonyságát. Ebben az időben kezdődött az a gyakorlat, hogy a tiltakozók egyházi épületekben kerestek menedéket. Az egyik első ilyen esetről a *Christian Science Monitor* számolt be 1966. április 26-án. 400 egyetemista menekült a sarriái kapucinus kolostorba.³⁴ A „Mózes-akció” keretében pedig 1966 szeptemberében a „dicsőséges múlt” átértékelésére és a rendszerrel való szakításra akarták rábírní a katolikus egyház vezetését Madridban.

32 A római kúria minisztériuma. 1967-től Püspökkari Kongregációnak hívják.

33 1918–2004, 1966-tól 1967-ig barcelonai segédpüspök, 1967-től 1971-ig barcelonai érsek, 1971-től 1995-ig toledói érsek.

34 Richard Mowrer cikke megvásárolható itt: [http://pqasb.pqarchiver.com/csmonitor_historic/offers.html?url=%2Fcsmonitor_historic%2Fdoc%2F510823565.html%3FFMT%3DAI%26FMTS%3DABS%3AAI%26type%3Dhistoric%26date%3DApr%2B26%252C%2B1966%26author%3DBY%2BRichard%2BMowrer%2BSpecial%2Bcorrespondent%2Bof%2BThe%2BChristian%2BScience%2BMonitor%26pub%3DThe%2BChristian%2BScience%2BMonitor%2B\(1908-Current%2Bfile\)%26desc%3DReligious%2Binvolvement%2Bseen%2Bin%2BSpanish%2BUnrest](http://pqasb.pqarchiver.com/csmonitor_historic/offers.html?url=%2Fcsmonitor_historic%2Fdoc%2F510823565.html%3FFMT%3DAI%26FMTS%3DABS%3AAI%26type%3Dhistoric%26date%3DApr%2B26%252C%2B1966%26author%3DBY%2BRichard%2BMowrer%2BSpecial%2Bcorrespondent%2Bof%2BThe%2BChristian%2BScience%2BMonitor%26pub%3DThe%2BChristian%2BScience%2BMonitor%2B(1908-Current%2Bfile)%26desc%3DReligious%2Binvolvement%2Bseen%2Bin%2BSpanish%2BUnrest).

A vallásszabadság gyakorlatával kapcsolatban 1966 novemberében adták ki az első rendeleteket. Ahol a nem-katolikusoknak nem volt saját temetőjük, vagy nem létezett méltó polgári temető, ott a katolikus temetőben jelöltek ki területet a számukra. A *Ya* november 10-ei számában Iribarren helyeselte ezt az intézkedést. Szerinte a püspökök nemcsak befogadták a nem-katolikusokat, hanem a kormányt is felszólították, hogy méltó állapotban tartsa a polgári temetőket. A spanyol állam alapvetően kellemetlennek érezte, hogy a zsinat által elismert vallásszabadsághoz igazítsa a politikáját. A *Fuero de los Españoles* 6. cikkelyének a módosításához 239 módosító javaslatot nyújtottak be, amelyeket összesen a Cortes 37 tagja jegyzett. Artajo Iribarrennek továbbította ezeket, hogy vizsgálja meg, melyik javaslat elfogadható, melyik vitatható és melyik visszautasítandó. José Cardona protestáns lelképásztor a Cortes tagjaihoz intézett üzenetében kifogásolta, hogy a tervezet nem értelmezi a vatikáni nyilatkozat tartalmát. Szerinte sokkal egyszerűbb és megfelelőbb lett volna átvenni a vatikáni nyilatkozatnak a kérdésre vonatkozó részeit. Ezt egy óra alatt meg lehetett volna tenni és akkor egyetlen spanyol katolikus sem szállhatott volna szembe a zsinat tanításával. Mivel azonban a törvényhozók nem így jártak el, továbbra is kétséges, hogy vajon valóban annyira hűségesek-e a katolikus tanításhoz, amennyire állítják magukról. Iribarren vezércikket írt a témáról, amelyet megcenzúráztak. A törvénytervezet céljával egyetértett, de úgy vélte, hogy ki kell bővíteni, mert csak szűk szabadságot ad. Míg a zsinat elismeri a jogot, „hogy az emberek vallásos érzületük indítására szabadon tarthassanak összejöveteleket, s alapíthassanak nevelő, kulturális, karitatív, szociális célú egyesületeket”³⁵, a spanyol törvénytervezetben csak a kifejezetten vallási összejövetelekre vonatkozik ez a jog. Célszerűbb lett volna egyszerűen átvenni a zsinat megfogalmazását és így azonos szabályok vonatkoznának minden spanyol állampolgárra, könnyebb is lenne betartatni őket.

A püspökök kinevezésével kapcsolatos harc egészen 1976-ig tartott, pedig Argentína példát mutatott Spanyolországnak a gyors és elegáns megoldásra, amikor 1966 októberében lemondott erről a befolyásáról.³⁶ Az 1966. január 4-ei hivatalos közlöny egy rendeletet közöl, amelyben püspökök *kinevezéséről* van szó. Iribarren a *Ya* hasábjain január 12-én arra emlékeztet, hogy az államfőnek püspökök *jelöléséhez*, nem pedig kinevezéséhez van joga. A rendszer azt a taktikát választotta, hogy az 1953-as konkordátum teljes – és ennek következtében lassú – felülvizsgálatát javasolta. A *Ya* részleges megállapodás megkötése mellett érvelt és emlékeztetett rá, hogy gyakorlatilag 1939 és 1953 között is részleges megállapodások szabályozták a spanyol állam és a katolikus egyház viszonyát, vagyis egy konkordátumot nem csak egy másik konkordátummal lehet felváltani. 1967-ben különösen súlyos viták zajlottak. Iribarren elavultnak vélte ezt a kiváltságot és 1967. január 25-én a *Ya* vezércikkében azzal érvelt, hogy az elfogadandó vallásszabadságtörvény értelmében Franco nyilván nem szólhat majd bele a protestáns püspökök kinevezésébe, ezért a katolikus egyház hátrányos helyzetbe fog kerülni.³⁷

35 *Dignitatis humanae*, 4. http://www.katolikus.hu/zsinat/zs_13.html, 2013. november 19-ei megtekintés.

36 *Acuerdo entre la Santa Sede y la República Argentina*, http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19661010_santa-sede-rep-argent_sp.html, 2013. december 3-ai megtekintés.

37 IRIBARREN 1992, 223–277.

A FRANCO-KORSZAK UTOLSÓ ÉVEI

1968 márciusában repülőgép-szerencsétlenségben meghalt Emilio Gabel, az UCIP³⁸ főtájkára. Utódként Iribarren állt a katolikus sajtó szolgálatában Párizsban 1972-ig.³⁹

Iribarren úgy érezte, hogy a Franciaországban töltött 4 év alatt a spanyol rendszer nem változott, csak öregedett. A politikai rendszer öregedése súlyosabb, mint az embereké. Feltehető, hogy egy diktatúra olyan, mint a két partot összekötő híd. Ha csak az egyik partról kiindulva akar építkezni a semmibe, és azt hajtogatja, hogy ez a diadalív földet ér majd, az egész össze fog omlani, és annál rosszabb a helyzet, minél hosszabb a megépült szakasz. Ez a diktátorok végzetes önhittsége. 1972-ben 33 év telt a polgárháború vége óta és 7 év a zsinat befejeződése óta. A zsinat hatása időzített bombaként ketygett és ezt a spanyol kormányon kívül mindenki meghallotta. „Nem az én tisztem, hogy tanulmányozzam a spanyolországi és külföldi politikai ellenzék megszerveződésének a folyamatát, ez a szervezettség vezetett győzelemre az ellenzékét negyven év késéssel. Az egyházi szempontokra kell szorítkoznom: egy egyház mozdulódott egy mozdulatlan államban.”⁴⁰

A spanyol sajtó egy része VI. Pál pápát, Dadaglio nunciust⁴¹ és Tarancón bíborost⁴² támadta, mint a rendszer és a hagyományos spanyol katolicizmus ellenségeit. A *Ya* 1972. március 9-ei számában Iribarren kijelenti, hogy a hivatalos sajtó *látszólag* vallásos tájékoztatása nem a hit elmélyüléséhez vezet, hanem klerikalizmushoz és antiklerikalizmushoz. A történelem megmutatta, hogy minden klerikális jelenség elsősorban nem az egyháztörténethez tartozik, hanem a politikátörténethez. Az is feszültséget okozott, hogy miközben elterjedt a hír, hogy véget ér a püspökök jelölésének addigi gyakorlata, a rendszer a segédpüspökök kinevezésébe is egyre inkább bele akart szólni.⁴³

Anyagi ügyekkel kapcsolatos támadások is előfordultak. A hivatalos és félhivatalos sajtó azzal érvelt, hogy míg a püspökök kinevezésébe való beleszólási jog csak formális, addig az állam tényleges anyagi támogatásban részesíti az egyházat. Carrero Blanco – akit Iribarren hűséges katolikusnak nevez, ha egyáltalán voltak ilyenek – nyilvánosan kijelentette, hogy a rendszer már több mint 300 milliárd pesetát adott az egyháznak. Ez újabb sajtóvihart keltett. Valaki felvetette, hogy a püspökök számoljanak el ezzel az összeggel. De hogyan is jött ki ez az összeg? Iribarren szerint a polgárháború utáni újjáépítésnél nem az állam adott pénzt a püspököknek, hanem spanyol állampolgárok adtak pénzt spanyol állampolgároknak. Egy másik vélemény szerint a 300 milliárd peseta az Elesettek Völgyének a költségét is tartalmazta, amely pedig Iribarren szerint nem püspöki, hanem politikusi szeszély volt, az apátságot is beleértve.⁴⁴ Mindenesetre 300 milliárd pesetáért nem lehet eladni az egyház szabadságát és az evangélium hirdetését sem lehet

38 Unión Católica Internacional de la Prensa.

39 IRIBARREN 1992, 279–326.

40 IRIBARREN 1992, 334.

41 Luigi Dadaglio (1914–1990), 1967-től 1980-ig madridi nuncius.

42 Vicente Enrique y Tarancón (1907–1994), 1964-től 1969-ig ovideói, 1969-től 1971-ig toledói, 1971-től 1983-ig madrid-alcalái érsek.

43 Az 1953-as konkordátum nem jogosította fel a spanyol államot, hogy beleszóljon a segédpüspökök kinevezésébe.

44 Az Elesettek Völgye 2010-es árfolyamon számolva legalább 320 millió euróba került. LÉNÁRT, András: *Az Elesettek Völgye – Történelmi emlékezet, történelmi emlékhely Spanyolországban*, <http://mozgovilag.com/?p=3676>, 2013. december 2-ai megtekintés.

elzárólagosítani. Franco 1972 év végi üzenetében elhárította a vitát, mondván hogy a kormány az egyház támogatásakor keresztény lelkiismerete szerint cselekedett és nem várt érte köszönetet.⁴⁵ 1973. január 13-án a *Ya* ironikusan azt írta, hogy ez olyan, mintha Don Quijote Dulcinea iránt érzett szerelmét a rá költött pénzben mérné, aztán a végén mégis mellékelné a számlát.

1972 júniusában hamis 1000 pesetas bankjegyek jelentek meg. A hátoldalon Franco volt látható azzal a felirattal, hogy a bankjegy hamis, az igazit a fényképen látható személy tette zsebre. A másik oldalon figyelmeztetés, hogy minden Baszkföldön megtermelt 1000 pesetából 700 peseta Spanyolországban „marad”. Iribarren ezt otromba propagandának tartotta.

1972. október 28-án José María Setién San Sebastiánban segédpüspökké szentelték.⁴⁶ A háromnyelvű meghívón a rendszer elleni tüntetésként szólítottak fel a szentelésen történő részvételre. Iribarren úgy vélte, hogy Setién elég okos ahhoz, hogy elhárítsa a provokációt.

A „Papi Testvériség” 1972-ben Zaragozában tartott gyűlést. Iribarren szerint elkövette azt a hibát, hogy polgári jogi személyként határozta meg magát, de megalakulásához sem a pápa, sem a spanyol püspökök engedélyét nem kérte. Mivel polgári jogi személyként határozták meg magukat, esetleges püspöki betiltással kellett számolniuk, pedig papi testvériségként nem volt szükségük püspöki elismerésre. Később aztán könyörögtek a püspöki elismerésért. Néhány püspök kifejezte a támogatását, de nem hivatalosan. Mindezt azért említi Iribarren, mert a „Papi Testvériség” 1972. december 31-én nehezményezte, hogy Iribarren pápai és püspöki engedély nélkül együttműködött a Logos Hírügynökséggel.

A kormány és a spanyol püspökkari konferencia közti feszültségek egy pontba sűrűsödtek. A kormány úgy gondolta, hogy ha nagylelkű lesz az egyházzal szemben, akkor ezt az egyháznak a kormány erkölcsi támogatásával kell meghálálnia. A püspöki kar viszont a püspökök kinevezésében és a papok szabad prédikációiban megnyilvánuló sajtószabadság érdekében minden előjogáról hajlandó lemondani. Így az állam elismerte volna az evangélium hirdetésének a szabadságát ennek minden társadalmi és politikai következményeivel együtt, az egyház pedig alávetette volna magát a polgári igazságszolgáltatásnak. Az állam nem szólta volna bele a püspökök kinevezésébe és a püspökkari konferenciának nem kellett volna az állami cenzúrához folyamodnia, hogy eldöntse, hogy egy állami rádióműsor vagy egy tankönyv megfelel-e a katolikus tanításnak. Az anyagi kérdéseket külön és a méltányosság szempontjai alapján tárgyalták volna meg, ahogy bármely más költségvetési tételt, az alapvető szabadságjogok veszélyeztetése nélkül. Iribarren szerint az egyház nemcsak a saját, hanem az összes spanyol állampolgár szabadságjogaiért szót emelt. A tapasztalat azt mutatta, hogy a rendszer ezt a püspöki álláspontot nem akarta és nem tudta elfogadni, csak akkor, ha politikai öngyilkosságot hajtott volna végre. Úgy tűnt, hogy a nuncius és a püspökök nem sietnek, mintha később egy másik spanyol kormánnyal is meg tudnának egyezni. A kormánynak azonban sürgős volt a megegyezés. Iribarren a *Ya* 1973. november 5-ei vezércikkében írt a helyzetről. Azzal kezdte, hogy az 1953-as konkordátum 36. cikkelye szerint a spanyol állam egy éven belül kihirdeti a konkordátum végrehajtásához szükséges jogszabályokat. Húsz év eltelt

45 „Mensajes de Fin de Año”. 30 de diciembre de 1972, <http://www.generalisimofranco.com/Discursos/mensajes/00021.htm>, 2013. november 19-ei megtekintés.

46 1928-ban született, 1979-ig segédpüspök, majd 2000-ig megyéspüspök.

és semmi nem történt az idős és beteg papok biztonsága érdekében. A spanyol állam nem számolta fel a közigazgatási enklávékat, ellenben az egyház törekedett az egyházmegyei enklávék felszámolására. Semmi nem történt a teológiai kurzusok megszervezéséért az állami egyetemeken. Miért nem volt ez sürgős az igazságügyminisztereknek húsz évig? Iribarren szerint az egyház jogosan akart egy új rendszerben megegyezni, méghozzá egy új *kánonjogi rendszerben*. Ugyanakkor Iribarren azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a négy-hat vitás kérdést részleges megállapodásokban szabályozzák.

1973. november 6-án a fogvatartott papok felgyújtották a zamorai konkordátumbörtönt, majd további tiltakozó akciók következtek. A madridi szemináriumot Tarancón érsek hozzájárulása nélkül a rendőrség ürítette ki, miután 80 személy menekült oda.

A „katolikus sajtó” tovább támadta a püspököket. Egyes politikusok azzal vádolták a püspökkari konferenciát, hogy nemzeti egyházat akar létrehozni, amikor Iribarren szerint éppen ők akartak nemzeti – szindikalista – egyházat létrehozni. 1973 decemberében az ETA brutálisan meggyilkolta Carrero Blanco miniszterelnököt. Iribarren szerint sokan döbbenetben vették tudomásul a látszólag erős rendszer gyengeségét. Ahogy sejteni lehetett, a politikai harc „vallásháborúvá” alakult át és elsősorban a madridi érsek ellen irányult. „A falhoz Tarancónnal!”⁴⁷ – ezt kiáltották egyes tüntetők, és meg akarták akadályozni, hogy Tarancón végezze Carrero Blanco temetési szertartását. A rendszerhez hú cuencai püspök, „külföldi befolyástól mentes” – vagyis VI. Pál befolyásától mentes – spanyol katolikus egyházat követelt. Iribarren itt párhuzamot von Hitlernek a birodalmi katolikus egyház megteremtését célzó törekvésével.

1974. február 24-én több vizcayai templomban felolvasták Añoveros püspök homíliáját, amely a baszkkérdéssel foglalkozott. A rendőrség 250 embert tartóztatott le egy vallecasi plébánián. Málagában José María González Ruiz kanonok prédikációja váltott ki botrányt. Erről az *Arriba* október 8-ai száma írt. 1974 novemberében egy katonai szervezet tizenkétoldalas zavaros és rágalmozó kiadványt tett közzé „a spanyolországi politikai-vallási felforgatásról”.⁴⁸ Ilyen körülmények között meglepő volt a *Pueblo* és az *Alcázar* című lapok decemberi híre, miszerint elkészült az új konkordátum tervezete és a két delegáció együtt vacsorázott. Ugyanezek a lapok aláhúzták, hogy a vacsorán nem vettek részt Tarancón és Jubany bíborosok. Iribarren szerint a kormány nem írja alá a konkordátumot és egy hihetetlen vacsorán ünnepeltek egy hihetetlen eseményt.

Ekkor Iribarren elővette azt a tanulmányát, amelyet még 1953-ban írt, az *Ecclesia* főszerkesztőjeként. Akkor megpróbálta tisztán látni a mozgalom ideológiája és az állam keresztény filozófiája közti ellentmondást. Iribarren szerint abban az évben az egyház magatartása még kétértelmű volt, a konkordátum ellenére. Úgy gondolta, hogy ha az említett ellentmondás létezett, akkor a hivatalos ideológiát kell kiigazítani, ellenkező esetben a spanyol nép „ki fogja hányni”, mert keresztény hagyománya nem engedi, hogy megeméssze. Iribarren komolyan elkezdte tanulmányozni a FET y de las JONS ideológiájának különböző fasiszta elemeit. 1974-ben azért vette elő újra az írást, hogy a szükséges változtatásokat és kiegészítéseket elvégezze. Mindössze 5 oldalt kellett hozzátennie, mert a megállapításai alapvetően érvényesek voltak: a spanyol nép „valóban hányt”.⁴⁹ A kiegészítések egyrészt a zsinatra vonatkoztak, másrészt a spanyolországi marxisták

47 ”Tarancón, al paredón”, IRIBARREN 1992, 343.

48 *Revista de información general de la Hermandad Nacional de Alféceres Provisionales*, „Algo sobre la subversión político-religiosa en España”, IRIBARREN 1992, p. 346

49 IRIBARREN 1992, 347.

egyre szervezettebb tevékenységére. Az átdolgozott írás⁵⁰ 98 oldalas lett és több püspök is elolvasta.

1975 szeptém volt és viták merültek fel az amnesztiával kapcsolatban. Az echavacoizi plébános január 26-án harcias prédikációt mondott a potasasi konfliktussal kapcsolatban,⁵¹ utána pedig új szövegű hitvallás és miatyánk következett. Eulogio Ramirez az *Álcazar* január 29-ei számában arról írt, hogy régen az állam tudhatta, hogy kivel köt konkordátumot, mert az egyházban csak katolikusok voltak, de ma már evangélikus és marxista tanai is vannak és ellentmondásos nemzetközi szervezetté vált, a tagjai között mindenféle bomlasztó forradalmi elemek vannak, ilyenkor mit tehet az állam? A következő konfliktus Vallecasban keletkezett, ahol Alberto Iniesta segédpüspök „keresztény naggyűlést” szervezett az érsek támogatásával. Az *Iglesia-Mundo* eretnek tanok hirdetésével vádolta meg. Február 15-én betiltották a tervezett gyűlést, másnap több mint harminc madridi plébánia hirdetett sztrájkot, vagyis nem miséztek és nem szolgáltatták ki a szentségeket. Március 19-én Tarancón érsek érthetetlennek nevezte, hogy az állami hatóság betiltotta a gyűlést, ugyanakkor a papi sztrájkot is elítélte. Tarancón a jobboldal radikalizálódására is figyelmeztetett, valamint arra, hogy a marxisták jelen vannak egyes kisközösségekben.⁵²

A püspökök elleni további támadások nem csak politikai jellegűek voltak. Antonio Aradillas újságíró pap a spanyol egyházi bíróságok házassági ügyekben hozott döntéseit kritizálta a *Pueblo* hasábjain és a válás felé való nyitást javasolta, amit nehezen lehetett összeegyeztetni az egyházjoggal. A püspöki kar ezekben a napokban fejezte be a megbérlésről szóló dokumentumot, amelyet az *Arriba* című napilap közölt, pedig a püspöki kar azt akarta, hogy ne a sajtóból értesüljön róla a kormány. A szélsőjobboldali és kormánypárti lapok részéről folytatódtak a sajtótámadások. A feszült helyzetben továbbra is bőrtönöztek be papokat. Az állam többször megsértette a konkordátumot, egyházi pénzeknek az ETÁ-hoz történő csempészésével vádolták meg Setién püspököket.

A támadások elérték a pápát, erre a baszk terrorizmus adott okot. Szeptember 19-én a püspöki kar kegyelmet kért az ETA és a FRAP öt tagja számára, azonban szeptember 27-én kivégezték őket. VI. Pál szeptember 27-ei nyilvános kihallgatásán imádkozott a kivégzettek lelki üdvéért.⁵³ Ezután folytatódtak a sajtótámadások VI. Pál ellen. Felrötták neki, hogy nem ítélte el nyilvánosan a Carrero Blanco elleni merényletet és fogadta Idi Amin ugandai diktátort.

1975-ben Iribarren elfogadta Tarancón érsek és Dadaglio nuncius felkérését és a tanácsadójuk lett. Állítása szerint egyik esetben sem politizáltak, hanem egyházi kérdésekkel foglalkoztak és a „rendezett előrehaladás” útját keresték az átmenet nehéz pillanataiban. Mindig is arra törekedett, hogy kitalálja Róma és a spanyol püspöki kar szándékait, tanácsadóként pedig már ismerte is ezeket a szándékokat. Franco halálával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy egy újságíró személyes emlékeit jegyzi le, nem pedig történelmet ír,

50 *Veinte años de pausa en una meditación de 1954*, név nélkül, géppel írva.

51 Tiltakozó bányászmozgalom Navarrában 1974 novembere és 1975 márciusa között. IRIGOYEN SAN MARTÍN, Ángel María: *El conflicto de Potosas en Navarra*. <http://www.culturalibros.es/libreria/el-conflicto-de-potasas-en-navarra>, 2013. december 4-ei megtekintés.

52 INIESTA, Alberto: *Las pequeñas comunidades cristianas en España*. In: RUIZ GIMÉNEZ, Joaquín: *Iglesia, Estado y Sociedad en España. 1930–1982*, Editorial Argos Vergara, S. A., Barcelona, 1984, pp. 312–324.

53 *Condanna di Paolo VI per le esecuzioni in Spagna*, sabato, 27 settembre 1975, http://www.vatican.va/holy_father/paul_vi/speeches/1975/documents/hf_p-vi_spe_19750927_esecuzioni-spagna_it.html, 2013. december 4-ei megtekintés.

hiszen az sokkal bonyolultabb. Iribarren a korábbi konkrét példákkal azt próbálta bebizonyítani, hogy az egyház nem hódolt be a rendszernek. Egyházon itt a hívők összességét érti, nem csak a papságot, ugyanakkor minden egyes hívő szabadon választhatja meg politikai nézeteit. Franco sok hibájáért egyes esetekben a környezetét teszi felelőssé. Az egyház velük szemben is védte a szabadságát. Ugyanakkor az egyház is felelős a korszak bizonyos kudarcaiért, hiszen az államtól nemcsak pénzt kapott, hanem támogató törvényeket is. Az egyház bizonyos tagjainak a kezében mérhetetlen hatalom volt.⁵⁴

A SPANYOL PÜSPÖKKARI KONFERENCIA FŐTITKÁRA

1974 novemberében Bilbaóba látogatott János Károly trónörökös herceg. Añooveros püspök nem fogadta, mert akkoriban minden hivatalos megjelenést került. A herceg nem ismerte az Añooveros-ügy részleteit és komolyan aggódott az egyház és az állam viszonya miatt. Iribarren kijelenti, hogy mind Marcelo González, mind Tarancón érsek elismerték a diktátor mély hitét és erkölcsi szempontból kifogástalan életét, mindketten a történelemre hagyták politikájának a megítélését és tisztában voltak vele, hogy Franco halála után megváltozik az egyház élete is. Iribarren szerint ugyanez érvényes Tarancónnak I. János Károly koronázási miséjén elmondott prédikációjára is, amelyben ugyanúgy független félként határozta meg az egyházat, mint Francóval szemben, ugyanazzal a hazafias törődéssel.⁵⁵

Meglepetésként hatott, hogy 1976. július 17-én I. János Károly király egyoldalúan lemondott a püspökök kinevezésének befolyásolási jogáról. Erről a *Ya* tudósított. Ugyanakkor a spanyol püspökök hajlandóak voltak lemondani az egyházi bíróságok kiváltságairól. Az erről szóló részleges megállapodást 1976. július 28-án írták alá.⁵⁶ Ezzel megnyílt az út az 1953-as konkordátum teljes felülvizsgálata felé. A nunciatúra munkatársaként Iribarren figyelemmel kísérhette ezt a folyamatot egészen az 1979-es részleges megállapodások aláírásáig.

Iribarrent 1977-ben a spanyol püspökkari konferencia főtitkárává választották. Az *Iglesia-Mundo* szeptember 30-ai száma szerint ez az egyházba történő marxista és szabadkőműves beszivárgás jele. A *Cuadernos para el Diálogo* 1978. március 11-ei száma tudni vélte, hogy a püspöki kar öncenzúrára kötelezte Iribarrent, ezt azonban egy Iribarrentől származó szöveggel kívánta alátámasztani. Új munkakörében gyakran érintkezett azokkal a minisztériumokkal, amelyeknek a döntései az egyházat is érinthették. Nem gondolta, hogy nagyképűség lett volna azt állítani, hogy akkoriban ő volt a legtájékozottabb pap Spanyolországban. Ezt nem öndicséretből mondja, hanem a felelősségteljes munkát írja le, amelyet nem tudott volna végezni a munkatársai nélkül. A püspökök annyira megbíztak az új főtitkárban, hogy nem tartották veszélyesnek, ha továbbra is részt vesz a *Ya* szerkesztésében. Ezzel kapcsolatban az üres hagyományokhoz való ragaszkodásnak a legérzékletesebb példájaként említi, amikor Zaragoza új érseke, Yanes⁵⁷

54 IRIBARREN 1992, 327–359.

55 *Homilía del Cardenal Tarancón en la Coronación de S.M. el Rey*, <http://accionmonarquica.blogspot.com/2009/11/homilia-del-cardenal-tarancón-en-la.html>, 2013. november 25-ei megtekintés.

56 *Instrumento de Ratificación de España al Acuerdo entre la Santa Sede y el Estado español, hecho en la Ciudad del Vaticano el 28 de julio de 1976* (BOE, de 24 de septiembre), <http://www.unav.es/ima/legislacion/legeclesias/1976/zlegislacion/1.html>, 2013. november 25-ei megtekintés.

57 Elías Yanes Álvarez 1928-ban született, 1977-től 2005-ig zaragozai érsek.

nem volt hajlandó ünnepélyesen fehér ösvéren bevonulni a városba. Július 5-ei vezércikke szerint régen az alkirályok, a kereskedők, a követek, az érsekek vonultak be így a városba, de ma már ez meghaladott hagyomány. Voltak azonban ennél tartalmasabb viták is. Egyes jobboldali erők szerint az új alkotmány megszavazása hitszegést jelent azok részéről, akik korábban elfogadták a Nemzeti Mozgalom *természetüknél fogva örök és változtathatatlan*⁵⁸ elveit. Erre válaszolva Iribarren újra kijelenti, hogy az egyház mindig független intézményként járt el, amikor alapvető erkölcsi értékekről volt szó. A püspökök kinevezésével kapcsolatban azt is megemlíti, hogy egyes esetekben a rendszer politikai természetű esküt várt a püspököktől. Hozzáteszi, hogy a Vatikán ezen eskük szövegébe beleiktatta az „ahogy egy püspökhöz illik” fordulatot, így lelkiismereti konfliktus esetén ez kerülhetett előtérbe. Egyes püspökök megengedték, hogy Franco baldachin alatt vonuljon be a székesegyházba, de egyik sem adta át neki a pástortbotot. Egy ilyen eskü követelése a személyiségi jogokkal történő visszaélést jelent.

A püspökkari konferencia 1977. november 26-án megjelent dokumentuma⁵⁹ újabb vitát váltott ki. Többen azzal vádolták a püspököket, hogy előzetesen ismerték az alkotmánytervezet szövegét. Iribarren cáfolja ezt a vádat. A dokumentumban a püspöki kar rögzíteni kívánt bizonyos értékeket és megállapította, hogy a politikáról szóló keresztény tanítás és a nemzetközi szerződések szellemisége azonos. Miret Magdalena a *Triunfo* hasábjain azt írta, hogy a püspökök a katolikus többség számára kérnek alkotmányt, nem pedig az összes spanyolnak.

Vita zajlott a válás bevezetéséről is. A püspöki kar szerint minden ilyen törvény megnyitja a kiskaput a családok felbomlásához. Iribarren a *Ya* hasábjain érvelt a püspökök álláspontja mellett, de akadtak katolikus papok és újságírók, akik nem értettek egyet vele és ezt modern, zsinati szellemnek gondolták.

Az 1979-es választási kampány alatt egyes politikai erők a társadalom és az egyház szétválasztására törekedtek. Mindkét oldalon megdöbbentő hírek terjedtek. Egyes jobboldali újságírók még mindig nem bocsátottak meg VI. Pálnak. II. János Pál megválasztásával újra fel lehetett vetni a kommunista beszivárgás veszélyét, de az új pápának sikerült bizalmas kapcsolatot kialakítani a spanyol püspökökkel. Iribarren szerint ennek az időszaknak a legjellegzetesebb vonása az volt, hogy a tömegtájékoztatási eszközök továbbra is vonakodtak objektív, tisztességes tájékoztatást nyújtani. Az alkotmánnyal kapcsolatos súrlódásokhoz más vitás kérdések is társultak, mint a válás, az abortusz, az oktatás és az egyház anyagi fenntartásának a kérdése.

A konkordátum helyettesítését szolgáló további négy részleges megállapodást 1979. január 3-án írták alá és december 4-én ratifikálták. Szövegezésük során a Szentszék kínosan került minden utalást a katolikus egyház kiváltságos helyzetére, olyannyira, hogy Iribarren szerint ezeket a megállapodásokat a többi vallási közösségre is lehetne alkalmazni, néhány helyen más megfogalmazást alkalmazva. Az alkotmány és a részleges megállapodások kétértelműségei még sok vitához vezettek a válás, az abortusz, az oktatás, az egészségügyi intézmények egyházi ellátása, a munkaügyi naptár és az egyház kezén lévő kulturális és művészeti örökség kérdésében.⁶⁰

58 IRIBARREN 1992, 372.

59 *Los valores morales y religiosos ante la Constitución*, Instrucción pastoral de la Conferencia Episcopal Española, 26–11–1977, <http://dpt.archimadrid.es/wp-content/uploads/2009/10/1977-Valores-morales-y-religiosos-ante-la-constitucion.pdf>, 2013. november 25-ei megtekintés.

60 IRIBARREN 1992, 361–407.

ÖSSZEGZÉS

Jesús Iribarren emlékirataiban személyes emlékeit rögzíti, ahogyan ő maga is többször megismétli. Ezek a személyes emlékek azonban elválaszthatatlanok a korszak egyháztörténeti és politikai eseményeitől. Identitását minden bizonnyal egyszerre határozta meg, hogy baszk pap és újságíró volt. Az utóbbi két szempont erősen érezhető a szövegben.

A könyv vége felé egyre gyakrabban olvashatunk a Franco-korszakra és a demokratikus átmenetre vonatkozó összegző megállapításokat. Egyes megállapítások a sajtószabadsággal kapcsolatosak. Iribarren itt kiemeli, hogy mennyit tett *Eccelesia* folyóirat a sajtószabadságért. Úgy érzi, hogy nehéz a dolga a fiatal történétíróknak, akik a polgárháború tapasztalata nélkül írnak történelmet, mert nem tudják értelmezni a cenzúrázott írásokat. Figyelemre méltó, hogy bár a sajtószabadság kérdése végig fontos számára, az 1966-os sajtótörvénnyel nem foglalkozik részletesen.

Máshol a katolikus egyház szerepével foglalkozik. Iribarren szerint sok párt magának tulajdonítja a békés átmenet sikerét, de érdemes lesz majd történelmi távlatból megvizsgálni a püspöki kar szerepét. Egyúttal feltételezi, hogy akik 1977-ben a politikába való beavatkozással vádolták az egyházat, valójában elfogadták volna, ha az egyház az ő politikájukat támogatja. 1965 után többször hangsúlyozza, hogy a püspöki kar a zsinati döntések szellemében cselekedett és nem politikai szempontok vezérelték.

Iribarren jellegzetes gondolata szerint a francóizmus azért bukott meg, mert megerőszkolta a spanyol nép szellemi hagyományát, és ugyanígy meg fog bukni a laicizmus is, mert összeegyeztethetelen az emberi méltósággal. Ez az „inga törvénye, amely csak másodpercekre engedélyez vallásbékét”.⁶¹

IRODALOMJEGYZÉK

IRIBARREN, Jesús: *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España: 1936–1986*. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 1992.

RUIZ GIMÉNEZ, Joaquín: *Iglesia, Estado y Sociedad en España. 1930–1982*. Barcelona: Editorial Argos Vergara, S. A., 1984.

LÉNÁRT András: *Az Elesettek Völgye – Történelmi emlékezet, történelmi emlékhely Spanyolországban*, <http://mozgovilag.com/?p=3676>.

LÉNÁRT András: „Ideológia és propaganda a Franco-diktatúra filmpolitikájában”, http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1775/1/Disszertacio%20%28Lenart_Andras%29.pdf.

SOÓS István. *A spanyol állami egyházjog és a katolikus egyház belső joga*, [ttp://www.htk.ppke.hu/uploads/File/disszertaciok/Soos_Istvan___PhD_dolgozat.pdf](http://www.htk.ppke.hu/uploads/File/disszertaciok/Soos_Istvan___PhD_dolgozat.pdf).

Concordato entre la Santa Sede y España,

http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19530827_concordato-spagna_sp.html.

Conventiones inter Apostolicam Sedem et Nationem Hispanicam.

http://www.vatican.va/roman_curia/secretariat_state/archivio/documents/rc_seg-st_19790103_santa-sede-spagna_sp.html#SOBRE_ENSEÑANZA_Y_ASUNTOS_CULTURALES.

⁶¹ IRIBARREN 1992, 405.

GÁBOR GREGOSITS

IGLESIA Y ESTADO EN LAS MEMORIAS DE JESÚS IRIBARREN

Jesús Iribarren (1912-2000), sacerdote de la diócesis de Vitoria vivió como periodista el funcionamiento del concordato español de 1953. En sus memorias nos ofrece una descripción matizada de la relación entre el Estado español y la Iglesia católica y opina que el concordato fue violado por el Estado. En 1942 Iribarren fue nombrado director de *Ecclesia*, revista de la Acción Católica, en 1954 criticó la censura estatal, por eso tuvo que presentar su dimisión. Hasta 1962 se dedicó a la sociología religiosa, luego fue director de la Oficina Española para la Información del Concilio Vaticano II. Después del Concilio, el Estado español se vio obligado a respetar la libertad religiosa, pero seguía sin resolver la cuestión del nombramiento de obispos. Provocaron problemas también las diferencias generacionales dentro de la Iglesia. En los años 1970, unos partidarios del régimen propusieron establecer una Iglesia „resistente al poder extranjero” y cuestionaron también el régimen de financiación de la Iglesia. Iribarren opina que el franquismo saltó porque había violentado la tardición espiritual del pueblo español. Afirma que se podría aplicar el espíritu de los acuerdos parciales que reemplazaban el concordato también a las demás comunidades religiosas. Tras la aprobación de la Constitución de 1978 continuaron las polémicas sobre el divorcio, el aborto y la enseñanza.

GÁBOR GREGORSITS

THE RELATIONSHIP OF THE CATHOLIC CHURCH AND THE STATE OF SPAIN AFTER THE CONCORDAT OF 1953 AS REFLECTED IN THE MEMOIRS OF JESÚS IRIBARREN

Jesús Iribarren (1912-2000) was a priest and journalist in the diocese of Vitoria after the Concordat of 1953. In his memoirs he provided a detailed account on the relationship between the Spanish state and the Church, and he presumed that the state had violated the concordat. Iribarren as the editor of the journal entitled *Ecclesia* of the Acción Católica criticised the state censorship and was forced to resign in 1954. He was dealing with church sociology until 1962, and then he led the Spanish press office of the Second Vatican Council. After the Council religious freedom had to be provided by the state, although the way of selecting and appointing the bishops remained an unresolved issue. Also generational tensions troubled the life of the Church in this time. In the 1970s some supporters of state authority suggested forming a Church that ‘resists to foreign power’ and questioned the existing system of financing the Church. According to Iribarren, the system of Franco failed because it violated the spiritual traditions of Spanish people. He concluded that the partial agreements which replaced the Concordat could be a useful example to settle the relationship between other religious communities and the state. After the acceptance of the Constitution in 1978 the debates concerning divorce, abortion and education continued.

SZECSKÓ KÁROLY

TERVEK GRÓF ESZTERHÁZY KÁROLY EGRI PÜSPÖK (1725–1799)
ÉLETRAJZÁNAK MEGÍRÁSÁRA

Gróf Eszterházy Károly az egri főegyházmege egyik legkiválóbb püspöke volt, s talán nem túlzó az a megállapítás sem, hogy személyében a XVIII. század legnagyobb formátumú magyar főpapját tisztelhetjük. Ennek ellenére rendkívüli életművét bemutató monográfia mindeddig nem készült, bár életéről és munkásságáról a halála óta eltelt évszázadokban számos tanulmány, adatközlés látott napvilágot.¹

2012. október 25–26-án az Egri Főegyházmege, az Eszterházy Károly Főiskola és a Heves Megyei Kormányhivatal emlékezett meg az egri főiskolán az egyházfő Egerbe érkezésének 250. évfordulóján. A tanácskozás végén dr. Ternyák Csaba egri érsek bejelentette, hogy az Egri Főegyházmege Eszterházy-monográfia megjelentetését tervezi.² Ez jó alkalom arra, hogy áttekintsük a korábbi elképzeléseket, amelyek Eszterházy monográfiájának elkészítésére irányultak.

I.

Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875. július 20–21-én meglátogatta Egerben Samassa József főpásztort. Ezt követően levelet intézett Samassa érsekhez és Eszterházy Pál grófhhoz. Levelében számos forrásértékű adat található az egri egyházmegyére vonatkozóan is, ezért a dokumentumot teljes terjedelmében közreadta az Egri Egyházmegyei Közlöny 1875. évi 14. száma. Szövege a következő:

„Azon kirándulások közt – írja a miniszter – melyeket miniszteri tisztebből kifolyólag, időről-időre az ország különböző vidékeire, iskolák, közművelődési intézetek, vagy műemlékek meglátogatása céljából, eddigelé tettem, egyike a rám nézve legkedvesebb emléküeknek volt az, midőn közelebből f. é. jun. hó 20. és 21. napjain Egerben látogattam meg az iskolákat s egyéb intézeteket, melyeknek csaknem mindenike Eger nagyevű főpapjainak tudomány és művészet iránti szeretetéről s a közművelődés érdekében nagy-mérvű áldozatkészségéről tanuskodik.

De Eger szép intézetei között nincs egy is, melynek szemlélete nagyobb örömmel töltött volna el, mint a lyceum, mely létét néhai gróf Eszterházy Károly egri püspöknek köszöni.

1 SZECSKÓ 1999, 209. – ANTALÓCZI 1999, 399–425.

2 JUHÁSZ 2012, 5.

Az országban a maga nemében páratlan épület, mely középtanoda címét viseli homlokán, de egy főtanoda befogadására is majdnem alkalmas volna, mely küldiszen s belső berendezésén, mondhatnám, minden kövében magán viseli nyomát annak, hogy nemcsak a szükség követelményéből, hanem a tudomány iránti meleg szeretetből s a szellemi érdekeket minden mások fölé helyező magas lélek áldozatkészségéből épült, ép oly felemelőleg hat a szemlélőre, mint az intézetnek minden jogos igényt kielégítő szellemi állapota s azon taneszközbeli és műkincsek, melyek a tanuló nemzedékek korszerű kiképzetésének előmozdítására benne felhalmozvák.

Engem, midőn évek hosszú sora után viszontláthattam ez intézetet, melynek falai között fiatal koromban én is szívtam a tudomány emlőjét, nemcsak saját ifjúkori emlékeim varázsa hatott át, hanem kétszeresen ébredt fel bennem a nagy alapító iránti kegyelet érzete.

Gróf Eszterházy Károly püspök e lyceum nagylelkű, tudányszerető s áldozatkész alapítója, azon férfiak közé tartozik, kikről – midőn egyfelül „saxa loquuntur” – egyszerűsmind szóbeli és írott emlékek ezernyi ajkával szól a hagyományban a hálás emlékezet is.

Mind az egri érseki, mind az Eszterházy családi levéltárak számos okmányát őrzik az ő, korát sok tekintetben meghaladó s főpapi és főnemesi hivatása legteljesebb magaslatán álló ritka szellemének. A hagyomány pedig, mondott szavairól szintúgy mint tetteiről, annyi emléket őriz még ma is, melyek mindegyike a szigorúan tiszta erkölcs mellett meleg emberszeretetről, a közmívelődés és a jótékonyosság oltárán egyaránt áldozni tudó bőkezűségéről s hazafias és alkotmányos érzületéről tanúskodnak, mint igen kevesekről kortársai közül.

S hogy ily embernek, a még nem épen rég múlt ily fennkölt alakjának egy életirója nem akadt; hogy hazánk írói s tudósai közül senki sem vállalkozott még a hálás feladatra, adatokból és okmányokból megírni azon férfiu életét s lefesteni jellemét, a ki ép annyira szolgálhatna például a főpapoknak és főnemességnek, a mennyi tanulságot nyújt általában korrajzi tekintetben is; a ki a múlt század második felét csaknem egészen betöltötte püspöki széknén viselt dolgaival s a magyar nemzeti tudományos élet újraébredésének ez örökre nevezetes, alapvető korszakában, mint főpap és mint hazafi, kettős fényben ragyogott szelleme és tettei által!

Egri látogatásom alkalmával támadt bennem az eszme, mely azóta elhatározássá ért, hogy e rövid látogatásom kellemes emlékét magamra nézve megörökíteni s a hazára és irodalomra nézve is gyümölcsözővé tenni igyekezzem, a nagynevű püspök élet- és jellemrajza megírásának eszközlése által.

Nem hiszem, hogy ne találkozzék illetékes toll ily munkára; ne olyan, mely azzal ép annyi történeti s korismerő jártassággal, mint szeretettel foglalkozzék; rajta leszek, hogy e munkára szakavatott vállalkozót találjak történetíróink között.

De mielőtt bárki ily munkához foghatna, az adatok összegyűjtésére van szükség, s erre nézve kérem ki méltóságod nagybecsű közreműködését.

A mennyiben gróf Eszterházy Károly püspök számos levelei, valamint a hozzá intézettek és reá vonatkozók az egri érseki levéltárban, illetőleg az Eszterházy-család levéltáraiban, található fel, s mind magán, mint hivatalos jellemére s működésére vonatkozó számos adat kell, hogy oda vezessen, vagy onnan induljon ki; – a mennyiben továbbá felőle, s szavai és tettei felől az egri nép a megyei papság ajkán és a család körében is, számos jellemző adatot, talán adomaszerüeket is, tartott fenn és őrzött meg még máig is a hagyomány: azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok nagyméltóságodhoz, hogy mind-

ezeket összegyűjteni s annak idejében rendelkezésemre, illetőleg annak – ki az életrajz megírására, felhívásom folytán vállalkozni fog – rendelkezésére bocsátani méltóztatnék.

*A közművelődésnek alig lehet jobb szolgálatot tenni, mint azoknak a férfiaknak s törekvéseik- és működésöknek példányul állításával, kik a közművelődés érdekében buzgón és sikeresen működtek; s a nemzet életrealóságának és haladásának alig van biztosabb záloga, mit az, ha nagyjait megbecsüli, míg élnek, s emléküket megőrzi és tiszteletben tartja, mikor már meghaltak, de áldásosan hatni nem szüntek, és soha nem is szünnék meg!*³

Samassa érsek válasza Marienbadból, aki 1875. július 14-én Trefort Ágostonnak a következőket írta:

*„Nagyméltóságú magyar kir. miniszter ur!
Kegyelmes uram!*

Marienbadban, hol változott egészségem miatt üdülést keresve időzők, vettem Excellenciádnak folyó évi június hó 26-án kelt nagybecsű sorait, melyekben Excellenciád, reflectálva Egerbeni mulatása alatt közvetlenül szerzett tapasztalataira, valamint a gondjaimra bizott egri tanintézetek, különösen pedig a lyceumnak minden jogos igényt kielégítő szellemi állapota felett élénk meglepedésének kifejezést kölcsönöz, úgy egyik legkitűnőbb elődöm – Eszterházy Károly gróf – mint a lyceum bőkezű alapítójának, korát sok tekintetben meghaladó ritka szelleme iránti tisztelete s hálája nemes érzelmeit fenkölt szavakban tolmácsolva, abbeli hazafias szándokát nyilvánítja, miszerint hazánk történetírói közt keresend vállalkozót, ki adatokból s okmányokból megírja életét s lefesse jellemét nevezett elődömnék, ki a mult század második felét csaknem egészen betöltve püspöki székén viselt dolgaival, követendő példányul szolgálhat a főpapoknak szintugy, mint a főnemeseknek.

Fogadja ezért Excellenciád mélyen érzett köszönetemet és hálámat. – Magam is akként vagyok meggyőződve, hogy minden nemzet, mely e névre érdemes, tiszteletben tartja azon férfait, kik tevékenységöknek magasabb célokat tűzvé ki, akár a közélet, akár a tudomány vagy művészet körében kitűnő érdemeket szereztek magoknak. És méltán; nemcsak azért, mert kitűnő férfiaknak való jutalma csak az lehet, ha nevek s tetteiknek emléke tiszteletben tartatik, de azért is, mert jó emlékoszlopokat rakni a jövő nemzedéknek útmutatóul; mert jó kijelölni a helyeket, hol nemes szívek végálmukban megpihennek; hogy a nemzet soha ne feledje el, mikor szülőföldjén dicső elődök szent pora fölött jár, miként e helyet aljas tettekkel megfertőztetni szentségtörés.

Eszterházy Károly grófnak, ki majdnem félszázados főpapi és hazafiai életével példányképen állt kortársai között, kijelölve a célt, mely felé a nemzetnek jövőben is törekednie kell, – méltó magasztalása szerintem is csak az lehet, ha áthatva az általa felölelt ügy nagyszerűségétől, kimutatjuk a részt, mely annak előmozdításában őt illeti, és kimutatjuk az eredményeket, melyeket neki köszöniünk; hogy midőn életére visszatekintünk, a hála mellett, melylyel iránta tartozunk, keblünket ugyanazon érzés lelkesítse, mely őt vezeté, és tettei fényéből merítsük azon erőt, mely őt dicsővé tette.

Ennek elérését célozza tehát Excellenciád is a nagynevű püspök élet- és jellemrajza megírásának eszközlése által, mely egyszersmind kétségtelenül bő tanulságot nyújtand

3 Egeri Egyházmegyei Közlöny, 1875, 113–114.

általában korrajzi tekintetben is. Mert ha van kor, melyre visszatekinteni hazánkban vigasztaló, ez azon időszak, mely Eszterházyt s csaknem mindazon férfiakat szülte, kikre méltó büszkeséggel tekinthetünk. Ki nem ismeri a tizenharmadik század roppant hatását, e század nagy és elhatározó befolyását hazánkra is! Csakhogy e befolyás nálunk Európa más országaitól egészen különböző vala. A nemzetiségek érzete, mely a tizenharmadik században Európa más népeinél az állam fogalma által háttérbe szorított, nálunk ekkor még nem vesztett el semmit élénkségéből. Ennek okát hazánk sajátságos helyzetében találjuk.

Ámde mindennek nyomozása a pragmatikus kifejtése a vállalkozó életiró tiszteleend, mire hogy pár szóval magam is utaltam, Excellenciád azt nekem rossz néven nem veendi.

Egyébiránt magam részéről kész örömet összegyűjtendek minden anyagot, mi a tervezett munkáira szükséges és a rendelkezésemre álló levéltárakban fellelhető.

Hogy pedig e mű Excellenciád nemes óhajtásához képest nemcsak a nagy főpap és hazafi emlékéhez méltó legyen, – kinek mint az aranyknak a művész szebbítő kezére ugyan szüksége nincs, hogy belbecse megismertessék, de hogy az egyszersmind a magyar irodalomban is méltó helyet elfoglalva, ünnepélyes módon tiszteletet nyilvánítson azon férfú iránt, ki mint főpap s mint hazafi kettős fényben ragyogott szelleme s tettei által: részemről írói tiszteletdíjul száz darab aranyat felajánlok azon egyszerű kikötéssel, hogy az ezen jutalomra ítelt munka véleményezés végett velem is közöltessék.

Midőn tehát Excellenciádnak az egi látogatás alkalmából támadt ezen nemes és fenkölt eszméért ismételt hálámot fejezem ki, egyúttal forrón kívánom, hogy eme megérdemelt borostyán, melyet a haza dicső gyermekének szobrára leteszünk, legyen egyszersmind reményág, mely arra emlékeztet, hogy valamint a hatalmas cser után annak legalább sarjadékai maradnak, úgy oly haza, mely valóban nagy férfiakat nevelt, később is fel fogja találni polgárai között azokat, kik a jövő vészeivel szembeszálljanak.

Fogadja Excellenciád stb.⁴

Gróf Eszterházy Károly egi püspök életrajzának megírásával kapcsolatos levelezés elakadt, s csak 1888-ban folytatódott. Az év március 19-én Trefort Ágoston miniszter ismételt levele írt Samassa József főpásztornak: „Nagyméltóságú érsek úr! Sajátságos, hogy az élet mindennapi apró eseményeivel és követelményeivel igen gyakran a legjobb törekvéseket, javaslatokat és szándékokat észrevétlenül akként háttérbe szorítja, hogy véglegesen elejtettnek látszanak. Így jártam én gróf Eszterházy Károly utolsó egi püspök emlékezetével. Excellenciád bizonyosan nem felejtette el azon levelem tartalmát, melyet egi látogatásom után, 1875-ben július 6-án (lásd Trefort „Beszédék és Levelek” című munkáját, Budapest, 1888.) írtam; énelőttem azonban megvallom, ezen úgy mely iránt a legmelegebb érdekléssel akkor és most is viseltetem, annyira eltűnt, hogyha véletlenül a felemlített levelet nem olvasom most újra, az ügyet életbe léptetése felé mozgatni tovább is elfelejtettem volna. Azon szeretetnél fogva, mellyel nemcsak én, hanem, a mint hiszem, Excellenciád is azon kitűnő férfú emlékezte iránt viseltetik, ki a 18-ik, – Magyarországra nézve meglehetősen sötét – században, politikai és kulturális tekintetben fényes állást foglalt el, van szerencsém Excellenciádat felkérni, hogy méltóztassék velem tudatni, hogy gr. Eszterházy élete megírására nézve fentebbi levelem értelmében történt-e valami és hol és miként? Mert miután, felfogásom szerint a történetírás egyik feladata:

4 Egi Egyházmegyei Közlöny, 1875. aug. 1. 113–114.

meg nem engedni, hogy a nagy és kitűnő férfiak emlékezete megsemmisítség, és minden esetre törekedni fogok és hiszem, hogy e tekintetben egyértelműen fogunk eljárni, hogy ezen férfiu életrajza valamely kitűnő irodalmi tehetség által fenntartassék. Fogadja stb. Trefort s. k.”⁵

Samassa érsek válasza a miniszternek 1888. április elsején: „Nagyméltóságú vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr! Midőn Exczellenciád nyilvános élete sokoldalú tevékenységének, s főleg arra irányzott fáradozatlan igyekezetének, hogy a nemzetet az eszmekörök tágítása által helyezte – s valódi érdekeinek felismerésére vezesse, midőn eme lankadást nem ismerő hazafias munkásságának némely becses adalékait összegyűjtve legközelebb közzétevé (Trefort beszédek és Levelek című munkája, Budapest, 1888.), azok fonalán régi emlékek újulnak meg lelkében, melyek közt szemlét tartva, a bevégzett alkotások sorozata mellett legjobb törekvések, javaslatok és szándékok emlékére is akad, melyeket f. évi márcziushó 19-én hozzám intézett nagybecsű levele szerint 'az élet mindennapi eseményeivel és követelményeivel gyakran észrevétlenül akként háttérbe szorít, hogy véglegesen elejtetteknek látszanak.'

Így szorult háttérbe a mindennapi gondok és bajok közepett emléke azon látogatásnak, mellyel 1875. évi június havában Exczellenciád engem Egerben megtisztelt, s vele együtt az akkor Exczellenciád lelkében támadt nemes elhatározás, hogy látogatása kellemes emlékeit 'Eszterházy Károly gróf egri püspök élet- és jellemrajza megírásának eszközlése által magára nézve megörökíteni és a hazára és irodalomra nézve is gyümölcsözővé tenni fogja'.

Exczellenciád felidézett levele szerint az életrajz ily módon célbavett megírásának ügye valószínűleg feledésbe megy és abban marad, ha az említett érdekes és tanulságos munka anyagának rendezése alkalmával most véletlenül el nem olvassa ama levelet, melyet az ügyben 1875. évi június 26-án hozzám intézni méltóztatott.

És én csak benső köszönetemet fejezhetem ki Exczellenciádnak, hogy ezen visszaemlékezés által ismét feléledt nemes szándéka kivitelét végleg elejteni nem akarván, 'azon szerzetnél fogva, melylyel ama kitűnő férfiu emlékezete iránt viseltetik, ki a 18-ik, Magyarországra nézve meglehetősen sötét században politikai és kulturális tekintetben fényes állást foglalt el' az ügy fonalát újból felvevé, f. évi márcziushó 19-iki nagybecsű levelében kifejezett óhajtaása szerint értesítést várva tőlem a felől vajjon az 1875. június 26-án írt levele értelmében erre vonatkozólag történt-e valami, s ha igen, hol s miként.

Exczellenciád e kérdésére a következőkben van szerencsém megfelelni.

1875. évi június hó 26-án kelt nagybecsű levelére, melyben Exczellenciád az életrajzra vonatkozó elhatározását tudtomra adván kijelenté, hogy annak megírására közvetlenül Exczellenciád fogja szakavatott történetíróink valamelyikét felhívni, s melyben engem csak az iránt kerestett meg, hogy az itteni adatok összegyűjtését eszközöljem, s az Exczellenciád által felkérendő íróval közöljem: ezen nagybecsű levélre én a marienbadi gyógyfürdőből ugyanazon évi július 14-én válaszoltam, hálával fogadnám Exczellenciád elhatározását, a rendelkezésemre álló levéltárak adatainak összegyűjtését készséggel megígérvén, s az életrajz írója részére 100 drb. aranyból álló tiszteltdíjat ajánlván meg oly kikötéssel, hogy a jutalomra érdemesnek ítélt munka véleményezés végett velem is közöltessék. 1875. nov. 5-én 1728 nl. sz. a. Exczellenciád ezután értésemre adá, hogy a mű megírására Horváth Mihály v. püspököt sikerült megnyernie, mire én az itt feltalálható életrajzi adatok összeállítására Danielik János v. püspököt hívtam fel, ki azonban

⁵ Egri Egyházmegyei Közlöny, 1888. május 1. 73.

szorgosan teljesített ezen munkája közben szemeinek gyöngülése miatt e feladatra egymagát képtelennek nyilvánítván, ajánlatára dr. Udvardy Lászlót, jogliczeumom tanárát bíztam meg, hogy a nevezett v. püspök irányadása és felügyelete mellett a levéltári adatok felkutatását és összeállítását folytassa, ki is az egri egyházmegyei levéltár adataiból 50-60 ívre terjedő kivonatot készített. Az 1878. év nyarán azonban az életrajz megírására Exczellenciád által felkért Horváth Mihály v. püspök meghalt, s más történetíró megbízatása felől kívül az addig összegyűjtött adatokat közölhettem s a további kutatás végett értekezhettem volna, azóta nem értesültem.

A dr. Udvardy László tanár által összeállított adatokat Danielik János v. püspök ideiglenes használat végett egyik Magyarország 18-ik századbeli történetével foglalkozó írónk rendelkezésére bocsájította, melyet tehát most visszakérendők, s a további adatgyűjtések is megindítandók lennének. Nem mellőzhetem azonban annak tiszteletteljes felemlítését, hogy az adatgyűjtés folytatása eddig is kivált azért ütközött nehézségbe, mivel nézetem szerint mind itt, mind az Eszterházy Károly grófra vonatkozó adatok lelhelyein csak az Exczellenciád által nagybecsű kijelentése szerint felkérendő író maga adhatja az általa tervezett mű körvonalaihoz illeszkedő kutatásoknak biztos és határozott irányt.

Részemről Exczellenciád s az író óhajátásának megfelelőleg legnagyobb készséggel fogok az itt feltalálható adatok további pontos és teljes összeállítása érdekében minden rendelkezésemre álló eszközt felhasználni., Hogy pedig némi jelét adjam a benső örömeimnek, s a hálás érzelmeknek, melyeket lelkemben Exczellenciád nemes elhatározásának megújítása kellett, az 1875. július 14-én általam megajánlt tiszteldíjat 200 db aranyra emelem fel azon esetre, ha a mű kiállítása egri liceumi nyomdára bíztnék, a kiállítási költség fedezését is szívesen magamra vállalom, akkori levelemben nyilvánított ama kérelem fenntartásával, hogy közzététele előtt a mű véleményezés végett velem is közöltésék.

E kérelem, úgy hiszem, az író szabadságát egyáltalán nem fészélyezheti, mert az csak azon meleg óhajításom kifolyása, hogy az életrajz írója gondos figyelmére méltassa ama szempontokat, melyek irányadása nélkül csökkenne a mű belső értéke és meghiúsulna kétségtelenül Exczellenciád nemes célzata. Azon visszásság kikerülésének szüksége lebeg szemem előtt, mely nemcsak a történelem tanulmányozásánál, de hasonló élet- és korrajzok írásánál is lépten-nyomon felmerül, hogy az emberek a múltat az eszmék és intézmények mai alakjához mérik.

Más idők embereit rendszerint úgy fogjuk fel, mint magunkat, észrevétlenül megosztjuk velők nézeteinket, szokásainkat, sőt még kedélyállapotainkat is, és ha az embereket, a kik csak képzeletünkben találhatók fel, megalkotók, azt követeljük a valóság embereitől, hogy éppúgy gondolkozzanak és cselekedjenek, mint a képzeletünkben élők. S ha e képtelen követelésünkkel a tények ellenmondásába ütközünk, azt, a mi ama korban szabályszerű és rendes volt, mint félszeget és oktalant kárhozzatjuk, s elvetjük. Pedig csak a gyermekes türelmetlenség az a mely nem veszi számba az időt, s nem tud lemondani azon kívánságról, hogy mindent nézetünk szerint találjunk megalkotva, mindent tetszésünk szerint lássunk végrehajtva.

De van még e mellett egy, amitől kivált az élet- és korrajzok írói ritkán menekülnek, s ez az a szerfőlötti fontosság, melyet szereplőiknek tulajdonítani hajlandók. S ez rendszerint tévutakra vezet. Mert egyes ember életrajzában is a szemnek nagyobb tért kell átfognia s figyelemmel kell kísérnie az eszmék zajtalan fejlődését és az eseményekre gyakorolt befolyását. Csak a szereplőket az eszmék és események folyamatának medrében hagyjuk működve: nem jelölünk ki szellemök s akaratuk erejének nagyobb hatáskört annál, mely

számukra kimérettet, s nem tulajdonítunk egyéniségöknek, a nélkül, hogy műveiket azért kevesebbre becsülnők, túlságos jelentőséget azzal, hogy meg nem érdemelt dicséretet halmozzunk rájuk, vagy méltatlanul gáncsoskodunk ellenük.

Fogadja Excellenciád nagybecsű leveléért ismételt köszönetemet, s kiváló tisztelettem őszinte nyilvánítását, melylyel vagy Excellenciádnak Egerben, 1888. április 1.

alázatos szolgája

Dr. Samassa József, egri érsek.”⁶

Az ezt követő évtizedekben sem készült el Eszterházy Károly tervezett életrajza, mivel Horváth Mihály és Danielik János elhunyt. A téma 1910 júliusában került ismét napirendre, amikor Huttkay Lipót két részből álló cikket írt *Eszterházy Károly gróf az utolsó egri püspök emlékezete* címmel.⁷ Dolgozatában tömören összefoglalta azt, hogy 1875-től mi történt a tervezett Eszterházy monográfia megírásának érdekében.⁸

II.

Eszterházy Károly életrajzának elkészítésére a 19. század végén Kandra Kabos neves pap-történész tett kísérletet, melyet az Egri Főegyházmegyei Könyvtárban található kéziratföredék bizonyít. Kandra Kabos 1905-ben elhunyt, így nem készült el a tervezett életrajz.⁹

III.

Eszterházy Károly életrajzának megírásával kapcsolatos harmadik tervezetet Kádár László egri érsek készítette el. Ő Egerben született 1927. szeptember 2-án, sokgyermekes családban. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után beiratkozott a ciszterci rend egri Szent Bernát Gimnáziumába, ahol 1945-ben érettségizett. Az év november 4-én belépett a rendbe, s megkezdte tanulmányait a Zirci Hittudományi Főiskolán. 1946-ban tette le az első fogadalmat. A szerzetesrend felszámolása után Budapesten 1950. június 16-án szentelték pappá. Ezt követően 1966-ig kántorként működött Felsőtárkányon, s káplánként Bélapátfalván. Innen került az egri Nagyboldogasszony-plébániára. 1966-ban érseki jegyzővé és másodtitkárrá nevezték ki. 1968-tól 1970-ig főpásztor Brezanóczy Pál javaslatára egyháztörténeti tanulmányokat folytatott az Institut Catholique egyetemen, Párizsban. VI. Pál pápa 1972. február 8-án veszprémi segédpüspökké nevezte ki, és az év május 16-án Budapesten püspökké szentelték. 1974. február 2-től a veszprémi egyházmegye apostoli kormányzója volt. 1975. január 10-én veszprémi püspökké nevezték ki. 1976-ban a magyar küldöttség tagjaként Philadelphióban részt vett az Eucharisztikus Kongresszuson.

1978. március 2-án egri érsekké nevezték ki. Jelszava: Hűség Krisztus szolgálatában. Az Országos Egyházművészeti és Műemléki Tanács élén folyamatosan jelölte ki a hazai

⁶ *Egri Egyházmegyei Közlöny*, Eger, 1888. május 1. 9. sz. 73–75.

⁷ *Egri Egyházmegyei Közlöny*, 1910. júl. 12. 97–99. – július 30. 106–107.

⁸ HUTTKAY 1910, 106–107.

⁹ SEZCSKÓ 2000, 85. – Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Kandra Kabos hagyatéka. Jelzet nélkül.

egyházművészet és műemlékvédelem fő feladatait. A fiatal főpap élénken érdeklődött az egyháztörténeti kérdések iránt. Első nagy terve Eszterházy Károly püspök életrajzának tüzetes és alapos feldolgozása volt, az adatok gyűjtését már belpátfalvi káplán korában elkezdte.

A korszerű Eszterházy-monográfia elkészítését egyházkormányzati feladatai és betegsége miatt nem tudta elvégezni, mellyel sokat veszített a hazai egyháztörténet. Ezt bizonyítja *Eszterházy Károly racionalizmusa* című tanulmánya, ami a *Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993* című emlékkönyvben jelent meg. Az Egerben megrendezett korai felvilágosodásról szóló konferenciára (1971) készült el dolgozata, amely azonban Iványi Sándor érseki főkönyvtáros püspöki nyomdáról írt tanulmányával együtt nem jelenhetett meg.¹⁰ Kádár érsek 1986-ban bekövetkezett halála után az Eszterházy Károly monográfiájához gyűjtött feltehetően többezernyi cédulája majdnem teljes egészében elkallódott, s csak minimális töredéke került be a főegyházmegyei levéltárba, s szinte olvashatatlanok. Így Eszterházy Károly életrajzának megírásakor, a kutatómunkát előlről kell elkezdni.

Mivel Kádár érseknek nem volt elég ideje, a kutatások folytatására, ezért arra másokat buzdított. Szorgalmazására jelent Sugár István egri történész *Az egri püspökök története* (Budapest, 1984) című munkája, amelynek előszavát a főpásztor írta. A kötet kiadása után Kádár érsek elhatározta, hogy megírta az egri érsekek életrajza- it is 1804-től. A megvalósítás érdekében találkozott Sugár Istvánnal és Iványi Sándor érseki főkönyvtárossal s felkérte őket az érsekek biográfiáinak elkészítésére. Javasolta, hogy Szmrecsányi Lajos érsek halálával (1943) zárják a kötetet. Úgy látta, hogy a Szmrecsányit követő dr. Czapik Gyula érsek élettörténetének megírása még nem időse- rű, mivel nincs meg a kellő történeti távlat.¹¹

Kádár érsek szorgalmazására jelent meg Soós Imre könyve *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése* (Budapest, 1985), amely mindmáig alapmunka. Ő indította el Pyrker János László érsek 1986-ban esedékes jubileumának megünneplését is. Ekkor volt 150 éve annak, hogy az egri főszékesegyházat felszentelték. Ebből az alkalomból Pyrker-emlékkötetet adtak ki, amelyben több dolgozatban méltatták szerzői Pyrker érsek életének és munkásságának jelentőségét.¹²

Kádár érsek halála után az Eszterházy Károly monográfia-tervezete a Főegyházme- gyei Könyvtárba került, Iványi Sándor hagyatékában található. A dokumentum szövege a következő:

„*Az Egri Egyházmegye szervezete Eszterházy Károly püspök korában. 1762–1799*

Vázlat.

I.

- 1. Az Egri Egyházmegye földrajzi viszonyai a XVIII. sz. második felében. Természeti földrajza. Határai. Tájégségei.*
- Politikai földrajza. Közigazgatási beosztása.*

¹⁰ SZECSKÓ 1993, 294.

¹¹ SUGÁR István szóbeli közlése. Eger, 1997.

¹² SZECSKÓ 2003, 22–23.

2. *Egri Egyházmegye népesedési viszonyai a XVIII. sz. második felében.*
 - I. *Történeti statisztikája a XVIII. sz. második felében.*
Népmozgalmak. Vándorlások. Költözések. Telepítések.
Városok.
Mezővárosok. Falvak. Tanyák. Puszták.
 - II. *Társadalmi viszonyok az Egri Egyházmegyében.*
Főnemesség.
Köznemesség.
Polgárság. (Egyes társadalmi rétegek arányszáma, anyagi, szellemi, lelki kultúrája és viszonyai különös tekintettel az E. való kapcsolatukra.)
Jász-kunok.
Jobbágyság. (Telkesek)
Zsellérek.
Cselédség.
Pásztor társadalom.
 - III. *Nemzetiségi viszonyok az EE.-ben.*
Magyarok.
Szlovákok.
Németek.
Ruszinok.
Románok.
Rácok.
Zsidók.
 - IV. *Másvallásúak az EE területén. (Általános áttekintés)*
Görög katolikusok
Görög keleti ruszinok, románok.
Görög keleti rácok.
Reformátusok.
Evangélikusok.
Zsidók.

II.

Az EE. helyzete és szervezete 1762-ben, Eszterházy püspökségének kezdetén.

Főesperességek szerint. Határai, esperesi kerületek, plébániák száma, filiák ellátottsága. Templomok. Plébánia épületek. Iskolák. Hívek száma.

<i>Abauji</i>	<i>főesperesség</i>
<i>Beregi</i>	<i>„</i>
<i>Borsodi</i>	<i>„</i>
<i>Hevesi</i>	<i>„</i>
<i>Patai</i>	<i>„</i>
<i>Szabolcsi</i>	<i>„</i>
<i>Sárosi</i>	<i>„</i>
<i>Zempléni</i>	<i>„</i>
<i>Ungvári</i>	<i>„</i>

Máramarosi „
Szatmár-Ugoccai egyesített főesperesség.

III.

Eszterházy Károly püspök szervező munkája az Egri Egyházmegyében.

1. *Eszterházy Károly egyénisége, jellemzése.*

Eszterházy tudatában van annak a nagy feladatnak, ami az egyházmegye szervezése terén rá vár.

Az Egyházmegye hatalmas területe, a nagy távolságok, rossz közlekedési viszonyok miatt az egyházmegye helyzete ismeretlen előtte.

Az egyházmegye kiépítésének első feltétele, kellő számú, jól képzett, hivatása magaslatán álló pap. A papság száma azonban kevés, képzettsége hiányos, erkölcsi téren is hibák vannak.

Az egyházmegyei szervezet kiépítése előtt tehát:

Megszervezi a jobb papképzést. Szeminárium, Lyceum.

Püspöki birtokainak rendbe szedése. Egyházmegyei statútumok. Közvetlen munkatársainak kiválasztása. Consistoriumot szervez. Sok idejét és energiáját köti le a politikai szereplés. Jozefinizmus kezdete. Küzdelmei a munkácsi görög katolikus püspökség felállításáért.

2. *Az egyházmegye megszervezésének első lépései. A helyzet fölmérése.*

I. Esperesi jelentések bevezetése, szorgalmazása.

II. Külön püspöki biztosokat küld ki egyes területek felmérésére.

III. Canonica Visitatio. A Tridentinum és a Can. Vis. Előkészítése. Jogi kérdései Magyarországon.

A Canonica Visitatio elvégzésének módszere Eszterházynál.

Eszterházy Canonica Visitatioi:

1766	Can. Vis.	Patai	főesperesség
1767	„	Hevesi	„
1769	„	Borsodi	„
1771	„	Abauji	„
1772	„	Zempléni	„
1775	„	Sárosi	„
1777	„	Szatmári	„
		Beregi	„
		Ungvári	„
		Ugoc sai	„
1778	„	Máramarosi	„
1779	„	Szabolcsi	„

3. *Az egyházmegye kereteinek megerősítése.*

Esperesi hatáskör bővítése.

Esperesi kerületek újjászervezése, gyakorlati szempontok.

Új kerületek felállítása. 1762-ben 18 kerület, a Can. Vis. befejeztével 32 esperesi kerület.

4. *Az új keretek kitöltése, új plébániák, lelkészségek fölállítása.*

Új plébániák felállításának igényei:

- a) *Hívek számának természetes szaporodása.*
- b) *Új telepítések.*
- c) *Szóránykatolikusok megszervezése másvallású területeken.*

a) *Új plébániák felállításának módjai:*

- b) *Püspöki, egyházi birtokon.*
- c) *Kincstári birtokon.*
- d) *Magán földesúri birtokon.*
- e) *Közösségek szervezésében.*
- f) *Szerzetes lelkészségek átvétele egyházmegyei kezelésbe.*

Filiák ellátásának rendezése.

Kápláni intézmény ujjaszervezése.

5. *A jozefinista államhatalom egyházzervezése az EE. területén.*

II. József Regulatio Parochiarum-a.

Előzményei. II. József erre vonatkozó elvei, elgondolásai.

Cassa Parochorum – Vallásalap megszervezése.

A Regulatio Parochiarum Ausztriában és az Örökös tartományokban.

A Reg. Par. rendelete.

Egyházjogi vonatkozásai.

Eszterházy véleménye és magatartása a Reg. Par.-al kapcsolatban.

A rendelet végrehajtása:

- 1) *Adfiliatio*
- 2) *Cooperatores*
- 3) *Capellaniae Locales*
- 4) *Novae Parochiae*

A Reg. Par. eredménye az EE.-ben.

Kerületenként.

A papság új helyzete és a hívek ellátottsága.

4. *A Regulatio Parochiarum folytatása II. József halála után. Eszterházy betegsége. A Szatmári Vikariatusterve.*

Eszterházy Károly halála.

IV.

Az egyházmegye állapota Eszterházy halála után. Részletes rajza fölosztás előtt 1804-ben.

Főesperességek szerint.

V.

*Adattár. Plébániák szerint.
Térképek.
Táblázatok.*¹³

Az ismertetett három tervezet, nemcsak egyháztörténeti emlék, hanem tanulságul szolgálhat azoknak is, akik a jövőben vállalkoznak Eszterházy Károly püspök biográfiájának megírására.

IRODALOM

ANTALÓCZI Lajos

1999 Eszterházy Károly bibliográfiája. Eszterházy Károly Emlékkönyv. Eger, 1999

HUTTKAY Lipót

1910 Eszterházy Károly gróf az utolsó egri püspök emlékezete. I–II. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1910. júl. 12.; júl. 30.

JUHÁSZ Henrietta

2012 Szobor hirdeti Eszterházy nagyságát. Eszterházy 250. Konferencián méltatták a EKF névadóját. Líceumi Paletta, 6. sz.

KÁDÁR László

1993 Eszterházy Károly racionalizmusa. Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger, 1993

KOVÁCS Melinda

2008 Dr. Samassa József egri érsek (1828–1912). Memoria Rerum. Tanulmányok Bán Péter tiszteletére. Eger, 2008.

SZECSKÓ Károly

1999 *Eszterházy Károly iskolapolitikája*. Eszterházy Károly Emlékkönyv. Eger, 1999.

1993 *Iványi Sándor (1917–1983)*. Kétszáz éves az Egri Főegyházmegyei Könyvtár 1793–1993. Emlékkönyv. Eger, 1993

2000 *Kandra Kabos 1843–1905*. Eger, 2000.

2003 *Az Egri Főegyházmegye jeles alakjai. Kádár László érsek*. Új Misszió, 2003. július. 22–23.

KÁROLY SZECSKÓ

BIOGRAPHY OF COUNT KÁROLY ESZTERHÁZY, BISHOP OF EGER (1725-1799)

Count Károly Eszterházy was one of the most outstanding bishops of the Archdiocese of Eger, also the most prominent Hungarian high priest of the 18th century. In spite of this fact, no monograph has been written on his extraordinary oeuvre; however, on his life and work several studies have been published. On 25-26 October 2012 the Archdiocese of Eger, the Eszterházy Károly College and the Government Office of Heves County commemorated the 250th anniversary of the bishop's arrival in Eger. At the end of the symposium Dr Csaba Ternyák, Archbishop of Eger announced the plan to publish an Eszterházy monograph by the Archdiocese of Eger. On this occasion, author of present study surveys previous conceptions aiming at issuing a monograph on Bishop Eszterházy.

¹³ Egri Főegyházmegyei Könyvtár. Iványi Sándor hagyatéka. Ebben található Kádár László közölt életrajzi tervezete. Az irat jelzet nélküli.

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK, 2010

Aktualitások a magyar középkorkutatásban. Szerk.: Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely. Pécs: PTE BTK Történettudományi Intézet, 2010. 325 p.

A kötet a Pécsen, 2009. december 4–5-én Kristó Gyula emlékére rendezett konferencia válogatott előadásainak szerkesztett anyagát tartalmazza: *Veszprémy László*: A korai magyar évkönyvekről. Kapcsolatok és kölcsönzések az évkönyvek, krónikák és krónikakivonatok között; *Thoroczkay Gábor*: A magyar krónikairodalom kezdetei; *Kiss Gergely*: Magdeburg/Poznań és Gniezno. A lengyel egyházszervezet kialakulása és kettőssége; *Rokay Péter*: Újabb adalékok Salamon magyar király életrajzához; *Blazovich László*: A büntetőjog a Sváb tükörben; *Zsoldos Attila*: Örökös ispánságok az Árpád-korban; *Csukovits Enikő*: Ismerték-e a késő középkori magyar udvarban az összes megyét?; *Weisz Boglárka*: Királyi adók Szlavóniában a középkor első felében (11–14. század); *C. Tóth Norbert*: Perényi Imre nádor királyi helytartóságai; *P. Kazán Beáta*: A magyarok honfoglalásáról a 19. és 20. századi (cseh)szlovák történetírásban; *Tóth Sándor László*: A 890-es évek magyar kalandozásai és a honfoglalás; *Szabados György*: Az első magyar nagyfejedelemségről. Egy negyed évezredes vita historiográfiai tanulságai; *Váraday Zoltán*: Epigráfiai emlékek Árpád-házi uralkodóink korából; *Piti Ferenc*: Néhány Károly Róbert-kori oklevél keltezéséről; *Galántai Erzsébet*: II. Miksa egy eddig ismeretlen privilegialis leveléről; *Sebők Ferenc*: A nápolyi hadjárat előkészületei 1347. évi oklevelekben; *Petrovits István*: A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején; *Fedeles Tamás*: Az 1494–1495-ös királyi büntetőhadjárat előzményei; *Bagi Dániel*: Béla és a pomerán. Megjegyzések a XIV. századi krónikakompozíció 79. fejezetéhez; *Font Márta*: *A Povest' vremennykh let* szerkezete és hitelessége.

„Alattad a föld, fölötted az ég...” Források, módszerek és útkeresések a történetírásban. Szerk.: Balogh Margit. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2010. (Tanulmányok, konferenciák) 369 p.

A kötetben a Budapesten, 2010. december 10-én a „Történetírás kutatás, kutathatóság és az egyházak – konferencia Gergely Jenő halálának első évfordulóján” című rendezvényen elhangzott előadások olvashatók: *Gergely Jenő*: Az egyházi kutatások helyzete és kilátásai XVIII–XX. századi Magyarországgal kapcsolatban; *Balogh Margit*: A világi egyháztörténelem: Gergely Jenő (1944–2009); *Farkas Noémi Tünde*: Halotti beszédek, nyelvhasználat, retorika; *Fejérdi András*: Az 1959–1965 közötti szentszéki-magyar kapcsolatok történetének forrásai; *Soós Viktor Attila*: Kísérlet az Állami Egyházügyi Hivatal munkatársai életútjának rekonstrukciójára; *Tamási Zsolt*: Az erdélyi római katolikus egyházmege az 1849-es forradalomban; *Sztyuha László*: Az észak-magyarországi latin szertartású katolikus egyházi közigazgatás története a 20. században; *Klestenitz Tibor*: A katolikus sajtómozgalom történetének forrásai; *Lénár Andor*: A katolikus sajtó néhány jellemzője a Váci Egyházmegeben Hanauer Á. István püspöksége (1919–1942) alatt; *Gianone András*: Politikamentes volt-e Magyarországon az Actio Catholica?; *Bognár Szabina*: „Mivé lesz a styl?” Tagányi Károly történetírói pályakezdése; *Kozák Péter*: Két világnézet. Balázs Béla és Prohászka Ottokár összecsapása az elmúlt századelőn; *Bakó Balázs*: Egy világ körüli út – 1928-ban; *Csiky Balázs*: Bőség és hiányok. Néhány módszertani kérdés és kutatási lehetőségek Serédi

Jusztinián hercegprímási tevékenységének vizsgálata kapcsán; *Csalló Katalin*: Summum ius, summa iniuria (Vitéz Bakay Szilárd altábornagy élete); *Diera Bernadett*: A pécsi „Fekete Hollók”, avagy a hitoktatás elméleti és gyakorlati keretei az 1960-es években; *Holló Péter*: Egyházzakadás a magyarországi Hetednap Adventista Egyházban – az 1975-ös válás és háttere.

Állam, egyház és az egyetemalapító Pázmány. Szerk.: Király Miklós, Rácz Lajos. Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2010. 247 p.

Az ELTE Állam- és Jogtudományi Kara 2010. március 3-án rendezett konferenciát *Állam – Egyház, és az egyetemalapító Pázmány* címmel. A rendezvényt az ELTE jogelődjének, a nagyszombati egyetem alapításának 375. évfordulóját ünnepelték meg. A kötetben olvasható előadások: I. Állam és egyház: *Király Miklós*: Az Európai Unió és az egyházak; *Kukorelli István*: A lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1991. évi IV. törvény születése és sajátosságai; *Paczolay Péter*: Az amerikai Supreme Court és az állam-egyház kapcsolata; *Antalóczy Péter*: Egyházalapítás joga és európai buktatói; Gellér Balázs: Vallás és büntetőjog, kereszténység és büntetőjog; Csehi Zoltán: Állam és vallási jogok kapcsolatáról; *Simon István*: Az egyházfinanszírozás struktúrája. II. Pázmány Péter kora és szelleme: Szögi László: Pázmány, az egyetemalapító; *Szabó Péter*: Pázmány és Erdély; *Tóth Csaba*: Pázmány Péter és a pisetumjog; *Bitskey István*: Pázmány Péter, a barokk kultúra mecénása; *Török József*: Pázmány Péter és a tudományok; *Hargittay Emil*: Pázmány irodalomtörténeti értékei; *Beke Margit*: Pázmány kései hatása: a bécsi Pázmáneum a 19. században; *Borsodi Csaba*: Jezsuita egyetemből királyi egyetem. A felvilágosult abszolutizmus Közép-Európában; *Rácz Lajos*: A primások szerepe a latin egyház szervezetében és a magyar közjogban.

Borsodi Csaba: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának története képekben, 1635–2010. A bevezető írta, szerk.: Tüskés Anna. Budapest: ELTE BTK, 2010. 293 p.

Pázmány Péter 375 éve, 1635-ben alapította meg a nagyszombati egyetemet teológiai és bölcsészettudományi karral. Az intézmény többször is helyet és nevet változtatott. A jeles évforduló alkalmából olyan könyvet tarthatunk a kezünkben, amelyben az egyetem és a benne működő kar történetét, az alapító, az uralkodó, a dékánok és a tanárok életét festményekkel, grafikákkal, metszetekkel és érmékkel gazdagon illusztrálva mutatja be. A kar történetében fontos eseményeket és személyeket ábrázoló közel kétszáz dokumentumot időrendbe állították a kötet összeállítói, s az egyetem történetében bekövetkezett fontosabb változások mentén tagolták. Igen sok olyan 18–19. századi sokszorosított grafikai anyagot közölnek, amelyek a szűkebb szakmán kívül nem igen ismertek. A bemutatott képanyag összeválogatásánál arra törekedtek, hogy ne csak a jól ismert portrékat közöljék, hanem a kevésbé ismerteket is.

Bögge Zsuzsanna–Szabó Csaba: Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. A könyv a magyarországi szerzetesek szétszórásának 60. évfordulójára jelent meg. Budapest: METEM, 2010. (METEM-könyvek, 71.) 407 p.

A könyvben olyan nővérek vallomásait olvashatjuk, akik életük végéig tudatosan vállalták a keresztény norma képviselését. Közülük is főként az legidősebbeket kérdezték, s leginkább azokat, akik a Rákosi-diktatúra előtt, alatt vagy közvetlenül utána tettek fogadalmat. A „hűségesek” sorsából próbálták megérteni egyrészt azt, hogy mit jelentett az 1950-ben feloszlott szerzetesrendek női tagjai számára az, hogy megőrizték identitásukat; másrészt pedig hogy miként tudtak szerzetessé válni az akkor még fiatal lányok, akik rendjük feloszlása után is úgy döntöttek: szerzetesként akarnak élni. A kötet összeállítói harmincnégy, apácákkal készített interjút közölnek.

Bunyitay Vince: Szent-László király emlékezete. Szentté avatása hétszázados évfordulójának városi ünnepése alkalmával. Repr. kiad. Debrecen: Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központ, 2010. [8], 87 p.

A Bunyitay Vince műve 1892-ben jelent meg először, ennek reprint kiadását tarthatjuk most a kezünkben. A neves történész Szent László, a lovagkirály uralkodását és személyének utóéletét dolgozza fel művelődéstörténeti szempontból, az alábbi fejezetekben: 1) Szent László király legendája; 2) Szent László király az ő halála után: sírja, szentté avatása, ereklyéi, búcsújárások Szent László király sírjához, eskü Szent László sírjára, fejére, az ereklyék háborúba vitele; temetés Szent László lábaihoz, templomok Szent László tiszteletére, képek, érmek, pecsétek, szobrok, költészet – zene – szonoklat; 3) Szent László király fennmaradt emlékei: ereklyéi, oklevelei és pecsétjei, törvényei, pénzei, a szent-jobbi apátság, a váradi püspökség, a zágrábi püspökség, Szent László-fürdő Várad mellett, Szent László szekere az égboltozaton.

Classica – Mediaevalia – Neolatina V. Ab Uppsalia usque ad Debrecinum. A Neolatin Tanulmányok Nemzetközi Társasága (IANLS) XIV. Nemzetközi Kongresszusa (Uppsala, 2009. augusztus 2–9.) magyar előadói dolgozatai magyarul (Debrecen, 2009. november 26–27.). Debrecen: Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2010. 123 p.

A konferencián elhangzott előadások szerkesztett változatai olvashatók a kötetben: *Ábrahám Ádám*: Az Attila-kép alakulása történetírásunkban a 17–18. században; *Deák Viktória Hedvig OP*: Egy hagiográfus módszerei – Árpád-házi Szent Margit két *legenda*-ja; *Havas László*: A Szent István-i *Intelme*k-től a II. Rákóczi Ferenc-féle *Tractatus de potestate*-ig; *H. Kaukcska Mária*: Juan Luis Vives Mátyás királyról; *Lázár István Dávid*: Petrarca és a zsarnokság; *Máté Ágnes*: Enea Silvio Piccolomini és a *Historia de duobus amantibus* két fordítója; *M. Nagy Ilona*: A magyar nyelvű Margit-legenda neolatin utóélete Ferrarai Margit-életrajzában; *Pethenházi Gábor*: Machiavellizált Erasmus? Kovacsóczy Farkas Dialógusa; *Rábai Krisztina*: A 14. századi magyar oklevelezési gyakorlat sajátosságai; *Szabados György*: Az évkönyv mint a 17–18. századi magyar jezsuita történetírás műfaja; *Szörényi László*: Hagyomány és újítás Makó Pál költészetében; *Tar Iboya*: Janus Pannonius Racacinus-elégiaja.

Dominkovits Péter: Győr város tanácsülési és bírósági jegyzőkönyveinek regesztái. VI. 1627–1630. Győr: Győr Megyei Jogú Város Levéltára, 2010. (Győr Megyei Jogú Város Levéltárának kiadványai) 191 p.

A Levéltár 2001 óta jelenteti meg Győr városának 1600-tól fennmaradt tanácsülési és bírászkodása (törvénykezési) jegyzőkönyveinek, illetve az azokban található bejegyzéseknek a bő tartalmi kivonatait. A 2001–2008 között megjelent öt kötetben a 17. századi Győr 1600–1626 közötti, nagyobb részt bírászkodási, kisebb részt közigazgatási bejegyzéseket tartalmazó jegyzőkönyvi anyaga. Jelen munka, immár a hatodik, az 1627–1630 közötti protokollumok bejegyzéseit 465 db regeszta formájában tartalmazza.

Dreska Gábor: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára = Monumenta credibilia conventus de monte Pannoniae. Vol. 3. 1439–1499. Győr: Győri Egyházmegyei Levéltár, 2010. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai. Források, feldolgozások, 10.) 448 p.

Az okmánytár a pannonthalmi bencés konvent hiteleshelyének kiadványait tartalmazza. A vállalkozás a közhitelű intézmény működéséhez köthető összes dokumentumot eredeti szövegében publikálja. A harmadik kötetben lévő oklevelek részben tartalmuk, részben a hátlapi feljegyzéseik egyre gyarapodó volta okán az idő előre haladtával nem csak a hiteleshelyi munka mindennapjaiba engednek bepillantást, hanem rajtuk keresztül a központi hatalom XV. századi Magyarországon történt változása is jól nyomon követhető. Az Albert király halála utáni polgárháborús, a bíróságok működését is mellőzni kénytelen korszakban a jelentések szinte teljes hiánya éppen úgy megfigyelhető, mint a királyi hatalmat gyakorló országtanács tevékenysége, vagy a Mátyás király törvénykezése által több helyen felülírti igyekezett szokásjog változása.

„Elveszett és megtaláltatott...” Tanulmányok az Oroszországból visszatért sárospataki ritkaságokról. Szerk.: Dienes Dénes. Munkatársak: Kiss Endre József, Tanászi Árpád. Sárospatak: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 2010. 216 p.

2006-ban Oroszország visszaadta az 1945-ben elvitt könyveket a Sárospataki Református Kollégiumnak, s ezzel Magyarországnak is. Ezen alkalomból született meg jelen kötet, amelyben a következő tanulmányok olvashatóak: *Dienes Dénes*: Könyvek fogságban; *Monok István*: A Sárospatakra visszatért könyvek és a Rákóczi-kutatás: A Rákócziak Bibliái; *Pavercsik Ilona*: Hazatért sárospataki ritkaságok; *Tanászi Árpád*: Az Oroszországból hazatért sárospataki ösnyomatványok; *Kiss Endre József*: A sárospataki Nagykönyvtár „orosz fogságból” hazaért Bibliái; *Kiss Endre József*: Kazinczy Ferenc pataki könyvei; *Kiss Endre József*: A pataki prédikátor könyve. A könyv végén az Oroszországból visszatért művek jegyzéke olvasható.

Fedeles Tamás: Püspökök, prépostok, kanonokok. Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből. Szeged: SZTE Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Történeti Tanszék, 2010. (Capitulum, 5.) 173 p.

A pécsi püspökség 2009-ben ünnepelte alapításának 1000. évfordulóját, 2010-ben pedig Pécs városa is viselhette az Európa Kulturális Fővárosa címet. Ezen szép események tették aktuálisává, hogy a szerző korábban megjelent nyolc tanulmányát tegye most egy kötetben hozzáférhetővé: I) Gilebertus ispotályos mester, II) Rudolf prépost, a pécsi egyetem tanára, III) Két 15. századi pécsi prépost [Uski János és Gatalóczi Mátyás], IV) Egy németalföldi orvosdoktor a középkori Magyarországon [Arnheminek nevezett Hueveni Goeswin], V) Egy Jagelló-kori humanista pályaképe: Csulai Móré Fülöp (1476/77–1526), VI) Ernuszt Zsigmond pécsi püspök (1473–1505), VII) Személyi összefonódások Pécssett, Mátyás és a Jagellók idején, VIII) Körmenetek Pécssett, a 14–15. században.

„Ez világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére. Szerk.: Bubryák Orsolya. Budapest: Gondolat: MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 2010. 836 p.

A neves művészettörténész tiszteletére megjelent, reprezentatív kiállítású kötet *Egyház és művészet* fejezetében olvashatók az egyház és mecenatúra, a keresztény ikonográfia, valamint a kegyképek és kegytárgyak témakörben írt tanulmányok: *Marosi Ernő*: A pécsi román kori székesegyház narratív reliefsjeiről; *Lővei Pál*: „Hahóti Zsuzsanna” és az alapítók emlékezete; *Granasztóiné Györfly Katalin*: A kőszegi Szent Jakab-templom mecénásai a jezsuiták idején (1674–1749); *Farbaky Péter*: A kamalduli remeteségek a barokk kori Magyarországon; *Komárik Dénes*: Újabb gondolatok a pesti egykori pálos (Egyetemi) templom és kolostor mesterkérdéséhez; *Maria Pötzl-Malikova*: Das Bundesladedenkmal in Győr (Raab) und die Frage seines ausführenden Künstlers; *Bardoly István-Timár Pál*: „Az ideiglenesség félreismerhetetlenül ki legyen fejezve.” Adalékok a pozsonyi Szent Márton-szobor történetéhez; *Székely Zoltán*: A győri Apátúr ház ebédlőjének képprogramja; *Jernyei Kiss János*: Recentior Philosophia. A bölcsészeti fakultás ábrázolása Franz Sigrist egri mennyezetképén; *Puskás Bernadett*: Egy munkácsi főpap reprezentációs lehetőségei a 18. század végén; *Velladics Márta*: Lelkészségrendezés 1782–1790. Egy elfeledett forráseggyüttes művészettörténeti vonatkozásai; *Bibó István*: A kiskunlacházi református templom építésének története; *Terdik Szilveszter*: Palkovics György (1763–1835) kanonok esztergomi lakóháza; *Ridovics Anna*: A mennyei Gyermekek: Trinitas Paternitas a barokk mariológiai ábrázolásokon; *Haris Andrea*: Kontúrok. Schmidt Ferenc képfaragó és a Szentháromság-szobrok; *Szilárdfy Zoltán*: Szent Fülöp diakónus ikonográfiájának hazai vonatkozásai; *R. Várkonyi Ágnes*: Bujdosó Boldogasszony. Egy szakrális műkincs különös útja; *Kerny Terézia*: A máriabesnyői kegyszobor 18–20. századi devocionális alkotásokon. Liturgikus alkotások, fogadalmi képek, aprónyomatványok; *Voigt Vilmos*: Az orosz fémikonokon megjelenő „Szenvedő Istenanya”; *Barna Gábor*: Díszített oltárok. A templomdíszítés vázlatkönyve. A theatrum sacrum kulisszái.

Ghesaurus. Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Csörsz Rumen István. Budapest: rec.iti, 2010. 662 p. <<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus>>

A 60 éves, neves irodalomtörténész köszöntése alkalmából összeállított kötetben olvasható tanulmányokból néhány: *Szabados György*: Ünödbeli asszony. A turulmonda újraértelmezésének két ellenpróbája, *Sarbak Gábor*: Gyöngyösi Gergely, 1472–1531. Correctio correctionis, *Szilágyi Emőke Rita*: Ajánlás bécsi módra. Enea Silvio Piccolomini ajánlólevele Johannes Trösterrel Vitéz Jánosnak 1454 nyarán, *Kulcsár Péter*: Szepsi Csombor Márton: Disputatio physica de metallis, *Bartók István*: Hamisítvány vagy hiteles adat? Szenci Kertész Ábrahám latin–magyar grammatikája, *Fekete Csaba*: ...vyonnan oregbitetek, es emendaltattatak... A Várad énekeskönyv (1566) „szerkesztése”, *Vadai István*: Vallásos könyörgés a XVII. század elejéről, *P. Vásárhelyi Judit*: Szenci Molnár Albert Biblia-köetei, *Csorba Dávid*: Debreceni ünnepszentelés a XVII. században, *Szörényi László*: A Szigeti veszedelem az európai hősköltemény történeti szövegösszefüggésében, *Szelestei N. László*: Wesselényi Ferenc nádor imakönyve, *Maczák Ibolya*: Mennyei és pokolbéli Pandorák. Egy motívum két arca a régi magyarországi irodalomban, *H. Hubert Gabriella*: Radvánszky János kódexe (Stoll 127. sz.), *Hamvas Levente Péter*: Petőfi sírja Szebenben? Perújrafelvételi javaslat egy régi ügy kapcsán, *Kőszeghy Péter*: Énekvers/szövegvers – a vers létmódja, *Bódiss Tamás*: A kolozsvári és debreceni énekeskönyvek dallamai a mai református énekeskönyvben, *Kerny Terézia*: Szent László hódolata Szűz Mária előtt (XIV–XIX. század), *N. Kis Tímea*: Adalékok a XVI. századi erdélyi protestáns nyomtatványok illusztrációihoz, *Szabó András*: A szerző arcképe. Portré és irodalom a magyarországi protestáns késő humanizmusban, *Ács Pál*: Iter Persicum. Kakas István utolsó követútja a Kaszpi-tenger mellé (1603), *Jankovics József*: Az irodalmi társaságok mint a Gyöngyösi-kultusz ápolói.

Gianone András: Az Actio Catholica története Magyarországon, 1932–1948. Budapest: ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2010. (Monográfiák. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 1.) 402 p.

Már a 19. század végén Európa több országában actio catholicaként emlegették azt a mozgalmat, amely a világi híveket akarta bevonni az egyház munkájába, hogy segítséget nyújtsanak a papságnak. Az Actio Catholica mint szervezett és a pápa által igen támogatott mozgalom megindulása XI. Piuszhoz köthető (1922–1939) – Magyarországon a püspöki kar 1932-ben hozta létre, amely hivatalosan egészen az 1990-es rendszerváltozásig fennmaradt. Az Actio Catholicánál fontosabb és sokrétűbb szerepet kevés intézmény töltött be a magyar katolikus egyház életében az 1930-as és 1940-es években – véli a szerző, akinek célja, hogy átfogó képet adjon a magyarországi Actio Catholica 1932–1948 közötti történetéről.

Hagyomány, egység, korszerűség. Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése 2009. november 10-i, jubileumi konferenciájának előadásai. Szerk.: Gáborjáni Szabó Botond. Debrecen: EKE, 2010. 137 p.

A Budapesten rendezett konferencia szerkesztett anyaga olvasható a kötetben: *Gáborjáni Szabó Botond*: Előszó; *Ásványi Ilona*: Visszatekintés – 15 éves az EKE; *Monok István*: Mitől modern egy kora újkori könyvtár Magyarországon és Erdélyben?; *Szelestei Nagy László*: Áhítati irodalom és irodalomtörténeti kánon; *Rozsondai Marianne*: Az MTA Könyvtára ősnymtatvány-gyűjteményének eredete és tematikai megoszlása; *Tóth Gergely*: Bél Mátyás könyvtárai; *Kurta József*: Az erdélyi református kollégiumi könyvtárak államosítása és visszaigénylése; *Horváth József*: Egyházi gyűjtemény, mint tudományos műhely (A Pápai Református Gyűjteményekről); *Oláh Róbert*: Egyházi könyvtárak, mint a digitalizálás műhelyei; *Löffler Erzsébet*: A Főegyházmegyei Könyvtár, mint a kulturális turizmus egyik célpontja; *Baranya Péter*: Egyházi könyvtárak közös katalógusa és portálja.

Herger Csabáné: Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században. Budapest: ÚMK, 2012. (Habsburg Történeti Monográfiák, 10.) 335 p.

A szerző a könyv első részében az összehasonlító jogtörténeti elemzés módszerével mutatja be a nyugati modelleket, míg a második részben a magyar egyházi modernizáció egyes területeit, a *summa jus patronatus*, a modern egyházi autonómia és a felekezeti jogegyenlőséget elemzi. A magyarországi vallási sokszínűség az oka annak, véli a szerző, hogy a reformkorban és az 1890-es években az amerikai modellt a magyar szabadelvű politikai elit hivatkozási alapul használta az egyházi modernizáció tekintetében – azaz egy olyan útról (vagyis nem jogátvételtől, s nem közvetlen hatásról) van szó, amely a polgárosodásban megkésett Magyarország számára példaként szolgálhatott.

Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére. Szerk.: Maczák Ibolya. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2010. 287 p.

A középkori egyetemalapítási kísérleteink után a 17. század első felében jött létre az az universitas, amelynek jogutóda előbb Budára, majd később Pestre került. Pázmány Péter esztergomi érsek, bíboros 1635. május 12-én alapította meg Nagyszombatban az egyetemet. A 375 éves évfordulót többek között egy tanulmánykötettel ünnepelték, melynek témakörei: 1) *Pázmány hatása a pedagógiára* (Szuromi Szabolcs Anzelm, Hoffmann Rózsa, Szabó Ferenc, Käfer István, Kontsek Ildikó), 2) *Pázmány hatása a természettudományokra* (Roska Tamás, Hámori József, Csurgay Árpád, Mátyus Péter, Prószéky Gábor), 3) *Pázmány hatása a magyar államiságra és jogra* (Szabó István, Kőrösi István, Frivaldszky János, Varga Zs. András, Jobbágyi Gábor, Hársfai Katalin, Schanda Balázs, Botos Katalin, András Dorottya, Varga Győző), 4) *Pázmány hatása a bölcsész- és társadalomtudományokra* (Hargittay Emil, Gerstner Károly, Tusor Péter, Mezei Balázs, Maczák Ibolya, Bajáki Rita–Bogár Judit, Marti Tibor, Varsányi Orsolya), 5) *Pázmány hatása a katolikus teológia művelésére* (Rokay Zoltán, Puskás Attila, Török József, Kuminetz Géza, Zenon Card. Grochowski írásai).

Kálvin – Magyarság – Európa. Nemzetközi multidiszciplináris konferencia, 2009. november 6–7. Szerk.: M. Császár Zsuzsa, Szalai Gábor. Pécs: IDResearch Kft.– Publikon, 2010. 282 p.

A konferencián elhangzott előadások: *Soós Kálmán*: Az 1552. évi beregszászi zsinattól a kárpátjai magyarságig; *Kósa László*: A magyar református „emlékezet helyei”; *Tökéczki László*: A teológus Kálvin politikai és társadalmi hatásai; *Szilágyi Györgyi–Szűcs István*: Felekezeti oktatás a Partiumban: Egyházi funkciók és szerepvállalás a romániai magyar nyelvű oktatási rendszerben; *Lábadai Károly*: A kálvinizmus és a megmaradás összefüggései a Drávaszögben; *Kovács I. Gábor*: Ellenreformáció – természetes szaporulat – vándormozgalmak. Észrevételek Faragó Tamásnak a Dunántúl XVIII. századi felekezeti szerkezetváltozásaira vonatkozó számításaihoz; *Németh Pál*: Kálvinista identitás egykor és ma; *Pap Norbert*: A helyi kultúra szerepe az LHH kistérségek fejlesztésében – a Reformátusság jelentősége; *M. Császár Zsuzsa–Szalai Gábor*: A baranyai reformátusság életmódja a XXI. század elején; *Csüllög Gábor*: Reformáció és iszlám a XVI–XVII. századi Kárpát-medencében – a történeti földrajzi háttér áttekintése; *Pete József*: A magyarországi református népesség néhány földrajzi jellemzője; *Végh Andor*: Horvátország, reformáció, magyarság (történeti földrajzi vázlat); *Suba János*: Erdély, mint útközö állam a XVI–XVII. században; *Gabóda Éva*: Vallás és identitás a szolyvai református közösségben; *Molnár Margit*: Magyar református felsőoktatás a Kárpát-medencében; *Flóra Gábor–Grossmann Károly–Györbíró András–Székedi Levente*: Magyar középiskolások továbbtanulási tervei a romániai Bihar megyében; *Sipos Anna Magdolna*: Könyvtárak a református tanítóképzőkben Magyarországon (1867–1948); *Takács Zsuzsanna Mária*: A nagyenyedi Bethlen Kollégium a XX. század küszöbén; *Szabó Attila*: A református egyház által – a két világháború közti években – fenntartott iskolák topográfiája; *Hoppál Péter*: A gregorián passió és protestantizmus református hagyománya; *Szigethi András*: A kálvinizmus és protestantizmus orosz kulturális recepciója; *Sarnyai Csaba Máté*: A protestáns és katolikus etika és a kapitalizmus szelleme (Max Weber és Michael Novak művei alapján); *Nagy Miklós Mi-*

hály: Aki az utazástörténetből is kimaradt: Ács Gedeon Amerikában; *Vitéz Ferenc:* „Kálvini vonások” az exlibriseken; *Pap Tibor–Zsignár Attila–Kiss Gergely:* A Magvető/Der Säemann magyar és német nyelven megjelenő református ikerlap szerepe a bácskai kiadású egyházi- és kisebbségi kiadványok nyilvánosságrendszerében; *Kránicz Gábor:* A protestantizmus mint kritikai reflexió a XX. század elején kibontakozó értelmezésekben; *Németh Nóra Veronika:* Vallásosság és kultúra: Hallgatók kulturális attitűdje a vallásosság tükrében.

A kiskunfélegyházi Szent István Plébánia 125 éve, 1885–2010. Szerk.: Kállainé Vereb Mária, Kőfalviné Ónodi Márta. Kiskunfélegyháza: Szent István Plébánia, 2010. 199 p.

A 125 éves kiskunfélegyházi Újplébánia és a 130 éve felszentelt Szent István templom története tárul elénk ezen igényes, fotókkal gazdagon illusztrált jubileumi kiadványban. A kötet fejezetei időrendben, korabeli dokumentumokat is felhasználva mutatják be a templom építését, felszerelését, az egyházi javadalmakat, a hitéletet, s mindeközben megismerjük a plébánosokat, a káplánokat, kántorokat, harangozókat is.

Kovács Kallszt OFM: Ferences szentek, boldogok, 2009. Budapest: Magyarok Nagyhatalmáról Nevezett Rendtartomány, 2010. 294 p.

Kovács Kallszt 2002-ben publikált könyve (Ferences szentek és boldogok az év minden napjára) után, 2009-ben adott ki egy kimutatást a ferences rend szentjeiről és boldogjairól. Ebben az Indexben a szerzőnek könyvéhez képest közel hetven újabb szent és boldoggá avatott személy adatai szerepelnek – nagy részüket 2002 után avattak szentté és boldoggá. Az újabb adatok tették szükségessé egy kiadvány megírását, amely immár olvasható is. Kovács Kallszt két nagy változásra hívja fel a figyelmet: az egyik, jelen könyve – az Index alapján, de annak rendszerét módosítva – hat részre oszlik: (1) XIII. és XIV. század, 2) XV. és XVI. század, 3) XVII. és XVIII. század, 4) XIX. század, 5) XX. század, 6) még nem, boldoggá avatott szentéletű ferencesek A másik, hogy arra törekedett: ne maradjanak ki olyan szentek és boldogok, akik bizonyítottan Szent Ferenc családjához tartoztak. A római Indexből sajnos ötvenegy személy hiányzik, akik viszont jelen kötetben már szerepelnek.

Maczák Ibolya: Elorzott szavak. Szövegalkotás 17–18. századi prédikációkban. Budapest: WZ Könyvek, 2010. (A források tükrében) 201 p.

Maczák Ibolya a 17–18. századi, nyomtatott, magyar nyelvű barokk prédikációk szövegalkotási módját vizsgálva kompilációs eljárásokat vizsgált. E munkafolyamat során huszonhárom prédikációt, negyvenkét forrás összefüggéseit elemezte. Adatai alapján kiderült, hogy különféle módszerek különíthetők el a szövegalkotásra vonatkozólag, melyek részben a prédikáció szerkezetének kialakításában, részben pedig a felhasznált források átdolgozásában lehetők fel. A vizsgált prédikációk szerzői több szerzetesi közösség tagjai voltak (pl. a ferences Stankovátsi Leopold, a pálos Csúzy Zsigmond, Egyed Joákim, Alexovics Vazul), de van köztük nem rendi tag (Illyés András, Illyés István), sőt protestáns személy is (Tyukodi Márton). A szövegalkotás kompilációs formája számtalan variációs lehetőséget rejtett magában, ezért nagymértékben segíthette az önálló stílus kialakítását. Több esetben is érvényes, hogy az átvételeket új szerkezetben, a prédikáció más helyén, módosítva szerepeltette a kompilátor, s ez esetben beszélhetünk szerzői novumról.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. X. köt. reneszánsz–Szeben nyomdászata. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Budapest: Balassi, 2010. 496 p.

A sorozat tizedik kötetében többek között a következő szócikkek szerepelnek: reneszánsz miniatúrafestészet, Révai Miklós, Rimay János, rituále, római kereszténység, román kori építészet, Sajnovics János, sajtó, Salánki György, Samarjai Máté János, Sámbar Mátyas, Sándor-kódex, sárospatoki református kollégium könyvtára, Sbardellati János Ágoston, Martin Schmeizel, Anton Schmidt, Schulhof Izsák, scriptorium, sekrestyeszekerény, sermo, siklósi plébániatemplom falké-

pei, Sinai Miklós, síremlék, Skaricza Máté, soproni ferences templom és kolostor, Sövényházi Márta, Streibig-nyomda, stukkó, Sylvester János, Szalkai László, szárnyasoltár, Szathmárnémethi Mihály.

Magyarországi magánkönyvtárak V. 1643–1750. Sajtó alá rend.: Czeglédi László, Kruppa Tamás, Monok István. Munkatárs: Viskolcz Noémi. Szerk. és az előszót írta: Monok István. A mutatót összeáll.: Zvara Edina. 2010. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 13/5.) XII, 250 p.

A XVIII. század első felében élt budai és pesti polgárok nyilván nulláról indultak a könyvek gyűjtésében. Ezek a hagyatékok persze nem nagyon mutatnak többet, mint a napi vallásgyakorlat könyveit, iskolai könyveket (Barbara Kraussin, 1741). Pécsi Erzsébet könyvkereskedő készlete (1740) jól elemezhető keresztmetszetet ad arról az olvasmányizlésről. A szakértelmiségnek természetesen gazdagabb gyűjteményei voltak (Szilády János, 1750). A XVIII. század első felének kanonoki, püspöki gyűjteményei átmeneti képet mutatnak abban a tekintetben, hogy jelentős régi anyagot tartalmaznak, de már a modern, kortárs teológiai áramlatok is feltűnnek a gyűjteményekben. Nyelvileg is gazdagabbak, a német és az olasz nyelv utat talál magának, és a francia tételek is feltűnnek az összeírásokban (Erdődy Gábor Antal, 1715; Luby István, 1743). A köznemesek, illetve magyar városi polgárok olvasmányai nem mutatnak modernizálódó képet: főként latin, néha magyar könyveket birtokoltak, kedvelt olvasmányaik a krónikás irodalom, jogi traktátusok, illetve (nyilván iskolai kiadású) klasszikus auktorok voltak (Szalay Ferenc, 1729; Matolcsi László, 1743; Kubinczy György, 1749). Ugyanakkor a jogi képzettséggel bíró Pongrácz Márton (1744) kiváló könyvtárat birtokolt. Igaz, jobbra XVI–XVII századi kiadásokat, de a jogi szakirodalmon túl jelentős teológiai anyagot tudhatott magáénak (protestáns és katolikus egyaránt), komoly filozófiai műveltsége is lehetett. Hasonlóan gazdag Reviczky János Ferenc könyvtára (1743), igaz, egy bécsi udvari tisztségviselőtől modernebb könyvanyagot várnánk. Legalább olyat, mint Batthyány Ádám-tól (1750 körül), akinek szinte teljes egészében kortárs, francia és német nyelvű olvasmányai voltak. A kötet igazi újdonsága a cseklézi Esterházy könyvtár katalógusa (1749), illetve Radvánszky László könyveinek összeírása (1750). Két komoly arisztokrata könyvtár, amelyek azonban tartalmilag nagyon különbözőek. Radvánszky a magyar történelem megírását ambicionáló értelmiségi kör tanácsit követve igazi hungaricum gyűjteményt hozott létre, kiadott és kéziratok munkák szinte kritikái magyar történeti gyűjteményét. Esterházy pedig egy modern, az uralkodást, a modern főúri életet élő, európai arisztokrata olvasmányait szedte össze. A 13/5. kötet az előző, negyedik kötet kronologikus folytatása.

Mátyás király és a fehérvári reneszánsz = King Matthias and the renaissance Fehérvár. Szerk.: Kerny Terézia, Smohay András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2010. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 4.) (Magyar királyok és Székesfehérvár, 1.) 148 p.

A kötetben a Székesfehérváron, 2008. október 18-án azonos címmel rendezett konferencia szerkesztett anyaga olvasható: *Spányi András*: Püspöki előszó; *Kerny Terézia–Smohay András*: Szerkesztői bevezető; *Lővei Pál*: Bevezető; *Kovács András*: Mátyás király emlékezete a XVI. századi Kolozsváron; *Bodor Imre*: Mátyás királlyá koronázása; *Érszegi Géza*: A székesfehérvári egyház kiváltságai Mátyás király korában; *Kerny Terézia*: Hunyadi Mátyás halála, temetése és székesfehérvári síremléke; *Szűcs György*: A töredék dicsérete; *Mikó Árpád*: Kálmáncsehi Domonkos műpártolása; *Bartos György*: További székesfehérvári reneszánsz kori emléktáblák; *Velencei Katalin*: Humanista könyvritkaságok a Püspöki Könyvtárban.

Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a Veszprémi Püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Szerk.: Hermann István és Karlinszky Balázs. Veszprém: Veszprémi Érseki és Főképtalani Levéltár: Veszprém Megyei Levéltár, 2010. (Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 22.) (A Veszprémi egyházmegye múltjából, 22.) 488 p.

A Veszprém-ben, 2009. szeptember 17–18-án megrendezett konferencia előadásainak szerkesztett anyaga olvasható a kötetben: I) Tanulmányok a veszprémi egyházmegye történetéből: *Érsegi Géza: I.* (Szent) István veszprémi adománylevele; *Karlinszky Balázs:* A veszprémi káptalan Zalamerenye-környéki birtokai a török előtt; *Bilkei Irén:* Hiteleshelyek a veszprémi egyházmegyében a középkorban és a kora újkorban; *Siptár Dániel:* Kolostoralapítások és szerzetesi lelkipásztorkodás a veszprémi egyházmegye török alóli felszabadult részein; *Dénesi Tamás:* Katolikus megújulás a 18. századi veszprémi egyházmegyében; *Mihalik Béla Vilmos:* A veszprémi püspökség birtokigazgatása a 18. században, különös tekintettel a sümegi uradalomra; *Hermann István:* A veszprémi székeskáptalan személyi összetétele 1700 és 1777 között; *Jakab Réka:* Zsidóság a veszprémi püspöki és káptalani birtokokon 1848 előtt; *Mózessy Gergely:* Katolikus püspökök a nyilasok fogságában (Mindszenty József és Shvoy Lajos elhurcolása); *Gárdonyi Máté:* Huszadik századi kihívások, pasztorációs útkeresések a veszprémi egyházmegyében. II. Tanulmányok a megyei igazgatás történetéből: *Zsoldos Attila:* A megveszervezés kezdetei a Magyar Királyságban; *C. Tóth Norbert:* A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban, különös tekintettel Veszprém megyére; *Horváth Richárd:* Pápától a Pápáig (Garai-Szapolyai várbirtok változások Veszprém megyében a Mátyás-korban); *Tringli István:* Pest és Pilis megye sajátos viszonyai a török hódítás előtt; *Dominkovits Péter:* Vármegyei vezetők, közigazgatási feladatok a 17. századi Sopron és Vas vármegyék példáján; *Szijártó M. István:* Hivatalviselő elit a 18. századi Somogy vármegyében; Szántay Antal: II. József gondolatai a vármegyékről.

„...mint az gyümölczös és termett szőlőveszöc...”. Tanulmányok P. Vásárhelyi Judit tiszteletére. Szerk.: Stemler Ágnes, Varga Bernadett. Bp.: OSZK-Balassi, 2010. 383 p.

P. Vásárhelyi Juditot, a Régi Magyarországi Nyomtatványok bibliográfusát és Szenci Molnár Albert életművének kiváló ismerőjét köszöntik kollégái, pályatársai és tanítványai e kötetben, melyben többek között az alábbi tanulmányok olvashatók: *Szabó András:* Szenci Molnár Albert levelezésének új kiadása; *Imre Mihály:* Sturm-hatások Szenci Molnár Albert műveiben; *C. Vladár Zsuzsa:* Hogyan idézték a magyar grammatikusok a Bibliát?, *Farkas Gábor Farkas:* Az 1577-es üstökös és Szenci Molnár Albert; *Pavercsik Ilona:* Védőbeszéd az evangélikus lakosság jogai mellett; *V. Ecsedy Judit:* Ajánlás Vereasegyházi Szentyel Mihály „orthodox tudós typographus”-nak; *Varga Bernadett:* Egy fametszetes címlapkeret feltűnése Kolozsváron és Debrecenben; *Bánfi Szilvia:* Protestáns tipográfus a katolikusok szolgálatában – Raphael Hoffhalter és a bécsi Jezsuita-nyomda; *Perger Péter:* Egy Tótfalusi-betűkkel nyomtatott széphistória; *Szelestey Nagy László:* Hegyfalusi György Centifoliájának verses imáiról; *Fekete Csaba:* Bázeli, amszterdami utrechti és lejdai zsoldárok és zsoldárdallamok; *H. Hubert Gabriella:* Fejezet az Evangélikus Országos Könyvtár készülő antikvakatalógusából – BCACH; *Emődi András:* Kötetek Ipolyi Arnold könyvtárából; *Monok István:* Német könyvkereskedők Budán és Pesten a 18. század első felében; *Verók Attila:* Martin Schmeizel a könyves ügyekről a felvilágosodás hajnalán; *Zvara Edina:* Náprágyi Demeter három könyve az Esterházy-könyvtárban; *Hubert Ildikó:* Prédikációs gyakorlat nyomai egy 16. századi postilláskötet bejegyzéseiben; *Sas Péter:* A kolozsvári Szent Mihály-plébániakönyvtár.

Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódolt-ság területére, 1550–1711. Összegyűjt.: Galla Ferenc. Sajtó alá rend.: Tusor Péter és Tóth Krisztina. Budapest–Róma–Vác: PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport: Váci Egyházmegyei Tört. Biz., 2010. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae. Ser. 1., Collectanea Vaticana Hungariae. Classis 2., 3.) XXII, [1], 199 p.

Galla Ferenc művének első része a *Levéltári Közlemények* 24., 1946-os évfolyamában jelent meg *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás*

korából (Első közlemény) címmel. A közlésre valószínűleg több részletben leadott kézirat körülből fele már nem jelent meg. A kiadatlan rész egyetlen, gépelt példánya szerencsére nem veszett el, megmaradt a lap szerkesztőségében. Az iratanyag rendezésekor előkerült anyagot egy gondos levéltáros juttatta el a sorozat szerkesztőjéhez.

Der Paulinerorden. Geschichte, Geist, Kultur. Hrsg. von Gábor Sarbak. Budapest: Szent István Társulat, 2010. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 4/2.) 526 p.

A kötet a Piliscsabán és Budapesten, 2006. október 16–18. között rendezett VII. Nemzetközi Pálos Rendtörténeti Tudományos Konferencia válogatott, szerkesztett anyagát tartalmazza – német nyelven. A magyar nyelvű változat *Decus solitudinis: pálos évszázadok* címmel 2007-ben jelent meg.

A piarista rend Magyarországon. Szerk.: Forgó András. Budapest: Szent István Társulat, 2010. (Művelődéstörténeti műhely. Rendtörténeti konferenciák, 6.) 738 p.

A kötetben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. november 6-án és 7-én megrendezett tudományos konferencia előadásai olvashatóak, hat nagy témakörbe osztva: 1) *A piaristák Magyarország történetében* (Sántha György, Václav Bartušek, Koltai András, Siptár Dániel, Jakab Réka, Marián Čizmar, Forgó András, Gárdonyi Máté, Őze Sándor, Bánhidi Vajk, Horváth Gábor, Szakál Ádám, Sági Norberta, Bank Barbara), 2) *Piarista pedagógia és oktatás* (Severino Giner Guerri, Bikfalvi Géza, Mészáros András, Tóth Áron, Székér Barnabás, Sarnyai Csaba Máté, ifj. Bertényi Iván, Jelenits István, Bodó Márta, Vizkelety András, Á. Stekovics Rita, Szende Ákos, Görbe László), 3) *Piaristák az irodalomban és a tudományban* (Kilián István, Maczák Ibolya, Kovács Eszter, H. Kakucska Mária, Hernády Zsolt, Bárczi Zsófia, Sas Péter, Käfer István), 4) *Piarista zene és színjátszás* (Ladislav Kačic, Medgyesy S. Norbert–Tar Gabriella-Nóra, Galuska László Pál, Nagy Imre, Czibula Katalin, Demeter Júlia), 5) *A piaristák és a művészet* (Szilárdfy Zoltán, Jernyei Kiss János, Bara Júlia, Kerny Terézia), 6) *Lénárd Ödön emlékezete* (Gianone András, Cseszka Éva, Soós Viktor Attila, Fejérdy András írásai).

Prédikátoraink. Kisújszállás református lelkipásztorai 1717-től napjainkig. Szerk.: Szentpéteri Géza. Kisújszállás: Önkormányzat: Arany János Városi Könyvtár, 2010. (Helytörténeti füzetek, 26.) 202 p.

A kötetben Kisújszállás református gyülekezetében szolgáló prédikátorok életrajzát gyűjtötte egybe a szerkesztő, forrásait is megjelölve. Ezek egyrészt már ismert kézikönyvekből átvett adatok, másrészt pedig kiegészítette azokat az eredeti levéltári anyagokban fellelhetőekkel.

A protestáns pátens és kora. Tanulmányok és források a pátensharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk.: Baráth Béla Levente, Fűrj Zoltán. Debrecen: D. Dr. Harsányi A. Alapítvány Kuratóriuma, 2010. (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai, 14.) 200 p.

Az 1859. évi pátens új alkotmányt adott a protestáns egyházaknak, melyben azok belső rendjét és területi beosztását is átalakította. Erre emlékezve konferenciát szervezett a Tiszántúli Református Egyházkerület elnöksége, a Kistemplom presbitériuma, a DRHE protestantizmus történeti kutatóintézete és a Harsányi András Alapítvány. Az elhangzott előadások: *Orosz István: Az ország és Debrecen helyzete a pátens korában; Csohány János: Leo Thun protestáns egyházpolitikája; Szathmári Judit: A református egyház protestáns pátens elleni küzdelme; Kertész Botond: A protestáns pátens az evangélikus egyházban; Gergely Jenő: A pátens fogadtatása a magyar katolicizmusban; Fűrj Zoltán: Egyházkerületi közgyűlés a Kistemplomban; Baráth Béla Levente: A pátensharc emléke a dualizmus kori református egyházkormányzói életrajzokban.*

Rábik, Vladimír: Középkori oklevelek a Nagyszombati Szent Adalbert Egyesület Levéltárában, (1181) 1214–1543. Szeged: SZTE Történeti Intézet Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék, 2010. (Capitulum, 7.) 217, [4] p.

A kötet alapját hatvannyolc eredeti oklevél képezi, melyeket száznegyvenhárom diplomatikai egységre lehet osztani: ezek közül ma már negyvenegy elveszett oklevélnek számít. A gyűjtemény legrégebb darabja, az 1181. évi oklevéltől eltekintve, II. András magyar király 1227-ben kiadott ítéletlevele; a jelentősebbek közé tartozik többek között Luxemburgi Zsigmond 1399. november 20-i kiváltságlevele, amit Stiborici Stibor kapott Berencs vár birtokára (ez csak egy 1406. március 29-i átiratából ismert); a Pozsony város történetének kutatására számára ismeretlen az 1429. május 7-i oklevél: András bíró és a városi szolgabíró polgárai az oklevélben tanúsítanak egy egyezséget Rozgonyi Péter egri püspök, Rozgonyi István comes székesfehérvári, győri és bakonyi ispán, valamint Althmansdorfer Miklós pozsonyi polgár között egy pozsonyi ház örökös bérbeadásáról. A kötetben az oklevelek teljes szövege olvasható.

Sancta Sedes Apostolica et cardinalis Ioseph Mindszenty, III/1. Documenta 1963–1966. = Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szöveggözelek. Ed.: Ádám Somorjai. Budapest: METEM, 2010. (Trilogia „Sancta Sedes et Mindszenty, 1956–1975” Vol. III.) 548 p.

A sorozat harmadik kötetének félkötete ismét két fő részből áll: az elsőben magyar nyelvű tanulmányok olvashatók az Apostoli Szentszék és Mindszenty József bíboros kapcsolattartásáról, a másodikban pedig az eredeti dokumentumok szerepelnek. (Az első rész 2007-ben, a második pedig 2009-ben jelent meg.)

A sárszentlőrinci evangélikus templom. Szerk.: Bakay Péter, Karl Jánosné Csepregi Erzsébet. Sárszentlőrinc: Sárszentlőrinci Evangélikus Egyházközség, 2010. 120 p.

A tanulmánykötet írásai a sárszentlőrinci templomot mutatják be, a tartalomról: *Krähling János*: Evangélikus templomépítéssel a 18. századi Dél-Dunántúlon; *Csepregi Béla*: A sárszentlőrinci templom; *Krähling János*: A sárszentlőrinci templom építészeti ismertetése; *Harmati Béla László*: A sárszentlőrinci templombelső művészeti értékei; *Bucsányi Kálmán*: A sárszentlőrinci oltárkép újjászülése restaurálás tükrében; *Györfly István*: A sárszentlőrinci evangélikus gyülekezet orgonái; *Renkecz József*: Misről mesélnek a sárszentlőrinci evangélikus templom öreg padjai?; *Csepregi Zoltán*: A mulandóság cáfolatára vagyunk, tanulságként az utókorunk; *Karl Jánosné Csepregi Erzsébet*: Mit tudhatunk a harangokról?; *Kaczián János*: „...Az élő és jövő nemzedékek örök okulására...”

Somorjai Ádám OSB – Zinner Tibor: Szeizmográf a Szabadság téren. Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminisztereivel. Budapest: Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, 2010. 344 p.

Mindszenty Józsefnek ismertek emlékiratai, a követségen íródott napi jegyzetei. Most a bíborosnak az Amerikai Egyesült Államok elnökeivel és külügyminisztereivel folytatott levelezéséből kapunk egy válogatást. A kötet összeállítóinak célja, hogy Mindszenty Józsefet „mint kora egyfajta szeizmográfját” mutassák be. Magyarország hercegprímása 1956-ban, amikor belépett az USA budapesti követségére, 64 éves volt, s több mint tizennégy évet kellett ott töltenie. A bíboros leveleiből betekintést kapunk arról, hogy többek között miként vélekedett a hazai üldözöttekről, azaz a kádári megtorlás törvénysértő büntetőeljárássairól, a trianoni békéről és annak következményeiről, több amerikai elnökről (p. Franklin Delano Rooseveltről), a szent koronáról, a Szibériába elhurcoltakról.

Symbolae. A görög katolikus örökségkutatás útjai: a Nikolaus Nilles halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai, Nyíregyháza, 2007. november 23–24. Szerk.: Véghseő Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2010. (Collectanea Athanasiana. I., Studia, 3.) 372 p.

A konferencián elhangzott előadások írásbeli változatai: *Wilhelm Rees*: Nikolaus Nilles. Az egyetemi tanár és papnevelő Innsbruckban; *Ivancsó István*: Nikolaus Nilles Kalendarium-ának bemutatása; *Véghseő Tamás*: Nikolaus Nilles és a magyar nyelvű görög katolikus liturgia ügye; *Remus Campeanu*: Az erdélyi görög katolikus egyház történetének feltárására irányuló legújabb kutatási tervek; *Puskás Bernadett*: A görög katolikus művészet kutatásának kérdései: a kárpáti régió fogalma körüli vita és tanulságai; *Baán István*: A munkácsi püspöki szék betöltése 1650 és 1690 között; *Véghseő Tamás*: Egy görög katolikus püspök sajátos feladatai és lehetőségei Magyarországon a felekezetszerveződés korában: hat ismeretlen De Camillis-levél tanulságai; *Peter Šoltés*: A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században; *Terdik Szilveszter*: „Sculptor constantinopolitanus” Un intagliatore greco a Máriapócs nel Settecento; *Polyák Mariann*: Bereg vármegyei görög katolikus népiskolák az 1880-as évek elején; *Katkó Márton Áron*: Az 1914-es debreceni merénylet; *Janka György*: Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében; *Szotyori-Nagy Ágnes*: A felekezeti közötti házasságra vonatkozó szabályozás a hatályos kánonjogban.

Szabó Magdolna, N.: Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában = Religiöse Kolportagedrucke in Sándor Bálints Nachlass. Szerk.: N. Szabó Magdolna, Zombori István. Szeged: Móra Ferenc Múzeum, 2010. (Devotio Hungarorum, 14.) 569 p.

Bálint Sándor (1904–1980) Szeged jeles szülőtte, a kiváló néprajztudós a vallásos ponyvák gyűjtésével rámutatott, hogy a 16. századtól megindult vallásos könyvkiadásnak nagy értékű művei mellett mennyire fontos volt az egyszerű emberekhez is eljutó, olcsón megvehető ponyvafüzetek kiadása és elterjedése. A vallásos ponyva együtteséből jól kitűnik, hogy a hitélet az olvasási és vizuális művelődést is befolyásolta, a korabeli oktatás hivatalos kereteit messze meghaladva. Bálint Sándor szellemi hagyatéka a szegedi Móra Ferenc Múzeumban található. Jelen kötetben nagy életművének különösen fontos és nemzetközi szempontból is jelentős hagyatékát, a vallásos ponyvanyomtatványokat dolgozták fel a katalógus összeállítói. Ez a közel 1600 tétel a magyar szakrális ponyvafüzetek olyan együttese, amely mostani közlése, leírása, címlapjuk publikálása és mutatókkal való ellátása révén a kiadványt a műfaj alap szak- és kézikönyvvé teszi. A kötetben a kis nyomtatványok szakszerű leírásán kívül a következő tanulmányok olvashatóak: *Zombori István*: Vallásos ponyva – hitélet – művelődés; *N. Szabó Magdolna*: Bálint Sándor (1904–1980) hagyatéka a Móra Ferenc Múzeumban; *Barna Gábor–Székely Anna*: Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában.

Szaniszló József: A Budapesti Unitárius Egyházközség története a jegyzőkönyvek tükrében. Budapest: Budapesti Unitárius Egyházközség, 2010. 302 p.

Az egykori Koháry (ma Nagy Ignác) utcai unitárius egyházközség monográfiáját írta meg Szaniszló József. A mű túlmutat az egyházközségi élet keretein, hiszen ennél jóval többről van szó: az unitarizmus magyarországi terjedésének és terjesztésének történetébe is bepillantást kapunk. A könyv jelentőségét az is adja, hogy a kiváló egyháztörténész Kelemen Miklós (1925–2009) publikálta írásoktól eltekintve ebben a témakörben nem igen jelent meg hosszabb, a magyarországi unitarizmus 19–20. századi történetét (is) bemutató munka.

A Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Műemlékkönyvtárának régi állománya. Katalógus. 1701 előtti külföldi nyomtatványok. Régi Magyar Könyvtár. Összeáll.: Emödi András. Nagyvárad: Szatmári Római Katolikus Püspökség; Varadinum Script K., 2010. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 5.) 237 p.

A Szatmári Római Katolikus Egyházmegyei Műemlékkönyvtárat a főhatóság 2005. évi kezdeményezése nyomán több évi begyűjtő, feldolgozó munka nyomán alakították ki a szatmárnémeti püspöki palotában. A könyvtárban a központi intézmények (püspökség, székeskáptalan, papnevelde) igen csekély könyvtármaradékai, a szatmárnémeti ferences és jezsuita könyv hagyatékok, a minoriták nagybányai könyvállománya és az egyházmegye plébániáin fellelt korai nyomtatványok kerültek elhelyezésre, összesen 4500 kötet. A katalógus ezen állomány legkorábbi könyveinek leírását adja közre szerzői betűrendben.

A Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár 1701 előtti nyomtatványai. Összeáll.: Keveházi Katalin, Varga András. Közrem.: Kerényiné Baróczy Éva. Szeged: SZTE Egyetemi Könyvtár, 2010. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei, 6.) XI, 347 p.

A Ferenc József Tudományegyetem könyvtára az első világháború után Kolozsváron maradt. Az 1921-ben alapított szegedi egyetemi könyvtár régi könyvállományának kialakítása már a költözéskor megkezdődött. Az induló állomány néhány nagykönyvtár fölőspéldányaiból állt. Az ügyészégi köteles példányok, s egyetemi tanárok és gyűjtők ajándékai, valamint az egyes magánkönyvtárak megvásárlása is gazdagította az állományt (pl. Tarnovszky Géza, Lechner Károly, Imre Sándor, Márki Sándor, Dézsi Lajos, Gyuritzsa Sándor könyvei) – ezekből a magánygyűjteményekből azonban csak kevés régi könyv került elő. Az 1949 és 1952 közötti évek fordulatot hoztak. Ekkor az államosított egyházi és főúri könyvtárak anyagából a szegedi gyűjtemény 3742 régi könyvvel gazdagodott. Az egykor Szegeden őrzött rendi gyűjteményeknek (a szegedi ferencesek, minoriták és piaristák könyvtára) csak töredékét irányították ide. A régikönyv-állomány további gyarapodására közel ötven évet kellett várni. Előbb a Magyar Irodalomtörténeti Tanszék engedett át az oktatás és a kutatás támogatására 343 régi magyar könyvet, majd a nemzeti könyvtár juttatott többes példányából 2600 művet Szegedre. A kezelésükhöz szükséges szakmai háttérrel a Keserű Bálint és Karácsonyi Béla által 1980-ban alapított Régi és Ritka Könyvek Tára biztosítja.

Szelestei N. László: Esmék és arcok a 18. századi Magyarországról. Budapest: Universitas, 2010. (Historia litteraria, 26.) 233 p.

Szelestei Nagy László tanulmányaiban a 18. században lejátszódott eszmélkedési pontokat próbálja kitapintani. A folyamatok rekonstruálása, s egy-egy személy adott körülmények közötti viselkedése érdekl. Olyan forrásokkal dolgozik, amelyeknek egy része eddig elkerülte a kutatók figyelmét, s az eddigi szakirodalomban olvasható következtetésektől eltérő megállapításokat fogalmaz meg. A könyvben olvasható tanulmányok a következő témakörök köré csoportosulnak: 1) Az 1770-es évek előtti magyarországi vallási megújulási mozgalmak hatása a művelődésre, irodalomra és a nemzeti nyelvre egyházi beágyazódottságú személyek olyan célkitűzéseiről van szó, amelyeknek nagy részét a felvilágosodás elvei közé szoktuk sorolni (Pietizmus és magyar nyelv a 18. század első felében; Bél Mátyás és a magyar nyelvű pietista irodalom művelői; Bél Mátyás Újtestamentom-kiadásáról; Sartoris János nemescsói lelkész; M. Sartorius János, a fanatikus lelkész; Perliczi János Dániel; Kalmár György, a „magyar nyelv szerelemese”; Gerhard Cornelius Driesch, Bél Mátyás és Esterházy Imre prímás; Ludovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében; Faludi Ferenc autográf verseskönyve Nagyszombatban); 2) Milyen tényezők befolyásolták a korban a múlt irodalmi emlékeinek számbevételét (Historia litteraria – és magyar irodalomtörténet-írás; Adatok Janus Pannonius 18. századi ismeretéhez; Koller József és a historia litteraria; Weszprémi István és orvostörténeti műve).

Szóke János: Öt év számúzetés. Mindszenty József bíboros a bécsi Pázmáneumban. Budapest: Don Bosco, 2010. 345 p.

A most közölt dokumentumok újabb adalékokkal szolgálnak Mindszenty József bíboros bécsi tartózkodásához. A kötet első részében az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának anyagából, a második részben pedig a bíboros 1972–1975 közötti szentbeszédeiből olvasható egy válogatás.

Udvarhelyi Nándor: A częstochowai pálos kolostor magyar emlékei. Budapest: Kairosz, 2010. 95 p.

A Fényes Hegyen (Jasna Góra, Clarus Mons) épült pálos kolostor Lengyelország leghíresebb zarándokhelye. Częstochowa épületeiben, művészeti alkotásaiban és híres könyvtárában számos magyar történelmi emléket őriz. Jasna Góra legnagyobb kincse Szűz Mária csodatévő kegyképe, de a múzeumban, a lovagteremben és a kolostorban lévő történelmi festmények is igen jelentősek. A remetesorozat 1631–1635 között, a kolostor történetének fontos eseményeit ábrázoló képek a XVII. század utolsó negyedében, a generális-provinciális sorozat pedig a XVII–XVIII. század fordulóján készült.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK, 2011

Az aradi káptalan jegyzőkönyv-töredéke (1504–1518). Előszóval, mutatókkal és jegyzetekkel reszegtákban közzéteszi: Gálfi Emőke. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2011. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 270.) 89 p.

Az aradi káptalan levéltárát a 16. században a török pusztítás elől Erdélybe menekítették és sokáig tartotta magát az a tévhit, hogy itt teljesen elpusztult. Erre cáfol rá az a közel húszoldalnvi, 16. század elejéről származó regisztrum-töredék, amelynek kivonatolására Gálfi Emőke vállalkozott. A jegyzőkönyv azért is érdekes, mert a 18. századi másolatban fennmaradt Laskay János gyulafehérvári requisitornak azon traktátusa, amelyet 1582-ben írt ugyanezen regisztrum elé. „Az a tény, hogy az utókorra éppen az a jegyzőkönyv-töredék maradt, amelyhez Laskay szép humanista latinsággal bevezetőt írt, megkövetelte a jelzett előszó és a jegyzőkönyvtöredék együttes tárgyalását és kiadását” – írja Gálfi Emőke.

Bánkuti Gábor: Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya története, 1945–1965. Budapest: L'Harmattan–Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2011. 270. [2] p. (Jezsuita könyvek. Rendtörténet)

A szerzetesi közösségek működési engedélyének megvonása a szerzetesek belső fogadalmát nem érintette, a jezsuiták magukra nézve azt nem ismerték el kötelező érvényűnek – s ez lehetőséget adott arra, hogy életformájukat intézményesültség nélkül is megőrizték és gyakorolják. Az államvédelem a jezsuita rendet konkurens szolgálatnak, vatikáni irányítás alatt működő kémszervezetnek tartotta, tagjai pedig összekötő „cementként” a klerikális reakció összefogásában is vezető szerepet tölthettek be. A rend létét fenyegető kihívások a magyar jezsuita rendtartomány vezetését arra ösztönözték, hogy két olyan túlélési stratégiát alakítson ki, amelyek egymást kiegészítve alapját képezték a társaság későbbi elfogadottságának és újjáéledésének.

Crescit eundo. Tisztelgő tanulmányok V. Ecsedy Judit 65. születésnapjára. Szerk.: **Simon Melinda és Perger Péter.** Budapest: Argumentum–OSZK–MTA Irodalomtudományi Intézet–MOKKA-R Egyesület, 2011. (A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei, 4.) 276 p.

V. Ecsedy Judit, a neves nyomdászattörténész születésnapjára összeállított kötetben a következő tanulmányok olvashatóak: *Bánffy Szilvia*: A bécsi Singriener-nyomdához köthető Pesti Gábor-féle Nomenclatura-kiadások tipográfiai vizsgálata; *Bellágh Rózsa*: Magyar asszonyok levelezése a 18. században; *Borda Lajos*: Egy könyvészetileg ismeretlen nyomtatvány Pápai Páriz Ferenc: 'Ábrahám Pátriárka' Fia Isák És Báthuel' Leánya, Rebeke Házasságok' Alkalmosságával lett Beszélgetés [...], Marosvásárhely, 1794; *Borsa Gedeon*: Az első hazai nyomdászjelvény; *Ileana Dârja*: Batthyány Ignác kiadványai; *Deé Nagy Anikó*: Közös jegyek a korai nyomdász- és kiadójelvények formakincsében; *Dörnyei Sándor*: Nyomdában készült régi hazai ex librisek (XVI–XVIII. század); *Emődi András*: Nagyváradi könyves halászat; *Doina Hendre Biró*: Trois representants des Batthyány, ou pretexte de l'analyse de l'état de l'église en Transylvanie et dans le royaume de Hongrie; *Hubert Ildikó*: „Szent Maria arany szőlő...” „Szép” litánia és könyörgés; *Jaroslava Kašparová*: Magyarország leírása a Cseh Nemzeti Múzeum és a Kinský-palota könyvtárának spanyol és francia nyelvű nyomtatványiban; *Kimpfián Annamária*: Főpapi supralibrosok a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtár gyűjteményeiben; *Kovács Eszter*: Timon Sámuel cseh történelmi olvasmányai; *Kurta József*: Ismeretlen kolozsvári egyleveles nyomtatvány 1702-ből; *John A. Lane*: Nicolaus Kis's House in Amsterdam and the Brewery 'De Zwaan'; *Marton József*: Márton Áron püspök küzdelme a Batthyaneumért; *Mészáros Klára*: Egy ismeretlen Eck-nyomtatvány; *Monok István*: Város és könyvkultúra Magyarországon a 16–17. század fordulóján; *Pavercsik Ilona*: Weber Simon Péter nyomdájának alapításáról; *Simon Melinda*: Magyar kiadók és nyomdák beszélő jelvényei a 20. század első felében; *Szelestei N. László*: Lelki fegyverház; *Tóth Anna Judit*: Egy késő antik hivatalnok memoárjai; *Varga Bernadett*: Interkonfessionális és Kempis-recepció Keresztúri Pál Mennyei társalkodásában; *Verók Attila*: Asztrológiai érdeklődésű orgonista lelkész? Egy érdekes kolligátumkötet a brassói Daniel Croner (1656–1740) könyvtárából; *Viskolcz Noémi*: Illusztrált könyvek, reprezentatív albumok, képes kiadványok a kora újkori Magyarországon; *W. Salgó Ágnes*: „...én bizony vajmi elhagyott és támasz nélkül álló hölgy vagyok” Esterházy Alexandra és az Apponyi-gyűjtemény; *Zvara Edina*: 17. századi ismeretlen társulati kiadványok a kismartoni Esterházy-könyvtárból.

Eruditio, virtus et constantia. Tanulmányok a 70 éves Bitskey István tiszteletére. Szerk.: **Imre Mihály et al.** Debrecen: Debreceni Egyetemi Könyvtár, 2011. IX, 799 p.

A Bitskey István irodalomtörténész, professor közszövege alkalmából összeállított kötet tanulmányaiból néhány: *Jankovits László*: A versek és a véresre verés: Jacobus Piso és Várdai Pál; *Bartók István*: „Alattomban hallgatók” – avagy besúgó diákok a 16. században; *Imre Mihály*: A fogalmi szint alatti jelentések szerepe a reformáció korának retorikáiban; *P. Vásárhelyi Judit*: Adalék Szenci Molnár Albert alkalmi verseihez; *Kecskeméti Gábor*: Szónoki gyakorlat a magyar vitéségről a leuveni egyetemen; *Gábor Csilla*: Jezsuita családtagok: nagyszombati Káldi Márton és György; *Szárász Orsolya*: „O inferno, o poenitenza!” Két 17. századi olasz pokol-prédikáció; *Szabó Ferenc S.J.*: Pázmány Péter imádságos könyvének hét bünbánati zsoldára; *Hargittay Emil*: Kézirtos latin nyelvű mutató Pázmány Prédikációihoz; *Debreceni Attila*: Egy adalék Pázmányhoz és Kazinczyhoz; *R. Várkonyi Ágnes*: Mikes és a kis jégkorszak; *Szelestei N. László*: Himmuszfordítások Ányos Pál Énekek könyve című kötetéből; *Szörényi László*: Baróti Szabó Dávid Aeneis-fordítása; *Hubert Ildikó*: Barokk elégia – Műfordítás a 19. század elejéről; *Viskolcz Noémi*: Nádasdy Ferenc és Róma; *Kulcsár Péter* (közli): Paulus Simoni Bistriciensis Meteorologia generalis

(Dantisci, 1617, RMK III. 1187); *Dienes Dénes*: Tolnai Dali János könyvtárának töredéke Sárospatakon?; *Dukkon Ágnes*: A barokk szellemiség megjelenési formái a *Calendarium Tynnaviense* sorozat példányaiban; *Monok István*: Adalékok az Esterházy-könyvtár kialakulásának történetéhez (A Moszkvában őrzött könyvek vizsgálatának tanulságai); *Balázs Mihály*: Alsted és az erdélyi unitáriusok; *Véghseő Tamás*: A papképzés ügye a munkácsi görög katolikus püspökségben a 17. században; *Szabó András*: Ilosvai Benedek, gyulafehérvári plébános; *Tusor Péter*: Forgách Zsigmond katolizálása (Egy római misszilis [irodalom]történeti forrásértéke; *Péter Katalin*: Multikulturális falvak a 16–17. századi Felföldön.

Károly Róbert és Székesfehérvár. Szerk.: Kerny Terézia és Smohay András. Székesfehérvár: Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. (Magyar királyok és Székesfehérvár, 2.) (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai, 6.) 231 p.

A konferencia rendezői részvevői 2010 októberében Károly Róbert (1308–1342) magyar király (olaszul Caroberto, hivatalosan Anjou I. Károly) harmadik, érvényes megkoronázásának het századik évfordulójára emlékeztek. A kötetben olvasható tanulmányok a következők: *Spányi Antal*: Püspöki előszó; *Demeter Zsófia*: I. Károly és Székesfehérvár. Bevezető; *Érszegi Géza*: A pápai diplomácia kezdeti lépései Károly Róbert trónra segítéséért (Miklós pápai legátus magyarországi működéséhez); *Rácz György*: Gentilis és Károly. Levélírás Pozsonyban – koronázás Fehérvárról. A papír megjelenése Magyarországon; *Bertényi Iván*: A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai; *Gedai István*: Károly Róbert pénzreformja; *Veszprémy László*: A Szent György-lovagrend: a kutatás állása; *Szende László*: Piast Erzsébet – a hitves, az édesanya, a mecénás; *Szakács Béla Zsolt*: Mű és közönség Károly Róbert korában: a Magyar Anjou Legendárium megrendelői háttere; *Wehli Tünde*: Károly Róbert ábrázolása a *Képes Krónikában*; *Marosi Ernő*: A zágrábi Szent László-casula; *Biczó Piroska*: A székesfehérvári Szűz Mária-prépostsági templom déli oldalának régészeti feltárása; *Lővei Pál*: A székesfehérvári Anjou-síremlékek az újabb töredékek tükrében; *Kerny Terézia*: Emlékkonferencia Károly Róbert koronázásának 700. évfordulója alkalmából.

Kiss Réka: Egyház és közösség a kora újkorban. A Küküllői Református Egyházmegye 17–18. századi iratainak tükrében. Budapest: Akadémiai K., 2011. 297 p. (Néprajzi tanulmányok)

A szerző a Küküllői Református Egyházmegyében a 17–18. századból fennmaradt vizitációs jegyzőkönyvek, illetve egyházi bírósági protocollumok segítségével a népi kultúrát alakító egyházi irányítás kérdéskörét, az egyház normatív szabályozó szerepét vizsgálja – mindezt egy sajátos intézményrendszer, a református egyházfegyelmezés működésén keresztül. Az egyházi ellenőrzés jóval szélesebb körre terjedt ki a korábbi időszakhoz képest, s már személyekre lebontva regisztrálták a normaszegőket. A 18. század elején az egyházfegyelmezés három területre összpontosult: 1) a szexuális magatartási normák betartása; 2) a nyilvános vallásgyakorlat kontrollálása; 3) az egyéni viselkedésmórok, főként a káromkodás megfékezése. Az elemzett források arra is rávilágítanak, hogy a kora újkor népi és elitkultúra viszonyrendszerét vizsgálva az egyházi normák helyi érvényesítésére hivatott papok és tanítók mediatori szerepe árnyalt megközelítést igényel. Az egyház nem elvont, homogén fogalomként jelent meg a közösségek életében. A népi és az elitkultúra között közvetítő helyi egyházi társadalom maga is igen rétegzett volt, s a nyugat-európai modellekhez képest kevésbé lehet beszélni egységes lelkipásztori karról.

Klimo György püspök és kora. Egyház, művelődés, kultúra a 18. században. A 2010. október 14-én, Pécsen, Klimo György pécsi püspök születésének 300. évfordulójára megrendezett tudományos konferencia tanulmányai. Szerk.: Pohánka Éva, Szilágyi Mariann. Pécs: PTE Egy. Könyvtára, 2011. 300 p. (A Pécsi Egyetemi Könyvtár kiadványai, 9.)

A konferencián elhangzott előadásokat a könyvtörténeti és egyháztörténeti szavakkal jellemezhetjük leginkább, „a két diszciplináris terület azonban a legtagabb művelődéstörténeti összefüggésben jelenik meg előttünk” – írja a kötet előszavában Monok István. A tartalomból: *Pohánka Éva*: A nyilvános pécsi püspöki könyvtár berendezésének és állományának „rekonstrukciója”; *Löffler Erzsébet*: Az Egri Főszékesegyházi Könyvtár berendezésének ikonográfiai programja; *Doina Biro Hendre*: Batthyány Ignác, a gyulafehérvári Batthyaneum Könyvtár alapítója. A 18. század tudományos törekvései, kulturális és vallásos modelljei; *Boda Miklós*: „Tisztelet Klimónak” A Pécsi Egyetemi Könyvtár jubileuma (1774–1974); *Szelestei N. László*: Klimo György püspök szerepe Ludovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében; *Hartvig Gabriella*: Michael Denis bécsi császári könyvtáros és a Klimo Könyvtárban található Ossian-fordítása; *Jankovits László*: Emblémák Berényi Zsigmond születésnapjára; *Szilágyi Mariann*: Magyar nyelvű nyomtatványok nyomában a Klimo Könyvtárban; *Fejérdy András–Soós István*: Klimo György és Giuseppe Garampi; *Gózsy Zoltán*: Szempontok Klimo György püspöki és főispáni kinevezéséhez, illetve tevékenységéhez; *Verók Attila*: Pécs a külföld szemével. Klimo városának képe kora újkori nyomtatványokban; *Hencz Enikő*: Koller József és Dobai Székely Sámuel levelezése; *Horváth István*: Adatok a pécsi papnevelő Intézet uradalma 18. századi működéséhez; *Borsy Judit*: A pécsi egyházmegye exempt területeinek átvétele 1776-ban; *Tegzes Ferenc*: A gyütkési Szent Bertalan-kápolna; *Tengely Adrienn*: A Boldogságos Szűz Szeplőtelen Szívének Társulata.

Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. 12. köt.: Teutsch – vízjel. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Szerk.: Tamás Zsuzsanna. Budapest: Balassi Kiadó, 2011. 495 p.

A MAMŰL utolsó előtti kötetében többek között a következő szócikkek olvashatóak, a megszokott színvonalon megírva és bőséges színes és fekete-fehér fotókkal illusztrálva: Thurzó György (1567–1616) nádor, Thurzó-könyvtár(ak), tihanyi bencés apátsági templom, torony, Tótfalusi Kis Miklós (1650?–1702), történetírás, transzilvanizmus, Friedrich Freiherr von der Trenck (1726–1794), trinitáriusok, Tripartitum (Hármaskönyv), az Úr ünnepei (Gyertyaszentelő Boldogasszony, Urunk Mennybemenetele, Szentháromság vasárnapja, Úrnapja, Urunk színeváltozása, a Szent Kereszt felmagasztalása), ünnepség, váci püspökség, váci székesegyház, Vác nyomdászata és könyvkiadása, vadászat, vajdahunyadi vár, vámpír, vár, Váradi Biblia, váradi püspökség, Váradi Regestrum, váradi székesegyház, Várad nyomdászata és könyvkiadása, varázsló (népi, elit), várkápolna, város, vásár, vasművesség (kovácsoltvas, öntöttvas), végrendelet, végtisztesség, végvárrendszer, veleméri falképek, Verseyhy Ferenc (1757–1822), veszprémi Érseki Könyvtár, a veszprémi káptalan könyvjegyzéke, Virág Benedek (1754–1830), virágének, Vitéz János (1400 k.–1472) könyvtára, vízépítéset és vízhasználat, vízialom, vízjel.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX. minden kor. Ángyod térde – „Zsúpra aggnó”. A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Bartók István, Csörsz Rumen István, Jankovics József, Szentmártoni Szabó Géza. Budapest: Balassi Kiadó, 2011. 301 p.

A MAMŰL különkiadásával, a LX. kötetel a szerkesztők és a szerzők a neves irodalomtörténészt, a lexikon főszerkesztőjét, Kőszeghy Pétert köszöntik. A tartalomból: Beatrice d’Aragona (1457–1508), Balassi Bálint megsebesülésének helyszíne, Balassi Bálint tréfája, Batthyány (II.) Lajos (1753–1806), Beythe Imre (†1624), Bornemisza Péter síremléke, camera obscura,

a csejtochowai kegykep kultusza a 17–18. századi Magyarországon, a Czobor család könyvei, dudu, házasságtörési esetek Kassán, István király *Intelmeinek* „karcos bora”, Kölcsey *Hymnusának* „pretextusai” Esterházy (I.) Pál leveleiben, Kőszegyh Péter, középkori állam, közgyónás, krúda, laterna magica, lottó, lutherocalvinovoevangelicocamaeleontes, „madzsari-türki” módi erotika, MAMŰL, ménesi (aszúszőlő) bor, Ménesi út, Nagymorva Birodalom, nevetés, ornamentika, orsolyiták, az ördöngös barát kincse, pozsonyi kísértet, sívó oroslán, töröksíp, üröm, Wesselényi Ferenc ágya, Zsámboky János műgyűjteménye,

Mindszenty bíboros követségi levelei az Egyesült Államok elnökeihez, 1956–1971 = Letters to the presidents. Cardinal Mindszenty to the political leaders of the United States. Edited by Ádám Somorjai. Budapest: METEM, 2011. 800 p.

Mindszenty József közel tizenöt évig volt kénytelen a budapesti amerikai nagykövetségen élni: az amerikaiak humanitárius megfontolásokból nyújtottak neki menedéket, menedékjogot azonban nem adtak, mert azt az amerikai jog nem ismeri el. Ezen időszak alatt intenzív levelezést folytatott az amerikai politikai vezetéssel, s elsősorban négy amerikai elnökkel – utóbbiak közül ketten választottak neki: John F. Kennedy és Richard Nixon. Somorjai Ádám felteszi a kérdést, hogy vajon Mindszenty József miért bombázta szinte szünet nélkül az amerikai vezetést beszámolóival, javaslataival és kéréseivel még akkor is, amikor belátta, hogy választ leveleire nem kap. Így felel: „hazafias elkötelezettsége, népéért érzett felelősségérzete volt az az elsődleges indok, amely közjogi helyzetéből is fakadt, hiszen magát mindvégig az ország első közjogi méltóságának tekintette”.

A kötetben közölt levelek most olvashatók először eredeti, angol nyelven és magyar fordításban, melyek megértését jegyzetek, több táblázat, irodalomjegyzék és életrajzgyűjtemény egészíti ki.

Persovits József: Heltai Gáspár, a kolozsvári könyvnyomtató. Budapest: Optima Téka Kiadó, 2011. (Nyomdász Könyvtár) 78 p.

Heltai Gáspár (1510–1574) száz vállalkozó, író, nyomdász, plébános és prédikátor életét és nyomdásztevékenységét tekinti át a szerző ebben az új sorozatban. Heltai eredetileg német anyanyelvű volt, de műveivel a magyar nyelvű irodalom, kultúra legjelentősebb személyének számít. 1550-ben betársult Georg Hoffgreff műhelyébe, amelyet 1559-től egyedül vezetett. Több mint nyolcvan kiadványát ismerjük, amelyeknek egy jelentős része magyar nyelvű, például a Száz fabula, Ponciánus császár históriája, Chronica az magyaroknak dolgairól és a lelkészársaival készített bibliafordítások.

Régi magyarországi nyomtatványok. = Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum. 4. köt. 1656–1670. V. Ecsedy Judit és Käfer István közreműködésével. Szerk.: P. Vásárhelyi Judit. Budapest: Akadémiai Kiadó–OSZK, 2012. 1361 p., [100] t.

A nemzeti retrospektív bibliográfia legújabb kötete 1071 nyomtatvány leírását adja közre, az Appendixben pedig 55 tételt ír le – azaz a korábbiak folytatásaként tárja elénk az 1656–1670 között részben vagy egészben magyar nyelven, illetve a történelmi Magyarország területén bármely nyelven, nyomtatásban megjelent műveket. Míg az előző időszakban, 1636–1655 között a történelmi Magyarországon tizenkilenc helyen működött nyomda, a mostani évekre (1656–1670) számuk tizenhétre csökkent: öt tipográfia megszűnt (a csepregi, a szenicei, a tejfalui, a preszákai és a somorjai), de újak is jöttek létre (a lorettomi és a zsolnai). A Királyi Magyarországon 12 (Bártfa, Debrecen, Eperjes, Kassa, Kőszeg, Lorettom, Lőcse, Nagyszombat, Patak, Pozsony, Trencsén, Zsolna), Erdélyben pedig öt (Brassó, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Szeben, Várad) településen dolgozott officina. (A műhelyek száma ennél magasabb, hiszen sok esetben egy városban több nyomda is dolgozott.) A hódoltság területéről továbbra sincs adatunk működő officináról. Az

új kötet elkészültekor derült arra is fény, hogy hány eddig ismeretlen mű, példány, illetve szerző került elő a kutatás során: míg Szabó Károly az RMK I–II. kötetekben csupán 652 nyomtatványt írt le ebből a korszakból, addig az RMNy Munkacsoport 1084-et(!). A szerzőket tekintve pedig 120 olyan személyt találtak, akik nem szerepelnek a régi, Pintér Gábor által összeállított Régi Magyarországi Szerzők-ben. Ezek az adatok is igen beszédes bizonyítékai annak, hogy milyen jelentős művelődéstörténeti hozadékokkal szolgálhat a nyomtatványok mikrofilológiai feldolgozása. Ezen tizenöt év jelentős, eseményekben gazdag időszak, minden negatívumával és pozitívumával együtt. A legfájóbbak közé tartozik, hogy 1658-ban elpusztult a gyulafehérvári fejedelmi, 1660-ban pedig a váradi nyomda. (1671-ben pedig a pataki fejedelmi nyomda is befejezte működését, hiszen a rekatolizált Báthori Zsófia és a jezsuiták elűzték.) Ugyanakkor ezekben az években olyan neves nyomdászok tevékenykedtek, mint Löcsén a Brewer-család (övék volt a 17. század egyik legtermékenyebb és legszínvonalasabb műhelye), Patakon Rosnyai János, Váradon pedig Szenci Kertész Ábrahám, aki a város eleste után előbb Kolozsvárra, majd Szebenbe menekült. V. Ecsedy Judit adatai szerint összesen 190 művet adott ki, melyek közül méltán emelkedik ki a fólió méretű Váradi Biblia (Várad–Kolozsvár, 1660–1661), mely Károlyi Gáspár és társai bibliafordításának negyedik kiadása.

Régi vallásos énekek és énekeskönyvek. Szerk.: Szelestei N. László. Budapest: Szent István Társulat; Piliscsaba: PPTE BTK, 2011. (Pázmány irodalmi műhely. Lelkiségtörténeti tanulmányok, 2.) 221 p.

A lelkiségtörténeti könyvsorozat a Kárpát-medence 1800 előtti vallásos áhitatot tápláló irányzataival, az áhitat megnyilvánulásának irodalmi és művészeti emlékeivel foglalkozik. Jelen kötetben az alábbi tanulmányok olvashatóak, s amelyek a 2009-ben rendezett konferencián hangzottak el: *Farmati Anna*: Énekelt ferences passiómisztika; *Fekete Csaba*: Paralipomena avagy elvetett énekek; *Horváth Sándor*: Egy 18. századi ima- és énekeskönyv a grádistyei horvátoknál; *H. Hubert Gabriella*: Régi gyülekezeti énekek továbbélése a 18. századi evangélikus énekeskönyvekben; *Káfer István*: Szöllősi Benedek és a szlovák katolikus templomi ének; *Kiss J. Adrienn*: Illyés András, a költő püspök; *Kövári Réka*: A Kájoni Cantionale első és második kiadásának egybevetése; *Medgyesy S. Norbert*: Iskoladráma és népének – Énekeskönyvi dallamokon, saját szöveggel énekelt tételek a csíksomlyói misztériumdrámákban; *Ollé Viktória*: A Nagylvédi énekeskönyv; *Szelestei N. László*: Csukly István énekeskönyve.

Szöveg, emlék, kép. Szerk.: Boka László és P. Vásárhelyi Judit. Budapest: Bibl. Nationalis Hungariae: Gondolat, 2011. (Bibliotheca scientiae & artis) 344 p.

Az Országos Széchényi Könyvtár által 2010. december 13-án és 2011. január 24-én rendezett tudományos ülésszakok válogatott, szerkesztett anyagából néhány: *Marosi Ernő*: A Pray-kódex hűsvéti képsorához; *Németh András*: Egy újabb nemzetközi jelentőségű kódextöredék az OSZK-ból; *Boreczky Anna*: A pozsonyi káptalan Ganoys Venceltől való középkori Bibliájának története; *Kertész Balázné Bíró Csilla*: Andreas Pannonius és Petrarca De viris illustribus című életrajzgyűjteménye; *Horváth Iván–Harangozó Ádám–Németh Nikolett–Tubay Tiziano*: A Nikolsburgi Ábécé hitelességének kérdése: előzetes közlemény; *Madas Edit*: Az Érsekújváry Kódex, mint a menekülő apácák hordozható könyvtára és két új forrásazonosítás; *Sarbak Gábor*: A pálosok és a könyv; *Bánfi Szilvia*: A tévesen Raphael Hoffhalternek tulajdonított nyomtatványokról; *Farkas Gábor*: „A tüzes sárkány”; *P. Vásárhelyi Judit*: „Énekeljetez néki vígan, gyönyörű szép új éneket!” – A bibliai zsoltárok és a Psalterium Ungaricum (Herborn, 1607); *Kovács Eszter*: Magyarországi jezsuita portrék Matěj Tanner könyveiben; *Csobán Endre Attila*: Veritas temporis filia. Egy 18. századi pozsonyi címelőzéklap értelmezése; *V. Ecsedy Judit*: „Egy szép bécsi könyvnyomtató műhely”.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

P. SOMORJAI ÁDÁM OSB

SANCTA SEDES APOSTOLICA ET CARDINALIS IOSEPH MINDSZENTY, I-III,
Roma–Budapest, 2007–2012 című trilogiája

Nemrégben, 2012. március 29-én ünnepeltük Isten Szolgája Mindszenty (Pehm) József bíboros, Magyarország utolsó hercegprímása, esztergomi érsek (1945–1974) születésének 120. évfordulóját. Mindszenty bíboros, aki száműzetésben halt meg 1975-ben, a magyar nemzet emblematikus alakja, ahogy ezt a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Állandó Tanácsa is hangsúlyozza az ez alkalomból kiadott körlevelében: „*Személye jelképpé magasodott: a magyar katolikus közösség és az egész megkínzott és elnyomott magyar nép jelképévé.*”¹

Somorjai Ádám atya élete régóta szoros kapcsolatban áll a Mindszenty-kutatással. 1952-ben született Esztergomban, a bíboros székvárosában, 1974-ben lépett be a Pannonhalmi Bencés Kongregációba. Számos publikációja jelent meg Mindszentyvel kapcsolatban: mintegy 12 kötethez és húsznál is több tanulmányhoz, főként forráskiadásokhoz kapcsolódik a neve. Legutóbbi kötete, a *Törésvonalak Mindszenty bíboros emlékirataiban* 2013 őszén jelent meg Budapesten az ELTE Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszéke gondozásában. Zinner Tiborral közösen gondozta a korábban megjelent *Szeizmográf a Szabadság téren, Mindszenty bíboros levelezése az USA elnökeivel és külügyminiszterekkel 1956–1971* (Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, Budapest 2010) című munkát, amelynek szinten 2013-ban látott napvilágot az angol kiadása, a *Do not forget this small honest nation, Cardinal Mindszenty to 4 US Presidents and State Secretaries 1956–1971 as conserved in American Archives and commented by American diplomats, A documentary overview* (Xlibris, Bloomington, IN, 2013).

Ezeket a most megjelent műveket is szélesebb kontextusba helyezi a Mindszenty József és a Szentszék kapcsolatát az 1956 és 1975 közötti időszakban feltárni kívánó trilogiája, a *Santa Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty*, amely a következő kötetekből áll össze:

- I.] *Santa Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1971–1975. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása 1971–1975. Tanulmányok és szövegközlések.* Pro manuscripto, Romae 2007. 278 p.
- II. *Santa Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1956–1963. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, II. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, Budapest 2009. 264 p.

¹ Az Magyar Katolikus püspöki Konferencia Állandó Tanácsának körlevele Isten Szolgája Mindszenty József bíboros születésének 120. évfordulója alkalmából, Budapest, 2012 januárja.

- III/1. *Santa Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1963–1966. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/1. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, Budapest 2010. 547 p.
- III/2. *Santa Sedes Apostolica et Cardinalis Ioseph Mindszenty. Documenta 1967–1971. Az Apostoli Szentszék és Mindszenty József kapcsolattartása, III/2. Tanulmányok és szövegközlések.* METEM, Budapest 2012. 700 p.

Rögtön feltűnik, hogy a szerző eredeti szándéka nem az volt, hogy egy négy kötetből összeálló álló három részes trilógiát állítson össze, egyszerűen csupán tisztázni kívánt néhány bizonytalanságot, amelyek Mindszenty önéletrajzában lelhetők fel. Ezek közül is kiemelkedik Mindszenty esztergomi érseki megbízatásának a vége. A dokumentumok gondos tanulmányozása után Somorjai atya arra a következtetésre jutott, hogy VI. Pál pápa (1963–1978) az esztergomi széket 1974. február 5-én nyilvánította üresedésben lévőnek, pedig a bíboros által jegyzett *Emlékirataimban* 1973. december 18. szerepel. A tévedést félreértés, vagy az emberi emlékezet játéka is okozhatta, mindenesetre a történésznek kötelessége ezeket az adatokat is tisztázni ahhoz, hogy világosan láthassa a történések egymásutániségét. Összegyűjtött, publikált és kommentált 38 fontos dokumentumot olyan, 1971 és 1975 között született írások alapján, amelyeket a budapesti Mindszenty Archivumban őriznek, de figyelembe vette mások, mint Adriányi Gábor és Mészáros István e témában megjelent közleményeit is. Ezen felül, ha a kiadott dokumentumokat tanulmányozzuk, nem tudjuk nem észrevenni, hogy a források Mindszenty Józsefnek, ennek a kiváló személyiségnek a kiemelkedő emberségét és önmagával vívott belső harcát is élénk tárják, aki ekkor már hosszú ideje szenvedett a primási hivatallal járó sajátos felelősségtől, és attól, hogy egyházmegyéje kormányzásában tartósan akadályoztatva volt.

Így született meg a trilógia első része még kézirat gyanánt 2007-ben. A kutatások során kiderült azonban, hogy hiányoznak még más, kevésbé vagy egyáltalán nem ismert dokumentumok, amelyek fontosak lehetnek akkor, ha jobban meg kívánjuk ismerni Mindszenty József életét és lelki örökségét. Ezek közül a források közül a legfontosabbak azok, amelyek az Egyesült Államok budapesti nagykövetségén eltöltött időszakra vonatkoznak, ahol a bíboros 1956. november 4. és 1971. szeptember 28. között menekültként tartózkodott. A trilógia második és harmadik része ezzel az időszakkal foglalkozik. A II. kötet az 1956 és 1963, a III/1. kötet az 1963–1966, a III/2. kötet az 1967–1971 közötti időszakra vonatkozik. Mindháromat a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) adta ki 2009, 2010 és 2012-ben. A II. kötetben 35 dokumentumot találunk, a III/1-ben 69-et, és az utolsóban 100-at (70–169. sz.), fordításokkal és jegyzetekkel ellátva. A közölt források nagy száma is mutatja a szerző által végzett munkát, amely révén az Amerikai Egyesült Államok különböző levéltáraiban konzultálható dokumentumokat leírta, fordította és kiadta. Ezek:

- A) Nemzeti Levéltár, Washington D.C. (MD):
- Az Egyesült Államok budapesti nagykövetségének Mindszenty fondja;
 - Az Egyesült Államok Külügyminisztériuma Kelet-európai Hivatalának fondja (*Office of the Eastern European Affairs*);
 - A Külpolitika Központi Iratainak fondja (*Central Foreign Policy Files*)

B) Elnöki könyvtárak:

- Eisenhower Library, Abilene (KS);
- Kennedy Library, Boston (MA);
- Johnson Library, Austin (TX);
- Nixon Library, Yorba Linda (CA).

A források alapján a bíboros és Washington, valamint a bíboros és a Vatikán közti levélváltások rajzolódnak ki. Ha statisztikailag nézzük a forrásokat,² kitűnik, hogy Mindszenty 115 levelet küldött Washingtonba: 77-et Dwight D. Eisenhower (1953–1961), John F. Kennedy (1961–1963), Lyndon B. Johnson (1963–1969) és Richard Nixon (1969–1974) elnököknek, de csak kétszer kapott választ. 38 levelet küldött az Amerikai Egyesült Államok külügyminisztereinek (*Secretary of State*), de tőlük is csak kétszer kapott választ. Az amerikai adminisztráció ugyanis Mindszenty Józsefet, aki a nagykövetség Szabadság téri épületében tartózkodott tartósan, menekültnek (*refuge*) tekintette, ugyanis soha nem kapott hivatalosan menedékjogot (*asylum*), épp ezért inkább szóban jelezték csupán, hogy az üzenet megérkezett a címzetthez.

Egészen más volt a helyzet szentszéki kapcsolattartás esetében. Washington megengedte a bíborosnak, hogy a Szentatyával, Őszentsége Államtikárságával (ez a magyar fogalmak szerint a miniszterelnökségnek felel meg), valamint más egyházi hivatalviselőkkel kapcsolatban álljon, de csak az Egyesült Államok Külügyminisztériumának felügyelete alatt a washingtoni Apostoli Delegáción, vagyis az ottani pápai követségen keresztül. A bíboros ide 126 levelet küldött, és onnan 74-et kapott.³ XII. Pius (1939–1958), XXIII. János (1958–1963) és VI. Pál (1963–1978) pápáknak Mindszenty 57 levelet küldött, amelyre 20 válasz érkezett. A bíboros államtikárnak 57 levelet küldött, és tőle 39 választ kapott. A maradék, 12 küldött és 15 kapott levél a más egyházi személyekkel történt kapcsolattartás körébe tartozik, akik között megemlíthetjük Franz König bécsi bíboros érseket (1956–1985), Agostino Casarolit, a vatikáni diplomácia egyik meghatározó alakját, későbbi bíboros államtikárt (1979–1990), és Zágon Józsefet (1909–1975), a római papi emigráció emblematikus alakját.

Lehetőségeit tekintve Mindszenty az újságokon keresztül követte, hogy mi történik Magyarországon és a világban, és mindig kereste annak lehetőségét, hogy tájékoztassa álláspontjáról a Szentszéket, sokszor azt sem várva meg, hogy előző levelére választ kapjon, főleg azért, mert azt gyanította, hogy a kommunista kormány folyamatosan igyekszik a Vatikánt a valós otthoni helyzetről és az ő személyéről félretájékoztatni. Ennek megfelelően a trilógiában található témák elsősorban politikai jellegűek: vélemények és információk Kádár János kommunista-szocialista rendszeréről (1956–1989), a korabeli Magyar Katolikus Egyházzól, a primás szerepéről, a nagykövetségen való maradásának kérdéséről és az emlékiratairól. Eben a kontextusban maradván ugyan, de találhatunk levezetésében más, gyakrabban ismételt felvetéseket is, így például az abortusz erkölcsi problémáját, amelyet az ország történetében először ez a rezsim vezetett be. Mindszenty nagy keserőséggel olvasta a rendelkezésére álló híreket, és felhívta a Szentszék figyelmét a szomorú statisztikára, hogy ezzel is alátámassza, mennyire megbízhatatlan, kegyetlen ez a kormány, és ezzel egyidejűleg felhívja a figyelmet saját szerepének fontosságára is.

² III/2, 670.

³ Uo.

Egy alkalommal egyenesen ezt írja: „*Ez a magyar rezsim szándékosan és szisztematikusan írta nemzetünket. 15 év alatt 3.150.000 abortuszt hajtottak végre.*”⁴

A transzatlanti levéltárakban fellelhető anyagok alapján (és valószínűleg léteznek más dokumentumok is, amelyek még nem konzultálhatóak) megállapíthatjuk, hogy a Mindszenty-kérdésben a budapesti Mindszenty Archivumban találhatónál sokkal több anyag van még.⁵ Ezt erősíti meg a most megjelent *Törésvonalak*ban található összehasonlító táblázat is, amely édesanyjának a levelezésére 1946 és 1959 közötti leveleire vonatkozik.⁶ Biztos, hogy a munkának még nincs vége: a Vatikáni Titkos Levéltár anyaga csak ezután lesz kutatható, és Franz König bíboros hagyatéka sem nyílt meg a nagyközönség előtt. Ezen kívül meg kellene még vizsgálni Agostino Casaroli bíboros szellemi örökségét is, amelyet Parmában őriznek, és amelyet maga a szerző is csak Giovanni Barberini művén keresztül idéz.⁷ Egy igen jelentős fehér folt még a moszkvai levéltárak anyaga, amelyről igen keveset tudunk – annak az elhanyagolható mennyiségű dokumentumnak pedig, amely kutatható, a megbízhatósága kérdéses.

Somorjai Ádám nagy érdeme, hogy első alkalommal tanulmányozott és adott közre amerikai levéltárakban található dokumentumokat a Mindszenty-ügyről, az olvasó elé tárva olyan fontos forrásokat, amelyeken keresztül jobban megismerhetik Mindszenty Józsefet. Másrészt az azt is hangsúlyoznunk kell, hogy ezek a források Mindszenty életének csak egy bizonyos periódusára vonatkoznak, és csak bizonyos levéltárak anyagára támaszkodnak. Éppen ezért szükséges aláhúznunk, hogy csak akkor kaphatunk globális képet Isten Szolgája Mindszenty József, korunk Magyar Katolikus Egyháza emblemikus figurájának életéről és örökségéről, ha más műveket és kutatásokat is hozzáveszünk. Ahogy utóda, Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek (2002-től) a Mindszenty József születésének 120. évfordulójáról megemlékező szentmisén homíliájában fogalmazott: „*Szenvedésében, életében katolikus közösségünk és népünk sorsa tükröződik. Megértés és meg nem értés, tisztelet, dicséret, bírálat és gyalázás egyaránt kijutott neki. Személye ma is időszerű, emlékéit nem borította el a feledés.*”⁸

Tóth Tamás

PROHÁSZKA OTTOKÁR JUBILEUMI SOROZAT
Szerk. Barlay Ö. Szabolcs. Székesfehérvár, 2008–2013.

Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök a huszadik századi magyar egyház- és eszmetörténet jelentős – ugyanakkor ellentmondásos – alakja. Pályájának és munkásságának megítélése már korábban sem volt ellentétektől mentes. Az ezerkilencszázas évek elején néhány elgondolása miatt pár munkája Rómában indexre (a tiltott

4 „*Hoc regimen Hungaricum proposito et systematice exstirpat nationem nostram. Vide 3.150.000 abortus in 15 annis.*” Mindszenty József bíboros levele VI. Pál pápának. Bécs, 1974. január 6. II, p. 218. A vázlatban még hozzátesszi: „*Ez népem egy harmada.*” II, 38.

5 Cfr. II, 260; III/1, 540–542; III/2, 679–682.

6 *Törésvonalak*, 234–235.

7 *La politica del dialogo. Le carte Casaroli sull'Ostpolitik vaticana.* (Santa Sede e Novecento, 7). Szerk. Giovanni BARBERINI. Bologna 2008.

8 Erdő Péter bíboros homíliája Isten Szolgája Mindszenty József születésének 120. évfordulója alkalmából tartott szentmisén. Szombathely, 2012. március 31.

művek jegyzékébe) került (ezt a történetet Adriányi Gábor dolgozta fel *Prohászka és a római index* [2002] című könyvében), majd a Horthy-korszak keresztény nemzeti gondolata legnépszerűbb irányzatának lett megalapozója és vezető ideológusa *Kultúra és terror* (1918) című művével.

Már életében megfogalmazták róla, hogy „Magyarország tanítója és apostola”, halála óta kultusz övezi alakját, s kezdeményezték boldoggá avatását, ugyanakkor az államszocializmus korának történetírásában – és ez a jelenség napjainkban is megfigyelhető – megbélyegezték és elítélték „liberalizmuskritikája”, „haladás-ellenessége” és „antiszemitizmusa” miatt. Mindezekből kiindulva indokolt és üdvözlendő ügy Prohászka életének, egyházi és közéleti munkásságának, emlékezetének tárgyyszerű, forrásközpontú és elfogultságoktól mentes vizsgálata, s a mindezekre vonatkozó források szisztematikus gyűjtése, kritikai elemzése és monografikus feldolgozása.

A fentebb leírt megfontolások vezették Barlay Ödön Szabolcs professzort – a Magyar Tudományos Akadémia doktorát, az Eötvös Loránd Tudományegyetem címzetes egyetemi tanárát, vasmisés katolikus papot –, hogy újtára indítsa a szerkesztésében megjelenő *Prohászka Ottokár jubileumi sorozatot*.

A sorozat kötetiből egyértelmű: Barlay nem akar belemenni a prohászka életmű vitatott és „kellemtlen” pontjainak boncolgatásába (ezt megteszi például Mózesy Gergely székesfehérvári egyházmegyei levéltárvezető és Fazekas Csaba miskolci egyetemi docens disputája Prohászka a zsidókérdésben elfoglalt állapontjáról az *Egyháztörténeti Szemle* 2008–2009-es évfolyamában), helyette szikár, de egyértelmű forrásszövegek közlésével és kommentálásával igyekszik bemutatni, illetve rekonstruálni az egykori fehérvári főpásztor szemléletmódjának, világnézetének, ideológiai háttérének tartalmát és szerkezetét.

A könyvsorozat darabjainak lapozgatásakor az is kiderül, hogy Barlay Ö. Szabolcs nézőpontja (s ezt maga sem rejti véka alá) – bár módszertanát és stílusát tekintve jórészt természetesen megfelel a művelődéstörténeti és eszmetörténeti munkákkal szemben támasztott szakmai követelményeknek – a katolikus történész szemzője. De milyen is ez a katolikus történészi alapállás? A tudományos szempontokat és metodológiát tekintve megfelel a történészi mesterség által megkövetelteknek, ugyanakkor a történeti forrásanyag immanenciáján, „anyagba zártságán” túlmutató jellege is van, hiszen a történelmet mint a világmindenség teremtő Istene által alakított – a teremtéstől a második eljövételig tartó – folyamatot szemléli, amelyben minden momentumnak fontos szerepe és meghatározott célja van.

A Székesfehérvárott megjelenő *Prohászka Ottokár jubileumi sorozat* immár nyolcadik köteténél tart. Az első kötet Barlay Ö. Szabolcs *Prohászka Ottokár életének titka* (angol nyelven is kiadott) című könyve. A sorozat második és harmadik darabja Horváth Kálmán gyűjteménye (*Prohászka a szívekben*. I–II. köt.). Prohászka Ottokár *Elmélkedések az evangéliumról* (I–II. kötet) című könyve adja a negyedik és ötödik kötetet, míg a hatodik, hetedik és nyolcadik egység a püspök 1877 és 1927 között vezetett naplójának kiadása. Ez utóbbinak nagy érdeme, hogy mind a *Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái* sorozatban Schütz Antal által *Soliloquia* (1929) címmel sajtó alá rendezett szöveg-nél, mind a Barlay Ö. Szabolcs, Frenyó Zoltán és Szabó Ferenc gondozásában megjelent *Naplójegyzetek* (1997) című háromkötetes kollekciónál teljesebb. Így tehát aki a maga egységében és teljességében szeretné olvasni Prohászka püspök naplóit, annak kizárólag a jubileumi sorozat utóbbi három kiadványát kézbe véve nyílik erre lehetősége.

Barlay professzor *Prohászka Ottokár életének titka* című kötete nem pusztán első és programadó darabja a sorozatnak, hanem sajátos nézőpontú, újszerű megközelítésmódot

alkalmazó, olvasmányos kismonográfia is. Újszerűségét az adja, hogy – ellentétben az eltérő eszmetörténeti alapállással készült Prohászka-életrajzokkal (például Gergely Jenő, vagy Szabó Ferenc biográfikus összefoglalói) – nem elégszik meg a történeti adatok ismertetésével és a Prohászka-írások elemzésével, s az ezek alapján levont következtetések keretbe és rendszerbe foglalásával, hanem mindezek mellé bevezet egy újabb dimenziót is: az életszentség aspektusát. Prohászka Ottokár püspök tisztelőinek körében már életében a szentség hírében állt, s nem véletlen, hogy időről-időre napirendre kerül boldoggá avatásának kezdeményese is. A kötet angol nyelvű változata 2009-ben eljutott XVI. Benedek pápához, aki a Prohászka püspök – aki az apostoli nuncius által továbbított pápai üzenet szerint „az Úr szőlejének buzgó pásztora” volt – életpéldájának népszerűsítésén fáradozó szerzőre apostoli áldását küldte.

Barlay Ö. Szabolcs a következőképpen fogalmazta meg munkájának módszertani alapjait. „Ami a Prohászka Ottokár életének titka című könyvem megírásának módszerét illeti, hangsúlyozni szeretném, hogy alapkövetelménynek tűztem ki magam számára, hogy szigorú forráskritikának vessem alá mindazt, amiről írok. Éppen ezért munkám túlnyomórészt Prohászka saját naplófeljegyzésein alapszik. [...] Naplói dokumentumértékek, hiszen ezek vallomások, párbeszéddek önmagával és a Szentlélekkel. Eddig jogos volt az a kritika, hogy mások nyilatkoztak életszentségéről. Most arra összpontosítottam, hogy ő maga nyilatkozzék lelki életéről, aszkéziséről és misztikájáról. Ha szükségesnek ítéltem, akkor naplóiin kívül még levelezését és más hiteles dokumentumokat is felhasználtam forrássul.”

Adriányi Gábor egyháztörténész professzor a kötet utószavában Prohászka Ottokár életszentségének alátámasztására kiemelte – a könyv számos egységében alaposan alátámasztott – erényeit: az alázatosságot, az engedelmességet, a szegénységet, az imádásos lelkületet, a felebaráti szeretetet, valamint megfogalmazta álláspontját a püspök életszentségről. „A magyar katolikus egyház – elsősorban a püspöki kar – mulasztása, hogy Prohászka, aki az ezeréves magyar kereszténység Pázmány (†1637) után legnagyobb egyénisége, sőt akit életszentség hírében fölül is múlt, nincs az oltár magaslatára emelve. De hisszük, hogy eljön az idő, amikor »az álló vizek megmozdulnak« (Nyisztor Zoltán) és a »napba öltözött ember« (Gárdonyi Géza) hivatalosan is azt a nevet viseli, amit életében és halálában kiérdemelt: a szentet.”

A *Prohászka Ottokár jubileumi sorozat* kiváló kezdeményezés, amelyben egyrészt Prohászka életének forrásai és művei, másrészt tiszteletének mozzanatai (kortársak – tanúk – visszaemlékezései erényeire) is közlésre kerülnek. A sorozat világosan megfogalmazott célja: a keresztény történelemszemlélet jegyében közelíteni az életszentség hírében elhunyt Prohászka Ottokár püspök életrajzához, munkásságához, korához.

Miklós Péter

UDVARHELYI NÁNDOR

A CZESTOCHOWAI PÁLOS KOLOSTOR MAGYAR EMLÉKEI.

Kairosz Kiadó, 2010. 95 p.

A rendkívül szép kiállítású kalauz igényes látogatóknak készült, de hasznos eligazítás a történészek, egyháztörténészek számára is. Bátor Botond pálos tartományfőnök előszavát követően megismerkedhetünk a pálos rend megalakulásával Magyarországon és megjelenésével Lengyelországban, majd a csodatevő Fekete Mária-kegykép tiszteletével és a pálos kolostor történetével a XVII. századig. Ezt követően részletesen felsorolja és ismerteti a magyar vonatkozású emlékeket a kolostoreggyüttesben. A következőkben ezek rövid katalógusát adjuk, leírás nélkül. Zárójelben a múzeumi jelzés a könyv szerint.

A sorozat képeit Gyöngyösi Gergely (1742–1545, 1520–1522 között generális perjel) rendtörténeti krónikája alapján festették. A magyar vonatkozású képek legnagyobb része a remete-sorozatban készült:

- Remete Szent Pál és Szent Antal (1.), (1634 körül).
- Boldog Lőrinc XXII. János pápa előtt (2.) (1631–1635 körül).
- Szent Zoerárd (Szórád)-András (3.) (1634 körül).
- Szent Benedek (4.) (1634 körül).
- Boldog Báthori László pálos szerzetes halála (6.) (1935 körül).
- Boldog Lukács pálos testvér (7.) (1634 körül).
- Boldog Fülöp magyar pálos halála (8.) (1634 körül).
- A Jasna Góra-i kolostor alapítása (10.) (1630 körül).
- Jagellók áldozása a Jasna Góra-i kolostorban 1477-ben (11.) (1643–1644 körül).
- Boldog Özséb IV. Orbán pápától kéri Szent Ágoston regulájának jóváhagyását (41.) (1631–1635 között).
- Boldog Tamás rendfőnök Mátyás királynak tett jóvendőlése (42.) (1634 körül).
- Magyar pálosok vértanúsága 1526-ban (43.) (1631–1635 körül).
- Boldog Benedek (45.) (1634 körül).
- Boldog Dénes pálos püspök (46.) (1634 körül).
- Boldog Szakolyi János csanádi püspök (47.) (1634 körül).
- Remete Szent Pál (49.) (1634 körül).
- Remete Szent Antal (50.) (1634 körül).
- Remete Szent Pál ereklyéinek átvitele Velencéből Budára (51.) (1628–1635).
- Boldog Kálmán pálos (62.) (1631–1635).

A kolostor előcsarnokának öt freskóképe:

1. Fráter György rendtársai között.
2. Fráter Györgyöt püspökké szentelik Izabella királyné jelenlétében.
3. Fráter Györgyöt a pápa bíborossá kreálja Károly császár előtt.
4. Fráter Györgyöt megölik.
5. Fráter György a ravatalon.

A lovagterembe vezető lépcsőházban lévő képek:

1. Szent Hedvig királynő
2. Magyarország uralkodói

3. Szent István király (1630 körül)
4. Szent László király (1630 körül)
5. Opuliai László herceg átadja a pálosoknak a Szűzanya kegyképét 1382-ben. (XVI. sz. második fele)

A kolostorépület folyosóin lévő festmények (nem látogathatók):

1. Boldog Tamás diakónus eksztatikus halála (1633 előtt)
2. Salamon magyar király (1634 körül)
3. Martinuzzi Fráter György (1634 körül)
4. Péter nyitrai püspök (1634 körül)
5. Bertalan pécsi püspök (1634 körül)
6. István szerémi püspök (1634 körül)
7. Boldog Domonkos nyitrai püspök (1627)
8. Mihály, Ágoston és Farkas zágrábi püspök (1634 körül)
9. Boldog Ferenc rendfőnök (1634 körül)
10. Boldog György remete (1634 körül)
11. Boldog Vác remete (1634 körül)

A refektórium képei (nem látogathatók):

1. Dénes kalocsai érsek (1634 körül)
2. Szent Gellért csanádi püspök (1634 körül)
3. Boldog István remete (1634 körül)
4. Ordódy Károly generális

Könyvtár (nem látogatható):

Itt őrzik Remete Szent Pál Konfreaternitálásának kódexét, számos magyar főúr nevével, továbbá a kolostor nyomdájában készült magyar vonatkozású műveket, melyeket leírását 1878-ban Ballagi Aladár készítette. Ezentúl számos egyházi kincs, két magyar vonatkozású gótikus miseruha, stb.

A bazilika és a templomtorony:

Szent Hedvig királynő oltára; modern bronz dombormű: Opuliai László herceg átadja a pálosoknak a Szűzanya kegyképét.

Kegykápolna

XV. sz. végi ill. XVI. sz. eleji magyar aranyművesek által készített ékszerek a Szűzanya egyik díszruháján. Ugyanígy egy barokk rozetta, magyar munka a XVII. sz. második feléből. Egy rubinruhán *Patrona Hungariae* feliratú késő reneszánsz díszítés és ábrázolás.

A hasznos tájékoztató füzetet *A czestochowai Szűzanya tisztelete Magyarországon c.* fejezet zárja le. A füzet végén a felhasznált irodalmat találjuk. A képek jegyzéke 69 számozott és 4 számozatlan tételből áll, részben Udvarhelyiné Hyross Amelita és a szerző munkái, illetve a kolostor tulajdonában lévő felvételek.

UDVARHELYI NÁNDOR

MAGYAR SZENTEK TEMPLOMA.

Felső-Árva magyar kincsestára. Oravka (Kisárva) fatemploma,
Kairosz Kiadó, Budapest 2013. 197 p.

Orawka falu a történelmi Magyarország területén fekszik, Árva vármegye gyepűvonalán, amely a 16. század második feléig lakatlan erdőség volt és az evangélikus vallású Thurzó család érdeme a vidék betelepítése. Az új telepesek a környező lengyel területekről érkeztek.

Orawkát kilenc katolikus lengyel család alapította 1585-ben. Evangélikus földesuruk elvárta volna, hogy az ő hitére térnek, de ők inkább visszajártak régi hazájukba, hogy gyermekeiket katolikus módra kereszteltessék meg. Csak 1648-ban sikerült megalapítani a katolikus plébániát, Orawka székhellyel. Az első plébánost az esztergomi érsek Szczechowicz [Scsehovics] János festő személyében találta meg, aki tátraaljai lengyel és a krakkói egyetemen kitanulta a festői művészetet is. Az ő fáradozásainak eredménye az egyhajós, késő gótikus Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt fatemplom felépítése, 1651–1656 között. A többi plébános is lengyel volt, a földesúrral szemben ugyanis a vidék a nádor, ill. a király személyében is pártfogóra talált, akik bőkezűen megajándékozták a templomot és a 17. század második felében, a gyarapodó lakosság számára, további négy templomot építettek.

1693 és 1705 között a magyar Barna Gábor volt Orawka plébánosa. Ő kezdeményezte a magyar szentek portréinak megfestését, a jezsuita Hevenesi Gábor 1692-ben Nagyszombatban kiadott *„Indicia Sanctitatis Ungaricae”* – Régi magyar szentség című könyve alapján (melynek második kiadása 1737-ban jelent meg), s amely 55 magyar szent és boldog életrajzát tartalmazza, képekkel illusztrálva. A templom kifestését 1711-ben fejezték be. A helyi hagyomány szerint a zord idő miatt két magyar jezsuita szerzetes rekedt a faluban, s a náluk lévő könyvből az összes szent képét kimásolták. A helyi mesterek e rajzok alapján – saját ízlésüknek megfelelően kissé átalakítva – festették meg a magyar szentek galériáját. Szentek, boldogok, hitvallók sokaságát, akik magyar földön születtek, vagy Magyarországhoz kötődtek, hosszabb-rövidebb időt eltöltve nálunk. Összességében ötven képet találunk ebben a fatemplomban. Nincs még egy templom a Kárpát-medence területén, ahol a szentéletű magyarok ilyen nagyszámú, festett képgalériája tárulna a látogató elé. Ezért a templom a magyar egyházi művészet és hagiográfia legjelentősebb alkotásai közé sorolható.

A képsorozat a szentély északi oldalán, a főoltár közelében Szent István királlyal kezdődik. Ő foglalja el az első helyet az ország királyai és szentjei körében. Szent István felajánlja országát – amit a Szent Korona jelképez – a Szűzanyának. Mellette Szent Imre, majd a lovagkirály, Szent László képe látható. László fejét a Szent Korona ékesíti, kezében pajzsot tart, melyen egy rózsafüzérrel körbetekert szablya fekszik. Általában csatabárddal kezében ábrázolják a királyt, ezen a képen a felirat magyarázza meg az ábrázolásmódot: „Szent László, Magyarország királya, aki rózsafüzérért kardjára tekerve szokott csatába vonulni.” A szentély déli oldalán függ Salamon király öregkori képe, aki a hagyomány szerint megbánta élete tévedéseit, és remeteként élt az Isztrián. Mellette a lengyel Szent Kázmér „választott magyar király”, Mátyás királlyal szemben felépő trónkövetelő, majd az Árpád-ház rokonságában álló Skóciai Szent Dávid király és Szent Lajos Toulouse püspöke ábrázolása található. A szentély két oldalán álló stallumok hátlapjára tíz magyar püspök szent képét festették, köztük Szent Adalbertet (Wojciech, Béla), valamint a pogánylázadás során vértanúvá vált Szent Gellértet, Beszterédet és

Bödöt. Minden képhez rövid latin nyelvű felirat is tartozik, ami arról tájékoztat, hogy kit ábrázol a kép, s az illető milyen szerepet játszott a magyar történelemben. A hajó falain, valamint a karzaton folytatódik a magyar szentek képsorozata, közöttük Szent Szórád és Benedek bencés remeték, Boldog Szádok domonkos vértanú, Kapisztrán Szent János és a Budán elhunyt Boldog Dominici János képével. A mennyezet alatt a hajó mindkét oldalán végigfutó lezáró részen női szentjeinket ábrázolták. A szentek legnagyobb része Árpád-házi vagy velük rokonságban lévő személy, akiknek példája, szakrális küldetése századokon át irányt mutatott. Orawka templomát, a történelmi Magyarország északi végein tehát bátran nevezhetjük a magyar szentek templomának.

Némelyik szent teljesen ismeretlen a mai látogató előtt. Ilyen Boldog Eskandélyi Máté budai polgár is, aki zarándokútra indult Jeruzsálembe. Végigjárta a szent helyeket, majd Sion hegyének egyik barlangjában töltött több évet remeteségben. Utóbb elhatározta, hogy Indiába megy. Hosszú tengeri utazás után Sziám érintésével Kínába is eljutott, ahol vértanúságot szenvedett. Későbbi portugál misszionáriusok beszámoltak róla, hogy emléke évszázadokon át élt a kínai keresztények körében, a krisztusi hit hirdetőjeként és vértanújaként tartották számon. Hogy valós vagy képzelet szülte alak volt, nem tudjuk. A középkorban az egyház szentjeinek legendáin kívül is szívesen meséltek olyan áhitatos történeteket, melyeknek szereplői inkább a képzelet világába sorolhatók, s ezek színhelyeinek sokszor tették meg Magyarországot. Így kerültek az apokrif legendairódalomba azok a magyar szentek, akikről a történettudomány nemigen tud.

A templom belsejében megragadó a belső tér színessége. Berendezése, a fő és mellékoltárok, a szószék, orgonaszekrény barokk. A hajót fából készült diadalív választja el a szentélytől. A diadalív közepén a keresztre feszített Krisztus, két oldalán Szűz Mária és János apostol szobra áll. A főoltár középső fülkéje Keresztelő Szent János álló alakos képének ad helyet, ez azonban csak a szent ünnepén látható. A kép általában el van takarva, elé egy csodálatos Pietà-szobor került, ami valószínűleg a 16. század elején felvidéki mester által készített Sasvári Fájdalmas Szűzanya szoborról készült másolat. Mellette korinthuszi oszlopok között Lengyelország védőszentjeinek, Szent Adalbertnek és Szent Szaniszlónak a szobra áll. Ezek két oldalán pedig a két magyar szent király, István és László alakja látható. A mennyezetet színes virágmintás kazetták borítják. A padokat és az üres falrészeket is festett növényi mintákkal díszítették.

A fatemplom többször is megújult. A 20. század elején alakították ki mai formáját. Érdekes, hogy a harangtorony a korábbi barokkos forma helyett csúcsos süveg tetőt kapott, négy fiatoronnyal. A fiatornyos megjelenés egyedülálló a Felvidéken vagy Dél-Lengyelországban. Ez a toronytípus legközelebb a Felső-Tisza-vidéki, szilágysági vagy kalotaszegi magyar és a máramarosi román fatemplomoknál ismert.

Az eltelt évszázadok során néhány kép elpusztult a templomban, ezeket újjakkal pótolták. Nagy részben azonban sikerült hitelesen restaurálni az eredeti képeket, és megőrizni az utókornak. A templomot a lengyelek is magyar emlékként tartják számon, s példáulértük gondozzák, rendben tartják. Ennek eredménye, hogy 2000-ben az UNESCO felvette a templomot a kulturális Világörökség listájára.

Árva vármegyéből csakúgy, mint más északi vármegyékből sokan érkeztek Budapestre a 19–20. században, kenyeret, megélhetést keresve. Budapest nagyváros felépítésében ők is részt vettek. Árva északi része ugyanúgy, mint Nedec (mai nevén Niedzica) vára és környéke Machay Ferdinánd, a krakkói Mária-templom plébánosának működése révén került át az első világháború eredményeképpen halottaiból feltámadó Lengyelország területére, ahogy ma lengyel barátaink mondják, megőrzésre.

A díszes kiállítású könyv fényképfelvételeit Mudrák Attila készítette. Az ajánlást Molnár Imre, az utószót Prokopp Mária írta. A kötetet irodalomjegyzék, a képek jegyzéke, az orawkai templomban ábrázolt szentek a képek sorszáma szerint és az orawkai templom plébánosainak listája egészíti ki. Rezümé készült lengyel és angol nyelven.

Orawka fatemploma a Budapest–Krakkó fővonalon fekszik, Chyzne határátkelő után, a magyar turisták tőle nem egész száz méterre utaznak el mellette. Ez a könyv egyben meghívás is számunkra, hogy útunkon megpihenjünk és megcsodáljuk ezt a fatemplomot, a régi magyar szentség e lengyelországi tanúját.

Somorjai Ádám OSB